

ISTORIA

LUI

ȘTEFAN-CEL-MARE

BIBLIOTECĂ CENTRALĂ
UNIVERSITARĂ
Bucureşti

Cota 120710

Inventar 486792

1870-1914

SERIALIZED-COLLECTED

~~10~~
f.72

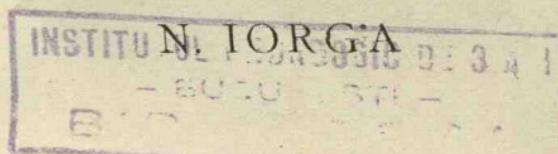
~~ISTORIA~~

LUI

STEFAN-CEL-MARE

POVESTITĂ NEAMULUI ROMĂNESC

DE

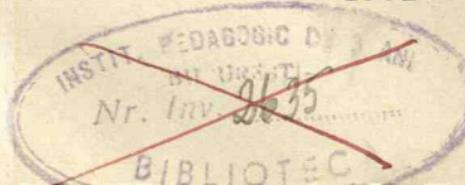
Și tipărită pe cheltuiala Ministerului de Instrucție Publică

EDITIE DE LUX, ADNOTATA

BUCUREȘTI

MINERVA, INSTITUT DE ARTE GRAFICE ȘI
EDITURĂ STR. REGALĂ NO. 6 (HOTEL UNION)

1904

Biblioteca Centrală Universitară

BUCURESTI

Cota

120710

Inventar

484.792

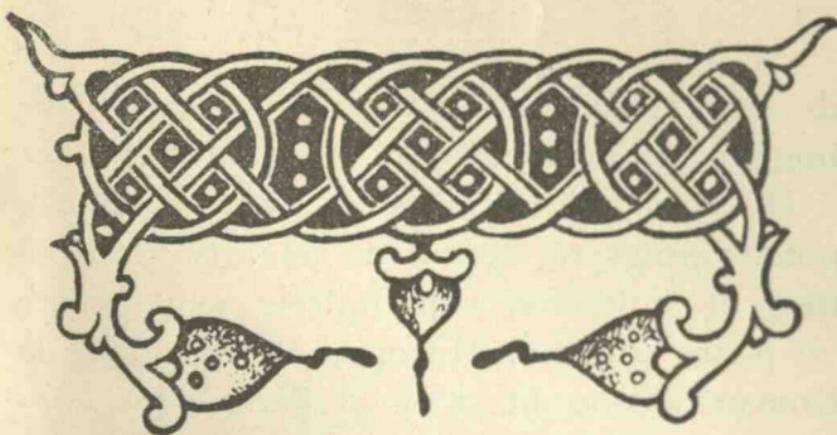
B.C.U. "Carol I" Bucuresti

C484792

STEFAN-CEL-MARE DUPĂ EVANGHELIA DE LA VORONET.

În ziua de 2 Iulie 1504 Ștefan-Vodă cel Mare se stîngea de o moarte blindă la Suceava, în desăvîrșita pace măreață ce se boltia asupra întregei țeri pe stîlpii puternici ai biruinților sale.

Pentru cea din urmă oară porțile cetății se deschidea înaintea aceluia ce luptase bărbătește cea mai grea din luptele sale. Boieri călări, în haine de urșinic și aur, unii bătrâni ca și stăpinul adormit, ceilalți în toată puterea vrîstei sau în avîntul încrezător al tinerețelor, încunjurau sicriul înfășurat în scumpe stofe. Sulitile ostașilor se ridicau drepte în văzduhul limpede, zimbitor al zilei

de vară. Alaiul străbatea holdele grele de bogătie, în drumul spre mănăstirea Putnei.

Din turnul de strajă deasupra porții clopotale prindeașa vui de jale. Soborul întreg al Moldovei, supt mitrele scînteietoare de pietre scumpe, Mitropolitul, episcopul de Roman, Mitropolit și el, al Țerii-de-jos, episcopul de Rădăuți, egumeni cări putuse să se încingă pentru această lungă cale, primiau în cîntările iertării de păcate pe stăpinul tuturora. Veșnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul său în vecii vecilor. Apoi întunericul gropniții umbria tot mai mult fața porunci-toare, acum înseninată, și pletele albe, rare ale bătrînului. Și, pe cînd lacrimile brâzdau cele mai aspre obrazuri, minunata lespede de marmură săpată pecetlulia micul mormînt în care încăpuse totuși rămășițele celu Mare.

Domnise aproape cincizeci de ani, o jumătate de veac. Venise tînăr, în vîjelia năvâlirii, ca să răzbune pe ai săi, ca să-și intemeieze viața și ca să tragă zid de vitejie în jurul țerișale de moștenire. De atunci toate drumurile spre hotarele dușmane fusese bătute de copitele cailor oștirii sale. Dar peste

sabia lui minunată apăsa o mînă sigură, stăpînită de un gînd cuminte. I-a fost totdeauna milă de sîngele oamenilor vărsat în zădar.

A adus cu dînsul rînduiala și buna cîrmuire. Oastea aceia ale cărei steaguri îi fluturau de-asupra sicriului, el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întoărășiau înainte de a-și lua hotărîtorul rămas bun, el li statornicise chemările și drepturile. Secerînd buruiana roșie a vremilor de restrîște și nelegiuire, el curățise țerîna ce băuse sîngele nevinovat, — coborînd în ea sfinte temeli de biserică. Vlădicilor ce se rugau acum la Dumnezeu pentru sufletul său, el li pusese mitra pe cap, după ce știuse că se cuvine s'o poarte.

Gîndul lui de înțelepciune se stînsese în sfîrșit, său, mai curînd, el se coboria ca o rază de bucurie asupra tuturora, trecea ca o binecuvîntare asupra bogăției lanurilor și fremătă ca o amenințare pentru vrăjmașii viitorului prin frunza pădurilor ce ocrotiseră și menisera luptele învingătoare. Glasul lui nu se mai auzia însă, și icoana lui nu mai stătea înaintea nimăruia.

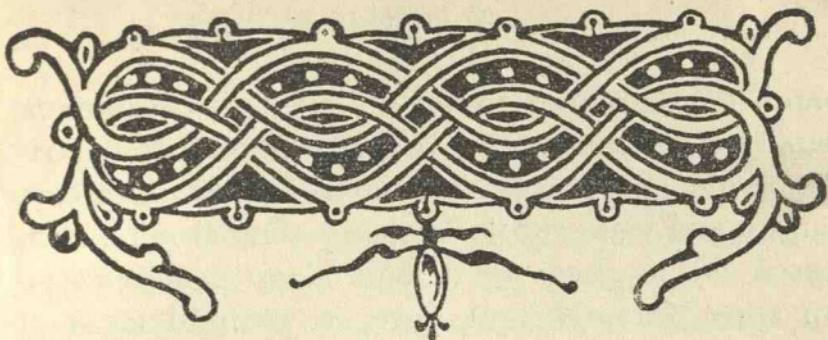
Și candela aprinsă de-asupra mormântului său s'a stîns une ori, în zile rele. Mîni de hoții au scormonit în mormântul cel sfînt.

Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea biserică a conștiinții neamului. Une ori mai tare, alte ori mai slab, dar nicăi un vînt năprasnic n'a putut-o stînge. Și astăzi ea se înnalță puternică, în marea flacără de mîndrie și recunoștință ce pornește din toate inimile noastre la pomenirea celor patru sute de ani de la moartea puternicului Impărat senin al Românimii.

O scînteie din această flacără e cartea de față.

CARTEA I.

ȚARA MOLDOVEI
PĂNĂ LA ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Țara Românilor, Țara-Românească.

Tot pămîntul din care neamul românesc făcea prin cea mai iubită muncă a sa să răsară an de an holdele hrănitoare, tot pămîntul prin buruienile și înnalta iarba a căruia rătăciau turmele supuse până la piatra goală a munților ocrotitorii, toată marginea de mal unde coliba pescarului domnește marea drum de ape al Dunării, toată pădurea ne-sfîrșită, lungă de zile întregi, în care se înfunda pasul de pîndă al vînătorului, a cărui săgeată făcea să se spulbere un praf de frunze și crengi, — se chema pentru toți aceia cari, de pe la anul 1000 până astăzi, vorbesc cam ca și noi acumă limba românească: pămîntul Românilor, Țara-Românească.

Întinsa, felurita, bogata, măreață și fericita Țară-Românească își avea fruntea de stîncă în Munte, pe care străinii și oamenii învățați îl numesc Car-

patul, dar care pentru noi n'a avut și n'are nevoie de alt nume, pentru că e *singurul* munte al nostru. Picioarele i se scăldați în Dunărea largă, spre care curge toată viața rîurilor noastre, Dunărea împărtăscă ce le duce pe dinsele și ne îndreaptă pe noi spre Marea-Neagră, care, în seninul tăcut al feței sale albastre din zilele bune, în vălmășagul de valuri verzi și sure vuind în zilele de furtună, pare că înfățișează sufletul de strănică minie, ce se împacă însă într'un zîmbet de căință și de iertare, al poporului nostru. Un braț atinge rîpa neprietenoasă, săpată în scorbură lutoase, a Nistrului, ce se coboară arcuindu-se spre Mare, ceva mai departe decât gurile Dunării, cu care n'a voit să se amestece, ca Prutul și ca Siretul, totuși frați bună cu dînsul. Celalalt ajunge pînă la Tisa leneșă, darnică din apele sale încete, milioase, Tisa gălbuiie fără de țermuri.

De la innălțimile Maramureșului, goale sau înveșmîntate în haina verde a păsunilor, până la dunga lată a Dunării, de la șesurile în care iunecă spre Tisa Someșul, Crișurile unite, Mureșul, până la prăpastia umedă a Nistrului se întinde, verde în primăvară, aurie în lumina roditoare a verii, neagră ca un pustiu, albă ca un cîmp de ghiață și zăpadă din lumile sterpe ale Miază-Nopții, iarna, Tara-Românească.

Alte neamuri, pe care le-aă adus întîmplările războaielor sau ale năvălirilor, au împărtit largul ei cuprins, fiindcă fiecare din ele n'a ajuns să stă-

pinească decît o parte din moșia noastră. Unguri și au numit Ardeal cetatea Carpaților în povîrnișul ei de sus, Tatari și au zis Bugeac cîmpilor netede de la Dunărea-de-jos, Bulgari și, de bună seamă, au numit Vlașca acea parte din marginea Dunării unde au izbutit să locuiască; mai târziu, cînd Nemții, Ruși și au smuls bucăți din vechea Moldovă, ei li-au zis cu nume de osebire, care trebuiau să steargă amintirea de veacuri a Moldovei, a Româniiei: Bucovina, Basarabia.

Români și n'au știut însă în țara lor decît de văile rîurilor, în jurul căroră ei mărgeniau o țară mai mică: o Țară a Oltului lîngă lungul rîu harnic, o țară a Crișului, a Mureșului, un ținut al Sășului, al Tîrnavelor acolo unde străini găsise un «Ardeal»; Țara Bîrsei, lîngă culmile Carpaților, unde se strecu un rîuleț de munte, Țara Hațegului, după numele ce a trebuit să aibă altă dată Streiul de astăzi. Apoi, dincoace de culmile Munțelui, și o Țară a Jiului, o Țară a Moldovei, și aşa se va mai fi zis și altora, fiecăreia după puterea neadormită a rîului său.

În toată Țara-Românească, și lîngă o apă și lîngă alta, erau sate statornice și stîne schimbătoare. Satul se ascundeau în văile păzite, care nu se văd, în hătișul bălților care taie drumul străinilor; icî și colo în muntele innalt, până la care nu poate răzbate decît cine-l cunoaște bine; în șes, aproape de rîuri, satele se făceau una cu pămîntul, coborîndu-se în peșterile bordeielor, sau se răzimau de

frunzișul apărător al păduriilor fără drumuri. Ele aveau o bisericuță de lemn și un popă care știa ce este o carte și învățase să cetească, și une ori chiar să scrie, și un scaun de judecată, pentru pămînt și moștenire mai ales, căci, în alte împrejurări, pe deapsa hoțului știa să o dea păgubașul, pedeapsa ucigașului o săvîrșiau rudele mortului. Județul acesta îl ținea bătrînul jude, zis și vătăman în unele părți, aproape de Ruși, și cinsti une ori pretutindeni cu titlul de cnez, Domn. Hotărîrea lui și a *juraților* cel încunjuraș era totdeauna părintească, pentru că părțile ce veniau înaintea Scaunului său de pașiște său de prispă erau tot rude mai tinere, satul întreg avînd totdeauna același strămoș, de la care rămăsesese pămîntul, împărțit numai întru cât se găsia de nevoie, și înfățișat, în toate drepturile sale, de acest jude său vătăman pe care-l învățase viața. Cînd venia primejdia și ea se putea înlătura mai bărbătește decît prin fugă, sătenii de la munte grămadiau bolovanî cari trebuiau să cadă în strănică grindină asupra năvălitorulu; cei din codri tăiau bătrîni stejarî întinîndu-i numai în coajă; iar cei mai puțin apărăți din «oamenii țării», din terani, luan în minî coasele care secerau picioarele cailor, măciucile care turtiau țeasta fiarelor, și cu atît mai lesne a vînătorilor de pămînt străin, și arcurile care făceau să zboare stoluri ucigătoare de săgeți înveninate. În asemenea încercări, juzii mergeau în frunte la judecata lui Dumnezeu.

Peste multe sate ale cnejilor se întindea schip-

trul de pace, sabia ocrotitoare și călăuză a Voevodului, — Domn într'un înțeles mai mare. Erau Voevozi de văi, ca în Apusul Ardealului, în seful Tisei; erau Voevozi de munte, ca la Bereg și în Maramureș, erau Voevozi de plaiuri ca Litovoï și Bărbat, Oltenii, ca Seneslav Argeșeanul, pomeniți cu totii în al XIII-lea veac, cînd Români începeau a se strînge și a-și da samă de puterea pe care o cîstigă astfel. Voevodul ridică dijma de la cei apărăți de dînsul; își avea cetatea în locuri bine asigurate; el își ținea diacul de slavonește, care scria cărți pecetluite și împodobite, în limba învățată a timpului; el avea legături cu străinătatea, care-i știa de nume. Din acești Voevozi trebuiau să se desfacă, după dovezi îndestulătoare de destoinicie cuminte și vitează, Domnii de mai tîrziu ai pămîntului nostru.

Străinii cari ajunsese să ne stăpînească *numai* pentru că eram risipiți, trebuise să recunoască pe alocurea Voevodatul nostru, care putea alcătui singura legătură adevărată între dînșii și supușii de limbă românească. Unguri păstrase un Voevod în Ardeal, dînd sub ascultarea lui tot Ținutul: cînd se întinseră dincoace de munți, ei recunoscură pe cneji cu putere de Voevod, ca un Ioan, un Fărcaș, tot din veacul al XIII-lea, pe Voevozii deplini, ca Litovoï și Seneslav. Marele rege ungur Ludovic, de neamul său un Frances din depărtatul regat de cucerire al Neapolei, acest nou întemeietor al Ungariei decăzute, îngădui Romî-

nilor din Miazănoapte, cari păziau un hotar rîvnit și de Litvanii, și de Poloni, să-și păstreze cneji și Voevozi de cari din străvechi timpuri erau deprinși să asculte. Cînd, pe la jumătatea acestuia veac al XIV-lea în care el stăpînia peste Unguri, o ieșire războinică a căpitanului de margene ce era la Răsăritul Regatului comitele Secuilor, căruia i se supusese de Ludovic și Sașii din Bistrița și cei din Brașov și Maramureșul întreg, răspinse pe Tatarî, sau mai curînd împiedecă de a mai veni în munte ca să-și iea birul și să pedepsească pe cei ce nu voiau sau nu puteau să-l dea, — asupra Românilor, de curînd cuceriți, între Carpați și Sireti, se numi un Voevod, de loc din Maramureș, unde aî săi fusesese cnezii: Sas, fiul unui Dragoș.

Pe atunci prefaceri mari se săvîrșise în toată România ce nu era încă supusă de Unguri. Încă de la începutul veacului, un urmaș al lui Seneslav, prin fiul său poate, Tihomir: Basarabă — nume de botez obișnuit pe acele vremi și pe plaiuri, și în părțile vecine ale Ardealului, și în Moldova chiar, — unise în mîna sa puternică amîndouă malurile Oltului și cutezase a-și zice singur stăpînitor neatînat, singur Domn al tuturor Românilor, Mare-Voevod al *Terii-Românești* întregi. El bătuse pe Unguri în 1330, dovedise astfel că are drept la acest titlu de mîndrie, și urmașul său Alexandru se vedea a fi un vrednic apărător pentru o tînără țară primejduită.

Încă de mult, de cînd Unguri trecuse întaiu

de ceasta parte a Carpaților, pe la 1200, botezind Cumanii, întemeind cetăți și aducind coloniști de neamul lor, dar mai ales Sași, încă de cînd ei chemase în «Țara de peste munti» (*Transalpina*) pe cavalerii Teutoni, călugări înarmați cari nu mai puteau folosi luptându-se pentru Hristos în Locurile Sfinte cu totul pierdute, apoia pe cavalerii francesi ai Sfîntului Ioan de la Spitalul din Ierusalim (Ioaniți, Hospitalieri), cari pierduse și ei aceiași menire,—se întemeiase orașe în marginea muntelui, dintre care cele mai vechi sunt Cîmpulungul muntean, în valea Rîului Doamnei, și Baia, în valea Moldovei. Ele aveau case și biserici de piatră, sănături de apărare, drepturi și scutiri din partea regelui și o cîrmuire deosebită prin șoltuzi, voîți sau județi, pe lîngă cari judecau pîrgarii sau jurați. Un obicei pe care Sașii îl adusese cu dînșii în Ardeal din Germania renană, de unde porniseră, și care se îmbrăcase întru cîtva la noi în veșmînt românesc.

Germanii se coboriau de un timp tot mai mulți în Galitia, care ajunsese în sfîrșit pașnică și asigurată supt puterea regelui cuceritor al Poloniei; Armeni din Asia-Mică, goniți de întinderea păgînilor Saracini din Siria și Egipet asupra țării lor, trecuseră Marea-Neagră în peninsula, stăpînită mai mult de Genovesi, a Crimei; acești harnici negustori apucaseră apoia marele drum «tătăresc» al mărfurilor ca să ajungă tot în Galitia aceia, ce era nodul prin care negoțul Apusului se lega de

piețile Răsăritului. Lembergul germano-armenesc, Cracovia curat germană luară astfel un mare avînt, și Germaniï ca și Armeniï galitioni, dar aceștia mai mult, mai departe și mai trainic, în temeiara coloniï, în tîrgurile ce se înjghebase pentru nevoile satelor între Siretiu și Prut. Siretiul și Suceava ajunseră locuri însemnate pentru negoțul și meșteșugul lor, apoi unda de bogătie atinse în creșterea ei răpede Botoșaniï (satul urmașilor lui Botăș), Iașiï (satul urmașilor lui Iaș), Vasluiul, Bîrladul, Tecuciul. Se ajungeau astfel cele două mari porturi de la Miazăzi, până la care nu apucase să înainteze Domnul Țerii-Românești, stăpîn al țermuluï dunărean: Chilia, într'un ostrov de la gura marelui rîu, și Cetatea-Albă, de la lîmanul Nistrului, — amîndouă încă în mîna Genovesilor.

II.

Moldova până la Alexandru-cel-Bun.

Se întimplă atunci, desăvîrșind astfel lanțul de împrejurări care făcu din Țara Moldovei un Stat, că Voievodul Bogdan din Maramureș, fiul lui Micu, nu putea trăi în pace cu dregătorii Craiului. El se răsculă, indemnat de sigur și de Litvanî, cari pîndiau acest puternic turn de hotar. Apoi fu iertat, și peste puțin se supără din nou, ca un om inimios și neînduplecăt ce era. Într'o bună zi — cu ade-

vărat o zi bună și pentru el și pentru noi —, pe la 1360, Bogdan porni din moșia sa spre Răsărit, cu familia și cîțiva căpitanî și ostași, credin-cioși aî săi, — o ceată de vre-o sută de oameni, supt steagul, menit să aducă noroc, care purta bourul cu steaua în frunte, între roata soarelui și se- cerea lunii nouă. O vale îl duse în altă vale, și el se găsi, plin de o mierare bucuroasă, ca toți cei ce aû trecut pe acolo, — în țara de vechi păduri frumoase, de culmi rotunzite, de văzduh limpede, care se desface, după trecerea pasurilor, în Bucovina de astăzi. De aici pornia zburdalnică, spre locurile cu tot mai mult soare, o apă ca lacrima, Moldova. Voinicul ascultâ de îndemnul apelor, care vorbiau de lupte, de pradă, de ocîrmuire strălu- citoare asupra largilor plaiuri. Romîni supuși Un- gurilor și judecați de Voevodul Sas se tulburără la venirea străinului, dar nu ca să-și apere pe stă- pînitorul de până atunci, care fu învins, chemă în zădar ajutorul aceluî ce-l trimesese aici, și muri. Fără folos veni din Maramureș fiul său Balița (Balc), pe care Ludovic Craiul îl împodobise cu Voevo- datul maramureșean. Bogdan nu făcuse numai un popas în fuga sa, jucîndu-se puțin și de-a răz- boiul; el *descălecase*, ceia ce însemna în limba veche că se aşezase trainic, pentru viața sa și a neamului său. În locul casei din Cuhea, el căpătă o locuință, o *Curte* de piatră, de la Sașii din Baia, cari văzură cetatea lor prefăcută în Scaunul celui d'intăiu «Domn al Țeriî Moldovei».

Titlul nu spunea mult; Bogdan trebuise să-l aleagă, atunci cînd cel mare și frumos al Țerii-Românești fusese luat de Voevodul dunărean. «Țara Moldovei» era numai un început, un simbure. Pretutindeni în zare se vedeaă pămînturi fără stăpin, pe care le putea alipi lesne la cucerirea sa dîntăi războinicul, biruitor al Ungurilor, ce se răzima pe zidul cel tare al Carpaților. În jos, peste multe sate frumoase, era colțul unguresc din văile Bistriței, Trotușului și Putnei, unde străini, veniți pe la 1200, odată cu episcopul catolic al Cumaniilor din cetatea Milcovulu, făcuse, în apropierea Ocnelor de sare, tîrguri: Bacău, Trotușul, Agiudul, Putna, iar mai departe — acum în țara lui Alexandru-Vodă Munteanul — Buzău. Peste Siretiu, așezările nouă ale Nemților și Armenilor, vechile tîrguri, multele sate, cetățile de la Nistru: Hotinul, Soroca, Tighinea, și pescăriile de la Dunăre așteptau să fie dijmuite, apărate și stăpînite.

Lațco, feierul întemeietorului, însurat cu o Româncă, de lege răsărîteană ca și dînsul, duse stilpii cu bourul — cari mai tîrziu ajunseră să fie hotarul obișnuit al oricărei moșii — până la Siretiu. El fu recunoscut de marele rege vecin, al Poloniei, și, făcîndu-se a urmă sfaturile cuiva care putea să-i aducă mult rău și mult bine, el chemă în reședința sa un episcop catolic, pe o vreme cînd ortodoxia, de care se țineaă cei mai mulți dintre supuși săi, n'avea decît bisericuța din Rădăuți, unde se îngropară rămășițele lui Bogdan. Un Polon ajungea

astfel, după chiar cererea Voevodului, episcop al Siretiului, de unde socotia, de sigur, că va putea cîrmui Moldova întreagă. Călugări minoriți, din shima Sfîntului Francisc, călugări cerșitorii, cu picioarele goale, cu capul descoperit și încinși cu funie, se aşezără în mănăstirea Maicei Domnului, de unde trebuia să pornească spre biruință legea catolică.

Dacă biruința așteptată s'ar fi săvîrșit, mintile Moldovenilor ar fi fost mai răpede și mai deplin luminate; între Apusul de unde a pornit așezarea noastră în aceste părți ale barbarilor slavi și turci, și noi, ramură răzleață, s'ar fi statornicit nouă și trainice legături. Așa ager cum este poporul nostru, am sta astăzi în rîndurile d'intaiu ale popoarelor de cultură. Însă Vlădica frînc, *Letinul* din Siretiu, n'a fost niciodată un Romîn, nici măcar un Moldovean de lege străină, ci, de la 1371 pînă la 1434, cît a ținut această episcopie de încercare și momire, găsești numai Poloni, veniți de-a dreptul din țara regelui Poloniei. Ei nu durează nimic, nu se îngrijesc de ciștigarea de suflete, de întemeierea de școli, de orînduirea adevărată a Bisericii lor. Așa se vedea că rostul lor e altul, un rost pri-mejdios pentru viitorul Moldovei. Leși supuși ar-chiepiscopulu din Haliciu, în țara Craiului, ei pare că erau puși în capitala Moldovei ca să însemne și în ceia ce privește legea ascultarea țeri de Polonia, cucerirea ei viitoare de puternicul regat vecin.

Coborîrea din munți a lui Bogdan găsise însă în Moldova oameni puternici, stăpînitori de pămînt din vechi timpuri, unii având în mîna lor și cîte un tîrg. Cu dînșii se uniră și credincioșii *descălecătorului*, căpitanii lui. Oameni viteji și pri-cepuți veniră apoî din Voevodatul vecin, din țările ce încunjurau Moldova, și se împărtășiră și ei din răsplătirile, din darurile de moși ale Domnului. Acești fruntași ai Statului celuи nou se che-mau *boieri*, ca și fruntași Bulgarilor, și ca și fruntași Rutenilor, cu cari se megieșia Moldova de miazănoapte. Sîngele lor nu era același, dar, luptînd supt același steag, cuprinși în aceleași hotare, ascultînd de aceleași porunci, ei se simțiră îndată Romîni cu toții. În privința legiilor nu era nică o deosebire între dînșii: credința tuturora fusese și rămăsese cea răsăriteană. Si acum să vadă ei, cari n'aveau încă peste popii lor nică un episcop măcar, pe Vlădica străin încuibîndu-se lîngă Scaunul domnesc?! Lațco întrebase la Roma dacă trebuie să se despartă de Doamnă, care nu vroia să părăsească ortodoxia!

Nu se știe în ce chip a murit cel de-al doilea Domn moldovenesc. Lăsa un frate care purta numele de Teodor, adecă, pe slavonește, de Bogdan, al tatălui său, și o fată, Anastasia. Fratele căpătă un colț de țară, pe care-l cîrmui pînă tîrziu, cu titlul de Voevod. Boieri dușmani ai legiilor catolice luară asupra lor să mărite pe Anastasia, dîndu-i ca zestre Moldova, întemeiată de bunicul ei și în

care răsărise această nouă mlădiță domnească. Ei chemară un Litvan, din neamul Coriatovicilor (Koryatowicz), care se luptă tocmai atunci cu Craiul polon pentru Galitia, țară rusească și pravoslavnică. Îl chema Iurg, și rude de-ale lui se amestecase în ani din urmă și în afacerile maramureșene, aducind Ruși de aici lor acolo. Căsătoria i-a fost stearpă, și tot aşa de stearpă Domnia: se povestia mai tîrziu că bietul om, care căutase prin locurile noastre alt noroc, a fost otrăvit și îngropat undeva, la o mănăstire din Țara-de-jos.

Moștenirea pare să i-o fi luat, tot numai pentru o clipă, întunecoasă pentru noi, un Ștefan, care ar fi lăsat doi fiți mai mari: Ștefan cel de al doilea și Petru, cari se luptără pentru Domnie și aduseră iarăși pe străin în țara ce abia scăpase de dînsul. Mama lor, Marghita sau Mușata, se înrudia cu regele Polonie, care avea acum iarăși în puterea sa țara de hotar a Galiciei.

Ștefan — povestiau mai tîrziu Poloni — fu gonit și ceru ajutorul vecinilor de la Răsărit. Dacă Unguri fusese bătuț pe plaiurile moldovenești, Leșilor nu li se întîmplase până atunci să încerce vitejia îndărătnică și şireată a țeranilor, a boierilor Voevodulu celui nou. Ostași din trei Ținuturi sau Palatinate trecură în Moldova, și crezură că așa învins, căci înaintea lor stătea numai cimpul gol și bordeiele pustii. Dar pădurea era vie: șoapte care nu erau ale frunzelor o înfioră, focuri care nu erau ale păstorului pîlpîiau în poienele cele

mai bine ascunse, și fierăstrăul unor pădurari cari purtau arcul, toporul și ghioaga trecuse prin trunchiul bătrînilor copaci ce se țineaau abia într'un petec de scoarță. Cînd biruitorii, beți de vin și de mîndrie, străbătură în neorînduială îngustelete cărări ale păduriî răcoroase, în noaptea de vară, ca un vînt de mînie nebună scuturâ culmile frunzoase, și trunchiurile căzură trăsnind asupra șirurilor străine, strivind care, oameni și arme. Mari magnați ai Poloniei, prinși între dărîmături, căzură robî ai țeranului moldovean, și vestitul Sbigniew Olesnicki, străbun de archiepiscop, răscumpărat de la asprii învingători, nu se mai duse nică la un războiu, și, însemnat de ai noștri la picior, șchiopătă până la moarte.

Petru rămase Domn, dar tot el fu acela care încchină mai târziu țara străinilor. Mamă-sa era o catolică, care mai clădi o mănăstire la Siretiu. Tânără regină a Poloniei, fata regelui Ludovic — care domnise un timp și asupra Ungariei și asupra Poloniei, timp de înfrînare și frică pentru Moldoveni, — trebuise să primească drept soț al plăpîndelor sale tinerețe pe asprul prinț litvan Iagello, care fusese păgîn mai până în ziua cînd îngenunchiè în biserică lîngă Hedviga. Nădejde nu mai putea să fie în războaiele dintre Ruși, Litvani și Poloni, care-i ținuse până acum pe toți departe de hotările Moldovei, și-i dăduse răgaz de douăzeci de ani ca să se întemeieze. Sînt primejdii care pleacă orice frunte de om cuminte. Petru-Vodă luă cu

sine pe fratele său, Roman, cu care se ajuta în stăpinire, și merse la Lemberg, unde făgădui lui Iagello, botezat ca Vladislav, credință și ajutor în războaie. Ceva mai în urmă, el împrumută și cu banii — frumoși galbeni genovesi, aduși de negustorii din Crimeia — pe ruda sa din Polonia, care-i puse zălog Haliciul, de care atirna bisericile Moldova catolică. Mai aproape însă, spre Nistru și dincolo de Siret, către Prut și apa îngustă a Ceremușului, era un întins Ținut, bogat în cetăți și târguri, plin în munți săi de ciobani români, — care se chama al Sepeniculu, în care se aflau Cernăuți, pe atunci un sat supt cetatea Țeținei (Czeczyn), și poate Hotinul. Bani nu se plătiră, și granița românească se urcă, pentru 3.000 de galbeni, până în părțile Pocuției.

Petru stătu în Suceava, a treia reședință a Domnilor moldoveni. Fratele și urmașul său Roman înălță la vârsarea Moldovei în largul Siretului o cetate căreia-i dădu numele său. Cu toate că în Țara-Românească ținea cîrma un om ca Mircea-Vodă, cel d'intaiu mare stăpînitor românesc, cu toate că Petru se împrietenise cu acest vecin, pe care-l ajutase să intre în legături cu Poloni, Roman îndrăzni, călcind drepturile muntene asupra apelor de la Miazăzi, să-și zică Domn «din Munte în Mare». Mîndru și față de regele înaintea căruia fratele său plecase Moldova, el nu-i mai făgădui ajutor până ori-și-unde și împotriva oricui. Vladislav l-ar fi putut scoate numai cu greu dacă s'ar fi încume-

tat să trimeată oști prin cărările temute ale codrilor. Dar el găsi un sprijin între rudele Voevodului.

Moștenirea în Domnie nu era statornicită până atunci, și datina, care răspunde la orice întrebări și făcea ca legile să fie zădarnice, tăcea, firește, în această privință. Singele domnesc era cerut de la tot doritorul de stăpînire, dar în privința treptei de înrudire fiecine era slobod să judece după interesul său. Luî Bogdan îi urmase fiul său cel mai mare, luî Lațco ginerele, luî Ștefan fiul cel mai mic, luî Petru fratele cel mic. Ivașco fiul lui Petru se crezu nedreptățit de unchiul său; venind din adăpostul său de peste graniță, el îl prinse la vre-o petrecere în sate, împreună cu fiil lui, și-l dădu în mîna dregătorilor regelui.

Ștefan, fratele cel mare, învins altă dată, ajunse Domn. Si el se încchinâ Polonilor și se aşeză și mai aproape de dinși, luîndu-și reședința în Hirlău, mic tîrg cu vii frumoase, mai jos de Botoșani, într'un Ținut înflorit ca o grădină, bogat în pășuni, în livezi, în prisăci, în mori și iazuri. Unguri, peste cari domnia atunci un om foarte mindru, din neam împărătesc, și menit să fie și el Împărat, Sigismund, nu voiră să îngăduie în apropierea lor pe acest neascultător urmaș al trădătorului Bogdan. Ștefan cutează să taie calea la pasuri, dar oamenii Craiului apusean răzbătură printre bolovani și năruiați și ploaia de suliți. Sigismund însuși călcă pămîntul Moldovei, luînd țara în curmeziș, spre

Siretiū, spre Bahluī, ca să prindă pe Domn în cetatea unde se înhisese (1394). El ajunse unde doria, dar se întoarse îndărăt cu mînilor goale, fără să aibă pe Ștefan în lanțuri, fără să aducă măcar, ca îndreptățire, un petec de hîrtie, cuprinzînd cererî de iertare și făgăduielî. Dar Cronica noastră știe să povestească despre *înfrîngerea* Craiului la Hîrlău, și din porunca lui Ștefan-cel-Mare vorbele le-topisețuluī s'aū săpat pe mormîntul din Rădăuți al învingătoruluī.

Atîtea fapte grămădite în cîțiva ani — nici o jumătate de veac — dăduseră Moldovei ceia ce este neapărat în viața oricărui Stat: amintirile. Dar ea n'avuse parte încă, căci schimbase șese Domni, de o singură Domnie lungă, în liniștea căreia s'ar fi putut clădi ziduri de piatră și așezămintele: până acum, ca în Scriptură, meșterii lucrase în pripă, pe apucate, cu sabia în mînă. După izbînda din 1394 timpurile se arătară încă mai viestrege: Ștefan-Vodă pierde d'innaintea ochilor, poate ucis, ca Iurg Litvanul. Atunci toți pribegii și mazili se aruncă asupra unei prăzi care era țara lor: și Roman, scos din temnița leșească, și Ivașcu, și Iuga, fiu din floră al celuī d'intăiu, care Iuga ieă de fapt puterea și dă cărți de întărire celor ce aveau nevoie de dînsele, în afacerile privitoare la moșii. Fiș drepti, legiuîți ai lui Roman și Doamnei lui Anastasia, moartă cînd soțul ei stătea încă în Scaun, și înmormînată la Roman, Alexandru și Bogdan, vin și ei supt arme ca să-și dobîndească dreptu-

rile. Mircea, Domnul muntean, lămurește întru cîtva lucrurile, prinzind pe Iuga, în împrejurări ca acelea ale prinderii lui Roman, de sigur. Moartea smulge de lîngă Alexandru pe fratele acestuia Bogdan, care dădea poruncile și el, un timp, fără a-și lua însă alt titlu decît acel de «jupîn», pe care-l întrebuiță orice boier. Dar încă din 1401, fără să fi murit Bogdan, Alexandru, pe care tatăl său îl numise poate aşa după Alexandru Basarab, n'avea de împărțit cu nimeni grijile, răspunderile și răsplata sufletească a unuî cîrmuitor de oameni. Era întâiul an al unuî veac nouă, și un veac nou se deschidea și pentru Moldova.

III.

Alexandru-cel-Bun.

Cu o adîncă recunoștință, urmașii au zis acestui Alexandru: «cel Bun». A fost bun față de țară, pentru că n'a tăiat, n'a prigonit, n'a nedreptățit pe nimeni, și totuși a știut să-și stăpînească boierii fără să miște împotriva lor buzduganul sau să ascuță sabia călăuluî. A fost bun față de străinî, fiindcă n'a început nicî-o dată un războiu nedrept și n'a călcat nicî-o dată o legătură încheiată și întărită cu jurămînt de dînsul; dar pentru «dreptățile» lui și ale țerii lui el a fost totdeauna, și atunci cînd îl împovărau bătrînețele și moartea-l chema spre odihnă, un ostaș neadormit, viteaz și iute.

De la început, avînd să aleagă între Unguri, de cari abia se dezlipise Moldova și cari-l atingeau la un singur hotar, și acela de munte, lesnicios de apărat, și între Poloni, cari înfășurau din două părți, de sus și de la Răsărit, țara, — el alese pe aceștia din urmă. Li se încchină și li dădu ajutoare, care se luptară cu cavalerii Teutoni, departe în Prusia, lîngă cetatea Marienburg, unde aî noștri găsiră cu bucurie păduri, în care știură iarăși să ispitească pe dușmani, acoperindu-î apoi cu ploaia de moarte a săgeților (1410). În dosul lui, doi ani după această luptă, regele Poloniei se înțelegea cu Împăratul Sigismund, și el rege, al Ungariei, pentru a împărți Moldova dacă Domnul ei n'ar voi să ajute pe creștini în lupta cu Turciî pe care cu adevărat n'o începură însă nici-odată (tratatul de la Lublau ; 1412). Alexandru rămase însă neschimbat, și nimeni nu îndrăzni să încerce împărțirea care se putea scrie mai lesne cu condeul decît cu sabia. Păstrînd însă credința, el știa să șteargă rămășițele rușinoase ale trecutului, să se înalte necontenit înaintea Craiului prieten. El încheie legăturile cu dînsul altfel decît înaintașii săi șubrezî și se înfățișează în ele ca «Domn», nu ca «Voevod» supus. Odată, pentru un nou împrumut, el capătă și zălogirea Pocuțieî, cu vestitele ei orașe întărîte, Sniatinul și Colomeia, pe cînd înainte de dînsul se vorbise și de părăsirea țeriî Sepeniculuî. O înnaltă doamnă din sînge crăiesc, Ryngalla, i-a fost soție, aducîndu-î măcar cinstea

de la început, dacă nu fericirea în casă, căci Ryn-galla părăsi după cîtva timp, plecînd fără nici un copil, pe soțul ce nu voia să se lepede de legea lui ortodoxă, cu toate că în Baia el făcuse o biserică, o mănăstire, un episcopat catolic.

Încă de pe vremea lui Mircea, Alexandru încheiase prin cucerirea Chiliei, la Dunărea-de-jos, granița de Miazăzi a țeriilor pe care tatăl său Roman se lăudase mai mult că a întins-o până la Mare. Ceva mai târziu, fără să se lupte cu Genovesii, el își așeză pîrcălabiile în Cetatea-Albă, de la gura Nistrului, al doilea turn puternic al acestei granițe amenințate. El ajută Domnii munteni să-și cucerescă moștenirea părintească, dar știu să răspingă pe același ocrotit de dăunăzi — Dan al II-lea —, cind el veni să ceară cu armele malul Dunării-de-jos (1429). Turci, cari porunciau adesea în Țara-Românească, până la granițile căreia ajunsese, trecînd peste Bulgaria în întregime supusă, fură și ei răspinși cind corăbiile lor de războiu se iviră supt zidurile, bine întărite de pricepuți meșteri străini, ale Cetății-Albe. În cei din urmă ani ai vietii sale chiar, Alexandru risipi, în Iunie 1432, o oaste turcească ce-i venise în țară trecînd pe la Munteni. Și tot atunci, în 1432, mîntuind această socoteală, el merse în fruntea oștirii sale ca să iea în stăpînire înaintea morții Pocuția. Cind inchise în sfîrșit ochii, în vara anului 1433, el n'avea nimic de cerut nimăruia și nu era dator cu nimic.

Prin îngrijirea lui, boierimea fu așezată în trepte

și ranguri. Pe lîngă vechile mănăstiri: Neamțul și Bistrița, întemeiate de călugări munteni cari învățase la dascăli sîrbî, fugari de peste Dunăre înaintea Turcilor, el clădi Moldavița, chiar lîngă Baia, și Pobrata, mai jos, în aceleași părți de munți. Până la el, patriarchia grecească din Constantinopol nu voise să recunoască pe Mitropolitul Iosif, din singe domnesc, căruia Petru-Vodă îi dăduse supraveghierea nouei Biserici moldovenești, și țara se afla supt blestemul archiepiscopuluи Ieremia, trimes de Patriarch. Alexandru ridică pedeapsa afurisaniei fără să jertfească pe Iosif, care împodobi și mai departe cel d'intaiu Scaun bisericesc al Moldovei. Reședința Mitropoliei fu strămutată, împreună cu oasele Sfîntului Ioan cel Noiu, de la Cetatea-Albă la Suceava, care rămase de acum o Capitală statornică. În Roman se făcu o episcopie, al cărui păstor fu supus Mitropolitului. Drumurile de negoț fură ținute totdeauna deschise, și privilegiile de asigurare, pentru vămi, se dădură neguștorilor străini. În treizeci de ani floarea culturii înflorise pretutindeni din țărîna frămîntată de luptele folositoare, și nu de cele netrebnice. Prin patriarhul acesta, care muria în siguranță biruinții și în binecuvîntarea faptelor sale bune, Moldova-și găsise al doilea întemeietor, și cel mai mare.

O nouă stare a lucrurilor se întemeiază însă totdeauna prin cel puțin doi stăpînitori. Unul clădește, celalalt, venind la rîndul său, apără clădirea de pornirile dușmane ce se năpustesc neapărat asu-

pră-î cînd s'a dus ziditorul. Luî Alexandru, în gîndurile lui asupra viitorului, și țerii, în desfășurarea înfloririî eî, li trebuia de o potrivă un vrednic moștenitor al coroanei moldovenești.

Dacă din căsătoria strălucită cu Ryngalla s'ar fi născut un fiu, pe care Poloniî l-ar fi sprijinit din răsputeriî, urmarea în Domnie a acestuia ar fi fost mai asigurată. Alexandru lăsa însă o spuză de feciorî și de fiî din florî, cari se numiau atunci singuri, în deosebire de ceîlalți : «copii»¹. Întiiu fusese însurat cu o străină, de bună samă o Polonă, pe care o luase în zilele sale nenorocite, de tinereță prieagă; Margareta se odihni sub lespezile marii, frumoasei biserici catolice din Baia. De la dînsa n'avu el urmașî. Viind în țară ca Domn, Alexandru luă pe Ana sau Neacșa, de care se despărți mai tîrziu — Ana poate să-î fi fost numele de călugărie, căci o Doamnă care pleca de la Curtea soțuluî eî, se călugăria — și care muri abia în 1427, fiind înmormîntată la Bistrița. Cu dînsa avu el, pe lîngă o fată, pe care o numi Vasilisa, Regina adecă, și un băiat — cel d'intiiu — căruia nu-î putea da alt nume decit pe acela al părintelui său, Roman. Roman trăi însă puțină vreme: ultima oară el mai este pomenit în hrisoavele părintelui său în April 1409; dar peste cîteva lunî se năștea, în ziua de Sf. Ilie, al doilea fiu, căruia i se zise după hramul ce se serba la nașterea sa. Ryngalla nu suferi la Curte pe acest copil al alteia, și firește că tot în întuneric și, mai mult, în taina păstrată de ma-

mele lor și de cîțiva credincioși numai, crescură: al treilea fiu, Ștefan, al unei Stanca, numit aşa după unchiul ce bătuse pe Unguri la Hîrlău, al patrulea, Petru, al Mărinei lui Mărin, care fu și mama unei fete², Petru, care amintia pe celalalt unchiu, învingătorul Polonilor în codrul Bucovinei; mai tîrziu numai se născu un Alexandru, care ar fi dus mai departe numele tatălu său, dacă n'ar fi fost răpit de moarte încă în ultimii ani ai acestuia. Cînd Ryngalla se duse, Alexandru chemă pe Ilie în odăile domnești, și scrise numele în hrisoave, îl făcu ajutorul său în cîrmuire, îl puse să iscălească, dind astfel o chezăsie și pentru vremea cînd va domni Ilie, actul prin care se dăruia Ryngallei venitul unor orașe moldovenești. Îndată după aceasta, el și căută în Polonia o nevastă de neam mare, Marinka, soră cu soția cea nouă a Craiului polon, și el avu bucuria de a vedea botezul întăiului născut al celor doi soți, care primi și el numele de Roman (1426—1427). În cei de pe urmă ani ai Domniei sale, Alexandru îngădui lui Ilie-Vodă să dea cărti domnești de întărire în numele lui singur³.

Rămas adevăratul Domn al Moldovei întregi, după moartea lui Alexandru, Ilie, un tînăr care trecuse abia de douăzeci de ani, întinse o mînă frâtească lui Ștefan, pe care tatăl său îl alinta Stețco, precum Ilie era pentru dinsul iubitul Ilies, dar lăsa la o parte, măcar un timp, nu știm pentru ce dușmănie, pe al doilea frate, Petru. În schimb, el recunoscu întăi pe un fiu al lui Alexandru, pe

care acesta se sfise a-l însemna în hrisoavele sale, chiar din ultimele timpuri, cînd aducea mărturia tuturor feciorilor săi. Acest nou frate se chama *Bogdan*, după numele frateluī părintelui său, și de bună seamă el era cel mai tînăr dintre mlădițele domnești. Bogdan e tatăl lui Ștefan-cel-Mare⁴.

CARTEA II.

TATÁL LUĬ řTEFAN-VODÁ.
TINEREȚA LUĬ řTEFAN.

I.

Lupta pentru Scaunul lui Alexandru-cel-Bun.

Ilie face împăcarea cu Poloniĭ, împotriva cărora — de și o Ruteană, Marinka, sora reginei-mame a Poloniei și stătea alături ca soție, — el luptase în năvălirea pentru luarea în stăpînire a Pocuției. Dar, după aceasta, el mai stătu abia câteva lună în Domnie. Vînturile toamnei smulseră și aruncară peste Nistru pe fericitul Domn al verii.

Îl gonise fratele său Ștefan, întețit de mamă-sa Stanca — pe care Ilie puse să o înnece — și de Domnul muntean Vlad Dracul, care avea o răzbunare de săvîrșit împotriva lui Ilie: căci acesta, împreună cu bătrînul Alexandru, sprijinise pe un alt vînător al Scaunului Țerii-Românești, cu care Vlad se zvîrcolise multă vreme în luptă încleștată, pe un Aldea, care, din recunoștință față de ajutătorul său, își zisese Alexandru-Vodă⁵. Vlad era

acuma recunoscut de Turci, Domnișii țeriș sale, și el chemă la dinsul pe Ștefan și-l ajută să iea moștenirea care nu i se cuvenia lui în rîndul întâi.

Ștefan smulse Polonilor primirea lui ca vecin, răvălind în țara lor, unde se adăpostise Ilie, Marinka și copilul lor, Roman. Regele era încă nevrîstnic, aşa încât nime nu era bucuros de războaielor primejdioase în părți care obișnuiau să înghită frumoasele oştirile ale cavalerilor și lefegiilor. Ilie fu oprit într-o găzduire darnică, în care el avea tot dreptul să vadă însă o închisoare. Căci cărările ce duceau la Nistru erau tăiate pentru dinsul.

Dar erau boieri moldoveni cari nu se dăduse cu cel mai puternic, ci țineau, în Moldova sau peste hotare, cu adevăratul moștenitor. Printre dinșii era neamul Jumătate, Lazăr din Tulova, în părțile de către munte⁶, Duma fiul lui Șandru. Ei îndemnară pe Ilie să fugă de la oaspeții săi, îl aduseră în Moldova și dădură pentru dinsul două lupte, care nu dezrădăcinară însă pe Ștefan, în jurul căruia se strînsese cei mai mulți și cei mai puternici dintre stăpini de moși. La urmă el fu răzbit și strîns în Ținuturile de jos ale țeriș. Atunci el ceru să se împace, și Polonișii îl întăriră în acest gînd, care-i scutia de o mare grijă și de o grea datorie. El căpătă în vara anului 1435, abia doi ani de la moartea pașnicul Alexandru-Vodă, o întinsă bucată de pămînt, cun care era slobod să-și tragă veniturile: de la Vaslui pînă la Chilia și până la Cetatea-Albă, patru fîrguri, toate cîmpiiile, tot pus-

tiul, toată pădurea, toate drumurile de negoț din jurul lor. Pe lîngă aceasta, el rămînea Domn de o potrivă cu Ilie, numai cît acesta avea, pe lîngă cinsti și locul d'intăiu în orice împrejurări, față de aî săi și față de străină, și veniturile cele mai mari, din peste patru cincimî ale Moldovei. În hrisoavele lor, date cele mai multe împreună, supt pecetea lui Ilie singur, nu se întîmpină nici-un alt frate domnesc. Cercul stăpînitorilor și al moștenitorilor se închisese prin învoiala din 1435 : el cuprindea pe Ilie, pe Ștefan și pe fiul celuî d'intăiu, Roman, pe lîngă care se adause apoi, de la August 1438 înainte, un al doilea fiu, numit după marele său bunic : Alexandru. Împrejurul lor stătea toți boierii țeri : moșierii cei mari din Lipnic, Zubrăuți, din Tulova, din Voronet, din Toporăuți, din Frătăuți, din Serețel, din Șomuz, din Mamurinți, din Rugășeni, din Cuciur, din Șilișău, din toate satele înfloritoare ce se aflau în preajma Sucevei, Capitala⁷; și cei cu nume de botez ori după părinți : Uncleat, Jumătate, Limbădulce, Vilcea, Hudici, Bîrlici, Popșa, Balș, Buhuș, Turcul, Șendrișor, Nesteac, Stroici, Berindei, Ponici, Piatră, Negrul, Ureacle, Balcean, Șerbul, Firea, Gîrbovul, Julea, Negrilă, Periciune, Paos («Paius»).

De la un timp⁸ însă, Ștefan adăpostia pe lîngă dînsul pe fratele Petru, care avea poate vre-o socoteală de cerut lui Ilie. Copiii acestuia creșteaui mari, și Roman împlinise în 1444 șeptesprezece ani : Ștefan se temu pentru timpul cînd, în locul lui

Ilie, ar fi avut înaintea sa pe Marinka, sprijinită de nepotul ei, regele Vladislav al Poloniei, ales acum și în Ungaria, om viteaz și foarte îndrăzneț, pe acest Roman, în sfîrșit, care nu s'ar fi multămit cu o parte din venituri și cu jumătate din putere. Data aceasta, el nu pare să fi pornit cu războiu asupra fratelui său. Trădarea i se păru mai lesnicioasă și mai sigură. Dacă Ștefan nu se prea ducea la Suceava, Ilie venia la Vaslui, în pămînturile frătești. Aici fu prins el și înlăturat fără omor din rîndul acelor cari pot stăpîni o țară: prin groaznicul mijloc, obișnuit la Greci din Bizanț, al arderii ochilor. Nenorocitul fugi la rudele Marinkăi, căreia Ștefan îi aruncâ, drept pomană, cetățile pe care odinioară Alexandru le dăduse Ryngallei: de aici o vedem pe dînsa făcînd schimburî și învoielî; cît despre Ilie, el era acum un mort între cei vii, și peste puțin pleoapele se închiseră pentru totdeauna asupra sărmanilor lui ochi orbî.

Ticălosul Ștefan stăpîni apoï trei ani, între Doamna pe care și-o luase, între Petru, învățătorul cel rău, și între puțini boieri⁹. Nu i-a fost dat să-și vadă copii. Dacă a fost îngăduit și atîta vreme, aceasta se datorește mai mult marii nenorociri suferite de Poloni în acest an 1444, toamna, prin infrângerea de către Turci, la Varna, a oștirii creștine, în rîndurile căreia căzu, luptîndu-se, și regele Vladislav. Cînd noul Craiu Casimir, frate cu Vladislav, se simți sigur pe tronul său, el îngădui Marinkăi, care era acum o văduvă, să cerce

norocul fiului ei Roman, ce împlinise douăzeci de ani. El veni, de sigur, cu ajutorare polone, pornind din Hotin, care era al Polonilor, și puse mîna ușor pe cetățile Sucevei și Neamțului. Ștefan, care trăia veșnic în frica răspăriri din partea nepotului său priveag, încheiase abia în Iunie cu regele un tratat în care se asigura că «dușmanul», «vînzătorul» său nu va fi ținut în Polonia. Năvălirea-l apucâ pe nepregătitele. El fu prins în luptă, sau dat de aici săi, și Roman îl pedepsi ca pe un ucigaș de rînd, puind să i se taie capul, în ziua de 13 Iulie 1447. Aceasta trebuie să se fi făcut undeva departe, căci abia după trei zile trupul lui, tăiat în două — precum el tăiase în două țara, fericirea și viitorul ei —, fu îngropat în mănăstirea Neamțului, lîngă cetatea lui Petru-Vodă cel d'intăiu.

Dar el nu duse cu sine în mormîntul său războiul. Roman fu stăpinul Moldovei-de-sus, deprinsă să asculte de tatăl său Ilie, și-l vedem odată dînd un hrisov din cetatea Sucevei. Însă puțini boieri numai încunjurați pe tînărul Voevod al răzbunării: Vornicii-Mari Oană și Manoil, care ținuse multă vreme Hotinul pentru neamul lui Ilie, Șteful, cel mai mare din feciorii lui Jumătate, Miclea Greul, Vistiernicul Micul, Hodco Știbor, un om nou, și Aprodul Șăndrica¹⁰. În vîforul luptelor și supt povara marilor greutăți ale unei astfel de cîrmuirî, Roman își săcătui puterile, și, mai ajutînd și otrava boierilor, Marinka ducea la groapă, în ziua de 2 Iulie

1448, pe fiul ei cel mai mare, din care făcuse un Domn de cîteva luni de zile.

Cei mai mulți dintre puternicii de până atunci ai țeri fugiră peste hotar, așteptînd zile mai bune. Dar pentru dinșii, cari nu voiau să-și inchine capul, căci se temeau să nu-l și piardă, înaintea Voevodulu adus de Poloni, nu era decît o singură graniță deschisă, aceia care ducea, prin pasurile Carpaților, în Ardeal.

Aici avea pe acea vreme toată puterea, precum avea toată puterea și în tot largul cuprins al Țeri Ungurești, guvernatorul Ioan Corvin din Uniedoara (Hunyady). Era un Român dintre grănicerii pe cari Unguri îi însărcinase să apere, supt judecătorii și căpitanii lor români, marginea apuseană a Ardealului de năvălirile veșnic împrospătate ale Turcilor, cari se oploșise în Serbia. A î luî îi ziceau Iancu, și el era fiul lui Voicu, grănicer ca și dînsul. Încă de pe vremea Împăratului Sigismund, dușmanul lui Alexandru-cel-Bun, Iancu din Uniedoara se luptă departe în Croația, și în țara de lumină a Italiei, apărind pentru banii interese străine. Întors înnapoi acolo unde a săi stătea la pîndă neadornită înaintea păgînilor, el căpătă moșii zălogite de Coroana ungurească și dregătorii de cinste și de primejdie. Peste cîțiva ani el era Ban al țeri Severinului, — adeca o parte din Banatul unguresc și din Oltenia noastră, — care se luase de la Domnii creștinî și nu se putea apăra împotriva

Sultanului turcesc. Mai era apoi comite al Timișoarei, unde se ținea piept acelorași dușmani, comite al Bistriței, al Secuilor și Voievod al Ardealului. În lupta ce se deschise între Elisabeta, fata lui Sigismund și văduva regelui Albert, și între regele polon Vladislav pentru stăpînirea Ungariei, Ioan se dădu de partea acestuia din urmă, care îi lăsă cu desăvîrșire toate grijile trebilor răsăritene. Încă din 1442, începuse lupta cu Turci, cari se îngărmădiau la pasurile Carpaților, în avântul lor spre bogățiile Europei. El îi bătu de două ori în acest an, cu Români și cu Ardeal și cu ajutorul românesc al Domnului muntean, care era pe atunci un om rău, dar ager și fără frică, acel Vlad, căruia î se zicea Dracul, pentru șiretenia lui crudă. Se înțelese și cu Moldovenii pentru a înfășura cu două aripi pe dușmanul tuturor. În 1443, el făcu în toamnă o minunată năvălire în Serbia, unde așeză din nou pe Domnul ei creștin, Gheorghe Brancovici, ce stătea de mai multă vreme adăpostit în Ungaria. Toți creștini din Răsărit, siliți la părăsirea legii lor sau la plata de grele biruri și la lupta supt steaguri necurate, vedeau în Iancu-Vodă un sol dumnezeiesc al mîntuirii prin sabie, al curățirii prin sînge.

Îi mai rămînea să trezească din morții Împărația Bulgariei. În 1444 o frumoasă oaste pleca spre pasurile Balcanilor, care, odată cucerite, ar fi arătat în zare minunea de albastru și aur a Constantinopolei, unde Împăratul grecesc era strîns

din toate părțile de zidul de oțel al Turcilor, ce-și aveaă capitala și mai aproape de munți, la Adria-nopol. Regele Vladislav însuși mergea acum în fruntea oștilor creștine; corăbiile venite din Apus supt steagul Veneției, marea Republică italiană, supt steagul cu cheile Sfîntului Petru al Papei și supt flamura depărtatului duce francês al Burgun-dieî, se apropiaă de strîmtorile ce despart Europa de Asia, ca să împiedece fuga păginilor, ce se so-cotia sigură. Dar Sultanul Murad bătrînul ucise pe Rege și împrăștiè oastea.

În zădar veniră pe urmă, în primăvara urmă-toare, corăbiile Apusuluî în Marea Neagră și pe Dunăre, arzînd și ispitind cetățile turcești ale malului stîng. Ioan nu putu să se coboare decît o clipă dincoace de munți, căci Ungaria, lipsită de regele său, fierbea de vrajbă. Abia în 1446 se făcu liniște, alegîndu-se cel mai viteaz ca guvernator al țerii.

Acum Ioan nu mai trebuia să asculte de poruncile nimănuî, și toate puterile regatului se aflau în mîna sa întocmai ca și spada lui. El se gîndi iarăși la deș-teptarea Răsărituluî creștin prin brațe românești. Vlad Dracul, care încheiașe și el pace, cînd toți părăsise lupta cu Turciî, nu i se mai părea un sigur ajutător: de Crăciun, în anul chiar cînd fu-sese ales locțiitor de rege, Iancu-Vodă trecu munțiî, prinse pe Vlad, care ținea pe o fată a lui Ilie-Vodă, o soră a lui Roman, și-l ucise, impreună cu singurul dintre seciorii săi ce se găsia în țară.

În locul lui puse Domn pe un om slab, dar credincios, care se chema Vladislav și era fiul unuia Dan Voevod orbul. Si din Moldova trebuia să se facă un ajutor bun pentru lupta cu Turci: Roman, făptura Leșilor, feciorul Marinkăi, vărul regelui Casimir, nu putea să fie îngăduit. El ar fi fost un braț mort în lupta ce era să se încingă iarăși, pentru binele creștinătății.

Încă de pe cînd trăia acest tînăr fără noroc, Iancu-Vodă se înțelesese cu Petru, tovarășul lui Ștefan la izgonirea și orbirea lui Ilie. Petru acesta purtase întări un războiu împotriva chiar a lui Ștefan, cu care înțelegea să domnească împreună, ca Ștefan însuși cu Ilie¹¹: el era astfel în 1444 la Roman, cu cîțiva boieri, ca Bratul, Mîndzul, un Cupcici, tovarășii săi de răscoală¹². Învins, el se împăcase. Dar, măcar după moartea lui Ștefan, el înțelegea să-l moștenească, și, avînd împotriva sa pe Poloni, cari apărau drepturile ramurii lui Ilie, el alergă la Iancu-Vodă. Acesta-l primi bine și, ca să se asigure mai deplin de dînsul, îi dădu de nevastă pe o soră a sa, care nu se măritase până la o vrîstă destul de înaintată. În Septembrie 1448, cîteva lunî abia după moartea lui Roman, el era Domnul din Suceava, și boierî de frunte dintre ai fratelui său iscăliau ca marturi în hrisoavele sale¹³; între ei și puternicul Logofăt Neagoe, care mersese pentru Domnii Moldovei și la soborul cel mare de împăcare între Biserica Răsăritului și a Apusului, ce se ținuse la Florența¹⁴. Până și regele Poloniei,

cînd primi vestea morții lui Roman, se lăsă mîngîiat ușor pentru moartea vîrului său. Se făcuse, ce e dreptul, întaiu a porni la oaste împotriva lui Petru, strînse ostaș din toate cele cinci Palatinate în care se împărția țara Rusiei de peste apa Nistrului, se coborî în fruntea lor până la Lemberg, unde ajunse la 21 Iulie, și apoi până la Haliciu, unde i se înfățișă nenorocita mătușă Marinka, pentru a cere să i se dea ajutor acum într'un nou războiu pentru Domnia copilului cel mic Alexandru, născut în 1438 și care n'avea deci mai mult decit zece ani, încă neîmpliniti. Dar, în loc de sprijinul de luptători pe care-l aștepta ea, Craiul îi îngădui numai să stea la Colomea, marea cetate din Pocuția, împreună cu cei două sute de oameni ce și legase soarta lor de a ramuriu șubrede a lui Ilie-Vodă. Încă de la 9 August Casimir intrâ cu oștile sale în puternica strajă de la hotare a Cameniții, în fața Hotinului. Aici Petru-i trimese o mare solie de supunere, avînd drept căpetenii pe Neagoe și pe Mihul, doi foști Mari-Logofeți, adeca întai boieri ai țeri. La 13 Craiul dădea dușmanului său de până atunci o carte de asigurare, dacă va trece apa până la dînsul ca să i se închine. Petru însă, cu toate că n'avea încă treizeci de ani, nu era dintre cei ce se încred lesne. El tăragăni sosirea sa până ce regele socoti că e prea cald în Camenîța și că e bine să se grăbească spre Litvania, unde avea să tie o adunare sau dietă a regatului.

Iancu-Vodă, care se gâtise iarăși împotriva Tur-

cilor, era atunci în drumul spre Severin, unde trecu Dunărea la 28 Septembrie. De la Mediaș el scrisese la 1-iū August regeluř arătind unde-l chiamă datoria sa cea mai sfintă și cît de mult s'ar cuveni ca pînă atunci cunnatul să-ř fie lăsat în pace. Alt semn de viață nu putea să deie. Astfel, la 22 August, a doua zi după plecarea lui Casimir, Petru și boierii înnoiau legăturile de supunere cu Polonia¹⁵. Și într'acestea ei se îndatoriau a nu îinstrăina nimic din Moldova fără voia Polonilor, ci a căuta să cîștige iarăși ce fusese îinstrăinat. Vorbe, care nu se spuneau de altceva, decît pentru că același Domn dăduse cu cîteva lunî înainte Chilia în mîna Muntenilor, după cererea lui Ioan Guvernatorul. Petru nu s'a ținut nică-o dată poate de îndatorirea sa războinică față de Poloni, dar lui Iancu-Vodă nu putea să-ř fie ascuns multă vreme că «fratele și prietenul său», cum iř zicea, și-a schimbat stăpînul. Petru-Vodă dărîma Domnia sa crezînd c'o întărește.

Noi nu mai știm astăzi în ce chip i-a venit pe-deapsa. O moarte înainte de vreme, soarta, ca un blestem, a tuturor urmașilor lui Alexandru-cel-Bun, iř seceră și lui tineretele, grele de păcate.

II.

Bogdan-Vodă, tatăl lui Ștefan-cel-Mare.

Atunci veni rîndul *copiilor din floră* ai lui Alexandru-Vodă, pe care acesta nu-i recunoscuse nică-o dată. Între aceștia trebuie să se numească un Domn pentru

«două lună», căruia i se zicea Ciubăr și care ca Domn își va fi spus de sigur altfel. Veni apoi Bogdan.

De multă vreme el lipsia din Moldova. Adăpostul său în zilele de schimbări răpezi și primejdioase fusese Țara-Românească, unde Vlad Dracul ținea pe o nepoată a fugaruluи. Aici el se insură luînd pe Oltea, al cărei nume nu e aşa de obișnuit în vechime: această Oltea căpătă, credem în călugărie, după moartea soțuluи ei, un alt nume, supt care o pomenește fiu-său în 1466, cînd ea nu mai era în viață: Maria. Fratele ei se chema Vlaicul, și, cînd Ștefan, singurul rod al acestei căsătorii, ajunse și el Domn al Moldovei, acest «unchiу» se învrednică a fi pîrcălab de Hotin, apoi de Orheiу, și unul dintre cei d'intăiu boieri ai țerii¹⁶. El muri pe la 1480 abia, lăsind un fiu Duma, și el pîrcălab de Hotin, și după moartea lui Ștefan¹⁷. Acestea sunt rudele de pe mamă ale marelui Domn, și e păcat că se poate ști aşa de puțin despre femeia care a dat vechii Moldove și neamului românesc pe cel mai cuminte dintre vitejii lor.

Dar mintea poetică a poporului nu se mulțămește niciodată cu un nume, scăpat singur din prăpastia de uitare a trecutului. Ea dă chip și glas acelora prin cari s'așă făcut lucruri ce nu se pot întuneca. Astfel aă ajuns oameni să spună că Oltea, călugărița Maria, ar fi trăit încă în cea mai nenorocită clipă din viața de lupte și uriașe silinți a fiului său, atunci cînd Moldova toată era înnechată de valurile de Turcime biruitoare, în 1476,

după frămîntarea ultimă de la Războieni. La un ceas de noapte, străjerii din Cetatea Neamțului ar fi auzit chemarea grăbită a unuï drumeț săngheros, care era Domnul lor, a căruï urmă se pierduse. Cu cîtă bucurie n'ar fi deschis eï porțile aceluï care încercase cît poate un om pentru a înlătura peirea! Dar porțile ar fi fost ținute supt zăvoare la glasul neînduplecăt al unei mame care aminti fugarului că «pasărea în cuibul său pieră» și că nimic nu se ciștigă îndărăt în strînsoarea îngustă a zidurilor de cetate. Cu acest îndemn ar fi plecat Ștefan ca să-și facă o nouă oaste și să învingă, pe cind minunata femeie păstra stînca Neamțului pentru fiul eï¹⁸.

Cu prilejul năvălirii din 1447, Iancu-Vodă va fi cunoscut pe Bogdan. Pe atunci el nu se gîndia că acest tînăr putea fi întrebuințat ca să ciștige Moldova pentru dînsul. În 1448 cel mai puternic și mai vestit dintre Româniî timpului său fu învins de Turciî în Serbia și, la întors, Despotul de acolo, Gheorghe Brancovici, îl ținu în prinsoare. Abia în 1449 putu Ioan să se gîndească, pentru a treia oară, la strîngerea mânunchiuluï românesc pentru luptă. Unguriî răspingeaă pacea pe care o înfătișase Turciî, și Iancu-Vodă încheia, în toamnă, cu regele Bosniei o legătură împotriva păgînilor¹⁹. Dar tot în acest an Petru Moldoveanul își încheia rostul, și Poloniî, cari nu mai eraă legați astfel prin jurămîntele față de dînsul, dădură drumul din Colomea Marinkăi și fiuluï eï Alexandru, căruia în

Polonia i se zicea Olechno. Boierii, deprinși să aibă asupra lor un urmaș al vechiului neam domnesc, îl primiră cu bucurie, și cei mai de seamă dintre sfetnicii lui Ilie și lui Ștefan se găsiau lîngă nepotul lor, ultimul coborîtor legiuitor al lui Alexandru-cel-Bun: la Roman în Maiu, la Suceava în Iunie 1449²⁰. Legătura între copil și Polonii era aşa de firească, aşa de asigurată, încît nică nu mai fu vorba de a se face noi învoielii și jurăminte.

Dar Iancu-Vodă era din nou destul de puternic pentru ca să înlăture din Scaunul Moldovei o păpușă leșească. Bogdan veni pe la dînsul, și unul din pasurile de către Ardeal ale Moldovei lăsa să treacă, în toamna aceluiasi an 1449, o mică ceată care venia să vîneze noroc pe plaiuri. Boierii lui Alexandru strînsră puteri pe care le trimeseră îndată împotriva năvălitorului, care tăgăduia nepotului său dreptul de a domni, cîtă vreme trăiește el, Bogdan, fiu al marelui Alexandru. Cele două cete se ciocniră într'o zi rece de Octombrie, la 12 ale lunii, în preajma satului Tămășeni, lîngă apa Moldovei. Bogdan se dovedi, de la această înție încercare, un cuceritor de biruințe. Pe cîmpul de luptă rămaseră doi însemnați boieri, tînărul Oancea, ginerele lui Iurghici și care fusese Logofăt încă supt Ștefan, și Costea, fiul lui Andronic, care sujise și pe Petru-Vodă²¹.

Alexandru, primind vestea cea rea, rămase totuși în țară. În zadar intră Bogdan la învoială cu starostele Cameniței și al întregei Podoli, stă-

pînul malului leșesc al Nistruluă, făgăduindu-ă un dar de «zloți turcești», adecă: galbeni de aur, poate venețieni, de vin obișnuit, de vin dulce zis de Malvasia, care se aducea cu cheltuielă și greutăți mari din Grecia îndepărtată, de stofe rare, camocate, coftiriă, ce veniau din Răsărit, dacă el îl va îmbuna cu Craiul, făcînd prin sfaturile și măsurile sale să nu-l mai supere «Alexandru fiul lui Iliaș, nici Doamna mama lui, nici boierii, nici slugile lui» (2 Decembrie)²². Plăpîndul Olechno rămasă ocrotitul Regelui, și un mic ajutor polon, venit pe la Crăciun, îi dădu măcar cetățile de sus: Hotinul, în care cetate era pîrcălab un bătrîn și inimos boier cu numele de Castea, care luptase și pentru fratele cel mare, Roman²³, Neamțul și Suceava.

Bogdan se întoarse înapoi în Roman. De aici, făcu jurămînt de supunere fiască și frătească față de guvernatorul unguresc, pe care-l va ajuta și cu oastea, primind în schimb, la nevoie, ca de la un părinte și frate, ajutor din partea lui. Alt Domn nu va căuta, și ei doi, făcătorul și făptura, vor avea aceiași prietenă și aceiași dușmană. Cu toată sprijinirea lui Alexandru de Poloniă, el izbutise să cîştige pe cei mai mulți dintre boieri, cari erau mai bucuroși să aibă în fruntea lor un om isprăvit ca dînsul.

Credința lor avură prilej aceștia s'o dovedească în curînd. Încă din Martie 1450 Poloniă se găteaă de o nouă intrare în Moldova, și Regele, care voia să trimeată în ajutorul lui Alexandrel pe nobiliș din

Rusia megieșită, li dădea asigurare că nu se va cere de obiceiū o asemenea neplăcută slujbă de la dinși, cari apucase a fi iertați de greutățile și obozelile unuī războiuī cu Moldoveniī şireti și îndărătnici. În Iunie se puseră în mișcare, mergind însă încetinel, boierește și leșește, ostași, mîndrii ostași călări, pedestrași cu gloata și tunurile greoaie, avînd în fruntea lor pe Palatinul din Lemberg, castelanul de Sandomir și castelanul-căpitan al Podoliei. De Sîn-Pietru corturile se întinsese lîngă Camenița, pe cîmpia înflorită supt care scînteaă apele de oțel ale Nistrului. Atîta oaste polonă nu amenințase nici-o dată Moldova.

Dar ostași ca aceștia nu se grăbesc spre cîmpuri de luptă primejdiașe, unde nu se poate culege prada. Sărăcia noastră nu ispitia pe puternicii și bogății Poloni, pe oamenii de rînd cari-șî vindeaă pe banii pricepera războinică și vitejia. Ei cerură să mai fie odată încredințați că nu vor mai fi trimești peste apa Nistrului, să li se dea plata ca oricărui lefegiu, cinci mărci de argint de fiecare suliță, și să fie chizești pentru răspunderea acestor bani Regele însuși, ducele Mazoviei și, la nevoie, castelani și Palatinul. Cînd li se încovi și aceasta, luntrile duseră pe războinicii cu simbrie sigură spre pămîntul Moldovei, care aștepta, tăcut și amenințător, cele ce erau să se întîmple.

Costea, epitropul lui Alexandrel, boierii ceilalți din moștenirea lui Ilie-Vodă, oameni din satele lor erau călăuzii străinului. În toiu verii, supt ar-

șița crudă, drumeții dușmani înnaintau încet, cu pază, înfiorați înnaintea necunoscutului ce-i pîndia în zările de foc. Satele erau moarte și buciumele tăcuse pe dealuri.

Poloni și sprijinitorii români ai lui Alexandrel trecură și Prutul și se înfundără apoï în Ținutul de dealuri învălmășite ale Vasluiului, în marginea codrilor stăpîni, cari acoperiau culmele și mîncau cea mai mare parte din văile înguste. Oastea străbătu până la Lipovăt, astăzi un sat mai măricel, lîngă care pe la 1870 codrul stăpînia încă peste o mie trei sute de pogoane. Aici se zărira dușmanii; ei socotiră numărul năvălitorilor și se pierdură iarăși pe dealuri, unde începu pretutindeni munca răzbunătoare a tăierii trunchiurilor.

Poloni vor fi fost lipsiți de apă și de hrană, căci Moldovenii obișnuiau să lase oaspeților ce veniau la dînsii cu armele în mînă un drum de dărâmături și cenușă, de fîntîni astupate și otrăvite. Nobili și ce abia se hotărîseră a trece Prutul nu voiau să-i apuce toamna în pustietățile pline de curse ale Moldovei, — și Septembre venise acum cu toanele sale. Smeriți, sosiră atunci, ca trimești de Dumnezeu, boieri de la Bogdan²⁴, care fusese privit până acum ca o căpetenie de hoți și el însuși un hoț de Domnie. Stăpînul lor cerea numai să i se lase țara în samă, până ce moștenitorul legiuít va împlini măcar cincisprezece ani; până atunci el va plăti, pentru ținerea lui Alexandru-Vodă, și pentru a se cunoaște că Mol-

dova e închinată Polonieă, un bir, care ni se pare uimitor de ridicat și care se va fi părut Leșilor strașnic de ispititor: 70.000 de galbeni turcești. Se putea ajunge astfel la o învoială, cu toate că porunca Regelui era să se aşeze copilul în Scaunul părintelui și bunicului său. După șepte zile de dezbatere, amândouă părțile se înțeleseră, cu toate stăruințele bătrînului Costea, care știa ce soartă așteaptă pe tovarășii săi de tabără.

Noaptea de 5 Septembrie se petrecu în siguranță păciu, cu mîncare, băutură și veselie. În mijlocul petrecerii însă, veni Logofătul, scriitorul lui Bogdan, care trădase pentru a destăinui Polonilor ce strașnică primejdie-i amenință. Un Sfat de războiu se ținu în pripă, și Costea plecă în întuneric cu lucrurile, carele și micul Domn, care era în deosebi amenințat. El putu să treacă pădurea, prin frunzișul negru al căreia fișiau însă săgeți țintite de mîni nevăzute, împuținînd numărul drumețiilor, ce se strecuau cu inima scăzută. Poloniî nu îndrăzniră să iea același drum: ei știau bine, de la Costea care-i scăpă astfel de la o moarte grozavă și rușinoasă, că pădurea întreagă, tăiată, stă să se dărime asupra lor.

Ei porniră abia în zori, ocolind desisul. Cît drum se întindea de la Crasna, sătișorul lîngă o rîpă la care ajunseră, și zidurile apărătoare ale Cameniței, unde se putea petrece în voie cerînd lefi mai mari de la Craiul! Multă vor fi avut aceste gînduri, cînd, la ridicarea ceței de de-asupra văii

adîncite, se văzu venind, în tropotul mărunt al cailor de țară, Voevodul, lîngă care se strîngeau gloatele cu ciomege, coase și furci.

Poloniș se temeaă numai de pădurea Moldovenilor, unde înnălbise atîtea oase de cavaleri în războaiele vechi pe care ei le pierduseră. De stolul boierilor, Curtenilor și vitejilor, de mulțimea zgomotoasă a țeranilor ce se îndemnaă ca la o vînătoare de fiare, primejdioasă, dar dulce, ei nu se temură. Pedeștriș lor se împărțiră în opt cete, iar călărimea se strînse la un loc, pentru asalt. Boieriș primiră ciocnirea, la care răspunseră, apoă, dîndu-se în lături, făcîră loc țeranilor.

Atunci începu frămîntarea hotărîtoare. «Oastea Craiuluș», scrie cu durere un povestitor polon de pe acea vreme, Dlugosz, «pierdu mulți ostași». Pe rînd cei trei căpitanî periră din fruntea ei, trei vestiș viteji ai Poloniei, și rîndurile se clătinău supt loviturî; din înnăltîmea arborilor bâtrîni săgețile se avîntau lacome asupra mulțimii obosite, care știa că dușmanul învins în această țară nu se mai întoarce acasă.

Dar Costea își scăpă prietenii. El aduse Romîni împotriva Romînilor. Aruncătorii săgeților fură vi-nați de pe ramuri cu alte săgeți. În ura lor veche, boieriș se încleștară cu boieriș. Văzînd că, data aceasta, cursa n'a oprit prada, Bogdan se făcu nevăzut cu aceiași răpeziciune cu care se ivise odată cu zorile. Umbrele seriș il înghițiră, și Costea, setos de lupte nouă, se înfundâ și el în întuneric, pe

drumul ce ducea către Bîrlad. Polonii rămaseră singuri, împuținați, obosiți, având în fața lor pădurile negre, din care se înnălțau gemete de mustătare în noaptea răcoroasă de Septembrie. Ei plecară a doua zi, fără biruință, fără pradă, fără pace.

Încă de la începutul anului se întâlnește lîngă Bogdan fiul său Ștefan, numit astfel după unchiul lui, Alexandru-cel-Bun, mai degrabă decît după Ștefan-Vodă cel tînăr, care orbise pe fratele său. Peste șese ani acest fiu de Voievod era în stare să înceapă războiu fără epitrop, să biruiască și să intemeieze țara. Deci în 1450 el își invăța meșteșugul de viteaz; el își destindea aripile la vederea largului avînt de biruință al tatăluî său. Bogdan nu va fi lăsat pe singurul său fiu între zidurile de cetate care adăpostiau pe femei, pe prunci și pe bolnavi, — căci pentru lupte nu erau bătrîni pe acea vreme. Îl va fi luat cu dînsul, ca să-l aibă supt ochi, ca să-i deprindă brațul și să-i otelească sufletul. Poate și la Tămășani încă, el văzuse fugind înaintea steagului său steagurile dușmane; la Crasna el va fi călărit pe deal, în lumina roșie a zorilor, spre văile albe de neguri, și pieptul lui va fi sorbit cu sete învioretorul văzduh al dimineții reci, străbătută de un vînt prevestitor al morții. Și inima lui va fi bătut mai răpede de bucuria chiotelor de triumf ce-i răsunau împrejur, acoperind plîngerile învinșilor căzuți pe pajiște, roșie de frunzele moarte și de sîngele viu²⁵.

În curînd el văzu cum țara întreagă se supunea

părintelui său. Alexandru era poate în Hotin, poate peste Nistru, sărmană jucărie a împrejurărilor grozave. Încă înainte de a se măsura cu Poloniĭ, la 2 Iulie, din Suceava, Bogdan întărise legăturile sale cu Iancu-Vodă, făgăduindu-î și aceia că nu va urmări dobândirea înnapoi a Chiliei, cum încercase fratele său Petru. Guvernatorul prăda în Serbia, mai sigur decât oricând de norocul lui și de puterile regatului. În Rusia lăsată fără pază, pe cind cavalerii de acolo rătăciau prin Moldova după dușmanul nevăzut, se lăsase stolul de lăcuse neșăchioase al Tatarilor, cărora Bogdan li va fi dat poate de știre că pe malul stîng al Nistrului stăpiniĭ nu sînt acasă. Bogdan trimese cete din oameniĭ săi ca să vadă dacă nu se poate prinde Mărinka și puișorul de Domn de supt aripile ei.

Aceasta ceru iarăși ajutorul nepotului ei, Regele. Deocamdată i se dădură daruri și făgăduiala că ea va fi bine păzită de căpitanul de Lemberg. Apoi, din adunarea nobililor Poloniei, Regele însuși, ai cărui soli fusese rău primiți de Bogdan, se îndreptă spre Rusia. Dar trei castelani singuri plecară spre hotare. Bogdan îi întîmpină la Cameňita cu cereri de pace, și Poloniĭ erau gata să scadă birul la 50.000 de galbeni. Învoiala se dezbattea încă în această cetate, cind se infățișă în tabăra Polonilor un om, necunoscut până atunci tuturora, care arăta un drum nou, mai bun decât orice pace pentru acei ce erau jigniți de stăpînirea lui Bogdan.

Fugarul se chema Aron, un călugăr poate; el se

dădea drept cel din urmă din fiii lui Alexandru-cel-Bun, dintre cari el va fi scos pe Bogdan, ca neadevărat. El cerea o ceată de ostași, ca să înlăture prin omor pe Domnul din Suceava. Firește: nu pentru dînsul, care s'ar fi mulțămit cu o răspplată în banii sau în dregătorii, cu venituri în vreun colț de țară, — ci pentru Alexandru, Voievodul legiuitor al Moldovei.

Reuseni și un sat lingă Suceava, unde astăzi se află o biserică de piatră, ridicată de Ștefan-cel-Mare, pentru pomenirea tatălu lui său ucis prin trădere. Acolo-și avea moșia o rudă a lui Bogdan, care va fi serbat o nuntă, un botez, și chemase pe Domn ca să-i cinstească petrecerea prin venirea lui. Petrecerea ținu până noaptea tîrziu, în zingănit de păhare și în chiote de bucurie, pe cind străjile păziau în noaptea de Octombrie (era o Vineri spre Simbătă, 15—16 Octombrie 1451). De-odată casa fu încunjurată de un stol de o sută de călăreți, și Aron pătrunse în cămara unde stătea Bogdan. El puse mîna pe fratele său și, scoțîndu-l din casă, făcu să i se despartă capul de trunchi, înroșind cu singele unei indoite fără-de-legi, față de o rudă și față de un Domn, sfîrșitul ospățului de bucurie. Zorile de ziua răsăriră asupra privediștiilor călosulu omor.

III

**Domnia lui Petru-Vodă Aron, ucigașul
lui Bogdan-Vodă.**

Va fi fost Ștefan în jurul mesei din Reuseni? Va fi străbătut cu sabia printre rîndurile ucigașilor? Va fi văzut atunci întăiași dată chipul omului ce era să-și răsplătească apoi păcatul prin mînile fiuluī, scăpat de la moarte, al lui Bogdan-Vodă? Oră va fi fost lăsat în cetatea Sucevei, de unde credincioși adevărăți vor fi găsit mijlocul să-l strecoare până la granița munteană, unde-l aştepta o bună primire de la Vladislav Dan, prietenul lui Iancu-Vodă? Acestea nu se mai pot ști astăzi.

Deci el se întoarce în pribegie de unde venise, și scurtul său popas în Moldova îl ajută numai să cunoască împrejurările și oamenii, de cari era să se slujească pe urmă cu o atit de desăvîrșită măiestrie. Între cei d'intaiu boierăi săi ca Domn al Moldovei se intilnesc patru fruntași, cari iscălliseră jurămîntul lui Bogdan-Vodă către Guvernator, în Februar 1450, la Roman: Duma fiul lui Brae, adecă Brăescu, Oană al lui Julea, Costea Orăș și Costea al lui Dan.

Deocamdată boierii aceștia aveau să aleagă între Aron, care-și luă numele domnesc de Petru Voievod, și între Alexandru. Ucigașul lui Bogdan nu înțelegea de loc să fi ajutat numai copilului Domn; el voia pentru sine puterea spre care în-

tindea brațe pline de sînge. Ocrotitul Polonilor trebui să fugă înaintea lui Petru, precum fugise înaintea lui Bogdan. Mica oștire de la Cameniță nu-i folosi mult, și vîntul iernei o risipi pe acasă, dar cuminția epitropuluī Costea pîrcălabul păstră lui Alexandru măcar două puternice cetăți, una în Moldova-de-sus, cealaltă la vârsarea Nistrului: Neamțul și Cetatea-Albă, pe care Petru nu era în stare să le supuie. Anul 1451 se încheie lăsînd Moldovei, din nou dezbinat, iarăși doி Domnă, un fiu și un nepot al lui Alexandru-cel-Bun, un copil din floră și un moștenitor legiuitor.

Dar Petru-șă pierdu răpede sprijinitorii, și cîtva timp, doி ani întregi adecă, nu se mai auzi de Voevodul sîngeros încununat prin omor la Reusenî. Fruntași țeriî încunjuraū la 27 Octombrie 1452 pe Alexandru în Suceava²⁶, care întăria moșiiile lui Costea, fiul lui Vrană. Poloniî il cam lăsase în părăsire, și eî se îngrijiau aşa de puțin de hotarul apusean al țeriî lor, încît în vara acestuî an Podolia avu să îndure din partea Tatariilor o strănică pradă, care rămase nerăzbunată²⁷. Ba încă Domnul Moldovei fu poftit în toamnă să vie la oastea castelanuluī și Palatinuluī de Cracovia, trimiș în Rusia în potriva Tatariilor²⁸: deci greutăți în loc de ajutor.

Alexandru se gîndi atunci la Iancu-Vodă, care nu mai avea acum îndatoriri față de alt Domn moldovenesc. Din Vasluiū, la 12 August 1452, el întăria, pentru a măguli pe Guvernator, vechile drepturi

de negoț ce aveau Brașovenii în țara lui²⁹. La 17 Februarie ale anului următor, din Suceava, Alexandru se închina lui Iancu-Vodă, făcind o învoială în toate asămănătoare cu aceia înceiată odinioară de Bogdan³⁰. De Paști în 1453 un nou ropot de Tătărime arse malul leșesc al Nistrului³¹.

Cu o lună înainte însă, Constantinopolul ajungea în mîna Turcilor, crucea bisericilor împărațești cădea în noroiul plămădit cu sînge la picioarele păgînului învingător; Sultanul Mohammed al II-lea, om cu gînduri mari, cu mintea luminată, cu voința de fier, aşezîndu-se în Curțile bogate ale urmașilor lui Constantin-cel-Mare, trîmbiță spre cele patru părți ale lumii creștine amenintările sale. Vechi Scaune crăiești se cutremurau de această mare lovitură de sabie. Marea ducea însă pe Turci până supt zidurile Cetății-Albe, până la gurile Dunării; bietul Alexandrel, care dădu Polonilor vestea grozavă a luării Tarigradului, îngheță de spaimă pe jîlțul său. Iancu-Vodă nu mai era Guvernator al Ungariei, căci regele cel tînăr Ladislas fusese adus în țară, și grija cea mare era pentru Unguri întărirea Scaunului regal. În sfîrșit, Alexandrel împlinia în acest an 1453 cei cincisprezece ani cari dădea ulei voie unui Domn moldovenesc să domnească fără epitrop. Acum el era dator să se închine la rîndul său vîrului Craiul de peste Nistru. Astfel, la 23 Septembrie 1453, el făcea jurămîntul de credință, în forma obișnuită, lui Predbor Koniecpolski și Ioan Kmytha, cari veniseră anume pentru aceasta în

cetatea Siretiului³². Făgăduia să vie în Polonia chiar, pentru a se înfățișa Regelui la Camenița, la Sniatyn sau la Colomea.

Și acestea rămăseră cuvinte goale. Regele se însură cu deosebită pompă și lăsă grijile pe a doua zi, și apoi din zi în zi mai departe. Cînd el ieși iarăși în adunări și în fruntea oștilor, primejdii depărtate îl chemău în Prusia. Hotarul Nistrului și ruda de peste acest hotar erau uitate cu desăvîrșire.

Atunci Aron, care-și zicea Petru Voevod³³, ridică fruntea sa îndrăzneață. Se pare că omorîtorul fratelui său știa să umble neted cu oamenii de cari avea nevoie, pe cînd Alexandru, a căruї mamă trăia însă, sfătuindu-l în zădar, se vădi un desfrînat și un bețiv, care făcu să-i fugă de la Curte, setoși de a-și răzbuna necinstea, mulți boierî mari și mici. Astfel vedem de o dată pe unchiul Petru petrecînd în ziua de 25 August 1454 în inima Moldovei, de la viile Cotnariilor până la satul Băiceni, care era al lui Ioan Băiceanu, însemnat sfetnic domnesc. Lîngă dînsul stăteaă oameni cari, în 1451, 1452 și 1453, sprijinișe pe legiuitor moștenitor, pe copilul fără păcate, pe Veniaminul Polonilor : Oană Pîntece, Băiceanu, Duma Braevică, Costea Orăș, Hodco al Crețuluî, Micul Păharnicul, și unii dregători noî : Lazea Piticul, Ioan Vistierul, Toma Cîndea, Ignat Popescul, Ioan Bourean, Fedor posadnicul, Dragoș Păharnicul, Petru Iezoreanul Comisul. Era socotit destul de tare, pentru ca, din unghiul de către Ardeal,

lîngă Baia, călugării de la Moldavița să vie să-i ceară scutiri care se întindeau asupra Moldovei întregi³⁴.

Alexandru rămase strîns în Țara-de-jos. Nică de la unul, nică de la altul nu mai avem știri din acest an. Cetele lor de boieri și țerani se încăierau în întîlniri a căror amintire s'a pierdut. Iarna-i împăcă însă prin liniștea ei albă. În primăvară, și Petru și Alexandru, care rătăcise un timp pe la hotare, cerînd, din Bănila în Bucovina, ajutor Polonilor³⁵, scoaseră oști, și ele se întîlniră în ziua de 25 Mart, serbătoarea Bunei Vestiri, la Movile, poate prin părțile Vasluiului. Nepotul fugi înaintea unchiului, și în Cetatea-Albă, unde se ascunse, în vederea Mării, boierii strecurară otravă în băutura lui. Buna Vestire îi adusese înfrîngerea, Paștile-i dădură moartea.

În August găsim pe Petru-Vodă stînd în liniște la Suceava. În fința lui netrebnică se cuprindea încă singele lui Alexandru-cel-Bun, căci de Ștefan uitase cei mai mulți, și de aceia întreaga boierime a Moldovei se adunâ în jurul aceluia în care singur mai trăia neamul vechilor Domnî, intemeietorilor. El îi primi pe toți cu dragoste, știu să-i ierte, să-i impace, să-i dăruiască; aproape ca pe un tovarăș de Domnie, el luă pe lîngă sine pe Mitropolitul Teocist, care datoria cîrja sa lui Alexandrel³⁶. Abia încap numele în mărturiile bogate care întăresc hrisoavele lui³⁷.

Poloniî se gîndiseră întăi să ridice în potriva

lui, care otrăvise pentru dînsul, după ce tăiașe pentru alții, pe «un Litvan», care trebuie să fie Berindei acela cu care a avut de lucru pe urmă Ștefan-cel-Mare³⁸.

Dar eī eraū prea mult înlănțuiți de greutățile cu Prusia, și, dușmaniți de prinții litvanii încă nesupuși, eī eraū aşa de puțin siguri de Podolia, în graniță cu Moldova, încît în 1456 regele se văzu silit a mai cere un jurămînt de credință de la dregătorii aceluī Ținut³⁹. Petru nu putea să fie scos numai de străinii; pentru a înțețî pe cei de țară, ar fi trebuit un coborîtor al lui Alexandru-cel-Bun, și unul ca acela nu se afla în țările Craiului. Era deci mai bine ca Petru, care trebuia să rămîie, să fie prieten.

Încă de la 6 Octombrie 1455, deci, invingătorul veni la Hotin, unde se înțelese cu dregătorii Regelui, făgăduind supunere și asigurînd Marinkăi, care nu mai avea acum nici soț, nici copii, afară de o fată, Anastasia, numită aşa după străbună-sa, veniturile cetăților adeseori înstrăinate: Siretiul, Volovățul, Hotinul⁴⁰. În Ianuar 1456 Petru întăria drepturile negustorilor din Lemberg⁴¹. În ziua de Sîn-Petru, el întregia făgăduelile sale față de Casimir: va sfârîma orice legături va fi avînd cu alții, va asculta numai de acest rege, și va da ajutor de călăreți împotriva Prusienilor, cu cari urmă lupta în depărtare, împotriva Tatarilor, cari, supt o căpetenie sau supt alta, veniau din timp în timp să-și culeagă hrana pe cîmpiiile roditoare ale

Podoliei. Va da Marinkăi Siretiul și Volovățul, și se va judeca pentru Țețina și Hotin. Va înzestra pe Domnița Anastasia. Va veni însuși în Polonia înaintea regelui, dacă nu-l vor opri Tatarii sau alți dușmani⁴².

Petru se închinase spre Răsărit; peste puțin el plecă genunchii cu fața spre Miazăzi. După ce, în 1454, corăbiile turcești brăzdaseră Marea-Neagră, în 1456, mărețul Sultan Mohammed, pe care, ca pe intregul său neam, îl ardea o nestînsă sete de aur, străbătea, prădind Serbia. El porunci Domnului de la Dunărea-de-jos, care nu plătise până atunci bir ca Muntenii, să răspundă, în fiecare an, Vistieriei sale împărătești 2.000 de galbeni venețieni, de ducați, căci altfel va fi rău de dînsul. Petru chemă pe toți boierii la Curte în Vaslui, luă sfatul tuturor, și-i puse pe toți să iscălească o hîrtie de încuviințare, în care se furișase și încredințarea că și altă dată țara dăduse bir Turcilor, aşa încît umilința de acum nu era nouă. Mihul Logofătul merse să caute pe Sultan în Serbia, și la 5 Octombrie acesta punea, într-o amenințătoare țidulă, un soroc de trei luni pentru schimbarea făgăduielii lui în galbeni bună. Aceasta se făcu la Brusa, capitala din Asia a pământurilor turcești, și, în schimb, se asigură Moldovei liniștea, iar negustorilor din Cetatea-Albă negoț slobod cu Adrianopol, Constanținopol și Brusa însăși⁴³.

IV.

Lupta dintre Ștefan și Petru Aron.

Această îndoită siguranță rușinoasă nu ținu însă multă vreme, și Aron Călugărul nu ajunse în Scaunul Moldovei vrîsta de argint a lui Alexandru cel-Bun. Înnainte de a pleca să despresa Belgradul Sîrbesc, bătut cu furie de toate puterile lui Mohammed al II-lea, Iancu-Vodă se îngrijise să aibă în urma lui, pentru orice împrejurări, un prieten sigur, un «fiu» și «frate». Vladislav Dan i se va fi părut prea slab, prea șovăitor, prea greu de adus la războiul cu păgîniîi, prea gata de ceartă cînd i se atingeaă drepturile în Făgăraș și Amlaș, stăpinirile ardelene legate de Domnia munteană, și, astfel, în locul lui el statornici pe unul din fiii ce stătuse la Turci în 1447, aî lui Vlad Dracul, pe care tot el, Iancu, îl ucisese pentru necredință. Și tînărul puiu al Dracului se chema Vlad, și avea și el vitejia îndrăcită, șireată a tatâluî său. Iancu-l va fi cules cîndva, în călătoriile sale războinice prin Balcanî: i se dădură cîțiva ostași; pribegî cu dor de țară și de moșiiile, de veniturile țeriî se alcătuiră în ceată împrejurul lui. În April el trecu munțiî pe neașteptate, prinse pe Vlad, făcu pe fratele acestuia, Dan, să fugă, și strînse Domnia în ghiarele sale sîngerate, de uliu fără de milă ⁴⁴.

Iancu-Vodă scăpă Belgradul din mîna Turcilor, dar muri, de oboseala vrîstei și a luptelor, la 11

August. Dracul se închină atunci tinărului rege (Septembrie), și făcu asigurări de prietenie văduvei eroului mort, fiului ei Ladislas — și el un Vlad vra să zică, Romîn după tată, dacă după mamă era Ungur —, care părea că va lua moștenirea de putere a părintelui său, și lui Mihai Szilágyi, unchiul lui Ladislas, căruia îi rămăsese în samă granița Dunării. Cu toate că Ladislas ar fi vrut să-l schimbe cu Dan Fugarul, cu toate că Sașii din Ardeal țineau la dînșii pe un popă răspopit ce se dădea drept fratele lui Vlad, al cărui nume îl purta și el, Domnul muntean nu se înstrăină de Unguri, în cari vedea pe apărătorii săi, firește împotriva Turcilor.

Dar firele vieții de Stat se încurcau tot mai mult în Țara Ungurească. Ladislas Hunyady făcu să se taie în bucăți comitele de Cilly, care fusese și dușmanul tatălu lui său. Despotul sîrbesc, un bătrîn de nouăzeci de ani, fu rînit la mină, se răscum-părâ numai cu greu, și muri îndată. În sfîrșit, la jumătatea lunii lui Mart 1457, cel mai mare dintre feciorii Iancului-Vodă fu prins din porunca Regelui și pierdu capul, de securea calăulu, ca trădător față de domnul și stăpînul său. Nimeni n'ar mai fi putut spune acolo ce mai era să urmeze.

Până a nu se auzi despre acest lucru, care l-ar fi oprit poate, Vlad Dracul, care se privia ca un om al Huniazilor încă, luă o hotărîre care era să aibă cele mai mari urmări în viața tuturor Românilor. Petru Aron era de la închinarea sa în 1456 omul Turcilor, și Vlad avea în sufletul său o ne-

potolită ură împotriva păgînilor, în cetățile cărora stătuse, cu coasa morții de-asupra capuluī, atunci cînd, în tinereță, el fusese zălog la Sultanul pentru credința părintelui său. Așa un vecin nu-i mai trebuia. El aruncă deci asupra lui, îndată ce primăvara deschise drumurile, pe Ștefan-Vodă cel nou și tînăr.

Petru-Vodă nu se grăbi să iasă înaintea unui dușman pe care avea dreptul să-l desprețuiască. Totuși el chemă la dînsul în Suceava pe Muzilo de Buczacz, castelanul de Sniatyn, Colomea și Carapciū, cel mai mare dregător al Pocuției, și se înțelese cu dînsul pentru orice împrejurări. Un Moldovean cu numele de Leul prădase în Pocuția; Petru-l dădu lui Muzilo, căpătînd asigurarea că Regele nu va mai ridica plîngerî în această pri-vință. Pentru împlinirea pagubelor, el statornicia o zi de cercetare, dacă pănă atunci nu va fi tur-burat de dușmaniī ce-i avea acum: «Muntenii», Unguri și «Togtocomanovicii» (vre-o ceată de Tatari) și «dacă pănă atunci și pănă în acea zi va căpăta pacea și liniștea care sînt de nevoie pentru a se face dreptate». Hoții vor fi spinzurați, și, pentru siguranța hotarului, Moldova își va pune pîrcălabi sau staroști la Hotin și la Cernăuți, pe Prut. Petru se îngrijia să capete ajutor de la Mu-zilo împotriva oricărui dușman și să fie adăpostit, cînd soarta rea l-ar goni din țară, în castelele ve-cinului, ale căror venituri le-ar strînge el atunci⁴⁵.

Apoi oștirea domnească porni asupra lui Ștefan, pribegieul cel îndrăznet.

Acesta venia din părțile Putnei, de pe drumul cel mare care legă Buzăul muntean cu Bacăul moldovenesc, și pe care trecea necontenit, în marginea Siretiulu, carele negustorilor armeni și nemți din Galați, mare drum de negoț și drum bun de oaste. Merse tot din a stânga Siretiulu până în Ținutul Roman, mai sus de cetatea unde năvălitorel de acum stătuse, cam pe aceiași vreme a anului, cu șepte ani în urmă, lîngă tatăl său. În dreptul satului Doljești, Siretiul face o încovoietură, un *corn*, și pe acolo, unde se întâlniau cele trei Ținuturi ale Romanulu, Sucevei și Hîrlăului, se trecea, în Hreasca, pe malul stîng al apei printre vad. Aï luă Petru Aron, venind din Suceava, tînură aici vadul ca să oprească o trecere a dușmanulu în părțile răsăritene ale Moldovei, dar Ștefan îi împrăștiè și-să urmă drumul pe același term, mai aproape de pasurile Carpaților, care i-ar fi asigurat viața, dacă ar fi fost învins (12 April). El luă valea rîului Moldova în sus, și la Orbic, în Ținutul Neamțulu, oamenii domnești încercară iarăși să-i taie drumul. Nică aceștia n'avură noroc. Ajungînd în sfîrșit sus, în Bucovina de astăzi, învingătorul coti la dreapta prin păduri, în părți unde acum, mulțămită biruinții lui Stefan, sănt sămăname pre-tutindeni turnurile mănăstirilor. Petru-Vodă fugi înaintea fiulu omului trădat și omorât de dînsul, ca înaintea vedeniei răsplătitore a păcatulu său.

Clipa de rușine, durere și primejdie la care se gîndia abia cu două săptămîni în urmă, cînd încheia legătura cu Muzilo, sosise răpede. Poloniî primiau un oaspete costisitor în țerile lor, deprinse a adăposti domnești pribegi.

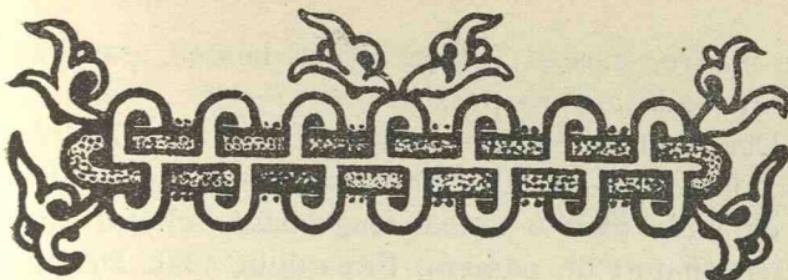
Boieri cari-l slujise pănă acum se desfăcură de o dată de dînsul. Mitropolitul Teoctist lăsa în plata lui Dumnezeu pe prietenul fără noroc, și, luînd cu el mirul sfînt ce se turna pe creștetul Domnilor, după cum odinioară proorocul Samuil făcuse prin ungere cu mir din Saul, un rege al Iudeiî, el ieși pănă la Siretiu înaintea lui Ștefan. Aici, în locul zis Direptate pentru că aici se țineaau poate judecătile cele mari de către Voevoziî ieșîți la cîmp, supt cort, pentru ca să audă plîngerile oricăruia dintre supușii lor, el săvîrși între suliți, nu fără oarecare sfială, slujba ungeriî Voevodului⁴⁶.

Ștefan era Domn acum, în puterea singelui său, care era al lui Alexandru-cel-Bun, în puterea briuinții ce cîstigase de două ori asupra unuî ucigaș și hoț de Domnie, în puterea binecuvîntării rostit de cel d'intaiu preot al țerii. El se coborî de sigur îndată de cealaltă parte a Siretului, cercetînd, împăcînd și judecînd pretutindenî, cîstigînd lesne pe fugarii îngroziți, ce veniau să i se încchine tremurînd.

Venise ca Domn pașnic, în înțelesul lui Alexandru-cel-Bun, aşezînd pacea pe roadele războiului, și gata să le apere cu armele.

CARTEA III.

DOMNIA LUÎ ȘTEFAN-CEL-MARE
PĂNĂ LA
LUPTELE CU TURCIİ
(1457—75).

I.

Cele d'intaiu legături cu Polonię. Împăcarea boierilor.

Un povestitor mai târziu, care a strîns într'o întinsă lucrare scrisă în românește, pe lîngă știrile cuprinse în vechea cronică slavonească, și amintiri, vechi de abia un veac și jumătate, care pe vremea lui erau păstrate încă în toată puterea lor de popor, spune că Ștefan, luînd Domnia, «nu cercă să așeze țara, ce de războaie se găti. Că aŭ împărțit oastei sale steaguri și aŭ pus hotnogi și căpitanii; care toate cu noroc i-aŭ venit⁴⁷.»

Cu adevărat aşa trebuia să se înfăţișeze urmașilor, celor mai apropiatî chiar, omul care cîștigase treizeci și patru de biruinți și dăduse de treizeci și șese de ori piept cu dușmani de toate limbile, cum mărturisia el singur în cei din urmă ani ai bătrîneții sale glorioase⁴⁸: un leu tînăr, flămînd

de mărire, care-și rotește ochii lacomi, gata să se răpeadă asupra prăzii.

Dar Ștefan-cel-Mare n'a fost un scornitor de războaie. Niciodată el n'a căutat un dușman, nici o dată n'a avut o toană singeroasă, cheful unei mari vînători de oameni. Firea unuī Vlad Dracul, unuī Vlad Țepeș, al doilea Dracul, cel din urmă cu deosebire bucuros de a vedea suferință, de a-și scălda sufletul sălbatec în strigătele de durere ale rîniților, era străină de dînsul. În alte vremi el ar fi fost un bun păstor de oameni, un Împărat cu iubire și credință, țesind firele de aur ale unor zile pașnice, în mijlocul mulțămirilor ce s'ar fi înnalțat de pretutindeni spre bunătatea lui. Dar, bătută de valurile tuturor furtunilor, țara avea nevoie de un paznic neadormit. Și el fu acela, — omul viteaz, dar nu crunt, pe care-l cerea vremile.

Deocamdată el avea altă grijă, destul de mare ca să-î stăpînească toate faptele. Trebuia să împace cu Domnia lui nouă pe toți acei cari sprijinise pe fugarul Petru Aron și se înfruptase din daniile lui lesnicioase și îmbielșugate. El izbuti, cu toate că era numai nepotul lui Alexandru-cel-Bun, al cărui fiu trăia încă în Camenița și se putea lăuda cu găzduirea de astăzi, poate apoi cu sprijinul de mîne al Polonilor.

În 1458, al doilea an de stăpînire, de Paști, Ștefan avea lîngă dînsul în Curtea din Suceava, care era să se trezească la o nouă viață, plină de suflet și de mișcare, pe bătrînul Manuil, care nu mai stăpînia

Hotinul, căci, mulțămită luî Petru Aron, oamenii Craiuluî stăteaû în puternica cetate de la Nistru, pe unchiul Vlaicu, căruia i se dădu mai târziu o pîrcălăbie, pe Vornicul Goian, pe Toma Cinde, pe Mic Craiul, pe Hodco Știbor, pe Iliaș Modruz, pe Lazea Piticul, pe Petru al lui Ponea (Ponicî), pe nepotul lui Șandru, pe Albul Spătarul, pe Hodco al Crețuluiî, pe Stețco, pe Isaia pîrcălabul de Neamț, pe Petrica al lui Iachim, pe Slăvinca, pe Cozmița ce fusese Vistier, pe Sacîz Spătarul, pe Toader Păharnicul, pe Zbiarea Stolnicul, pe Bouorean Comisul, pe Buhte, Fetion, Iuga Vistierul, Crasniș Postelnicul și pe Logofătul Dobrul⁴⁹. Și peste cîteva luni, în ziua de 24 Ianuar 1459, cînd Petru Aron arăta că a primit niște bani de la starostele Podoliei, Mihaï Buczacki, el putea să pomenească numai *cinci* tovarăși ai nenorocirii lui: pe Duma al lui Brae, pe Stanciul, Costea al lui Dan, Ion pîrcălabul și Vasco al lui Leul, celuî ce făcuse prada de prin 1457⁵⁰.

O altă grijă, era să împace pe Poloniî, făcînd astfel ca Petru să-și caute alt loc de pîndă, de unde putea fi prins mai ușor, ca să se sfîrșească odată cu dînsul. Ce e drept, Regele n'ar fi poruncit ca Domnul să fie ajutat a-și cîştiga iarăși moștenirea. Petru nu era, ca Alexandrel, un văr regal, ci un străin desăvîrșit. El adusese moartea ocrotituluî Polonilor, și numai după lungi stăruințe i se dăduse iertare. Nicî-o legătură nu îndatoria

pe Rege să dea fugarului și mult decât un colț pentru odihna lui și ceva venituri din care să se poată hrăni. Însă, ori-cum, învinsul din Camenița stătea Domniei celei nouă ca un spin în ochi, el putea fi întrebuițat cine știe de cine și în ce împrejurări. Până la peirea lui, Ștefan nu aduna în el toate drepurile de stăpînire ale vechii dinastii, nu era singurul moștenitor al țării Moldovei.

Împăcarea cu vecinii de la Răsărit se zăbovi doar anii în capăt, până în primăvara anului 1459. Ștefan o grăbise pe o cale care se dovedise totdeauna sigură, aruncând prin vadurile Nistrului în Polonia călăreții săi prădalnici, tăind legăturile între cetatea Hotinului, care avea nevoie de hrană, de fier, de lemn, și orașul de dedesupt, oprind răspunderea vămiei ce se obișnuia să se ridice aici, gonind pescarii ce veniau din Hotin la Nistrul. Măsură împotriva lui nu se puteau lua: și în 1457 și în 1458 urmează războiul Craiului împotriva Cavalerilor Teutoni, departe în Prusia; Casimir se mai gîndea apoia să se amestece, pentru a mai căpăta o coroană, în Ungaria, unde regele Ladislas murise, și o parte dintre magnați ridicaseră pe Matiaș, fiul cel mai mic al lui Iancu-Vodă, — care Matiaș era pe atunci un băiețăș de vre-o cincisprezece ani și se găsia în mîni străine. Astfel se ajunse la pace.

Veniră ca s'o încheie, la Nistru, unde Ștefan se oprișe cu o mică oștire, cuprinzînd pe toți boierii săi de căpitanie, la Overchelăuți («Owerkielowicze»),

căpitaniĭ Tinuturilor de margene, cel din Rusia și cel din Podolia. Se făcu numai o înțelegere vremelnică, până ce Craiul va putea să vie el însuși în Rusia, ca să facă socoteala pagubelor, să încheie pacea veșnică și adevărată și — Poloniĭ nu ziceau o vorbă ca aceasta, dar aveau de sigur în minte înțelesul, — să primească jurămîntul nouului stăpînitor al Moldovei, de atîtea ori încchinată până atunci. Deocamdată granița nu va fi călcată dușmanește, năvălirile făcute din partea regatului se vor aduce liniștit la cunoștința dregătorilor, Hotinul va fi lăsat în pace cu toate drepturile și legăturile lui. Dacă Petru-Vodă nu va trece Nistrul ca să intre în cetate, dacă va sta la Smotrycz, mai în sus, unde rămînea să se strămute din Camenița prea apropiată, atunci și boierii lui își vor căpăta veniturile ce aŭ în Moldova. Drumurile vor fi sigure pentru negustorî, cari, de almînterea, le întrebuiștase și până atunci, fără să-î supere nimeni⁵¹. Ștefan nu va sluji altuî Domn decît Craiului, pe care la întîmplare îl va ajuta împotriva «păgînilor», prin cari se puteau înțelege până atunci numai Tatarii, cari ajutau întîmplător pe regele creștin împotriva cavalerilor creștinî din Prusia, dar nu-și puteau lăsa aşa de răpede vechiul obiceiul al prăzii, ce era și hrana lor cea mai sigură⁵².

Craiul nu veni în Rusia nicî în acest an, nici în aniî ce urmară, vînînd pe alte potecî un noroc care nu voia să-î iasă în cale. El n'au decî nici-

un folos după această învoială. Ștefan folosi aceia că, pe rînd, puțini credincioși ce mai rămăseseră pe lîngă Petru-Vodă, se desfăcură de dînsul. Duma a lui Brae se afla în Sfatul domnesc încă din 1459⁵³. În 1460 Ștefan cucerise și pe Costea feciorul lui Dan⁵⁴, și tot în acest an Stanciul vine îndată după Duma, fruntașul sfetnicilor: din el făcu Domnul un pîrcălab al Cetății-Albe; în 1473 Stanciul și cu fiul său Mirza trec înaintea tuturor boierilor⁵⁵. Cozma Șandrovici, alt stilp al Domniei lui Petru Aron, se îndeamnă și el de se se întoarce⁵⁶. Mitropolitul Teocist, care miruise poate cu de-a sila în 1457, ajunse încă din 1459 mâna dreaptă a tînărului cîrmuitor, pentru care uită cu totul credința ce o datoriată lui Petru Aron.

Mați mult decît atîta. Pentru a desăvîrși unirea boierilor Moldovei, el se gîndi și la prietenii lui Alexandru, vechi pribegi, cari rătăciau prin Polonia sau se asezase acolo statornic. Încă din 1460, cînd Domnul făcu o călătorie de judecăți și cercetare a graniților dincolo de Siretiu, oprindu-se în primăvară la Roman, iar în toamnă la Bacău, fu chemat printre o carte de trecere slobodă vestitul Logofăt Mihul. Mihul, care avea doi frați, Duma și Hodor, era un om foarte cunoscut în Polonia, un mare negustor, care mijlocia schimbul de mărfuri între orașele galiciene și Moldova, unde va fi avut întinse moșii⁵⁷. Mihu nu luă nicăi o dregătorie la Curtea lui Ștefan-Vodă, dar el se va fi întors

— măcar mai târziu — în țară pentru afacerile sale, și va fi întărît și el intru cîtva starea Domniei celei nouă.

II.

Luptele lui Vlad Țepeș cu Turciï. Încercarea lui Ștefan de a-i lua Chilia.

Această asigurare prin strîngerea într'un singur mânunchiu a tuturor puterilor țeri era cu atît mai folositoare, cu cît din toate părțile ape tulburî de primejdie băteaū pămîntul Moldovei. Prietenul, ocrotitorul, «părintele» muntean se pierdea din ce în ce mai mult în visuri singeroase de măceluri mari și neobișnuite, care-l făcură în scurt timp groaza lumii. Gustul puterii i se părea atunci mai dulce cînd vîrful ascuțit al țepiilor străbătea măruntaiele vinovațiilor sau nevinovațiilor, cari se zvîrcoliau, crescîndu-și chinurile și grăbindu-și moartea, în jurul parulu strășnic. În cugetul lui de bolnav nu scăpăra nică-o mustrare care să-i arăte mărimea păcatelor ce săvîrșia aproape zilnic; la spasmele feții celor ce muriau de o înfiorătoare moarte, Domnul tînăr și frumos răspundea cu bucuria drăceașă ce-i scînteia din ochii mari și limpezi. În adevăr părea că Dracul, de la care-și luase numele părintelui său, intorcea spre rău însușirile de vîtejie, de agerime și îndrăzneală care împodobiau pe Vlad, zis de acum înnainte Țepeș, ca pe puțini

alții din vremea sa. Un blestem tiran părea că apasă asupra lui, asupra țeri și vecinilor lui.

Sași din Ardeal, dintre cari unii adăpostiau pe Dan cel Tânăr, iar alții pe Vlad Călugărul, văzură prefăcîndu-se în fapte amenințările neomenosului Domn. Întăiu o pățiră Brașovenii, al căror Domnișor — adecă vînător de Domnie românească — era mai neastîmpărat și mai în stare să-și capete Domnia luptînd. În 1459, Dan se dădu de partea Împăratului din Germania, Frederic, pe care unii puternici din Ungaria îl alesese Craiul în locul lui Matiaș Corvinul, care li se părea și prea Tânăr; de la «Chesarul-Craiul», om cu nume mare, dar altfel cu inimă puțină și puteri slabe, își aștepta el Domnia⁵⁸. Sași țineau firește cu stăpînitorul nemțesc, care era de un neam cu dinșii. Din contrivă, Vlad era tot în legătură cu partidul Craiului Matiaș, care poruncise în 1458 Brașovenilor să nu mai supere pe Domnul muntean, care poate să se răzbune așa de crud⁵⁹.

El prigoni întăiu, după obiceiul său, cu țapa, pe negustori și spioni Brașovenilor, pe cînd Dan se afla nu departe de cetatea acestora, în Feldioara. În anul următor, Craiul Matiaș stătea ceva mai sigur în Scaunul său de stăpînire; și Dan socotî că poate vorbi în numele acestuia nou cîrmuitor. Ca omul lui Matiaș el ceru sprijin de la Sași, și, unind cu simbrișii lor pribegii lui, mulți la număr, el năvăli în țară, călcîndu-i bucurios hotarul ca un prag de Domnie sigură.

Vlad nu era dintre aceia pe cari-î răstoarnă o adiere a poftelor altuia. Dușmanul fu bătut și prins. A fi în mînile lui era să fie cineva în ghiarele morții, și Dan peri. Vlad, respectînd înrînsul neamul său însuși, nu-l înfipse totuși în țepile aurite pe care le găția osindîților de cinste. Țepile stăteaă innălțate în cîmp pentru ceilalți prinși, chiar pentru femei; pe Dan îl aștepta, lingă groapa căscată, calăul cu toporul. Bietul tînăr își ascultâ întări prohodul, slujit de preoți însăcămati; apoī capul său se rostogoli în mormîntul care primi în clipă și trupul ciuntit.

Acum Vlad, scăpat de o grija, ceru Brașovenilor pe fugarii ce se putuse strecura păna la dînșii. Ei se codiră, căci Dan fusese bun pentru dînșii și li dăduse tot felul de răsplătiri. Atunci el întoarse raul ce i se făcuse, cu o dobîndă potrivită cu strașnicile lui pornirî. Spre sfîrșitul lui August, el intră în Țara Bîrsei, a cărei capitală e Brașovul, arse satele, călcă sămănăturile în picioarele cailor, tăie, fripse, spircui și mai ales trase în țapă pe cine-î ieșia înainte, necruțind nică-o vrîstă, nică-o slăbiciune, nică-o frumuseță, împlîntîndu-și, rînjind, mînile și în singele neamului său, al Românilor din Ardeal. El însuși, sau o altă ceată de ostași, care va fi trecut prin pasul oltean al Turnului Roșu, merse spre Sibiu ca să dea o pedeapsă tot aşa de neomenoasă celor ce dăruise locuință și hrană lui Vlad Călugărul. Voevodul Ardealului era dus prin alte locuri, în frămîntările ce zguiduaă Ungaria, și grozăvile acestea se săvîrșiră în toată siguranță ⁶⁰.

Cînd însă Matiaș Corvinul ajunse în adevăr Domn al țeri pe care o apărase aşa de stăruitor și cu atîta strălucire tatăl său, cînd din Roma Papei, care era pe atunci vestitul învățat și scriitor Piî al II-lea, un cunoșcător bun al afacerilor Răsăritului, veni știrea că Apusul își sumete brațele pentru o mare luptă împotriva Turcilor, cari aveau de lucru în Asia, să dărime Împărația grecească a Trapezuntului, la Marea Neagră, și să înfrîngă puterea amenințătoare a Caramanului, alt stăpînitor păgîn,—Vlad se făcu Țepes pentru alți nenorociți, și cruzimea lui nepotolită ajută măcar gîndului mare de a scăpa, de a întregi, de a asigura Creștinătatea. El se făcu un chinitor de Turci, și capetele pe care le socoti de acum înainte, cu o răbdare potrivită cu bucuria sa năprasnică în a stînge viețile, fură capetele supușilor lui Mohammed al II-lea. De furtuna pe care o chema astfel asupra capulu său, nu-i păsa unu om ca dînsul. Căci, va fi judecat el, și învinșii, până-i atinge sabia, aŭ încă plăcerea de a ucide.

De aşa ceva însă nu se bucura Ștefan, Domnul Moldovei, cumintele și cumpănitul în toate faptele sale. În vrajba ungurească, el a fost de sigur pentru «Chesarul-Craiul», ca și Dan, — căci cine putea să prevadă biruința copilandrului Matiaș, căruia atîția îi ziceau numai comite al Bistriței? Si mai tîrziu, cînd se luptară pentru stăpînirea Ungariei un «Che-

sar» german și un prinț vecin, Ștefan a fost pentru «Chesarul», pentru depărtatul Împărat creștin.

În cei d'intăiū doi ani de Domnie, deci de la 1456 la 1458, Vlad și-a plătit după cuviință birul turcesc la care de mult era supusă Țara-Românească⁶¹. Nică Ștefan nu va fi uitat — și era marele Sultan Mohammed al II-lea omul care să lase a se uita o îndatorire bănească luată față de dînsul? — că toată boierimea Moldovei împreună cu Petru Aron făgăduise Împăratului păgin cele două miř de galbeni, care erau o sumă foarte mică față de liniștea ce se asigura printr'insa, față de ușurințile de negoț pe care le chizășluiua. Închinarea către cineva mai puternic, răscumpărarea prin birca să nu fi prădat de cine putea lesne să te prade, — nu erau privite de nimeni pe acea vreme ca o înjosire.

Și iată acum că nebunul de Vlad aprinde de jur împrejurul Moldovei flăcări zădarnice, în care nu se poate făuri nică un viitor. Așa va fi gîndit despre viteazul nesocotit viteazul cel cu socoteală.

Vlad nu plăti birul; în 1461 Sultanul i-l ceru printr'un sol anume, Grecul Katabolinos, care-și lepădase legea pentru o slujbă. I se mai ceru să se înfățișeze la Poartă, cum se cuvine unui birnic al Împărației și cum făcuse mulți înainte de dînsul, să-și îndrepte hotarul țeri de către cetățile dunărene, care se aflau de vre-o treizeci de ani în mînilor Turcilor, și să mai dea pe fiecare an cincizeci de copii, cari să se turcească și să intre în vestita

oaste a Ienicerilor, și cincizeci de frumoși ca și de războiu⁶².

De o parte și de alta se întinseră curse, se făgădui turcește: doar își petrecuse Vlad atîția an din tinereță la Curtea Sultanului, unde stătea încă, avînd o menire rușinoasă, frumosul Radu, fratele lui! Vlad petrecu până în marginea raielei — adeca pămîntului turcesc — de la Giurgiu pe diacul împăratesc, căruia-i dăduse asigurarea că va îndeplini fără zăbavă tot ce se cerea de la dînsul; aici trimesul era așteptat de subașa, de căpitanul de Nicopol și de Vidin, păzitorul graniții de la riū, Hamza-beg, unul din ofițerii cei mari ai Ienicerilor între cari era Șaingi-bașa, *căpetenia șoimilor*. Pe ascuns, și Romînul și Turcul adusese câte o ceată de luptători siguri: cel d'intâi voia să prindă, să ucidă pe oaspetele și vecinul său; celui de-al doilea iî trebuia să puie mîna pe Vlad cel înțeles cu Unguri, cel supus Craiului Matiaș, cel logodit cu o înnalță Doamnă din sîngele Corvinilor. Dracul sări mai iute asupra prăzi, în avîntul său flămînd, de tigru: Hamza căzu în capcană, și peste trei zile el poruncia lîngă Tîrgoviște, din țapă, asupra unei mici oștiri străpunse de țepe. În învălmășală, cînd Turciî îngroziți se răpeziră spre porțile Giurgiului, de unde ieșiseră, Romînii lui Vlad pătrunseră odată cu dînșii. Cetatea, pe care tatăl lui Țepes o luase cu ajutorul tunurilor burgunde în 1445⁶³, se prefăcu prin dogoarea flăcărilor în ziduri înnegrite,

crăpate, care nu mai puteau sluji deocamdată la nimic.

Se făcuse iarnă acum, între ani 1461 și 1462. Dunărea era rău păzită, căci toate puterile turcești fusese grămădite în Asia, unde ele dărâmau o Împărătie creștină. Odată ce Hamza, stăpînul hotarului întreg, stătea în țapă la Tîrgoviște, supt corbiî ce se rotiau de-asupra înnălțimiilor sale, subașiî ceîlalți nu știau ce să facă. Prin mai multe yaduri de-odată izbucniră pe malul stîng, călcînd pe apa încrème-nită de ger, cetele boierilor și țeranilor lui Vlad: ei aveau poruncă să nimicească tot fără a mai întreba de neam sau de lege, să dea foc satelor și cetăților, să măcelărească pe bărbați, să aducă pe ceîlalți locuitorî în turme pentru a hrăni țepile de lîngă Capitală, să adune pentru răsplata lor și faima lui capete, urechi și nasuri, după deprinderea sălbatecă a Turcilor.

Se făcu aşa: lipsa de vitejie se pedepsia la Vlad cu țapa; lipsa de cruzime era la dînsul de o potrivă cu mișelia. Prin mînile multora ucise decî acest singur mare ucigător de oameni. Pe rînd se prefăcură într'un pustiu grozav, unde băltî de sînge înghețău lîngă ruinele negre, Oblucița, pe unde se trecea din Dobrogea în Moldova, satele de lîngă Chilia, unde păziau Unguri de-a Corvinilor, cu tunuri pecetluite cu stema lui Iancu-Vodă⁶⁴, aşezările bulgărești și românești de la gurile Dunării, Cartalul, Rasova, Turtucaia din fața Olteniei noastre, Nicopolul, unde se tăie capul

subașeň, fiul vestitului Pašă Firuz, acel Mehmed fiul lui Firuz care apărase bine la 1445 linia Dunării împotriva lui Vlad Dracul⁶⁵; apoi Șiștovul, Samovitul, Ghighiul la gura Oltului, Turnul, cetatea turcească aşezată în fața Nicopolei, pe pămîntul nostru, Rahova, unde se cucerî și castelul, așa încît Vlad putu să-și aşeze acolo un căpitan, pe Neagoe. Pașii vecinî fugiră, și groaza pătrunse, se zice, până în Constantinopol. Socoteala rămășițelor sîngeroase din desagiî războinicilor, făcută cu de-amănuntul, ca socoteala banilor la Vistierie — poate chiar supt ochii crîncenului Voevod —, dădu suma de 23.783 de morți, și, dînd samă despre această ispravă Craiuluî prieten, Vlad amintește încă, suspinînd că nu-i poate număra și pe aceia, de «oameniî ce aŭ fost arși în casele lor sau ale căror capete n'aŭ fost înfătișate dregătorilor noștri»⁶⁶.

La 11 Februar 1462 fapta de sînge prin care Domnul muntean rupsese lanțurile turcești ale Dunării străbune, era încheiată. Vlad stătea încă în Giurgiu, și de aică el cere ajutor Craiuluî unguresc în cuvinte puternice și hotărîte, cum de mult nu le mai spusese un Domn romîn. Biruințile lui viitoare, spune Vlad, vor fi doar pentru cinstea întregei Creștinătăți, iar, «dacă vom izbîndi rău și această țerișoară a noastră va peri, nică Măriei Tale nu-ți va ieși un folos din aceasta și nică-un ajutor, căci ar fi spre paguba tuturor creștiniilor». Cît despre dînsul, ori ce ar fi, se va lupta:

«căci nu voim a fugi de cruzimea Turcilor, ci în tot chipul voim să avem războiu cu dînșii».

Nu e sigur că Vlad a spus aceleași cuvinte Domnului moldovean, «fiul» său din alte vremuri. Aici nu era nicăi bucurie de făcut cu astfel de știri, și de aici nu se putea aștepta nici-un ajutor. Moldovei îi trebuia încă liniște, ca să-și adune puterile pentru silințile ce o aștepta în viitor, și Ștefan nu înțelegea să împiedece închegarea țeriilor sale pentru desertaciunea unui nume mare sau pentru placerea omorurilor. Prădăciunile Muntenului erau pentru dînsul o mare pagubă, căci legăturile de negoț ale Moldovei până la poarta de spre Mare a Cetății-Albe erau acum întrerupte pe mult timp. Ici și colo tăciunarii lui Vlad vor fi nemerit și pe pământurile moldovenești apropiate. În sfîrșit, primejdia turcească, ce trebuia să se abată fără întârziere asupra «țerișoarei» lui Țepes, nu putea să nu prindă în bulboana ei și Moldova.

Ba încă, pe încetul, receala dintre cei doi Domni români se prefăcu într'o dușmănie fățișă. Vlad era omul, ruda lui Matiaș Corvinul; Unguriile acestuia făceau pază bună în Chilia, puternic întărită încă de la începutul Domniei lui Țepes⁶⁷, acea Chilie pe care Dan cel de-al doilea o ceruse cu armele de la Alexandru-cel-Bun, pe care Petru, unchiul lui Ștefan, o dăruise numai de nevoie lui Iancu-Vodă, pe care Bogdan, tatăl lui Ștefan, se învoise numai cu inima strînsă să nu încerce a o lua îndărât,

pe care Petru însuși o ceruse de la Poloni. Ștefan avuse, din potrivă, pace bună cu Sași, cari ajutase pe «Chesarul», ce-și părăsia tocmai pe această vreme drepturile asupra Ungariei. Prin pacea lui de la 1459 și făgăduielile cuprinse în ea, el putea trece drept omul celuilalt Craiu, al Leșilor, care-i ceruse și ajutor în războiul ce se prevedea cu Boemii, în 1460⁶⁸. În sfîrșit, orice putință de înțelegere cu Unguri perdi cînd, în 1461, anul prădăciunilor lui Vlad, Petru Aron își luă rămas bun de la dregătorii Podoliei și Rusiei, căci un mai bun culcuș i se pregătise în Ardealul supus acum lui Matias. Ștefan răspunse îndată, cum făcuse și cu Poloni, pentru același cuvînt, printr'o năvălire în țara Secuilor, începută în ziua de 5 Iulie, precum mărturisește însemnarea mai veche a isprăvilor sale.

Se deschisese acum primăvara, lăsînd drum oștilor celor mari. Am văzut cum Vlad chemase într'ajutor pe Unguri, și la 4 Mart Craiul cetia solului venețian, Petru de Tommasi, scrisoarea Domnului muntean și-l asigura că «se va coborî în Ardeal cu ajutorul lui Dumnezeu, pentru ca, la nevoie, să se poată uni cu acel Voievod și face ce se cuvine să facă un principe creștin»; solul scria acasă, îndemnînd să se dea un sprijin acestui războiu pentru Cruce. Poruncă se trimeteau în Ardeal ca Vlad să nu fie lăsat singur la o astfel de încercare⁶⁹.

Cu două zile înainte, la 2 Mart, Ștefan al Mol-

doveă se înțelegea în Suceava cu solii Craiului celuîlalt, vechiul cunoscut Muzilo, care fusese în anul trecut și la Vlad, de bună samă însă numai pentru afaceri de negoț, și Stanislav, căpitanul de Haliciū⁷⁰. El făcea înaintea lor jurămîntul pe cruce. Se îndatoria să nu aibă alt Domn decît pe Casimir, căruia, cînd i se va cere, e gata a i se închina și de față; să ajute însuși, ori-unde și împotriva ori-cuî, pe același rege, să nu primească pe fugarii poloni, sau să-i dea îndărăt dacă vor pătrunde în țară; în sfîrșit, să nu trimeată pe fiii fostului Han Seid-Ahmed, pe cari-i găsise prinși în Moldova încă de pe vremea lui Petru Aron, nicî Litvanilor, nicî Muntenilor, nicî Hanuluî de acum, nicî Turcilor și nicî Ungurilor. Mitropolitul, în numele tuturor boierilor, adăugea încă o chezăsie învoielii, făgăduind ca, după moartea chiar a lui Ștefan, să nu se primească Domn decît de la Leși⁷¹.

Îndată după aceasta, Domnul Moldovei și acela al Țerii-Românești începură lupta între dinșii, și, de vreme ce se știa despre această luptă la începutul lui April într'un loc aşa de depărtat cum e orașul Caffa, în Crimeia, trebuie să ne închipuim că ciocnirile pornise încă din Mart. Pare să fi început Ștefan, care aflâ în curînd că, trei zile după Sfîntul Gheorghe, data cînd Turciî își încep războaiele, Mohammed al II-lea a pornit spre Dunăre cu o nesfîrșită oaste.

Astfel veniau de la Adrianopol gloatele turcești, *Ienicerii* credinciosi și răbdători, legiune sfintă a Impăratului păgîn, înaintind buluciți în jurul calului pe care călăria stăpinul, frumoși ostași cu haine lungi, iatagane și pălării de pîslă albă cu surguciuri de pene ce unduau în mers; *timargii* călări, stăpinii de moși cari plătiau acest dar al Sultanului prin slujba ostăsească a frumoasei lor călărimi, strălucitoare de stofe bogate și podoabe de aur; *achingii*, cei mai îndrăzneți dintre luptătorii tuturor neamurilor, a căror simbrie li se găsia în vîrful săgeților; *beșlii*, cari primiau plată încințită și erau socotiti în stare a secera atîția dușmanii cît cinci ostași de rînd; *gemlii*, cari învîrtiau mai bine decât orice tovarăși de steaguri și sulița și sabia, fiind și minunați arcași; *muselmi*, cari întăriau tabăra la popasuri; *saialele*, cari se luptau ca să nu plătească biruri și erau întrebuintați mai mult la deschiderea drumurilor; *salahori*, țerani cari ducea greul muncii celei mai puțin aducătoare de laude; *ceaușii*, cari țineau buna rînduială lovind umerii răzvrătiților cu măciucile lor de fier. Se zice că numărul tuturora întrecea o sută de mii, dintre cari însă adevărați ostași puteau să fie socotiti numai spahii (*timargii*), la 40—50.000 și cei vre-o 20.000 de Ieniceri ⁷².

La începutul lui Mai flota turcească își întinse pînzele în bătaia vîntului de miazăzi care o ducea spre gurile Dunării, pe cînd luntri se ridicau spre vîrsarea rîului Morava, în număr de trei sute. Ele

trebuiau să treacă mulțimile pe pămîntul românesc și să li aducă hrană.

Ştefan trebuia să se hotărrească. O împăcare cu Vlad i-ar fi dat prilejul de a-şi dovedi vitejia în luptă cu dușmanul firesc; ea ar fi adus poate răspingerea de la hotar său o mare înfrângere a năvălitorilor, căci Domnul Moldovei știuse a-și face o oaste gata oricînd de luptă, supt pedeapsă de moarte pentru boierul ce ar rămînea în urmă, pentru țeranul ce n’ar avea gata arcurile, săgețile și săbiile⁷³, și Vlad, din partea lui, strînsese sub steagul său vre-o 20.000 de apărători ai pămîntului țării. Dar, făcînd această unire cu fostul prieten, cu ajutătorul de la început, cu celalt Voevod al Romînilor, el ar fi trebuit să uite pagubele îndurate, să părăsească gîndul, aşa de ispitor, de a smulge acum Chilia din mîna obosită a lui Vlad, și ar fi trebuit iarăși să lase pe Poloni și să sprijine interesele răsăritene ale Craiului Matiaș.

Poate că ar fi făcut și aceasta, dacă ar fi văzut pe Matiaș alergînd spre Ardeal, gata de a se încăiera cu Mohammed Sultanul; dar, pe de o parte, Regele n’avea bani cari îi veniră mai tîrziu numai, de la Venetieni; apoī, grija lui cea mare era împăcarea cu Împăratul Frederic, pentru care se deschise o dietă tocmai în Maiu, la Buda, cîștigarea lui Giskra, stăpînul mercenarilor prădalnicî cari țineau atîtea castele ale Coroanei sale, și găsirea mijloacelor trebuitoare pentru a face față îndatoririlor ce se

luase în aceste învoielî, prin care singure Matias ajungea adevărat Craiu unguresc. Cu toate poruncile ce se dădură în Ardeal Voevoduluî, acesta nu putu să miște pe Sași ca să scape de peire pe acela ce li făcuse atîta rău.

Ştefan va fi chibzuit toate aceste lucruri. El nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poet al războaielor, ci un om de cîrmuire care cîntăreşte puterile, prevede sfîrşitul încăierărilor, şi, rece între prieten şi duşman, între creştin şi păgîn, se îndeamnă numai la fapte în adevăr folositoare ţerii sale. El porni deci spre Tînutul Putnei, care se afla în mîna Moldovenilor şi la sfîrşitul Domniei lui Alexandru-cel-Bun⁷⁴: la 15 Maiu îl vedem la Bacău⁷⁵. Pe atunci, pîrcălabii ungureşti ai cetăţii Severinului scriau Craiului că luntrile din Serbia intrase acum în Dunăre şi se aflau lîngă Vidin şi că Vlad trimesese pe cei ce nu puteau să se apere în munte, la Poienari, şi prin alte cetăţi, în ostrovul întărit al Snagovului şi în adîncimile codrîlor; el luase cu dînsul şi cei mai tineri dintre flăcăii satelor şi stătea gata cu ochii la Dunăre. Înprejurările îl înnăltase: el nu mai era un schingiuitor de oameni pentru plăcerea sa nebună; duhul sfint al bunilor strămoş, adormiţi în lupte pentru ţară, se coborîse asupra frunţii sale îndrăzneţe; el îi scînteia acum din ochii străşnică.

În cele d'intaiu zile ale lui Iunie, Mohammed întindea corturile pe malul apei largi. Îi venise luntrile din sus şi cele din jos, după ce arsesee aşe-

VLAD TEPEŞ.

zările romănești ce găsise în cale, între altele și bogata Brăilă. Vizirul cel mare trecu întaiu la Nicopol, spre Turnu, cu cîteva miî de oameni, mai ales Ieniceri, a căror îndărătnicie putea face drum celorlalți. Trecerea se săvîrși noaptea, pe șeptezeci de bârci, care duceaă și o sută douăzeci de tunuri, și malul stîng fu atins în cea mai mare tăcere, ceva mai jos de locul de unde porniau în delungul zilei săgețile și chiotele Romînilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-aă sosit în sfîrșit oaspeții, și-i primi aşa de călduros, asternind pămîntul cu dînșii, încît Mohammed se temu că i se nimicesc «mielușei» cu totul. Dar tunurile nu erau cunoscute țeranilor noștri — și în 1445 ei se mirase mult și chiuise tare văzînd cum se descarcă de zgomotos minunata unealtă de peire —; cînd ghiulelele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare, asupra lor, ei se dădură în lătură, și norul de săgeți ce străbătea Dunărea, încetă. Atunci Sultanul trecu, și Vlad se făcu nevăzut, înghiit de codrii apropiatî.

Pe la vre-o 7 Iunie gloata turcească porni în sus printre movilele Teleormanului, care erau pe atunci o singură pădure mare, de la care se trage și numele Tinutului. Sultanul voia să prefacă Țara-Românească într'o provincie a Împărăției sale, aşa cum căutase și izbutise une ori să facă prin deosebite unghiuri ale peninsulei balcanice și ale Asiei-Micî de peste mare. Alt Domn nu avea de gînd să puie, și, dacă luase cu dînsul pe frumosul Radu,

fratele lui Vlad, aceasta n'o făcuse pentru a-î da un steag de stăpinire, ci pentru că păcatele urîte ale marelui Împărat erau legate de acest nenorocit tînăr. Mohammed căuta cu ochii în depărtări cetățile, cuiburile de boierî, reședințele domnești ale țerii, pentru a-și îndrepta tunurile asupra lor, pentru a li ucide său robi apărătorii și a așeza în ele ostașî de-aï lui și subașî, căpitanî, ca în orașele dunărene, ca ei să cîrmuiască din ele și prin ele toată întinderea pașalîcului celuî nou. Pentru ca locuitorii să se împace cu această orînduire, el poruncise aspru să nu se prade nicî un capăt de ață.

Dar acest pămînt nu era ca altele pe care le călcase, supuindu-le în același timp, piciorul Împăratului păgîn. În drum nu se ivia nimic decît sate arse, fintîni din care nimenî nu cuteza să scoată apă, lanuri secerate fără de vreme, păsunî dogorite și, din toate părțile, înainte, în urmă, la dreapta, la stînga, uriașa pădure de sălcii și fagi.

Prin aceasta se strecura un însotitor tăcut, pe care năvălitorii nu erau lăsați să-l uite, căci, de cîte ori o ceată care plecase în căutarea hranei, în descoperirea turmelor și cirezilor, nu se mai intorcea înapoi, se știa că ea a rămas la tovarășul de cale din codri, și prietenii celor pierduți se rugau pentru dînșii la Allah care deschide porțile raiului celor morți pentru credință.

În aceste părți joase, zilele erau de foc și cădereea noptii toropia în corturi pe ostașii oprîți la

popasuri, cari nu se mai gîndiau la paza bună a taberii lor, la sănțurile largi, apărate cu pară legăți prin sănțuri, la închiderea cămilelor ce purtau poverile între acest lanț d'intaiu și un al doilea întărit cu un gard de suliți împlințate, lîngă care apoï vîghiau neadormiți până'n ziuă străjerii dintre salahori, *saiale* și *muselmi*⁷⁶. Toți se lăsau în voia Domnului și adormiau supt singura strajă a stelelor, ochi de foc aî lui Allah, care a hotărît fiecăruia numărul zilelor. De zgomotele nopții, de freamătul pădurii eî nu se îngrijiau.

Dar iată că într'o noapte nouroasă oameni mlădioși ca fiarele ieșiră, învăluiti în prietenosul intuneric, de supt bolțile frunzelor negre : cete-cete, până se făcură vre-o zece miî. Erau țerani cu opincî, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri; nicî încălțămîntea, nicî armele lor nu făcea u cel mai mic zgomot; nemărgenita groază față de stăpin, care era în mijlocul lor, dorința strănică de a-și răzbuna pe acei ce venise pentru a li prăda și risipi avutul, li amuțise gurile. Cînd ajunseră numai la marginea lagărului, unde se odihniau cămilele și catiri ușurați de greutățile ce purtau, un chiot sălbatec cutremurâ văzduhul fără lumină și secerătorii începură, după poruncă, să taie un drum drept spre cortul Sultanului. Căci gîndul nebun al lui Vlad fiul Draculu nu era altul decît să scape de dușmani ucigîndu-li Împăratul în mijlocul taberei întregi.

Cortul împărătesc, încunjurat de miile de cor-

turi ale Ienicerilor, avea la dreapta pe călăreții Asiei, cu beglerbegul lor, iar la stînga pe beglerbegul și călăreții Europei. Cele două mari căpetenii ale oștirii erau acești beglerbegi, cari se chemau atunci Mahmud și Isac. Din locul unde se găsia, tocmai în fund departe, acolo unde era inima, viața taberei, Mohammed se deșteptă în strigătul de luptă al țerănimii românești, pe care-l urmară urlete de spaimă, tipete de durere, tropotul dobitoacelor însărcinată, fuga zgomotoasă a spahilor cari sărise pe ca și se împrăștiase pe drumurile necunoscute unde-i aștepta adese ori altă moarte. Nemărgenitul furnicar vuia de un zgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicau numai facilele lui Vlad care-și căuta drumul spre cortul Sultanului.

Până să nu ajungă secerătorii morții și răzbuñarii, crainici împărătești călări sunară din trîmbiți în toate unghiuile cetății adinci care încunjura de aproape pe Sultan, poruncind tuturora supt pedeapsă de moarte să nu se clintească din corturi, rămîind, orice s'ar întîmpla, pe loc ca să apere pe «părintele» lor, Padișahul. Ienicerii făcură zidul lor de diamant în jurul lui Mohammed, și valurile înnebunite ale călăreților, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca niște dușmani. Aripile beglerbegilor se închiseră apoi înaintea Ienicerimii, așteptînd.

Un ceas de noapte trecea după celalalt, și dușmani noii răsăriau înaintea luptătorilor noștri, cari

se obosiau culcind lanurile vii. Se mintui in sfirsit cu spahii; si pe dinssi ii inghiiti noaptea in fugă. Atunci sirul strins al Ienicerilor, gata sa moara pană la unul, numai să-și scape mărețul Domn, răsări negru, mut, în raza roșie a facelor de răsină. În fund se înroasiau zorile, ca din prisosul singelui ce se vărsase. Era ziua, care număra prin lumina ei destăinuitoare puterile fiecăruia. Romîni cotiră, ei pătrunseră în tîrgul cel mare din mijlocul taberei, în bazar, îl prădară, și vîntul iute al dimineții ii fură în codrul de unde veniseră.

Cine putea să se gîndească a-i urmări, cînd se văzu în sfîrsit cu groază ce lăsaseră în urmă, cînd Ienicerimea singură stătea supt arme în mijlocul cîmpului sămănat cu movile de trupuri, pe cînd din zare se întorceau sfiosi fugarii pe caii lor oboisiți? Ali-beg, fiul vestitului Mihaloglu, sosia tocmai dintr'o raită de pradă și aducea cu dinșul cîteva sute de țerani, «mai mult femei și copii», pe cari-i strînsese pentru că aveau preț în tîrgurile de robî ale Răsăritului; se zvoni dintr'aceasta, ca o mîngîiere, că Ali a întîlnit pe hoții nopții, că s'a luptat cu dinșii, i-a bătut și a putut aduce acești voinici. Bieții oameni fură uciși în chinuri, unii tăiați în două cu fierăstraiele, ca trunchiurile nesimțitoare. Din gura nimării însă nu ieși un cuvînt de destăinuire: știau unde se află Domnul, — mărturisiră ei în ceasul morții, — dar nu voiau să spuie. Pentru întâia oară Mohammed al II-lea,

neobositul războinic, găsise, în sfîrșit, suflete care-l uimiau prin puterea lor tăcută și fără trufie.

Turcii știau însă drumul spre Tîrgoviște. Aici măcar ei se vor fi așteptat la o adevărată luptă, dînd un folos sigur și trainic. Cetatea stătea însă moartă și pustie: nici guri de tun, nici apărători, nici locuitorî măcar. Vlad nu era aici. Dar fapta lui se văzu îndată, cînd în apropiere de oraș se deschise înaintea Turcilor întinsa cîmpie a țepelor. Miî de oameni — acum oase negre, în care, după ce corbiî rupsese cu pliscurile de fier, paserî mărunte ciupiau din cuiburi verzi, ca de supt strășina unei căsuțe fericite — stăteaîn șiruri lungi, luptătorî învinsî împotriva morții; erau între ei ostași ai Islamuluî, țeranî de la Dunăre, femei, copii și, mai presus de toți, Hamza, subașa mort al Giurgiuluî ars, purtînd încă pe ciolanele sale mucede zdrențe de catifea roșie. Sultanul trecu înainte, turburat de gînduri rele.

Unde era Vlad? Pe un trist drum, la capătul căruia nu era nici-o cinste pentru dînsul, nici-un folos pentru neamul întreg!

El aflase, prin șafete răpezi, că Ștefan Moldoveanul, care părea că și-a oprit drumul pe malul drept al Siretiului, a trecut apa la vadul cel mai apropiat, a răsărit îndată peste Prut și s'a oprit înaintea Chiliei, înaintea cetății celei nouă făcută de Unguriî lui Iancu-Vodă pe uscat, în fața

ostrovului pe care se înnalțău încă ruinele negre ale vechii Chilia sau Licostomulu Genovesilor. Pe apa Dunării se oprise în același loc, aruncind greoiaie ghiulele de piatră, stolul corăbiilor și luntrilor turcești.

Vlad știa că Sultanul nu-i va putea stăpini țara, care nu era, nicăi ca locuri, nicăi ca oameni, dintre acelea ce se pot stăpini. Dar Chilia putea să fie cucerită, și atunci țeriile sale i se închidea drumul spre Marea care aducea bogătie. I se păru că Ștefan e în această clipă o mai mare primejdie pentru dinsul decit Mohammed. Lăsa deci în mîinile unui boier cîteva miî de oameni ca să facă și mai departe áripa de amenințare pentru oastea Sultanului, ca să culeagă pe fugari, pe prădători, pe bolnavi și să-i dea morți. Iar el însuși, luînd ce avea mai bun cu sine, se răpezi spre cetatea sa de la Dunăre.

Întîmplarea crută amintiri noastre povestea unei mari lupte între acești doi puternici și viteji ai neamului nostru, cari erau chemați mai tîrziu să lucreze împreună. Dacă Turciile aveau tunuri, Unguri din Chilia puteau să li răspundă cu ghiulele măcar tot aşa de bune, și de sigur mai bine ținute. Azapî de pe luntri și corăbi, plătiți cu cinci aspri de argint pe zi ca să fie viteji, hrăniră pești apelor. Atunci Ștefan va fi încercat un asalt împotriva zidurilor înalte, pe care le ridicase, pentru alți vrăjmași, bunicul său Alexandru-cel-Bun. Dar n'auu noroc. El fu lovit la glesnă de o ghiulea, în

ziua de 22 Iunie, și oastea se întoarse îndată înapoi, spre Suceava, ducind cu dinsa pe Domnul rînit, care suferi mult timp de această rană și numără pătania de la Chilia ca întâia din înfringerile sale,— numai două. Prin suferințile sale, prin rușinea sa, el scăpă poate Moldova de o mare nenorocire. În adevăr, dacă ar fi căzut Chilia, în ce chip ar fi putut-o păstra pentru sine, cînd luntrile, tunurile, Azapii Turcilor ar fi stat înaintea cetății învinse?

Vlad n'avea răgazul să urmărească și să-și răzbune. El se răpezi înapoi spre țara sa, crezînd că poate să-î ajute încă, să încheie mai repede rătăcirea fără folos a Sultanului.

În lipsa lui, căpitaniî înnoiseră încercarea de a sfârîma tabăra. Dar străjile, care păziau acum mai bine, aflară din vreme, și Paşa Iusuf porni împotriva dușmanilor. El fugi însă înaintea lor. Numai Omar, fiul lui Turakhan, al cărui frate fusese prins la Giurgiu de Vlad Dracul în 1445, izbuti să aducă în vîrful suliților capete de Romîni. Dacă a fost o adevărată luptă, rămîne însă îndoieinic: ca și Vlad însuși, oamenii lui nu căutați un războiu frumos, ci zdrobirea prin vicleșug, uciderea cu demăruntul a năvălitorilor.

Fără să facă nimic, Sultanul mîntuise tot, căci în Ardeal nu-i dădea mîna să pătrundă, în halul în care i se afla oastea, ruptă de oboseli, chinuită de sete, slăbită de o hrană puțină și rea. Caii flămînzî erau duși de căpăstru. În dogoarea cea

mai mare a verii un vînt de ciumă bătea asupra nesfîrșitei mulțimi pe drumurile sămânate de leșuri putrede. Oastea porni înapoi spre Dunăre, și aşa de răpede, încit la 11 Iulie Sultanul era în Adrianopol.

El lăsase în urmă, într'un noroc și fără multă nădejde, pe frumosul său tovarăș, Radu, căruia-i dăduse caftanul de catifea țesută cu aur, calul și steagul roșu ale Domniei nouă, pe care rămînea să și-o cucerească. În lipsa lui Vlad, el găsi ajutoare în țară. Într'unul din adăposturi, poate la Snagov, o ceată de Turci, trimeasă de dînsul, prinse, zăloage scumpe, o sumă de rude, femei și copii ale boierilor. Nu li făcu de alminteri nică un rău, și vorbi tuturora, de-a dreptul său prin ștafete, de o stăpînire bună, fără calău și fără țepe. Se auzi în zădar la Constantinopol, pe la jumătatea lui Iulie, că și el s'a înnalțat într'o țapă; Radu se urcase numai în Scaunul lui Vlad, unde-i stătea, ce-i dreptul, tot aşa de bine. Strașnicul frate încercă în zădar să înceapă o luptă. Toți îl trădase; Sași din Ardeal făcură pace bună cu Radu încă în luna lui August; Ștefan din Moldova era un dușman. O singură scăpare rămînea lui Vlad: să meargă la Craiul Matiaș.

Acesta se urnia foarte greu. Ca să se suie pe calul său de războiu, el aștepta vestea sigură că Mohammed, cu care nu ținea de loc să se lupte, a și trecut Dunărea îndărât. Încă la 15 Iulie, cind nu se știa de întorsul Turcilor, el era tot la

Buda, de unde se lăuda că vine îndată. La 10 August, îl vedem la Seghedin pe Tisa, unde fusese chemate puterile de luptă ale Ungariei. Până la Turda, în Ardeal, el făcu cinci săptămîni de drum. De la Turda ajunse la Brașov, supt munte, numai la sfîrșitul lui Novembre.

El voia lucruri mari, acuma cînd ele se puteau îndeplini fără multe silinți. Vlad era să fie iarăși Domn la Munteni. Dar nu numai aici era să se petreacă o schimbare de stăpînitor. Regele auzise despre încercarea lui Ștefan-Vodă de a lua Chilia, pe care tatăl său o dăruise Țerii-Românești și în care păziau, supt steagul unguresc, Unguri; el aflase despre legătura acestuia cu Turcii. Înnainte de a pleca din Buda, deci în Iulie, el își aduse aminte că Petru Aron zace undeva în Ardeal, și el porunci Voevoduluț acestei țeri, care nu voise să se miște în folosul lui Vlad și înțelegea încă mai puțin să sprijine pe Petru, a trimete pe acesta din urmă, fără întărziere, la Curte.

Petru-Vodă se afla deci în lagărul lui Matiaș. Cît despre Vlad, el era mai grăbit. Înnainte de sosirea oștilor la Brașov, el căpătase un ajutor, în fruntea căruia stătea un om, cu care el se asămăna în multe, Giskra, căpetenia tălharilor războinici, cu care Regele se împăcase abia în această vară. Cei doi tovarăși trecură munții, și la 9 Noembrie ei se găsiau acum la Rucăr.

Vlad era, de sigur, credincios Corvineștilor, îm-

potriva cărora n'a lucrat nică-o dată. Dar el știa că, dacă Scaunul muntean se poate căpăta cu puterea Ungurilor, nu-l poate păstra decât acela care e recunoscut de Turci. Știa și aceia că Turci, cari mint, primesc minciuni, cînd aŭ interesul s'o facă. El puse deci să se scrie o rugăciune de iertare către Împăratul păgîn, căruia-i făgăduia să-l ajute — ca oarecînd Vlad Dracul — în Ardeal, unde știe toate potecile. El își călcă pe inimă și scrise și lui Ștefan-Vodă, cerîndu-î a pune un cuvînt bun pentru dînsul.

Ştafeta care ducea aceste două răvaše de înşelare, și pe acela către Marele-Vizir, căzu în mâna oamenilor lui Radu. Acesta avu astfel nemărgenita bucurie de a fi găsit o armă care nimicia pe frațele dușman. Cu cea mai mare grijă, hîrtiile lui Vlad fură trimese în lagărul de la Brașov, și ajunseră la cunoștința Craiului. Matias ascultase și păna atunci destule plîngerî împotriva lui Vlad din partea Sașilor, cari avuseră atît de mult să sufere din partea lui. Războiul acesta muntean era apoî foarte greu pe o vreme cînd Carpați se înveșmîntează în groase pături de zăpadă; bani, ceruți de plățile față de Împărat, față de Giskra, nu se prea găsiau în lăzile oștirii; luptătorii erau puțini, și abia acum putu Matias să pregătească Ardealul pentru întimplări de războaie; tragere de inimă pentru un astfel de creștin și un astfel de prieten ca Vlad, n'avea nimeni. Descoperirea făcută cu ajutorul lui Radu nu putea să vie în mai bune împrejurări: se porunci îndată lui Giskra să prindă

pe nerușinatul trădător al creștinătății; ceia ce se și îndeplini înainte de 26 Novembre ⁷⁷.

Îndată oștile porniră îndărăt, ducind ca prins, învinuit de străsnice greșeli, — care nu-i aduseră însă tăierea capuluș, cum s-ar fi întîmplat de sigur dacă Matiaș n'ar fi avut nici-o îndoială în privința păcatului lui Vlad— pe acela ce trebuia să fie pus din nou în stăpînirea terii sale. Trecind prin Mediaș, Craiul era înainte de sfîrșitul anului la Baia-de-Criș, și de aici apucâ în grabă spre Buda, pe cind Țepeș era îndreptat spre cetatea Vișegradului, ale cărei porți se închiseră pe multă vreme asupra nenorocirii lui ⁷⁸. Frumosul Radu, care se însură îndată cu Doamna Maria, petrecea în liniște serbătorile de iarnă, în cetatea Dîmbovița a Bucureștilor, în care se simția mai sigur, fiind în apropierea Turcilor din Giurgiul ce se întăria din nou. El se îndatorise fără îndoială și față de regele ungur, aşa că din toate părțile — și din spre Moldova, unde durea încă rana de la Chilia, — el se putea crede asigurat pentru mulți ani de zile.

Cu anul următor 1463, războiul plecă în alte părți, lăsînd în Țara-Românească pacea putredă a lui Radu, iar în Moldova pacea mîndră, bine asigurată a lui Ștefan.

III.

Căsătoria lui Ștefan. Luarea Hotinului și a Chiliei. Luptele cu Matiaș Corvinul.

Domnul moldovean, care avea din legătura sa cu o femeie anume Marușca un fiu Alexandru, numit astfel după Alexandru-cel-Bun, spre mărirea liniștită a căruia se duceaū toate gîndurile lui, Ștefan se însură⁷⁹ în acest an, la 5 Iulie 1463. Pînă la dînsul, Domnii urmași ai lui Ilie, care ținuse pe Marinka, fiică de cneaz rutean și cumnată de rege polon, își luaseră neveste din țară, fete de boieri, căci în afară nimeni nu s'ar fi încuscris bucuros cu neînsemnatatea și netrăinicia lor. Ștefan peți și el, ca și unchiul său Ilie, la prinții din vecinătate. Nevasta și-o găsi tot printre fruntași Rutenimi: ea era Evdochia, soră cu Simion cneazul din Chiev. Simion fiul lui Olelko, care avea un frate, Mihail, un fiu și o fiică, era un vestit războinic, un strășnic vînător de Tatari, care, la moartea sa, în 1471, lăsă regelui Casimir, ca amintirea cea mai scumpă despre sine, «calul și arcul»⁸⁰.

Nunta se va fi serbat în Suceava, unde Ștefan se intorsese, după ce, la începutul anului, el petrecuse câtva timp în Iași, cari erau pe atunci numai un biet tîrgușor de case de lemn, în drumul negustorilor armeni și nemți ce veniau din Galitia spre porturile Dunării și Mării Negre⁸¹. La un astfel de prilej rar, cînd cununa mirelui se

coboria pe un cap împodobit cu cununa ţerii, vor fi fost de faţă pentru a lega şi binecuvînta, toţi fruntaşii clerului moldovean: Teoctist Mitropolitul, Tarasie episcopul de Roman, egumenii de la Bistriţa, Neamţ, Moldaviţa, Pobrata : Teodor, Ioasaf, Anastasie şi Stahie⁸².

Dar căsătoria nu fu fericită. În 1466 (după 9 Iulie) sau 1467, Doamna se stîngea fără să fi văzut adevarata mărire a soțului ei. Ea n'a fost mama copiilor Iliaş, Bogdan şi Petru, cari nu se ivesc nică prin mărturiile hrisoavelor cît timp ținea încă această d'intăiu căsătorie a tatălui lor⁸³, ci abia în 1472-3, toţi trei în acelaşi timp, cînd Ștefan avea lîngă dînsul acum o a doua Doamnă⁸⁴. A Evdochiei a fost numai singura fiică a lui Ștefan, Elena, care pentru aceasta putu să se ři mărite în Moscova, luînd, cum vom vedea, pe un fiu de Țar, care era să fie Țar el însuși, dacă acest neam ar fi avut mai mult noroc⁸⁵.

Până la moartea înainte de vreme a Evdochiei, Ștefan avu însă două mari izbînze, care-i întregiră hotarele fără multe silinți, iar cea de-a doua chiar fără vârsare de sînge. El cîştigă din nou Hotinul, care se înstrăinase la înfrîngerea lui Petru Aron, şi izbuti să aşeze, după o intrerupere de vre-o douăzeci de ani, căpitanii, pîrcălabii moldoveni în Chilia.

Încă din Septembrie 1463, între boierii lui Ștefan se înseamnă şi un pîrcălab de Hotin, anume Goian, care intrase în Sfatul lui Vodă de foarte puţină

vreme. Va să zică pe atunci, un an după ispitierea Chiliei, Hotinul nu mai avea în el oaste leșească, ci primise oameni de-aici Domnului Moldovei. Cum și ce fel — fără îndoială însă, pașnic — s'a făcut schimbarea de stăpînire în această puternică strajă a Nistrului, nu se spune nicăieri. Regele Poloniei se plinse pentru încălcarea făcută de Ștefan împotriva păcii din 1459, prin mareșalul său Rytowski. La 4 Octombrie 1466, stăteaă la Hotin soli din amândouă părțile pentru a se înțelege hotărîtor: din partea lui Casimir venise archiepiscopul de Lemberg, Palatinul Rusiei și Mihaï Buciațchi (Buczaczki), Palatin al Podoliei și comandant al cetăților din Pocuția,—cari aveau amîndoî drepturi asupra Hotinului, iar ca trimes de-a dreptul al Craiului, fără nici-un interes în afacere, venise Nicolae Grimalo; Goian pîrcălabul, Vlaicul, unchiul domnesc, peste puțin și el pîrcălab în Hotin, și bogatul Vistier Iuga vorbiau în numele lui Ștefan-Vodă. Pentru unele lucruri se trimese apoi la o nouă întîlnire, care era să se facă în anul următor, de Sf. Gheorghe ⁸⁶.

În 1466 se mintuise și cu străinii din Chilia, și Dunărea-de-jos era moldovenească, precum fusese pe vremea puternicului moș, Alexandru-cel-Bun.

Și în vara anului 1464 — pe cînd Matiaș Corvinul era împiedecat de afacerile din Boemia și Turciî aveau de lucru în Asia, aşa încît mînile lui Ștefan puteau să se miște în voie spre îndeplinirea

unor planuri neapărate și de multă vreme chibzuite — Domnul Moldovei se coborî în Tara-de-jos, stînd în Curțile din Vasluiu, unde locuise odată alături frații Ilie și Ștefan⁸⁷. La începutul lui 1465, regele Matiaș fusese silit a se întoarce din Serbia, unde iarna și alte greutăți îl împiedecaseră de a lua cetatea Zwornik⁸⁸. Gîndul lui nu se putea întoarce asupra acestuia colț de stăpînire munteană prin Unguri care era Chilia. În toiul iernei, Ștefan răsări pe marginea Dunării înghețate, în miezul nopții, la 23 spre 24 Ianuar. Acum el avea tunuri, și ele începură să bată a doua zi în părății cetății puternice. Toată ziua i se răspunse din dosul ei cu alte lovitură omoritoare, dar a treia zi porțile se deschiseră. Cu bucuria celuia ce și-a îndeplinit un mare vis al vietii sale, intră Ștefan printre dărâmături în cetatea unde trăia amintirea Corvinului celuia mare, Ianculu-Vodă, «părintele» părintelui său. Ștafete vestiră pretutindeni în jurul Mării, unde erau negustori și prieteni⁸⁹, și până la Caffa în Crișea Genovesilor cu multe corăbi și frumoși banii de aur, că portul Chiliei e deschis pentru oricine, acum cînd el se găsește supt steagul nou al Domniei moldovenești. După trei zile, cuceritorul plecă înnapoï spre Capitala sa, dind cheile în mîna celor doi pîrcălabi: Isaia, care păzise până atunci Neamțul, și Buftea.

Regele Matiaș suferi și aceasta, ca unul ce avea aiurea scopuri mai înalte de urmărit decît pedeapsa

Voevoduluи nesupus al țeriи *sale* — аșa scria el încă în 1462, cînd întăria drepturile unui Scaun secuiesc de la hotar⁹⁰ — Moldova. Pentru ca el să alerge în Ardeal și de aici peste trecătorile muntei, pentru ca să creadă că a sosit în sfîrșit ceasul de răsplătire pentru păcatele nouă și cele vechi ale vecinului din Răsărit, trebui să se petreacă aici, în Carpați, ceva deosebit de zguduit, și care nu putea fi trecut cu vederea. Aceasta fu răscoala Ardealului în 1466, atunci cînd Ștefan se înțelegea cu Poloniî pentru Hotin și cînd Casimir se îndușmânise cu Matiaș pentru moștenirea ispititoare a bătrînului Gheorghe Podiebrad, regele Boemiei.

Dările pe care le punea Matiaș asupra tuturor supușilor săi erau foarte grele, căci, cu cîte gînduri de mărire îi umblau în mintea tînără și îndrăzneață — doar avea douăzeci și cinci de ani numai mîndrul fiu al lui Iancu-Vodă, feciorul de opincă învingătoare și norocoasă! — trebuia plată în multe locuri, la prietenî, la ajutătorî și la dușmani. Țeranii erau deprinși de mult să sufere orice, dar negustorii orașelor, cari puteau să se și lupte, mai ales în părțile de graniță, erau mai puțin răbdători față de regele cheltuielilor prea mari. Firește cu deosebire în Ardeal, care se deprinse a trăi cam de o parte, a fi îngrijit părintește de cel d'intaiu Corvin, un Ardelean trăit mai mult între aî săi, a vedea că, în cumpănia imprejurărilor, interesele sale trec înainte. Sașii, cari intemeiase cu două-trei veacuri în urmă în-

floritoarele cetăți din această țară de munte și de margene, nu privise bine de la început alegerea copilului Matiaș, supt care era să stăpinească, deocamdată unchiul de pe mamă, Mihai Szilágyi; ei nu ținură în samă multă vreme pe regele-ales, recunoscind în locul lui pe Împăratul Frederic. Până și în războiul din 1462, ei nu ascultără de poruncile ce dăduse Craiul ca să ajute pe Vlad ce se lupta cu moartea; la sosirea lui Matiaș, ei nu-l încunjurase, nu-i dăduse banii și-l silise oarecum să părăsească pe ocrotitorul lor. Măsura luată de rege la întoarcerea sa în Buda ca Ardealul să fie apărat de acum înainte de cea mai mare parte a locuitorilor lui, și nobili și iobagi, supt călăuzirea Voevozilor sau a Vicevoevodului, va fi trezit, destulă nemulțamire printre cei ce de la 1442 încă nu mai avuse să dea piept cu vre-un dușman, ci își căutați în liniște de meșteșugul și negoțul lor prin pasurile muntene și moldovenești ale Carpațiilor. Astfel se ajunse la hotărîrea lui Benedict Roth de a aprinde o răscoală în acești munți răsăriteni ai Terii-Ungurești.

El voia neatîrnarea Ardealului, de care Ungaria avea nevoie, dar care n'avea nevoie de Ungaria, ci mult mai mult de vecinii ce se aflau pe cealaltă clină a munților. Radu-Vodă, mai mult omul Turcilor, și, pe lîngă aceasta, dator cu recunoștință Sașilor pentru ajutorul de căpetenie ce i-l dăduse, de la început, în 1462, n'avea de ce să răspingă indemnul ce i-ar fi venit de la răsculați. Ștefan

el, ar fi fost cum nu se poate mai bucuros de o astfel de prefacere: cu Ardelenii el n'avuse nimic, ci stătuse, împreună cu dinșii, de partea Împăratului; năvălirea în Secuime o făcuse pentru a găsi acolo pe Petru Aron, care se găsia acum departe de aceste locuri, la Curtea Craiului. Un Voevod ardelean care n'ar fi avut nici-o altă grija, care nu și-ar fi risipit puterile după tronuri mari și de-părtate, ca Matiaș, ar fi fost în adevăr pentru Domnul moldovean, ca și pentru un Domn muntean asemenea cu dînsul, un «frate», un prieten sigur, un tovarăș în marile lupte de apărare față de vecinii puternici. Ar fi fost atunci trei Țeri-Românești, apărind creștinătatea supt trei steaguri dezlipite unul de altul.

Voevodul se găsi. Magnații, și mai ales magnații din margene, ca, de pildă, contele de Zips, sus, către Polonia, se înfiorau de mînie supt aspra mînă de fier a necruțătorului tînăr regal, care înțelegea să domnească de fapt asupra tuturora, să dea întregei Ungarii un singur suflet, al său. Voevodul Ardealului era un comite Ioan de Posing și Sankt-Georg, de loc din Austria vecină, om puternic, bogat, cu multe rude. Si el stătuse cu mînile în sin la 1462, cînd poruncile regale îl mînau spre Carpați, într' ajutorul lui Vlad. Si el se simțise jignit de apucăturile stăpînitoare ale tînărului Craiu. Hotărîrea acestuia de a pune în Ardeal totdeauna doi Voevozi, de a li alipi un vice-Voevod, măsurile lui de părtenie a iobagilor nu-i vor

fi fost de loc pe plac. Astfel el se învoi, aşteptându-se și la sprijin din partea Polonilor, la cari fugi după înfringere Roth. Prin târguri și sate mersează crainicii pentru a vesti oamenilor că s'a ales un nou Craiu unguresc, din Ardeal și pentru Ardeal, Măria Sa Ioan. Focuri se aprinseră pe dealuri, sabia crușită de sănge se purtă prin toate unghiuurile țării, tobele vuivă pretutindeni, chemind la oaste pentru neatîrnare, pentru birurile usoare și cîrnuirea părintească.

Încinsă răpede, flacăra se stînse îndată. Încă în August, se putea spune la Buda că Ardealul s'a întors supt ascultarea lui Matias⁹¹. Luind cu dinsul 8.000 de călări și 4.000 de pedeștri, între cari și pe Giskra, un om foarte potrivit pentru războaie ca acel din 1462 și ca acesta, regele alergă în Ardeal ca să potolească lucrurile cu totul. Nicăirii n'avu nevoie să se lupte cu sprijinitorii lui Ioan, care, la venirea adevăratului Craiu, se făcu de la sine Voevodul de până ieră. Matias era la Cluj la ziua de 28 Septembrie, și se îngrijia ca Sibiul, unde era pe la 20 Octombrie, să nu cadă în mîna neprietenilor săi. Înnaintarea lui se făcu foarte încet însă, cu multă cumpănlire și sfială, dezlegînd pe încetul, cu răbdare, multele legătură ale răscoalei. Abia la 2 Noiembrie regele se afla în Sighișoara; numai spre mijlocul lui Noiembrie el ajungea la graniță. Fruntași răscoalei fugise, fusese aruncați în străinătate — mulți, de sigur, în Moldova sau, prin Moldova, în Polonia; alții periseră de mîna calăuluи; însă, în

descurcarea firelor pînzei de trădare, Matiaș găsia tot mai multe lucruri nouă. Între altele, sprijinul său dăduse Ștefan-Vodă al Moldovei. Cele aflate trebuie să fi fost de mare însemnatate, de vreme ce Matiaș, care era, altfel, deprins cu războaie de iarnă, porni asupra Moldovei pe un astfel de timp, lăsînd în urmă o țară ce mai trebuia să fie încercată în credința ei nouă.

Ștefan nu era dintre oameni ușurateci și lenesi ce se prind fără de veste. Știa că drumul Craiu-lui, care venia aducînd cu dînsul și pe Petru Aron⁹², nu se va opri la Carpați, că gîndurile rele de la 1462 vor fi duse mai departe în paguba Domniei, a libertății, a vieții sale. De mult, la pasuri lucrau satele vecine, grămadind asupra bolovanilor risipit de pe munte, trunchiuri de copaci tăiate din pădurile bătrîne, lațuri de mărăcini, pînza întepătoare a spinilor. Locuitorii din marginea drumului plecau în bejenie, lăsîndu-și căsuțele pustii. Toate ușurințile călătorului erau nimicite în calea dușmanului ce trebuia să sosească neapărat. Până și din cetăți se scoaseră pîrcălabii și ostașii, lăsînd parmaclîcurile de lemn neapărate. Ca și Vlad în 1462, el înarma împotriva dușmanului pustiul, cu piedecile, primejdiile, foamea și setea lui.

Matiaș intră în țară la începutul lui Novembrie prin pasul Oituzului, cel mai apropiat de Brașov⁹³. Oastea lui, de care se alipiseră o mulțime de luptători ardeleni, era în adevăr frumoasă; Ștefan o prețui la 40.000 de oameni. În jurul Craiului că-

lăriaū, pe lîngă acela ce se visa iarăși Domn al Moldovei, pe care n'o mai văzuse de zece ani, episcopul de la Cinci-Biserici, apoi: îndrăznețul Giskra, Palatinul Mihai al Ungariei, Ioan Gara și Ladislas de Kanizsa, din neamuri care se amestecase desoră cu arma în mînă în afacerile românești, Voievodul cel nou al Ardealului, Ioan de Darócz, Nicolae Bánffy, Ștefan Báthory, care peste puțin era să fie, el, un isteț și harnic Voievod ardelean. Tunuri vuiau pe stînca muntelui și pe pămîntul înghețat al plaiurilor; căruțe și trăsuri se înșirau în urma oştirii. În vîntul rece al Carpaților fluturau, sigure de biruință, steaguri ce nu se mai văzuse în Moldova de trei șferturi de veac, — de cînd ele fugiseră.

Se ajunse la Trotuș în ziua de 19 Novembre⁹⁴, după ce trecătorile fură curățite de piedecă prin sabie și foc. Tîrgușorul de Unguri era tot aşa de mort ca și toate așezările omenești ce răsăriau în cale. Tot aşa la Bacău, unde nicăi călugări catolici nu ieșiră înaintea marelui stăpînitor de legea lor. Întăriturile de lemn ale Romanului, unde Unguri stătură o săptămînă (29 Novembre—7 Decembrie), arseră și ele fără să primejduiască pe nimeni, căci pîrcălabul Oancea nu era aici. Tot astfel lipsia Bourean din Neamț, cînd tăciunarii Regelui dădură foc cetății părăsite. Dacă va fi uitat soarta lui Mohammed în Țara-Românească, Matias putea crede că această «terișoară», îngrozită să ascuns în adîncurile pămîntului înaintea pedepsei de care se

făcuse vrednică. Urmînd din a stînga Siretiului, pe o cale ce fusese aleasă și de Ștefan cu zece ani înainte, cînd se aşezase în Domnie, Craiul ajunse la Baia. De aici se deschidea în dreapta, fără nică o îngustare primejdioasă, fără nică o înălțime amenințătoare, cu vaduri usoare, drumul spre Suceava, Capitala de mîne a lui Petru-Vodă Aron.

Baia, astăzi un sat, nu prea departe de Fălticeni, într'un Ținut al Sucevei ce nu mai cuprinde Suceava, care ni s'a luat de Austriaci, era atunci un mare tîrg, locuit de Sași ce venise din Ardeal. Pe lîngă căsuțele țeranilor noștri, erau clădiri traenice de piatră ale negustorilor, cari se lăudau în pecetea lor că aū venit dincoace de munte în anul 1200; Alexandru-cel-Bun înălțase o biserică a Sfintei Fecioare, cu cinci altare, unde se slujia după datinele Apusului, o frumoasă biserică de cărămidă tare, împodobită cu stîlpî și podoabe de bolți în piatră, acoperită cu zugrăveli îngrijite; de jur împrejur se întindeau ziduri de mănăstire, și un turn înalt păzia de-asupra pieții. Mai departe era altă biserică, tot catolică, a Sfîntului Petru, unde stătea episcopul de Baia. Două strade mari duceau la piață. În jurul locuinților orășenești se întindea o împrejmuire de răchită și spină, prin care nu puteau străbate călăreții, ziduri înflorite vara, păzind cetatea harnică în zuzătul albinelor de aur.

Și Baia era pustie. Episcopul nu mai stătea de mult aici. Vodă nu ținea pîrcălabă. Sașii se im-

MATIAS CORVINUL.

prăştiaseră. Iar țerani și erau unde nu se duceați gîndurile puternicului Craiu, atunci cînd păharele se ridicau la masa-î strălucită în sunetul vesel al trîmbițelor care urau noroc în războaie; ei erau, cu săgeți, ciomege și săbi, cu măciuci și coase, în codru la Vodă, în codrul alb din preajma Crăciunului.

În sara de 14 spre 15 Decembrie, un trădător strică veselia neîmpărțită a ospățulu: el vesti Craiu-lui său — căci era un Ungur venit pentru afaceri în Moldova,—că pădurile din prejur sunt vii și că le străbate, clipă de clipă, fiorul răzbunător al mersului ostașilor. Putință de plecare nu era,—nici un pas nu se afla pe aproape, și, cu astfel de dușmani ca Moldovenii, cine s'ar fi înfundat într'o trecătoare necunoscută, și pe ce drum s'ar fi putut ajunge cu siguranță acolo? Lupta trebuia așteptată în Baia, «o luptă pentru viață, nu pentru cinste», scrie Italianul care a fost chemat ca să cînte laudele Craiului Matiaș. Două sute de pedeștri încercăți în războaie fură așezăți în jurul Regelui însuși; cealaltă oaste fu împărțită pe unde se credea că poate fi mai de folos. Ochi tuturora căutați cu spaimă în noaptea de unde trebuia să vie dușmanul: ce dușman și de unde, cine putea să știe?

Era abia întâia strajă a nopții, după socoteala ostașilor, cînd zori de flacără înroșiră cerul într'un întreit răsărit de groază, și un lung chiot sălbatec zgudui văzduhul de ger. Erau Moldovenii, cari și

aprinsese făcliile și se îndemnau la lucru, un luncru lung și greu, care putea să ție până dimineața. Învălmășala începu, nebună prin ulițele înguste, în piața înghesuită, în livezile aî căror copaci goi se desfăceau ca de aramă nouă pe cerul de sînge. Uniți se luptau sătuř, beții, din fală, din credință pentru Rege, din setea de a trăi, de a vedea pe aî lor de acasă; ceilalți veniseră să răstoarcă obozelile lor, suferințile sărmanilor aruncați în Decembrie pe potecile de zăpadă înghețată ale munte-lui, jignirea adusă Domnului lor, amenințarea de nimicire sau de îngenunchiare, aruncată țerii. Ziua singură descleștă brațele ce se strîngeau cu furie: ea arăta învinșilor pe unde să fugă.

Baia, tîrgușorul pașnic, era un rug pe care ardeaū morții, miî de oameni din oastea năvălitoare, mai toată Secuimea și Săsimea pe care o adusese Voevodul Ardealului, care rămase între aî săi, în mormîntul de flacări. Lăsind în urmă toată bogăția prădată și cea adusă de acasă, Unguri se înțorceau spre Oituz, fără să-i neliniștească cineva, și, dacă nu s'ar fi văzut aşa de împuținați, ei ar fi putut crede că a fost numai visul rău al unei nopți vrăjite. Steagurile filfiau acum în altă parte, în mînile celor ce le răpise. Călăreții mîndri erau rupti de oboseală și pătați de sîngele prietenilor. Iar Craiul nu mai călăria în frunte, ca un tînăr erou ce cucerește jucîndu-se: îl duceaū pe targă. El avea trei răni pe dînsul, și fierul unei săgeti

țerănești îi rămăsesese, nu în față, ca să se poată mîndri măcar, — ci în spate.

Hotarul se trecu în învălmășeală, printre buștenii, mărăcini și spinăria care crescuseră la loc de cînd Matiaș își deschise un drum prin acest zăgaz sălbatec. Trăsurile fură date foculu; tunurile se ascunseră în gropi ca să nu cadă în mînile Moldovenilor. Oastea de fugari — care și acasă uită aproape să se laude⁹⁵ —, pripindu-se în stolul lacom al săgeților și grindina strivitoare a bolovanilor, se găsi în sfîrșit acasă pentru serbătorile de Crăciun. Matiaș, care stătu multe zile în Brașov, oprit în loc de rănilor sale, era aşa de tulburat în suflet de ce i se întîmplase pe pămîntul moldovenesc, încît nu mai crutâ nicăi un vinovat din timpul răscoalei. El, care iertase atîta pănă atunci, puse să se rupă de vii cu cleștele la Cluj cîțiva dintre trădătorii ardeleni și tăie capul priveagului muntean Mihail. Mînia nu i se putea risipi altfel, — și față de Ștefan el nu-și plăti nicăi odată datoria de sînge⁹⁶.

Mulți vor fi crezut că învinsul se va întoarce, și Ștefan căută să se asigure pentru orice împrejurare.

El trimese peste Nistru ca să ceară sfaturi asupra viitorului pe Stanciul pîrcălabul de Cetatea-Albă, împreună cu diacul Teodor al lui Prodan. La 28 Iulie 1468, soli poloni, Dobko Bysowski și Stanislav Tencinski, se găsiau astfel în Suceava, pentru a primi un nou jurămînt din partea Dom-

nuluī Moldovei, care vestise lui Casimir biruința sa și-i trimesese la Vilna cîteva din steagurile dobîndite de la Unguri. Ștefan se învoi față de dînși a fi pentru Polonia ceia ce a fost bunicul său, marele Alexandru. Împotriva oricui, «creștin sau păgîn» — creștinul fiind une ori mai rău decît paginul —, el va da ajutorul cuvenit Craiului. Niciodată nu-l va începe fără de voia acestuia. Dar Casimir să-l apere în schimb, și de Turci, și de Tatari, și de Unguri, acei de la cari până acum avea să se teamă. Dacă, ferească Dumnezeu, Ștefan ar fi silit a-și părăsi țara, el va fi adăpostit de dregătorii regali. Și, dacă Regele va veni cîndva, îngăduindu-l alte trebî din cele multe, la Camenița, sau în cetățile Pocuției, Domnul va merge la dînsul și i se va încchina de față ⁹⁷. Casimir, care venise până la Cracovia, nu mai era de mult în acest oraș cînd oamenii lui încheiară cu Ștefan această învoială.

Asigurat astfel din partea Leșilor, Ștefan se aruncă iarăși asupra Secuilor, cari avuse menirea să-l supravegheze și se vor fi luptat la Baia cu înviersunare. Ca o săgeată trasă dintr'un arc încordat voinicește, el străbătu în cîteva zile de vară Scaunele secuiești, cu 1.800 de călăreți după dînsul, tot boierî și Curteni. Vicleșugul desăvîrși cu acest prilej ceia ce începuse vitejia. În adăpostul său, Petru Aron primi o carte iscălită de mai mulți boierî, prin care era poftit să se întilnească cu ei pentru a pregăti peirea lui Ștefan. El găsi însă

astfel peirea *lui*, căci la locul de întîlnire stăteaști ostașii Voevodulu și dușman. Acel care ținuse în mînile sale, de și nevrednice, mai mulți ani de zile frînele Moldovei, fu osindit la moarte și peri așa cum ucisese, prin tăierea capului⁹⁸.

Așa se mîntui, odată cu viața acestuia nenorocit vînător de Domnie cu ajutorul străinilor, lunga vrajbă sîngeroasă între urmașii lui Alexandru-cel-Bun, dintre cari nu mai trăia acum decît o soră a lui Petru-Vodă cel d'intăiu, zisă *Cheajna*, Doamna. Așa rămase cel mai vrednic dintre urmașii marelui Domn singurul moștenitor al bunicului măret, singurul om care putea zice că are în sîngele său drepturi asupra Moldovei. Sufletul celuia ucis fără de vină la Reuseni se odihni în sfîrșit.

IV.

**Luptele lui Ștefan cu Tatarii.
Amenințări turcești. Clădirea mănăstirii Putna.
Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Radu-cel-
Frumos și cu Basarab Laiotă.
Căsătoria cu Doamna Maria din Mangop.**

Dar după războiul împotriva rûdelor începu, fără zăbavă, un alt războiu dintre acelea care n'ar fi trebuit să fie, în altfel de împrejurări: războiul împotriva celuilalt Domn român, a lui Radu.

Pentru ce a fost început, e ușor de înțeles. Prin lovitura izbutită din 1465 Ștefan gonise Țara-Românească din stăpînirea gurilor Dunării. Până în 1469

Radu fu împiedecat de a răspunde, prin slăbiciunea sa, prin siguranța că nimeni nu-i va veni într'ajutor. În sprijinul regelui ungur el nu mai putea pune temeiș de acum înainte, căci afacerile din Boemia și Silesia îl cuprinsese cu desăvîrsire pe Matiaș, cérindu-î gîndurile, ostașii și bani. Dar de mai multă vreme Turciî lepădase de pe umeri povara războiului cu Caramanul, în Asia, și marea lor dușman din Europa, şoimul Pindulu, Scanderbeg, cel mai mare om pe care l-a dat vitezi Albanești din muntele de stîncă goală, murise. Subașii înșirați pe malul drept ca și pe cel stîng al Dunării, supt poruncile neadormitului Alibeg, fiul lui Mihaloglu, străjerii prădalnici, despre mișcările căroră se vorbise în 1466 ca și în 1468, aveau acuma răgaz să se îmbogătească prin lupte de acelea, în privința căroră nu era obiceiul să se mai întrebe Sultanul.

Încă din luna lui Mart 1469 se vorbia în Ardeal de oștile pe care le-ar fi strîns unul împotriva altuia cei doi Domni. Dar nici-o ciocnire intre Români nu pătă acest an⁹⁹. Atunci pentru întâia oară Tatarii, cari nu mai călcase pămîntul nostru încă din zilele rele ale lui Ilie și Ștefan, podidiră Moldova, în vara acestuia an 1469.

Tatarii, ca un puhoiu revărsat, ce înneacă bogățiile și le mîște, stăpîniseră odată întreg șesul de buruiană sălbatecă ce se întinde de la Nistru până în adîncimile sterpe ale Asiei, de unde veniseră.

Aveau în fruntea lor un Han, Împărat al Împăraților pentru dinșii, al căruia palat de corturi de pîslă era astăzi într'un loc, mîne în altul. Prădăciunile lor țintiau pe rînd cele patru unghiuri ale lumii. Mulțimea Tatarilor urîți, cu față galbenă brăzdată încă din tinereță de adînci săpături, cu ochi mărunți, înfundați de amîndouă părțile nasului cîrn, cu părul rar și aspru, cu buza de sus spînă, se hrânia din bogățiile tuturor vecinilor, îngrămădite prin furtișaguri învingătoare în satele lor murdare, cu bordeie nevăruite, în care numai robi munciau păzind turmele, culese în jafuri. Hanul, într'o locuință ceva mai răsărită, primia darurile mîrzacilor, cari erau boieri tataři, și birul învinșilor. Aceștia erau Tatarii, — dușmani cei mai grozavi ai tuturor celor ce nu se pot apăra.

Ei n'aveau, la dreptul vorbind, o țară, și nică nu-și recunoștea vre una. Ei, oamenii, erau și țara. La un loc, toti se mîndriau cu numele strălucitor al *Hordei de aur*. Însă Rușii, pe cari-i ținuse odată supt biciul lor, scăpaseră de robie și îngustau neconitenit raza de stoarcere a foștilor lor stăpini. Pămîntul tătăresc intrase tot mai deplin în mînilor acelor ce-l lucrase și până acum pentru a-și ținea viață și a hrâni pe marele Împărat păgîn. În mijlocul nenorocirilor, Horda se desfăcu în bucăți. Tatarii așezați în peninsula Crimei, căreia bătrînii noștri îi ziceau Crîmul — un colț zîmbitor de stînci și grădină în bătaia valurilor calde ale Mării Negre — făcură o Împărație deosebită pentru agera lor

căpetenie Hagî, din neamul Ghirailor. Aceştia erau Tatarii cari primiau bani, caftanele, zaharicalele Genovesilor, ce durase pe coastă minunate oraşe, între care Caffa scîntea ca o piatră scumpă a Răsăritului; și tot ei veniau în fuga cailor mărunti ca să facă din vreme în vreme în Rusia și Podolia secerișul munci străine.

Dar în 1469 Mengli-Ghiraï, fiul și urmașul lui Hagî intemeietorul, era împăcat cu regele Polonie, de la care va și primit un dar ca să nu mai prade. O astfel de pace nu se statornicise însă și cu Hanul cel mare al Tatarilor celor mulți ce stătea la Răsărit de marele rîu Volga. Acest Împărat al hoților păgini se chema Hanul Mamac. Pe cind Casimir al Polonie se afla, cu familia și Curtea sa, departe, în Lituania, — în mijlocul verii, cind grijile secerișului strîng pe locitorii în sate, ordia tătărească din șesul fără de margini fu mînată spre Apus de furtuna aprigă a poftelor. Aproape de apa Nistrului, ea se rupse în trei: o jerbie de foc arse spre Jitomir, o a doua spre Trembovla. Cea de-a treia luă în curmeziș Moldova.

Aici însă jefuitorii nu se putură desfășura în voie, căci lipsia cîmpia netedă, goală, precum lipsiau și satele bogate înfățișîndu-se fără frică înaintea trecătorului. Călărimea pustiului măret se încurcă lesne în hătișurile codrilor ce nu știau de secure. Ștafetele de la graniță sosiră la timp în Suceava cu vestea că se prăpădește Ținutul dintre

Nistru și Prut. Călăreți Domnului se luară în pripă după călăreți Hanulu, cari căutați acum vadul, totdeauna depărtat, pe unde să fugă. În locuri strîmte, trecători ale codrilor, se ciocniră Români cu săbi și Tatari numai cu arcurile. Norocul fu al boierilor și Curtenilor noștri, cari nu știau, ca Poloni, de haine frumoase și de petreceri; apărători aspri ai unui pămînt sărac. Fugarii pripără atunci spre apa de hotar, dar, până a nu o vedea înainte, în Ținutul Sorocei de mai târziu, ei fură ajunși din urmă. O cumplită încăierare se încinse în dumbrava de lîngă satul Lipia, unde și avuse Curțile boierul Vilcea al lui Alexandru cel-Bun, un vechi fruntaș al Sfatului ¹⁰⁰. Nu numai că Hanul fu bătut cu desăvîrsire și că pe pragul de ieșire îi fu măcelărită o bună parte din gloată, de mîni răsplătitore, dar fiul lui poate, și de sigur fratele, anume Eminec, căzură în robie, în ziua de 20 August, cînd Moldova fu răzbunată ¹⁰¹.

Mulți se bucurați pe această vreme, între păgini și între creștini, la bani cu cari se răscumpărău, une ori foarte scump, cînd era vorba de oameni însemnați, robi de războiu. Tatarii mai ales făceați un adevărat negoț cu aceștia, și, într'o măsură ceva mai mică, Turci de la graniță. O aruncătură de funie norocoasă putea să aducă astfel o bogătie.

Dar Ștefan nu înțelegea lucrurile astfel. El nu se ducea peste graniță la nimeni ca să prindă oameni și să-i vîndă. Dacă prădase în Polonia, fă-

cuse aceasta pentru a-și goni de supt ochi pe Voevodul învins, Petru Aron. Tot pentru a scoate din bîrlog pe acest fugar năvăli el de două ori în țara Secuilor, unde acesta se oploșise. Cu vecinul său Radu el avea o veche socoteală, și nu gustul de pradă îl mîna de la o vreme pe pămînturile omului împărătesc al Turcilor. În schimb, cine venia la dînsul ca să rupă pacea, ca să prade bogătie, ca să iea supușilor săi libertatea sau viață, acela-i era dușman de moarte. Așa frate de Han cum era, Eminec fu aruncat în temniță, la Cetatea-Albă cu vechile ziduri groase, unde stătuseră, de sigur, ca în tainița cea mai bine păzită, și feciorii Hanului Seid-Ahmed. Mamac trimese, după grosolanul său obiceiu de sălbatec trufaș, soli în turbane, cari să ceară Voevodului moldovenesc, cu cele mai strașnice amenințări, pe rudele stăpînului lor, Împăratul urdiilor.

La asemenea prilejuri Ștefan, cuprins de mînia lui cea strănică, din care fulgera totdeauna pedeapsa, nu putea să ierte: se spune că fiul de Han ar fi fost adus înaintea Trimeșilor și rupt în patru bucăți; oricum, oamenii împărătești se suiră în virful țepelor, după datina lui Vlad Voevod cel sîngeros, și numai unul, cu nasul tăiat, spre bat-jocură, fu pus din nou pe cale ca să spuie acasă că Ștefan-Vodă Moldoveanul nu se teme. Cît despre Eminec, el tînji doi ani în cămăruța sa neagră din Cetatea-Albă, de-asupra limanului Mării, până putu să fugă, în luna lui Februar a anului 1473¹⁰².

Năvălirea Tatarilor nu se făcuse fără sprijinul turcesc. Ștefan fusese înștiințat despre aceasta, și el se temuse pentru orașele sale de la Dunăre și Mare, mai ales pentru Chilia, asupra căreia în deosebi erau de multă vreme ațintite privirile Sultanolui și pe care el nu apucase încă a o întări mai bine. Cu toate că avuse neînțelegeri cu Genovesii din Crim pentru că nu-i făcuse o sabie după placul său, și cu toate că el puse să i se aducă înainte într'un car cu boi un fost consul de acolo, care trecea prin Moldova lui, Ștefan trimese la Caffa, după ajutor de corăbi sau tunuri, niște soli pe cari-î vedem acolo la 28 Iulie. Încă de la începutul acestei luni, cîteva corăbi și luntri turcești se opriau la locul zis Saline, fiindcă acolo se scotea sare din vre-un iaz dunărean, lîngă Chilia. Frica prinseacă acum pe toți locuitorii porturilor Mării Negre. Dar neizbînda Tatarilor, priveliștea pazei bune ce se făcea pretutindeni, și cine știe ce alt lucru opri încercarea de a cucerî Chilia printr'o singură lovitură năprasnică ¹⁰³.

În urma dușmanilor, Ștefan luă măsură nouă de asigurare. Încă din Octombrie era un pîrcălab, un păzitor de margene la Orhei, o cetate care fusese anume clădită pe țermul Răutului, nu departe de vîrsarea apei în Nistru, ca să împiedece altă dată trecerea Tatarilor jefuitor. Acest pîrcălab se chama Gangur: el fusese printre cei d'intaiu boieri ai lui Ștefan; mamă-sa, «Gănguroaia cea bătrînă», avea

moșie lîngă Puhoiul, în Ținutul Lăpușnei, tot peste Prut¹⁰⁴.

În toamnă Domnul stătu de față la cea mai mare serbare bisericăescă din toată vremea stăpînirii sale. Încă după luarea Chiliei, în 1465, el se gîndise a mulțami lui Dumnezeu, stăpînul biruinților și Domnul oștirilor, prin înnalțarea unei mănăstiri care să întreacă pe celealte toate cîte împodobiau pămîntul Moldovei: Rădăuți Bogdan-Neștilor, bisericuța, care primi cele d'intaiu morimente de Domn¹⁰⁵, egumenie cu dreptul de episcopat; Neamțul lui Petru Mușat și al celui d'intaiu Mitropolit moldovenesc, Moldavița lui Alexandru-cel-Bun, Bistrița aceluiasă Domn, unde începuse să se scrie cea d'intaiu cronică; Pobrata, mănăstirea din Poiană, pe care urmașii lui Alexandru-Vodă o acoperiră de daruri, precum se zice că făcuse, mult înainte de dinși, Ștefan fratele lui Roman, ctitorul cel d'intaiu al mănăstirii¹⁰⁶. Pentru ctitoria sa, Ștefan alese o vale de rîuleț limpede, coborîndu-se în susur blind din culmile bogat împădurite, care sunt muntele acestuia unghiul bucovenian. Apa zglobie a Putnei își găsește răpede sfîrșitul în cursul iute al Sucevei, și aceasta duce la Capitala Moldovei din vremurile mari. În acest pașnic unghiul de țară, unde gîndul rugăciunii se desface de o potrivă din înnalțarea către cer a muntelui, din adîncă pace măreață a codrilor și din șoapta neobosită a apei trimeasă ca o bine-

cuvîntare, puse Domnul învingător temeliile bisericii sale, la 4 Iunie 1466. Povestea mai târzie mărturisește că locul pristolului a fost arătat de vîrful săgeții domnești trase de pe înălțimea cea mai apropiată, că poarta și clopotnița aŭ fost aşezate acolo unde putură săgetă vătavul copiilor de casă și unul dintre copii dați supt poruncile lui și că un al doilea, care nemerise mai departe decît Domnul său, și-a plătit norocul prin pierderea capului tocmai pe locul unde se vădise biruința lui în întrecerea cu arcul. Ștefan-cel-Mare n'ar fi pedepsit de sigur în așa chip o întimplare care nu era măcar o greșală, și alții decît arcași vor fi arătat unde trebuie să fie intrarea, turnul de pază și altarul mănăstirii Putna. Dar în această veche povestire trăiește un adevăr: săgeata a hotărît temeliile Putnei, săgeata învingătoare trasă supt zidurile Chiliei¹⁰⁷.

Pe atunci se lucra încet la lucruri mici, frumoase și trainice, și de la meșterul cel mare până la cel din urmă lucrător toți aveau credința că sănătatea și munca minilor lor rugători ai lui Dumnezeu; și rugăciunea nu se face în pripă ca atîtea lucruri din lume. Abia în 1469, clădirea fu gata. Întors din codrii Sorocei, unde se vîrsase singe, Domnul se spălă în apele limpezi ce curgeau din acești alături codri, ai Bucovinei, și curăți cugetul înfierbîntat de luptă prin încchinare, și sfinti în ziua de 3 Septembrie, trei săptămîni aproape după ciocnirea sa cu dușmani, mănăstirea Putnei. Așa un sobor cum

a fost adunat aici, aşa o serbare cum s'a făcut în acest loc nu se mai pomeniseră în scurta viaţă bisericească a Moldovei, unde de vre-o cincizeci de ani nu se mai făcuse nică-o clădire sfintă, ci atîta vreme, în loc, sapte nelegiuite. Cei doi episcopi, Teocist al Sucevei, Mitropolit al țerii, Tarasie din Roman, slujiră, împreună cu toată preoțimea, 64 de oameni, și cu toți egumenii, dintre cari acel de Neamț, Ioasaf, trecu la ctitoria domnească, cea d'intăiu dintre mănăstiri acuma, lăsind în locul său pe Silvan¹⁰⁸. Îndată, călugări cărturari, cunoscind bine limba învățată a timpului, care era cea slovenească, luară în mînă condeiul pentru a însemna, spre luminarea și mîndria urmașilor, isprăvile ctitorului strălucit.

Apoī din nou se făcură pregătiră de războiu, — data aceasta împotriva lui Radu. Turciî erau în războiu cu puternica Republică italiană a Veneției, care avea atunci multe porturi, cetăți și Tinuturi dincoace de Marea Adriatică: în Dalmatia, în Albania, în Morea, în ostroave. Sultanul clădise o sumă de corăbii și se găția să lovească marea insulă Negroponte, care se prelungea în fața continentului grecesc, în Archipelag. řtefan cumpără deci în mijlocul iernei arme de atacat cetățile de la Brașoveni, cu cari trăia în pace bună, și se răpezi asupra Brăilei, ce se ridicase acum din cenușa în care o prefăcuseră Turciî în 1462. În zădar se grăbi Radu să apere acela din toate ora-

șele sale care-i aducea mai multe venituri, podoaba Dunării muntene, unde se opriau corăbiile cu toate steagurile, cel mai vescit loc de pescărie din țara sa întreagă. La 28 Februarie el ajunsese abia la Buzău și cu o zi înainte Brăila prinsese a arde în flăcări¹⁰⁹. Ștefan nu voia să cucerească nimic, ci numai să-și răzbune împotriva lui Radu pentru punerea la cale a îndoitei lovitură pagîne ce i se pregătise în 1469. El se întoarsee îndată înapoï.

Dar el se îngriji să împiedece o răzbunare a lui Radu, pe care l-ar fi ajutat Turciile de la Dunăre. În vara anului acestuia 1470, regele Poloniei se coborî iarăși spre Miazăzi, și el stătu mai multe săptămîni la Lemberg, unde avea cu dînsul și 3.000 de ostași. El pofti pe Ștefan la Camenița, pentru ziua de 15 August, Sîntă-Măria Mare, ca să se închine în sfîrșit, lucru pe care-l zăbovise până atunci, socotindu-l ca umilitor. Se schimbară mai multe solii pentru această afacere. Domnul trimese pe Stanciu, care nu mai era acum pîrcălab la Cetatea-Albă, și pe Iuga Postelnicul, care e altul decît Vistierul¹¹⁰; cu dînșii veni, aducînd scrisori regale din care nu lipsiau nicăi amenintările, Ioan Palatinul de Podolia, vecinul de peste Nistru. Ștefan se învoi la un nou jurămînt făcut de dînsul în Suceava, înaintea omului crăiesc, și întărit în scris, cu pecețile boierilor, și făgădui să vie la 1-iü Maiu 1471. Dar, și la începutul tîrguielilor și la sfîrșit, el arăta că, dacă nu-și poate părăsi țara

pentru a-și îndeplini vechea datorie față de Casimir, vinovat nu e altul decât Radu, care nu voiește pacea. Regele primi rugăciunea lui, cam fățarnică, de a trimete soli pentru împăcare la Voevodul muntean și, cît pentru venirea lui Ștefan în Polonia, ceru să fie înștiințat cu șese lunî înainte, ca să aibă vreme să se coboare din nou.

La năvălirea de iarnă a lui Ștefan în 1470, Radu, care nu uitase batjocura de la Brăila, răspunse printr'o altă năvălire de iarnă, aproape în aceleași zile ale aceleași lunî din 1471. Ștefan nu va fi crezut că vecinul său e în stare să dovedească atîta îndrăzneală. Radu fusese îndemnat însă și de sfaturile unor boieri moldoveni pentru cari Domnul lor era prea obositor, prea strașnic, prea cheltuitor. Ei vor fi făgăduit lui Radu să-și vîndă stăpînul în luptă sau să-l înlăture prin omor, un mijloc care nu se uitase încă în această Moldovă, până mai ieri aşa de bogată în neleguiiri. Dar Ștefan fu înștiințat de ceia ce se urzia împotriva lui, și iarăși el fu zguduit de una din mîniile acelea grozave din care-l putea trezi numai vederea sîngelui vinovat. Pentru întăia și cea din urmă oară, el curăță cu sabia Sfatul său în care se furîsase trădători. Fură tăiați astfel, la 16 Ianuar 1471, cînd se aflase despre pornirea oștirii lui Radu asupra Moldovei, doi boieri mari, Isaia și Negrilă, și un al treilea, Alexa Stolnicul, căruia nu i se poate găsi locul printre boierii pe cari-i aduc înainte hrisoavele ¹¹¹.

Se făcu apoī o schimbare a tuturor pîrcălabilor afară de Gangur de la Orhei și de Fete Gotcă din cetatea Smeredovei lîngă Roman¹¹². În locul lui Zbie-re-a, fost Stolnic, și Mîrza, fiul lui Stanciul, pîrcălab de Cetatea-Albă păna atunci, el puse pe Luca Stolnicul și pe un Bîlcu, noū între boierii cei mari ai țerii. La Chilia găsim, după Goian, strămutat de la Hotin, și Pașcu, fost Postelnic, pe Neagu și Ivașcu, amîndoî dintre boierii cei mai tineri¹¹³. Albu pîrcălabul de Neamț făcu loc lui Arbure, în temeietorul unei mari seminți moldovenești. Isaia Vornicul fu schimbat cu Bode, și Negrilă Păhar-nicul cu Dajbog. Sfatul Moldovei era într'o preme-nire războinică¹¹⁴.

În același avînt de răzbunare, Domnul ame-nințat aşa de aproape se aruncâ asupra lui Radu, pe care-l găsi, la 7 Mart, la Soci, în Tî-nutul Bacăului, pe cînd el înainta, ca și Craiul Matiaș odinioară, și spre aceiași soartă, de-a lungul Siretului, pe malul drept, spre Suceava. Vijelia aceasta nu putea s'o înfrunte aşa un nevoiaș ca frumosul Domn muntean. Aî săi părăsiră tabăra, și în mînile biruitorului căzu păna și semnul de stă-pînire, schiptrul, buzduganul învinsului, care-l putea pierde fiindcă nu știa ce să facă cu dînsul. O sumă de boieri munteni, înțeitori la lupta nouă, căzu în robie, și, uitînd că și ei sînt Romîni ca dînsul, Ștefan se purtă cu dînșii ca și cu Tatarii mai ierî, ca și mîni cu Turciî, ca și cu oricine îi intra în țară prădînd și intinzînd mîna către coroana lui bine

păzită. Fără să aștepte stăruință și făgăduielii de banii, el tăie pe prinși, iertând numai pe doi dintre dinșii, Mircea Comisul și Stan Logofătul. Amîndoî aceștia fuseseră tovarăși ai lui Vlad Țepeș, poate prietenii ai lui Ștefan, atunci cînd el se adăpostia la Curtea cumplitului Voevod. Ei se adăpostiseră la Brașov după schimbarea de Domnie din 1462, și Radu, care-i privia ca *hicleni*, ca trădători ai săi, îi ceruse înapoi de la Sași, împreună cu averile lor, într'una din cele d'intaiu scrisori ale sale către dinșii¹¹⁵.

Dar Radu nu se stîmpărâ numai cu atîta. Îl îndemnau Turciu dunăreni, ale căror ajutoare îi stăteaau în țară, cum se știa aceasta și de Ardeleni¹¹⁶. Vara, prin Iunie, el se încumetă iarăși a pătrunde în Moldova și, ca să se asigure de Ținutul Putnei, pentru care se lupta de atîtea ori, ca și pentru Chilia, Domniu român aî Moldovenilor și Munténilor, el puse meșteri să-i ridice o cetate de-asupra rîulețului Putna, cetatea Crăciuna¹¹⁷. Tot atunci de sigur, se ridică, pentru ca să apere vechea capitală a Tîrgoviștei, cetatea Teleajinulu, pe rîulețul cu același nume, care se varsă în Prahova. Si din același gînd de a face din Țara - Românească un pămînt apărat, aşa cum, mai ales prin silintile lui Ștefan, ajunsese a fi Moldova, răsări, tot în acești ani de vînsoleală războinică fără preget, cetatea Bucureștilor, pe Dîmbovița de jos, de-asupra unei înnalțimi ce stăpînia drumul turcesc care venia de la Giurgiu.

Ştefan întoarse cu meşteşug cursul Siretiului, luînd astfel apa din şanţurile Crăciunei. În apropierea acestui cuib muntean şi turcesc, el dură alte întăriri de supraveghere, aşa încît de acum înainte el nu putea să se mai teamă de o lovitură neaşteptată ca aceia din iarna trecută. Cei doi vrăjmaşi din acelaşi sînge rămaseră astfel unul în faţa altuia, privindu-şि drept în ochi.

Luă Radu nu-i lipsia pofta de a se răzbuna mai departe şi mai temeinic, nică Aceia de a lua pentru dînsul pămîntul străin. Dar îl opriră două temeuri, dintre care cel din urmă, desfăşurîndu-se mai departe, dădu atîta putere lui Ştefan, încît Scaunul domnesc al neprietenului se risipi în pulbere.

Întăiu Ungaria, un razim al Radulu, fu în mare primejdie, acum, în 1471.

Iarăşii supuşii strălucitorului, mîndrului şi vestitului Craiu Matiaş începură să simtă prea greu povara măririi lui costisitoare, care se hrânia cu banii de aur şi cu mult sînge. Iarăşii cei mai nerăbdători de angarii şi dăjdii se arătară Ardelenii, oameni paşnicî, deprinşii să trăiască, supt pavaza Criului depărtat, pentru dînsii. Cînd Regele Boemiei, în jurul moştenirii căruia se țesuseră păna atunci atîtea laşturi şirete şi se înclăstaseră atîtea braţe răsboinice, muri în sfîrşit, o parte dintre supuşii lui aleseră ca al doilea rege neatîrnat al ţerii pe Vladislav, cel mai mare dintre cei patru fi a lui Casi-

mir. Această alegere, care fu primită fără a sta mult pe gînduri, rupea șubreda prietenie dintre Unguri și Poloni. Vladislav putu pătrunde până la Praga, și se încoronă în această Capitală a Boemiei. În vară apoï, nemulțamiți din Ungaria, și mai ales din Ardeal, chemară pe fratele lui Vladislav, numit Casimir ca și tatăl său, ca rege al lor, în puterea drepturilor ce le avea de la mamă-sa. Casimir cel tînăr se găti și el de plecare. El luă cu dînsul până și o mie de Tatarî¹¹⁸, și o mie de călăreți se cerură și lui Ștefan, prin trimesul Suhodolski. Acest ajutor, prevăzut în atîtea legăturî încehiate până acum, trebuia să aibă în fruntea sa pe fiul domnesc Alexandru, care era un băiețaș de vre-o zece ani numai.

• Omul Regelui găsi pe Moldovean la Vasluiu, supt arme, gata de a ținea piept unei nouă încercări de năvălire. În astfel de împrejurări, răspunsul, care se dădu la 20 Iulie, din această tabără, fu acela ce se poate înțelege lesne. Copilul nu se poate trimite în războaiele străinătății, fiindcă e încă fraged și fără minte. Ostașii nu pot părăsi țara lor, pentru că Radu abia și-a contenit prădăciunile și cetatea lui cea nouă stă în coasta rînita a Moldovei. Craiul, căruia i se urează tot binele, tot norocul și toată izbînda pentru fiul său, e rugat să îndemne iarăși la pace pe îndărătnicul Domn muntean, să opreasă pe un anume Stanislav de «Izchulche» de a mai călca granițele și să nu mai

îngăduie a se oploși în Polonia oameni cu scopuri rele.

Peste cinci zile de la această scrisoare, noul Craiu unguresc pleca spre țara unde-l aștepta trădare și rușine: bătrânul Casimir primi deci fără supărare îndreptățirile lui Ștefan, și făgădui că pribegii nu vor fi lăsați să urzească nimic, că linistea se va păstra la hotare, că împăciuitorii se vor duce la Radu și că, pentru ajutorul ce l-ar da Domnul Moldovei acuma, ar primi, fără îndoială, la nevoie lui, alt ajutor¹¹⁹.

El nu mai era de nevoie: înainte de a se încheia anul, principalele Casimir se întorcea ca fugar, și Matiaș se lăuda în toate părțile, după obiceiul lui, pentru o biruință pe care n'o cîstigase el. Dar dușmânia începută astfel avu urmări îndepărtate, și, cîtă vreme Matiaș trebuia să tie samă zilnic și de acest dușman, mîna lui nu se putea simți, stăpînită, în Ardeal. De alminitrelea, cîtă grijă avea acest Rege de credincioși de felul lui Radu-Vodă arată și porunca ce dădu el Sașilor în 1470, tocmai în Februar, cînd începuse războiul cu Moldova, ca să nu se mai prilejească foamete în Ardeal trimețîndu-se, ca pănă atunci, ovăs, meiū și orz în Țara-Românească. Cînd Matiaș se coborî în Ardeal în Maiu 1471¹²⁰, Radu nu simți niciun ajutor din această apropiere a Craiului de țara sa, pe care o bîntuia nenorocirea războiului. Dintre cei doi Voevozi ardeleni, unul, Nicolae Csupor, era necontentit lîngă stăpînul său în luptele înde-

părtate, în care și peri, iar celălalt, Ioan Pongrácz, pe care Radu-l numește, în 1472, «fratele său»¹²¹, nică nu voia să audă de nevoile «frătești» ale acestuia. Brașovenii prietenii dădeați destui bani pentru Vistieria Craiului lor. Din ce în ce mai mult, toată lumea privia pe frumosul Domn muntean ca o unealtă fără voință a Turcilor, — în sama cărora îl și lăsau.

Ajutor nică de la Turci nu putea să-i vie aceluia pe care viața între dinșii îl pătase și-l înjosise așa de mult. Încă din 1469 se auzi, ca o solie de mîngiiere venind din Răsărit tuturor închinătorilor lui Hristos, că s'a ridicat în Asia un strănic dușman al Împărăției turcești, Uzun-Hasan, căpetenie a Turcomanilor din șesurile fierbinți, că el a pus mîna pe trecătorile de munte care duc în Asia-Mică și că, soț al Ecaterinei fata Împăratului din Trapezunt, el umblă să cîștige, cu puterea, moștenirea, hrăpită de Sultan, a acesteia¹²². Caramanul, un vechi dușman turcesc, și Sudanul păgîn al Egiptului și Siriei priviau cu bucurie isprăvile lui, și cel d'intaiu îi dădu și ajutor. Tatarii pustiului se îngrămădiau în lagărul lui. Sinope ar fi căzut, spuneau știrile din 1471, în mînilor noulu mare Împărat păgîn, și el s'ar găti să iea în Europa Galipoli, unde stătea corăbiile lui Mohammed al II-lea.

Prin Italienii cari se găsiau pentru negoț în toate colțurile Răsăritului, și prin trimești anume

ai Venețienilor, prin Greci, de cari încă se aflau destui și pe la dînsul, învăță Uzun ce dușmană mai are Turcul în lumea mare. În April 1471, Matiaș al Ungariei fu înștiințat de un sol, întors din Roma, al regelui Georgie, lîngă Caucas, că și acest prinț se gătește împotriva lui Mohammed, fiind ruda și prietenul lui Uzun; prin Ianuar, oamenii acestuia chiar veniau prin Cetatea-Albă la Cracovia pentru a spune lui Casimir despre biruințile cîștigate și a cere un ajutor ca să le poată duce mai departe. Ei se duseră până la Roma cu un călăuz polon, și Veneția, căreia i se scrise de Uzun cu același scop, printr'o solie ajunsă în Mart, trimisă la dînsul pe Catarino Zeno¹²³.

În 1472, steaua lui Uzun se ridică sus de tot în cerul biruinților. Însemnatul oraș Tocat fu luat de dînsul cu sabia, și vestea despre aceasta se dădu și Regelui Ungariei, cu nouă cereri de ajutor. În Septembre, toată oastea turcească se strînse în tabără la Adrianopol, și trecerea începu în Octombrie, pentru ca în primăvara și vara următoare să se dea luptele hotărîtoare. Corăbiile Apusului se iviră pe coasta Asiei-Mici și luară, supt căpătenii venețiene, portul Satalia, care mai văzuse izbînzi creștine¹²⁴.

Ștefan se folosi de războaiele unora și ale altora. Ele îi dădură în 1472 odihnă și creșteri de putere. De frica vecinului, Radu stătu vara în tabără, de unde-l vedem odată întrebînd în Ardeal ce-l aş-

teaptă din partea neîmpăcatuluī său dușman, pe o vreme cînd el aflase că nică al doilea Voevod ardelean nu e în țara lui. Teama lui era cu atît mai mare, cu cît Ștefan găsise acum pe omul care putea să înlătărească pe vrăjmașul său muntean.

Pe acest nou doritor al Domniei muntene, cu toate primejdiiile mari și puțina mulțamire și cinste ce erau legate de dînsa, îl chema Laiotă,—adecă aşa ajunsese a-î zice Unguri, între cari bietul fecior pribieag de Domn trăise din copilărie chiar. El avea cu adevărat numele de Basarab, care fusese și al celui d'intâi Voevod al Țerii-Romănești care nu-și recunoscuse stăpîn, — nume mare pentru un om mic, cum se întîmplă adesea. Era fiul lui Dan al II-lea, apărătorul țerii sale împotriva Turcilor¹²⁵, aşa încît își putea zice cu mîndrie, potrivit cu datina Domnilor munteni de a-și pomeni în hrisoave părintele : «fiul lui Dan-Vodă». El avuse odată, câteva clipe numai — înainte de 1453 — stăpînirea asupra Țerii-Românești¹²⁶. Apoi îl ținură Sașii încă din 1460—cînd se arăta gata să apere, cu 5—600 de oameni Brașovul împotriva lui Țepeș¹²⁷, — într'un adăpost lîngă Sighișoara, unde era hrănit, în nădejdea foloaselor ce putea aduce în viitor, și alt Basarab. Erau tată și fiu, și trăiau bine împreună, împărțind pînea puțină a săraciei. Ca să se deosebească unul de altul — lumea-î deosebia, numind pe unul Laiotă, iar pe celalăt, care căpătase deprinderile crude ale lui Țepeș: Țepeș cel mic, *Tepeluș* —,

eî se înfătișau pe sine ca «Basarab cel Bătrîn» și «Basarab cel Tânăr»¹²⁸.

Ştefan chemă la dinsul pe Laiotă, din care făcu de acum înainte o sperietoare pentru bietul Radu. Acesta nu uită să vorbească în 1472 despre grija ce are ca Laiotă să nu-i năvălească în țară împreună cu ocrotitorul său, Ştefan-Vodă¹²⁹; el aruncă, scriind Braşovenilor, asupra lui vina că ar fi «mîncat» niște oî cu oştenii lui¹³⁰. Din Laiotă pri-beagul, Ştefan era să facă peste puțin timp un Domn aşezat în Scaunul lui.

El izbîndi și în altă parte tot în 1472. De mult Secuii deprinse frica jasurilor lui. Acum în 1472, cînd și al doilea Voevod ieși din Ardeal, Ştefan era adevăratul lor stăpîn. Dacă el n'ajutase cu armele pe principalele Casimir, ales în Iunie 1471 rege al Ungariei, el făcuse ca Secuii să i se încchine, să jure «în mînile lui» credință către Craiul cel nou, din Polonia¹³¹. Scaunele Odorheiului și Ciculuî — căci Secuimea se împărția în Scaune, care erau ca Ținuturile noastre — îi dădeau lui, ca Regelui până atunci, dajde și, mai mult decît atîta, se îndatorise a-î trimete la oastea ce ar fi să adune, tot al zecelea om dintre luptătorii lor¹³².

Sigur acum de pretutindenî, Domnul Moldovei serbă la 14 Septembrie a doua căsătorie a sa. Mireasa, Maria, venise acum din părțile Crîmului. Aici, pe lîngă Genovesii de pe coastă, pe lîngă

Tatarii din lăuntru, era și un mic Ținut neatîrnat, pe care-l stăpînia din cetățuia sa, închinată Sfintului Teodor, — de unde i se zicea de Italieni *Tedoro*, — domnul Mangupului. Neamul stăpînitelor acestora era de mare obîrșie: cel d'intâi dintre dinșii, Alexie, venise din Trapezunt, unde a fost, până în 1461, Împărătie grecească. El și urmașii săi au purtat deci coroană pe cap și haine pe care se desfăcea în fir de aur vulturul cu două capete. Alexie lăsa mai mulți fi, dintre cari unul, Olobei, luă în stăpînire întreg Mangupul. După el se întilnește Isac, care avea un frate Alexandru. Isac stătea încă din 1471 în legături strînse cu Domnul Moldovei¹³³, și Genovesii din Caffa îl puneau, de voie, de nevoie, să stăruie pe lîngă acesta pentru interesele lor. Sora lui Isac deci, Maria, ajunse Doamnă în Suceava¹³⁴.

Maria nu se învrednici de mai multă fericire decît Evdochia de la Chiev, întâia soție a lui Ștefan. Ea n'au copii: lîngă dînsa, Doamna stearpă, crescură copiilor din florii aî bărbatului ei, Alexandru, Bogdan, Petru, și acel Iliaș, care se vede o singură dată în 1472, Septembre, pe vremea nunții¹³⁵ și va fi murit îndată după aceia; în sfîrșit, fetița Evdochiei, Elena. Coborîtoarea Împărătilor grecești din Asia văzu lucruri grozave în scurta ei viață: Fratele său mai mic ucise pe cel mare, și în 1475 veniră la Mangup Turci, cari măcelăriră neamul întreg, afară de un singur copil, care se turci, murind și el astfel pentru ruda lui înstrăinată în

Moldova. Bisericile împodobite cu chipuri încoronate fură dărîmate, și cetatea, cu Ținutul ei, în care se numărau 30.000 de case, ajunse pustie¹³⁶. Peste doi ani de la această grozăvie, la 19 Decembrie 1477, Maria se stîngea în Suceava, după ce simtise, pe lîngă nenorocirile neamului ei, spaimă celor două războaie ale soțulu ei cu Turciî, după ce fugise în 1476 înaintea acelorași oștiri pagîne care nimicise pe cei de-acasă. Mormîntul ei se vede și astăzi la mănăstirea Putnei: acoperemîntul împodobit cu fir o înfățișează în lungi veșminte scumpe, purtînd o cunună mai înaltă decît a Domniei Moldovei și păzită de vulturul împărătesc cu două capete, stema strămoșilor ei, Comnenii¹³⁷.

În 1473, urmînd lupta între Craiul de la Apus și cel de la Răsărit, Poloniî pun în vederea Împăratului că Matiaș va fi lovit în același timp de trei oștiri, dintre care una va fi a lui Ștefan¹³⁸. Aceasta nu fu întrebăt, de sigur, și gîndurile lui mergeau aiurea decît spre asemenea cîmpuri de luptă, ce-i erau cu totul străine. Tot aşa de fără urmări pentru dînsul fu și planul Regelui ungur de a se împăca, luînd pe Hedviga, fata cea mare a lui Casimir, și, ca zestre, între altele, și Moldova, ca și cum aceasta s'ar fi alipit de la sine la stăpinirea unuî astfel de mire lacom¹³⁹. Nică năvălirea tătărească ce se revârsă asupra părților Chievului nu-l atinse¹⁴⁰.

Din Răsărit veniau însă știri de mari războaie, care țineau pe loc și obosiau puterea turcească. Teama de o nouă biruință a lui Uzun-Hasan era aşa de mare pentru Mohammed, încit toți ostașii săi, toți Ienicerii, Spahii de pe toate moșiiile, fură cu leși și trimeși în Asia. Numai la Adrianopol o mică oștire apăra pe Gem, fiul cel mai mic al Sultanului, rămas pentru a cîrmui pămînturile europene ale neamului său. Ali-bei fiul lui Mihalogli plecă de la Dunăre, și el se luptă la Eufrat cu Perșii; Omar, fiul lui Turakhan, care fusese numit, pentru vitejia arătată în 1462 împotriva lui Vlad Țepeș, Pașă în Tesalia, căzu de sabia dușmanilor. Beglerbegul Rumeliei, căpetenia celei d'intăiu oștiri, peri și el în această luptă nenorocită, împreună cu doișprezece sangeaci, sau guvernatorii cu dreptul de a purta steag. E adevărat că la 26 Iulie Mohammed al II-lea izbuti să învingă hotărîtor pe Uzun însuși, care venise cu doi fiți, dintre cari unul fu ucis. Însă pierderile Turcilor fură mari. «Otomanul», scria mai târziu Turcomanul către Ștefan-Vodă, «a înfrînt o părticică dintre ai mei, dar, unde mi-a fost ucis unul, zece din ai lui au picat¹⁴¹». În Polonia se zvoni că și lupta aceasta ar fi fost o biruință a lui Uzun și că Sultanul ar fi fugit spre Constantinopol, unde se știa că se luau măsură de apărare¹⁴². De fapt, și învingătorul și învinsul se putură întoarce în sălașele lor de iarnă, și zguduitura fusese aşa de puternică pentru Turci, încit se luară măsură ca o răscoală să nu izbucnească în Bosnia

și Serbia, unde începuse a se clădi, încă din Iunie 1471, cetatea Șabaț¹⁴³. Uzun-Hasan nu-și pierdu nădejdea de a răpune pe Turci în Asia, și, la începutul nouului an musulman, el trimese la «domnișii Frâncilor» din Europa pe medicul său Isac-beg, pentru a li cere ajutor. Isac veni pe drumul cel drept al Caffei, dar trecu, îndreptîndu-se spre Apus, unde erau Veneția și Papa, sprijinitorii tuturor silinților împotriva Sultanului, și prin Moldova. Către stăpînul acesteia, el aducea o scrisoare a lui Uzun, în care el deslușia cele întîmplate în anul trecut și cerea ca Ștefan să-l ajute a răspîndi în lumea creștinilor fama isprăvilor și mărimea planurilor sale¹⁴⁴.

Astfel se indemnă Ștefan-Vodă să dea lovitura cea mare lui Radu, adecă Turcilor rupti de oboseala războiului asiatic.

La 29 Octombrie 1473 se știa la Ragusa, pe malul Mării Adriatice, unde veniau necontenit ștafete din orașele turcești, că Sultanul e încă în Asia și că nu e sigur dacă el va ierna în Brusa sau în Constantinopol¹⁴⁵. La 8 Novembrie, Domnul Moldovei, plecat deci cu vre-o săptămînă înainte, se afla la Milcov, și aici, dînd steaguri cetelor sale, el poruncia războiul împotriva vecinului. Radu era înștiințat de ce-l așteaptă, și el își strînsese boierii și gloata. Abia la 18 ale lunii se dădu lupta la un vad¹⁴⁶, departe trei zile de București, deci chiar lîngă graniță, la Rîmnicul-Sărat. Turci, de tot pu-

țină, ce se aflau în oastea munteană, nu putură opri fuga lui Radu, învins după o frământare de trei zile, care arată că și în acest văstar al lui Vlad Dracul se deștepta în unele împrejurări îndărătnicia, cerbicia drăcească a neamului său.

Ștefan se luă pe urmele lui, și nu se opri decât înaintea cetății de pe Dîmbovița a Bucureștilor. Întăriturile cetăților muntene erau foarte slabe: un șanț noroios și pară bătuți unul lîngă altul. Hrana lipsia în București prinși pe neprevăzute, și din satul cărora fugise locuitorii. Mai sigur era Giurgiul din apropiere. Radu știa că o Vistierie ca aceia ce ascunse în Curțile sale bucureștene se poate face la loc din dăjd și dijme, că nici-o primejdie decât a unei robi încunjurate de toată cinstea nu amenință pe Doamna sa, Maria, și pe cele două fete, dintre care una se cheme tot Maria, ce se aflau lîngă dînsul. Pe cind pentru el a fi prins însemna tăierea capuluî înaintea lui Laiotă, care se bucura în tabăra lui Ștefan de prada sa apropiată, strînsă în unghiul morții acuma. În noaptea chiar cind Moldovenii își învîrtiră caii supt movila pe care se înălța cetatea, el se strecură în pădurile apropiate ale Cotrocenilor, și îndată ocrotitorii din Giurgiu îl avură în mijlocul lor.

A doua zi, la 24 Novembre, Ștefan-Vodă și Vodă Laiotă puteau să intre în voie în București cari nu mai aveau de ce să se apere. Ștefan încărcă Vistieria sugarului, făcu loc între boierii săi Doamnei și celor două Domnițe, niște fetițe încă, dintre care una

era să-i fie mai tîrziu soție, ridicâ mulți mea de steaguri din biserică Curții, și, după obișnuitele ospețe de trei zile, el se întorcea înainte de sfîrșitul lunii spre Suceava. De aici, el trimetea în Decembrie regelui Poloniei douăzeci și opt de steaguri, care mărturisiau pentru oricine biruința pe care o vestia în scrisorile sale. Primirea lor se făcu la Wyslicza în Galitia, unde trecuse Casimir din Cracovia, pentru a petrece serbătorile, la 16 Ianuar 1474, într'o Duminecă¹⁴⁷.

Laiotă rămăsese Domn muntean, Măria Sa Basarab cel de-al doilea. El domni însă o lună în capăt, de la 24 Novembre la 23 Decembrie. În adevăr, Turciî se întorsese acum din Asia, și pe toate drumurile Balcanilor roiau cetele lor care apucau spre moșii, orașele, cetățile unde erau obișnuiați să stea. Pacea cu Uzun-Hasan se socotia ca sigură, și Sultanul nu oprise în iernatece pe nimeni, rămînd numai cu Ienicerii săi. Cînd auzi despre ce îndrăznise a face Domnul moldovean în lipsa sa, el porunci îndată nou lui beglerbeg al Greciei, stăpînul tuturor ostașilor din Europa, Bosniacul Soliman-beg Eunucul (Hadîm, Hadîmbul), să pedepsească pe călătorul de pace, care nu-și plătise nicăi birul pentru anul acesta, să gonească pe omul de paie adus de dînsul — în care însă unii văzuse pe Vlad Țepeș însuși, care stătea acum liber la Buda și doria să tragă în țapă iarăși oameni, pe cînd în închisoare trebuia să

se mîngîie cu șoareci și paserî — și să așeze în București iarăși pe credinciosul Radu.

Știrea despre luarea acestor măsuri de răsplătire sosi la Ragusa prin solii orașului plecați din Constantinopol la 28 Decembrie¹⁴⁸. Încă de la 23, cu două zile înainte de Crăciun, Laiotă fusese bătut de o armată de 15.000 de Turci, pe care nu avea cu ce s'o înfrunte. Învingătorii săi, oaste mai proastă a sangeacilor de margine, navrapî sau azapî dintre acei ce puteau prăda singuri, dar nu se puteau lupta fără Ieniceri, se luară după dînsul care fugia la «părintele» său din Moldova. Ștefan nu se aștepta la această răpede schimbare a lucrurilor, și ei putură pătrunde până la tîrgul de vamă, neîntărit, al Birladului.

Cînd Domnul se coborî însă în Țara-de-jos, făcînd tabără la Vaslui, unde stătu până în Februar, jefuitorii plecară, zburătăcind, îndărăt, spre a căuta, în Țara-Românească, a păgubi și ucide pe boierii ce se dăduse de partea Domnului de patru săptămîni. Aici la Vaslui, îl găsiră pe Ștefan Trimeșii polonî, Byszowski și Suhodolski, cari aduceau indoita făgăduială că oastea Podoliei va veni în ajutor și că se va stărui pentru pacea cu Radu. Ajutorul nu sosi, firește, nici-o dată, iar, cît pentru împăcăciune, Ștefan, încă în tot focul mîniei sale, răspunse că nu-i trebuie, căci Radu e una cu Turci.

Domnul va fi stat în lagăr, unde și adusese

Doamna, pe fiul cel mare, Alexandru, și pe fată, Elena, până ce se văzu în Maiu că beglerbegul pleacă asupra Albaniei și că el va avea deci liniște în acest an.

Liniștea aceasta o mai asigura o împrejurare, cu totul neprevăzută. Radu nu se putu bucura de izbînda pe care i-o cîștigaseră Turci. Cine știe cum, bietul om muri, — mai curînd într'o ciocnire cu oamenii lui Laiotă, pe care fără indoială că Ștefan îl trimesește iarăși, din tabăra sa, și-i dădu neconținut ajutor¹⁴⁹. Laiotă era un om fără conștiință și fără recunoștință, între altele și fiindcă era foarte slab și fără prietenă. Putea el să se încumete a rămînea Domn fără voia Turcilor? Și puteau să-l răspingă aceștia, cari nu mai aveau nici-un fiu de Domn la dinșii, cînd el venia să ceară acum ierarhie Sultanului, făgăduind bir și aducînd banii? El aduse și în oastea turcească, — al cărei rost în Asia, împotriva lui Uzun-Hasan, nu se încheia cu totul atunci cînd scrisorile acestuia răscosliau toată lumea creștină până în Franță¹⁵⁰ —, un ajutor de cîteva miile de oameni¹⁵¹. La 26 Iunie el se întorsese și vestia Brașovenilor că «și-a făcut pacea» cu Împăratul păgîn¹⁵².

Își stricase însă pacea cu creștinii. Deocamdată întoarcerea lui Laiotă se făcu în liniște, căci, după ce i se luase lui Ștefan grija Turcilor, cari duceaū acum cu multe greutăți împresurarea cetății

Scutari în Albania Venețienilor, — venise grija Tatarilor. Crîmleni, supt călăuzirea unui fiu al lui Hagi-Ghira, Aidar (Haidar), prădară strășnic, la sfîrșitul lui Iunie, în preajma Nistrului, până supt zidurile Cameniței; Palatinul polon, Mihai Buciațchi, fugi înaintea lor. În același timp însă, Trimești și Sultanul ajunseră în Moldova, și ei cerură lui Ștefan următoarele lucruri, pe care le putea da numai un invins fără nădejde: ieșirea Moldovenilor, nu numai din Chilia, ci chiar din Cetatea-Albă, și plata birului rămas în urmă¹⁵³.

Era să fie deci războiu cu Turci, un mare războiu hotărîtor pentru soarta Românilor întregi. Nimic nu-l mai putea înlătura. Și dacă Laiotă, credinciosul Sultanului, va fi, în clipa cea grea, Domn al Terii-Românești, năvălitorii vor putea pătrunde până la Milcov și necontentit ei vor avea hrana lor din grădina românești. Nerecunoscătorul trebuia înlăturat.

Pentru această goană de Domn, Ștefan găsi un ajutător. În 1474, Voevozi Ardealului erau Ioan Pongrácz și Vlasie Magyar. Acesta din urmă ținea la dînsul pe Basarab-cel-Tinăr, care, de cînd Laiotă era om turcesc, va fi căutat într'una să fie pus în locul lui. Dacă ar fi cerut poruncă de la regele Matiaș, care stătea acum departe, în Silesia, la Breslau, cu totul cuprins de alte interese, i s'ar fi răspuns să nu tulbure liniștea la acest hotar. Dar de mai multă vreme Voevozii Ardealului se de-

prin seseră a lua de la sine hotărîrile lor, pentru care fapt ei răspundeau. Între Ștefan și Voevodul din Ardeal se făcu o învoială, în puterea căreia Laiotă trebuia să fie înlocuit cu Basarab-cel-Tinăr într'o îndoită năvălire de iarnă.

La 1-iu Octombrie deci, Ștefan era înaintea cetății Teleajinului, căci încă de la infringerea lui Radu Muntenii nu mai stătea în Crăciuna și în Ținutul Putna, aşa încît singura piedecă în calea dușmanului era această cetate din Prahova. Pîrcălabii fură tăiați, familiile lor, avereia lor prinse. Vlasie Magyar sau mai degrabă vicevoevodul și comitele Secuilor, Ștefan Báthory, care fusese de față la Baia și se încredințase cu ochii săi de vitejia și hotărîrea Moldoveanului, sosi cu Basarab-cel-Tinăr în același timp: răspins întaiu în întîlnirea de la 5 ale lunii, el răzbi la 20 pe Laiotă¹⁵⁴.

Turci zădăniciră însă aceste biruinți. Văzind că orice silinți nu izbutesc în Albania, Sultanul îndreptă pe Soliman beglerbegul asupra Moldovei, cu poruncă să aducă de barbă pe Voevod, să ierneze la Cameniță și de aici să se arunce asupra Leșilor și Ungurilor. Ștefan se dădu îndărât față de cele d'intaiu cete ale Turcilor care trecuă Dunărea în ajutorul lui Laiotă. Iarăși el făcu tabără la Vasluiu ca și la începutul anului: aici primi el pe Trimesul venețian Paul Ogniben, care se întorcea din Persia, de la Uzun-Hasan, și-i dădu, la 29 Novembre, o scrisoare către Papă, asigurînd

pe acest căpitan firesc al întregei creștinătăți amenințate, că a primit vești de la Uzun, prin solii acestuia și prin Ogniben, și că, de spre partea lui, e hotărît «a se lupta din răsputeri pentru creștinătate»¹⁵⁵. Totuși de nicăir nu-i venise nicăi un ajutor însemnat decât Secuii — vre-o 5.000, după mărturisirea lui Ștefan însuși către Regele Polonie, — și, pe lîngă dînșii, ostași unguri, — 1.800, după socoteala Regelui Matiaș. Pe aceștia i-î lăsase, pe toți, comitele Secuilor întorcîndu-se acasă, căci Ardealul n'avea voie să înceapă un războiu, plin de urmări, cu Turciî însăși. Basarab-cel-Tînăr se afla și el pe lîngă Ștefan, cu cîțiva fugari. În tabăra, între «vitejî», Curteni, hînsari, boieri, în mijlocul țerănișii care venia din munți și văi la tabăra lui Vodă ca să apere țara, țara lui și țara lor, -- frumoși luptători simpli, cu căciuli înnalte, lungi plete și ochi de foc, purtînd unelte de muncă prefăcute în unelte de luptă și arcuri atîrnate pe umeri¹⁵⁶ —, el petrecu serbătorile de iarnă cu mai multă evlavie decât totdeauna. La ospețele de Crăciun păharele păreau a cuprinde pentru mulți, pe cari trebuia să-i aleagă soarta, împărtășenia, sfînta împărtășenie cu neamul lor, înnaintea morții. Cu toții se legară a posti patru zile cu pîne și apă, dacă Dumnezeu va scoate din primejdie pămîntul ostenelilor lor.

Căci în zările albe ale miezului iernei înnaintau mulțimile negre, zecile de mii de dușmani, Ieniceri, Spahiî și gloată, — ca lupii flăminzi.

CARTEA IV.
LUPTELE CU TURCIİ.

I.

Lupta de la Podul-Înnalt.

Ștefan avea deci o oaste de țerani: vre-o treizeci de mii de țerani, din Nistru — pe unde nu erau încă Ruși — în munte, din codrii Bucovinei — pe unde nu erau încă Nemți — în Dunăre. Vodă-i chemase la vînătoare de iarnă în pădurile Vasluiului și Tutovei, și ei veniseră făcindu-și cruce la plecare, obișnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în Ceruri. Erau tot vînători pri ceputi și ageri, din neam în neam; astfel ei iși îndepliniră sarcina cu destoinicie: mînară fiarele în hătiș și le uciseră.

Soliman Eunucul, beglerbegul Greciei, veni la Dunăre cu vre-o 100.000 de ostași în stare să se lupte cum trebuie și cu vre-o 20.000 de țerani creștini din Bulgaria, cari deschidea drumurile și duceați carele cu proviant. Cu dînsul se unise, poate aici, în preajma apei, amîndoii feciorii lui Mihalogli,

stăpiniștemuți ai acestei granițe dunărene. Domnul muntean, bietul Laiotă, care totuși în fundul cuge-tuluī — ca orī-cine din neamul său — era mai bucuros să fie cu creștini, cu toate că nu putea fără învoirea și sprijinul păgînilor, fu silit să-și adune boierii și satele, pentru a merge, cu inima frîntă și fața aco-perită de rușine, în urma Turcilor ce veniau ca să dărime o Domnie românească, să piardă o parte din poporul lui.

Dunărea se trecuse foarte lesne pe la Nicopol. Nu era nevoie de nică-o corabie, căci iarna întinsese de la un mal la celălalt podu-ă de ghiată ninsă. Salahori bulgari făcură drum larg prin zăpadă și dreseră podurile peste rîpi, bălti și riuri. Hrană era din destul, cât timp se străbătea pămîntul supus al Țerii-Românești. Iarna se îmblinzia, tăindu-și gerul, aşa încît și ea se arăta priincioasă năvăli-torilor.

Așa se ajunse la Milcov. De aici însă până la adăpostul măcar al dușmanului nevăzut, — undeva, în vre-o pădure neagră, lîngă o apă prăpăstuită, — mai era drum.

Căldura desfundase drumurile, înnecase ogoarele, slabise ghiata întinsă de asprul Decembrie asupra apelor. Sara și dimineața, zarea se pierdea în neguri, în care se năzariau stafii de luptători pentru Turcii obosiți, cari aveau pe sufletul lor povara înfrîngeri proaspete de la Scutari. După ce se trecu Siretiul, rîul de graniță, pustiul se deschise pretuindeni: înaintea lor, în dreapta, în stînga; satele

erau o grămadă de dărîmături; focul pus, fără părere de rău, de țerani plecați la oaste, ale căror familiile erau adăpostite departe în Țara-de-Sus, sau spre munte, nimicise căsuțele și bordeiele. Apă nu se găsia decît în bălțile otrăvitoare. Necontentit se aștepta căre cu pîne de la Munteni, căci Moldova nu voia să-și hrânească dușmani.

Drumul fusese ales foarte rău, numai cu gîndul de a găsi mai răpede pe Ștefan, de a-l zdrobi, a-l «prinde de barbă», cum era porunca, a supune Moldova și a prăda apoi la Răsăritul și la Apusul ei. Pe malul drept al Siretiului se urca largă cale a negustorilor care ducea la Capitala țării. Dincoace, intrai curînd în Ținutul dealurilor îngrămădite, văilor înguste, rîurilor cu maluri înalte, mlaștinilor făcute de ploî în adîncuri. Nenumărata mulțime frămîntâ mocirlele cîteva zile, în umezeala rece a dezghețului, nutrită neîndestulător și fără rînduială, hărțuită de dușmanul, veșnic ascuns, care ucidea fără greș pe cercetași, pe vinătorii de pradă și de hrană, pe bolnavii rămași în urmă și pe cei ce rătăciau.

Luî Ștefan, care vedea cum norocul vine spre dînsul, locurile acestea îi erau bine cunoscute. În codrii Vasluiului, pe cari vara îi curățise de smîrcuri, văzuse el pe tatăl său, Bogdan-Vodă, strivind pe Poloni, dîndu-li jos de pe caî căpitani, morți, silindu-i să părăsească pămîntul de pustiu și curse al Moldovei. Nu tocmai departe de Crasna, care

văzuse biruința de la 1450, el își așeză oștile în calea Turcilor.

Stătu pe drumul de negoț care ducea la Cetatea-Albă, pornind tot din Suceava. Dușmani și veniau de la Bîrlad, trecuseră de Vaslui și acum ei apucau spre Iași, unde erau Curți domnești din timpuri mai nouă. În locul unde pîrăul Racovățulu se varsă în Bîrlad, făcînd o mlaștină între păduri, trecerea era deosebit de primejdioasă. Un pod de lemn lega cele două rîpi¹⁵⁷, pod bun pentru drumeții obișnuiți, chiar și pentru carele de marfă ale Liovenilor, dar cu totul nepotrivit pentru a ținea greutatea cămilelor, a tunurilor, a miilor de caî, a zecilor de miî de oameni,— bulucul, veșnic îngrămădit, al Turcimii. Din desisuri guri de tun, ca niște ochi de mort, pîndiau podul de-asupra prăpăstiei umede. În marginea codrului aștepta Secuia cu săbiile. Iar în fund ardea în noaptea de Ianuar, a treia zi după Sfîntul Ioan, 9 spre 10 ale lunii, focurile la care se încălziau teraniîn cojoace, cu arcele pe umăr și ghioagele răzimate de fagi și stejari. Ștafetele spuseseră că Turci se apropie, că sînt la cel din urmă popas și vor veni odată cu ziua.

Se ridică atunci o dimineată care nu sămăna cu dimineată roșie a infringerii Polonilor. Acum era o dimineată oarbă, cu neguri groase lăsate pe luma ei. În chiote de indemnare și de îndreptare, venia învălmășala de călăreți a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de mărăcin și de lațurile bu-

ruienilor uscate. Cei ce apucă să răzbate se suiră pe scindurile podului, grăbiți spre moartea ce pîndea în ceată.

Tunarii țintiră după zgomet, din amîndouă laturile drumului mare, și podul se prăbușî în răcnețe de spaimă și durere pe care le înnăbușî îndată chiotul ce cutremură pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile: erau aşa de mulți dușmani, aşa de învălmășiți în strîmtoarea peiri - Termopile ale neamului nostru —, încît arcașii nu puteau greși. Ele veniau din toate părțile, mînate de un vîrtej de ură. Fuga era cu neputință: gloatele nebune se împingeau tot înnainte, și cei din urmă, grăbiți să răsuflă în larg, nu știau ce oprește pe cei dîntâi.

Groaza dădu aripă acestora. Un iuruș puternic, și poate pădurea blăstămată își va pierde farmecul ucigaș! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un «pod înnalt» de-asupra rîpei în care curgeau acum valuri roșii de-asupra tinei, Spahii în haine bogate, pe ca și arăpești, se aruncă asupra izvorului săgeților. Secuii fură călcăți în picioare, și se împrăștiară lăsînd multe trupuri în urmă. Ei erau străini, și fuga nu li descoperia căminurile. Terani îștiau însă ce-i aşteaptă pe dinșii și pe toți ai lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copaci aceștia ai codrului, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturi goale. Topoarele, securile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra haitei lupilor; coasele începură să taie holda cruntă

a picioarelor cailor turcești. Cu cât ținea mai mult frămîntarea, cu atîta amestecul se făcea mai strășnic în desîșul zăpăcit al dușmanilor. Ei nu mai știau nică pe cine așe în față, nică pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strîngă pe toți în jurul lui și să-i îndrepte, pe cînd dincolo Domnul călăuzia toate mișcările. Ziua nu se limpezise încă pe deplin, cînd toată puterea vrăjmașă, pedestrime, călări, salahori, tunuri, lăsa lunca sîngeroasă și fugi, cete-cete, în toate părțile.

Și în ziua aceia de Marți, a desăvîrșitei biruințe — cea mai mare din viața lui Ștefan, și asupra celuia mai puternic dușman —, și Miercuri, și Joi, pilcuri de vinători se ținură în urma dușmanilor. Mlaștinile-i înghițiau, pădurile-i prindeaú în brațele lor negre, dîndu-i în puterea Românilor, ghiața riurilor se sfârîma prăbușindu-i în adîncimi. Se-crișul de iarnă al trupurilor urmă ziua și noaptea.

Unii dintre îvinși avură mai mult noroc în ne-norocirea lor, și nemeriră la vadul cel mai apropiat, al Obluciței, care ducea la Isaccea, pe pămîntul turcesc al Dobrogei. Alții crezură că se asigură mai bine năpustindu-se peste Siretiu înna-poî în țara lui Laiotă. Dar acest Domn slab era necredință în chip de om. El știa că în tabăra lui Ștefan se află Basarab-cel-Tinăr, care cercase în toamna trecută să-i smulgă Domnia; el vedea că Turciî nu pot răpune pe puternicul Domn moldovean, el se aștepta ca Unguriî din Ardeal, cari primiseră cu cea mai mare bucurie vestea izbîndeî

luui Ștefan¹⁵⁸, ca însuși Craiul Matiaș, care răspîndi îndată în lumea întreagă vestea isprăvii strălucite pe care o făcuse Voevodul său moldovenesc, să se amestece îndată în afacerile răsăritene. Astfel, ca să se îmbuneze cu creștinii d'imprejurul său, el lovi cîteva frînturi de oaste turcească ce-i rătaciau prin țară, privită de Turci ca a lor, și trimese unu prieten ungur un steag ca doavadă a vitejie sale¹⁵⁹. E drept că și în lupta de la Podul-Înnalt el pare să fi cruțat pe Romîni, cruțîndu-se și pe dînsul, adecă neamestecîndu-se mai de loc în crîncena învălmășala.

Din partea luui, Ștefan rămase în locul unde învinsese. El puse să i se aducă înainte prinșii, foarte mulți la număr, cari scăpaseră de moartea în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puțin cinstită și mult mai dureroasă. Mulți erau fi de oameni vesti și bogați, aşa încît boierii lui Ștefan vorbiau de răscumpărarea lor. Dar Domnul nu voi să audă de tîrguială pentru a da drumul acelor cari-i călcase țara în picioare și întinseseră o mînă îndrăzneață către cununa sa. «Dacă aveți atîția banii și putere, ce ați căutat aice la mine», strigâ el nenorociților, cari fură înfipăti în tepile ce împodobiră sălbatec mlaștina cruntă. Singur fiul luui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, Domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

Se făcu apoi postul de pîne și apă care se

juruise lui Dumnezeu în clipele cele grele ale aşteptării. Apoi țeranii se împrăștiară pe la satele unde în curînd mînile lor de viteji erau să trezească sămănăturile nouă. Iar «Ştefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu» — și a nică-unui om de pe pămînt! — «Domn al țării Moldovei», stînd în Scaunul său din Suceava, pe care nu-l putuseră răsturna dușmanii, scria, la 25 Ianuar, întregii creștinătăți cele ce se întîmplase, cu ajutorul celuia ce sprijine dreptatea, în lunca Bîrladului. «Cind am văzut noă așa o oaste mare», spune el tuturor acelor oameni vestiți cari nu prea auziseră de dînsul pînă atunci, ne-am ridicat vitejește cu trupul nostru și armele noastre, și li-am stătut împotrivă, și, cu ajutorul lui Dumnezeu, cel atotputernic, am învins strășnic pe acei dușmani ai noștri și ai Creștinătății întregi, și i-am sfărîmat, și i-am călcat în picioare»¹⁶⁰.

Mohammed al II-lea, care era acum un om bătrîn și, mai mult încă, un om îmbătrînit de gînduri prea mari și de prea multe silință, fu lovit în inimă de vestea nenorocirii din Moldova. Mai multe zile în sir el nu primi pe nimeni; pregătirile sale pe apă, de care se temeau atîția, fură deocamdată întrerupte; Ali-beg fu aruncat la închisoare ca acel cunosător al lucrurilor românești asupra căruia apăsa mai greu răspunderea celor petrecute¹⁶¹. Văduva lui Murad, mama vitregă a Sultanului, Mara, fata Despotuluī sîrbesc Gheorghe, recunoscu-

față de Trimesul venețian că aşa o înfrângere n'ați mai avut să îndure Turciilor¹⁶².

Însă cel mai mare dintre Sultani pe care-i aușe până atunci Turci, cuceritorul Constantinopolei, al Serbiei, al Bosniei, al Caramaniei, nu era dintre aceia cari și daud înnapoi mina după ce n'ați isbutit într-o lovitură dinții. El se hotărî să meargă însuși ca să pedepsească pe Ștefan, și strînse în același timp o minunată flotă, cu peste trei sute de corăbi, pline de azapă și de cîțiva Ieniceri. La 19 Mai, corăbiile ridicară ancorele lor din portul Capitalei turcești, și, peste două zile, Mohammed însuși își strîngea cortul pentru a merge la Adrianopol.

Acum era vremea ca toți lăudătorii lui Ștefan să arăte prin fapte că-i sunt recunoscători pentru ceia ce făcuse el în folosul Creștinătății.

Datoria aceasta față de el și față de dinșii toți atingea întaiul pe Regele Poloniei, căruia Ștefan îl făcuse atîtea jurăminte, căruia și acum îl încchinase treizeci și șese din steagurile culese la Podul-Înnalt¹⁶³. Luî îl scrise deci în cuvinte mai călduroase și mai mișcătoare, la această mare nevoie a sa, cerîndu-îl, încă din Mart, 2.000 de ostași de prinși și la apărarea cetăților, ca să-i așeze în Chilia și Cetatea-Albă, de care Turci se apropiaseră pe ghiață și în năvălirea lor trecută¹⁶⁴. Mai voia, pe lîngă aceasta, ca oastea Rusiei vecine să se adune la Nistru, ca porțile Cameniței să-i fie și lui

deschise la o nenorocire și ca însuși Craiul să se grăbească a-î veni în ajutor, cu toate puterile.

Mulți dintre Poloni chiar găsiau că aşa se vine a se face. Dar Măria Sa Craiul Casimir era un om greoiu, care se mișca mai ales cu greu cînd la capătul drumului îl aștepta un adevărat războiu, plin de răspundere. Trecuseră două săptămîni de la plecarea lui Mohammed al II-lea din Constantinopol, și acest trufaș ocrotitor al Moldovei, mare la vorbe și încetinel la mișcări, era abia la Lublin. Aicî stătu de la 5 Iunie până la 20, și, cînd, peste două zile de drum, el ajunse într'un loc încă foarte depărtat de Lemberg, necum de Moldova, ce ardea de nerăbdare,—i se aduse vestea că ostașii coborîti din corăbiile turcești au luat, la 6 ale lunei, capitala negoțului Mării-Negre întregi, Caffa, de care aveau atîta nevoie negustorii poloni. Casimir crezuse că a făcut totuși ceva de folos, poftind pe Sultan, printr'un Polon prins în lupta de la Varna, la 1444, și care știa astfel turcește, să nu cumva să se atingă de Ștefan-Vodă, care stă supt aripa sa de vultur trîndav¹⁶⁵ !

Să fie Ungurul mai bun decît Leahul, își zise Ștefan în fața căruia norul turcesc se ridica tot mai sus în văzduhul străbătut de fulgere războinice. Învinsul de la Baia era, fără îndoială, un om viteaz, un om ager, și neamul lui Ștefan era și neamul părintelui acestuia Rege ! Străbuniș Măriei Sale Ungurului Matias purtaseră căciulă, cămașă de

cînepă și opincă și tăiaseră mămăligă pe talger de lemn ca și învingătorii de la Podul Innalt, sărmanii țeranii ai Moldovei! Înnainte de această luptă și în cursul ei chiar, Unguri se luptaseră alături cu oamenii lui Ștefan, vădindu-se astfel încă odată că, dintre vecinii poporului românesc, cel mai rău era tot Slavul, — adecă Leahul.

Un întăiu sol, om de rînd, nu ceru Regelui alta decît să făgăduiască lui Ștefan un castel în care să se poată oploși în Ardeal dacă l-ar răzbi Turci, și cărti de trecere pentru Trimeșii de cinste pe cari i-ar îndrepta spre dînsul. Cărțile se dădură, iar, pentru cetate, se lăsa hotărîrea pe mai tîrziu¹⁶⁶. Se dădură și poruncă în Secuime pentru ca Moldoveanul să capete trei sute de luptători de acolo¹⁶⁷.

În Maiu incă, porniră spre Curtea lui Matiaș Craiul, care lăsase acum războiul din Silesia depărtată și se găsia în Capitala sa din Buda, trei mari boieri ai Moldovei: bâtrînul Stanciul, fost pîrcălab și fruntașul boierimii moldovenești, apoi Duma, fiul lui Vlaicu, deci vîrul lui Vodă, și Spatarul Mihai, un sfetnic mai tînăr. Ei cereau să vie cu dînșii oameni regali, cu cari să se poată înțelege de-a dreptul stăpinul lor.

Dar aceștia zăboviră. În lipsa lor, Ștefan luă ultimele măsuri pentru apărarea sa. Vasluiul părîndu-i-se prea apropiat de dușman, prea cunoscut acestora prin cele ce pătiseră acolo, el își întări tabăra la Iași. Cînd auzi că ținta corăbiilor turcești, pe care

le călăuzia Ahmed-Paşa Şîrbul, un vestit căpitan ce se luptase de curînd și în Asia, e Caffa, el trimese în Crîm pe cunnatul său Alexandru ca să apere Mangupul cu ostași moldoveni. Alexandru se sui la Cetatea-Albă pe o corabie italiană, ajunse la cetatea părintească, o impresură, și o cuceri după trei zile, ucigînd pe fratele său Isac, înțeles cu Turci, și, astfel, un vechi dușman al lui Ștefan¹⁶⁸. Domnul Moldovei ar fi trimes arcașii și hînsarii săi și la Caffa, unde erau destui supuși ai săi, dacă Genovesii din acest oraș, negustori fricoși, nu s'ar fi dat înnapoï înaintea legăturii pe care Ștefan li-o propunea împotriva lui Isac și a Sultanului.

Cam pe aceiași vreme, niște cete de Turci, care veniră în părțile Chiliei prădînd, fură gonite de dregătorii domnești de la margene, cu pierderi mari pentru năvălitorii¹⁶⁹.

Dar corabia italiană ce dusese pe Alexandru se întoarse la Cetatea-Albă cu vești rele. Ahmed-Paşa se înțelesese cu Tatarii; el tăiase în bucăți numai pe Moldovenii ce se găsise în cuprinsul zidurilor Caffei. Ahmed încărcase în corăbiu un număr din cei mai frumoși copii, din copilele cele mai frumoase ale Italienilor de acolo, și-i îndreptase spre Constantinopol, adeca spre robie și rușine. El însă nu avea de gînd să apuce de-a dreptul drumul spre Constantinopol: Sultanul, pe care podagra-silise a se întoarce înnapoï din Adrianopol, împiedicînd astfel pentru anul acesta războiul pe uscat

împotriva Moldovei, i-ar fi poruncit să meargă asupra Cetății-Albe și Chiliei.

Ştefan schimbă pîrcălabii din Cetatea-Albă; în locul lui Luca și Bîlcu, el puse pe Duma, un pîrcălab de cinste, care lipsia tocmai pe această vreme din pîrcălabia sa primejduită, și pe un Neamț, Lucian Hermann, *Luțian Hărman*, venit din Ardeal sau din Polonia, unde avea și legături de negoț¹⁷⁰. Chilia, care se putea apăra mai greu, avînd și ziduri mai puțin tarî decît cele ridicate de Genovesi la Cetatea-Albă, fu dărîmată¹⁷¹. Dar temerile lui nu scăzură prin aceste măsuri de apărare: la 20 Iunie, din Iași, el grăbia pe solii săi la Unguri să se întoarcă împreună cu Trimeșii Craiului și li cerea să îndemne printr'o ștafetă grabnică pe Matiaș însuși a veni spre Carpați, «cît se va putea mai răpede, zi și noapte, cu toată puterea Măriei Sale și cu toate oștile ce i-a dat Dumnezeu, ca să nu ne lase să perim, noi și țara noastră, de acești păgîni». În adevăr, el aflase că Mohammed va pleca spre Dunăre și că Ahmed-Paşa se aprobia cu corăbiile sale biruitoare ca să înnoiască pe pămîntul moldovenesc grozăviile și prada din Caffa. Pe Munteni îi socotia că sănt iarăși supuși cu totul Turcilor, că ei îi vor intra iarăși în țară,—«căci Muntenii sănt pentru noi tocmai ca și Turci».

Scrisoarea lui Ștefan fu primită în ziua de 25 Iunie de oamenii săi la Bistrița; cu dinșii impre-

ună erau Dominic, prepositul de Alba, care mai fusese trimes în Ardeal în 1473¹⁷², Gașpar de Othwan și Mihai din Pesta, solii regelui Matiaș. Ei veniră îndată în Moldova, și încă la 12 Iulie, îndată după sosirea lor, Ștefan făcea să se scrie actul prin care el făgăduia a fi credincios Craiului: dacă Matiaș va veni cu armele în Țara-Românească — în Moldova lui nu-i trebuia să vie, și, cu amintirile sale din 1467, nică Regele nu era tocmai bucuros să vadă această țară, — pentru a se bate cu Turci, Ștefan se va alipi la dînsul cu toată oastea; tot aşa va face, dacă nu va fi împiedecat de boală ori de un puternic dușman, și cînd Matiaș va trimite cu același scop un «căpitân» al său; el va ajuta Ungaria împotriva oricărui, dar nu împotriva Poloniei; Moldova nu va adăposti neprietenii ai Regelui, certele de hotare se vor lămuri pe cale de judecată; negustorii își vor căuta în pace de trebile lor¹⁷³.

Soli se întoarseră îndărăt cu această hîrtie. Ei găsiră pe stăpinul lui hotărît să lase deocamdată interesele ce avea în Apus, ca să se facă apărătorul Creștinătății la marginea răsărîteană a pămînturilor sale: putea el, Craiul mare și strălucit, să facă mai puțin decît acest mic Domn Ștefan, cu țara lui săracă? Cu gîndul la cuceririle ce era să îndeplinească în paguba Sultanului bătrîn și bolnav, el iertă cu totul pe Vlad Țepes, căruia-i dete Domnia asupra Țerii-Românești, rămînd să și-o cîştige el, cu vitejia lui, cu agerimea

luī crudă, drăcească. Aceasta o făcu el pe la mijlocul lui Iunie, și Vlad plecă îndată în Ardeal, unde-l găsim la 4 August în Arghiș, și, în toamnă, la Bălcaciū ¹⁷⁴. Dar, pe urmă, Matiaș se răzgîndi, și el trimese un al patrulea sol, Nicolae, episcopul de Knin, la Basarab, care făcea toate făgăduielile, numai să fie lăsat în pace. Laiotă luă asupră-și îndatorirî ca și cele luate de Ștefan, și rămase Domn.

La jumătatea lui August, înainte de a se afla îndreptarea către creștini a lui Laiotă —, boierii lui Ștefan erau la Buda, și Matiaș iscălia un act prin care încuviința Domnului Moldovei cam lucrurile pe care se îndatorise a le face acesta. Și Craiul se învoia să ajute însuși pe Ștefan, «dacă nu vom fi ținuți», spune el, «de trebi mai însemnate ale Crăiei noastre». El îi deschidea un adăpost în Ardeal, de unde va putea oricind să se întoarcă, și va fi sprijinit chiar, la întors; cetatea de adăpost fu încredințată îndată Moldovenilor: era castelul Ciceuluī, în apropierea munților Maramureșului ¹⁷⁵. Ștefan se va împăca în sfîrșit cu Vlad, și hotarele între cele două țeri vor fi ca pe vremea lui Mircea Munteanul și lui Alexandru-cel-Bun, — ceia ce nu însemna că Ștefan va părăsi Chilia sau Putna, căci cea d'intaiu se ținea de Moldova într'un timp când Mircea era încă în viață, iar cea de-a doua era în mîna lui Alexandru la sfîrșitul stăpinirii sale.

La această dată, Moldova scăpase de grija, prin

puterile ei singure, căci Regele celalt, Casimir, se mulțămisse a strînge o adunare la Korczyn, în ziua de 2 Iulie¹⁷⁶, iar de la Matiaș nu se putea aștepta nimic până la deplina încheiare a învoielii. Ahmed-Paşa se mulțămi să trimeată la Cetatea Albă cîteva corăbiî, care coborîră patru tunuri mari. Româniî pîrcălabilor ieșiră noaptea din cetate și năpădiră asupra Turcilor cu atîta avînt, încît tunurile rămaseră pe uscat, dar cei ce le adusese căzură în apă. La Chilia pustie nu era nimic de făcut. Flota se întoarse astfel întreagă la Constantinopol pe la începutul lui August¹⁷⁷. Iar la 6 Septembrie Ștefan se trezia cu Trimeșii lui Casimir, doi nobili și un canonic, cari-î cerură să întărească față de Craiul nevolnic vechile legături. Ceia ce se făcu,—firește fără urmări, și pentru unul și pentru celalt¹⁷⁸.

Era să vie măcar Regele celalt, despre ale cărui pregătiri pe Dunăre se spuneau lucruri mari și care trimetea pe maî multe drumuri oștile sale împotriva Turcilor?

Corvinul veni în adevăr la Șabaț, pe care-l înconjura multă vreme și-l luă în sfîrșit, cu toate că apărătorul era vestitul Alibeg Mihaloglu. Cum era cam lăudăros, Creștinătatea întreagă răsună de vestea acestei isprăvi de iarnă, care nicăî într'un chip nu se putea pune alături cu isprava de iarnă din 1475 a lui Ștefan. Dar de aici Regele nu merse mai departe. O singură ceată se trimese înainte

asupra orașelor din Bosnia. În fruntea eī stăteaū Despotul Vuc, coborîtor al stăpinilor Serbiei, și Țepeș al nostru, cari eī vor fi cerut să li se îngăduie această pradă, pentru care Vlad chemase pe boierii săi adăpostiți în Ardeal. La Srebrnica, unde eraū minele cele mari de argint, și în alte două locuri, cele două căpetenii făcură un războiu cum il știa Țepeș din zilele sale de Domnie românească: năvălitorii se îmbrăcară turcește într'un rînd, în altul eī încunjurara o pădure și căzură pe la spate asupra țeranilor înarmați; Vlad rupea cu mînile sale pe Turci și-i urca în țepi ca odinoară. Cind se întoarseră eī cu prada, Regele era însă de mult la Buda, Turci prădaseră în Februar pănă la Oradea¹⁷⁹, și planul marelui războiu cu Turci, în care s'ar fi amestecat și Vlad și Ștefan, iar Venetienii ar fi plătit cheltuielile, se împrăștiè ca un vis strălucitor¹⁸⁰. Venetia trimese numai pe un secretar care să vadă ce se petrece în Moldova; Papa se mulțămi a face episcop catolic al Cetății-Albe pe solul lui Ștefan, Petru; alții lăudară pe luptătorul viteaz și-l uitară a doua zi¹⁸¹.

II.

Lupta de la Războieni (Valea-Albă).

În primejdiile nouă iī rămînea lui Ștefan un singur tovarăș: boierimea, și mai ales țeranii Moldovei. Cu eī era să lupte din nou pentru țara lor. Si astfel era să se dovedească adevărul spuselor

solilor săi la Veneția, cari răspunseseră la îndrepătirea că bani se da doar Regelui ungur, care e Domnul lui Ștefan: «că Ștefan-Vodă nu e supus întru nimic regelui Ungariei, ci Domn al țării și poporului său»¹⁸².

Data aceasta nu mai răsună lumea de veste a pregătirilor turcești. Casimir al Poloniei putu să se bucură în liniște de nașterea celui de-al unsprezecelea copil al său, bucurie de părinte fericit care-l moleși cu desăvîrșire. Matiaș din Ungaria, mult mai tînăr, avu tot răgazul să se gîndească la a doua căsătorie, care trebuia să-i aducă o nevastă frumoasă, împodobită cu toată creșterea bună, cu toată știința timpului și cu o zestre de 100.000 de galbeni. Iarna trecu în cea mai deplină pace.

În primăvară, Ștefan se coborî din Suceava spre Țara-de-jos. În Maiu 1476, la 22, el se afla în Iași, unde stătuse atîtea zile de așteptare dureroasă în vara anului trecut: acum îl vedem întărind unor supuși ai săi stăpînirea peste pămîntul lor¹⁸³. Nu mai ropotesc, ca altă dată, ștafete în toate părțile.

Pe această vreme Ștefan trebuia să știe însă de pregătirile Sultanului.

Acesta, la care venise un om al Domnului Moldovei ca să afle soarta familiei domnitoare în Mangup, ce fusese prinsă la cucerirea cetății în Decembrie trecut, dusă la Constantinopol și măcelărită, răspunse prinț'o solie care cerea iarăși ceia ce n'ar fi putut da decît un Domn slab și înjosit:

haraciul pe cei trei ani de zile de cînd ținea războiul, cetățile de la Dunăre, prinși din oastea beglerbegulu, și mai ales fiul lui Isac, robiș genovesi cari fugiseră de pe o corabie și se coborîseră la Chilia, de unde fuseseră duși la Suceava și, în sfîrșit, lăsarea la Constantinopol, ca ostatec, a lui Alexandru, moștenitorul Coroanei moldovenești. Ștefan răspinse aceste cereri în chipul sîngeros pe care-l întrebuițase și față de obrăznicia solilor tătărești: el ucise pe aceia pentru cari i se aruncau amenințările și trimese îndărât cu rușine pe dredgătorii împăratești¹⁸⁴.

Mohammed al II-lea strînsese un mare număr de corăbiî pe Mare și în rîurile din apropierea Dunării¹⁸⁵. Beglerbegul României pornise înainte, oprindu-se la Sofia, și la 13 Maiu bătrînul Padișah se îndreptă și el spre acest oraș, între albele coifuri de pîslă, tuiurile cu Craiu nou și cozi de cal și sangeacurile verzi, ce-i întovărășiau călătoriile de cucerire și pradă.

Toată lumea credea că el va merge asupra Ungurilor ca să li răsplătească rușinea de la Șabat și jafurile, neomeniile din Bosnia. La Belgrad se făcea și în grabă întărituri. Un Trimes anume al Papei venise la Buda ca să apere cu sfaturi și anateme Ungaria de vre-o năvălire a Polonilor, cari nu încheiase încă o pace trainică.

Din Sofia poate porni, în același timp, o oștire spre Marea Neagră sau părțile apropiate ale Dunării-de-jos și alta spre Sava, care despărția pămînturile mai

vechi ale Crăiei ungurești de locurile de veșnice lupte ale Serbiei și Bosniei. În stinga se desfăcăruă însă numai cîteva cete, care dădură de lucru Ungurilor de la hotare sau trecuă Dunărea pe furiș prădînd în Banat și în părțile vecine ale Ungariei¹⁸⁶. Frații Mihaloglu aveau și acum grija în aceste părți, unde de mult timp ei se deprinseseră a stăpîni.

Sultanul însuși porni spre dreapta, și la 22 Maiu el se afla la Varna, așteptînd corăbiile care-i aduceau lemne pentru poduri, tunuri și unelte de război de tot felul. Se spune că aici ar fi venit la dînsul, aducînd o frumoasă șubă, împodobită cu aurituri, mărgăritare și pietre scumpe, un Trimes leșesc, care pornise încă din 1475 ca să îmbuneze inima lui față de Ștefan: dacă a fost în adevăr aşa, atunci trîndăvia solului era de o potrivă cu încetineaala stăpînului său! Oricum, un Trimes al lui Casimir se infățișă totuși în tabăra întinsă a Împăratului păgân, care punea să se răspundă — nu la 22, ci încă de la 19 Maiu, — cu vorbe goale vorbelor goale. Apoi crainicii dădură semnul plecării mai departe, în marginea Mării celei rele, pe care primăvara o înseninase prin zimabetul și dezmierdările ei¹⁸⁷.

Atunci Ștefan înțelese că lui i-a venit ceasul luptei cu moartea. De nicăiri nimeni nu se mișca pentru dînsul. Papa era deprins să dea banii numai regelui Ungariei, care se lăuda pretutindeni, mușcîndu-și buzele de năcaz, că Ștefan acesta, cîști-gătorul de biruințe, e un căpitan al lui, un Voevod

supus, căruia nu i se poate da nimic de-a dreptul fără a se îngosi cinstea lui regală¹⁸⁸. Venetienii trimeteau pe Domn la Prea-Sfîntul Părinte din Roma, care singur are chemarea de a sprijini pe creștini ce se află în primejdie și apără cu sîngele lor crucea lui Hristos; cît despre dînșii, bogații negustorî își aduceau aminte că au dat 200 de galbeni cu împrumut oamenilor lui Ștefan veniți în orașul lor și-și îndemnau secretariul aflător în Moldova să ceară acești banii pentru a se hrăni acum cu dînșii¹⁸⁹. Se mai gîndiau să ridice pe Tatarî asupra Turcilor și astfel, fără cheltuieli, să dea un tovarăș de luptă Moldoveanului¹⁹⁰.

Casimir al Poloniei se întoarse din Prusia abia la jumătatea lui August, ca să întrebe pe magnații săi cum s'ar putea ajuta Moldova, ca să strîngă la Camenița un lagăr, care prădă rău pe țeranii și nobili și vecinî și nu voi să se miște până nu vor veni și alți ostași din părți mai depărtate de margene, până nu se va pune în fruntea tuturor Craiul, care nu avea cea mai mică plecare pentru așa ceva¹⁹¹. Matiaș, care primi pe la mijlocul lui Iunie soli aî lui Ștefan, ce-i aduseră aminte de făgăduielile lui de mai dăunăzi¹⁹², avea mintea numai la nuntă, la asigurarea drumurilor pentru mireasă, căreia Turciî de la Marea Adriatică ar fi voit să-i taie calea; el se mai gîndia doar la granița sîrbească, spre care porniseră jăfitorii Sultanului și unde se înclăstă peste citva timp o luptă îndărătnică, la Semendria. Spre Ștefan el îndreptă numai pe Arde-

leni, asupra cărora era Voevod acum învingătorul lui Laiotă, Ștefan Báthory: un om viteaz, dar care, ca toți ai lui, obișnuia să vie totdeauna la sfîrșit, cind se culeg snopii secerați de altul sau se poate arunca asupra lui răspunderea pentru holdele pierdute. Și, chiar să fi fost el altfel, ce zor aveați ticiștii Sași, Secuii ce simțiseră cît de adînc taie sabia turcească, iobagi duș la măcel cu mintea întunecată, ce zor aveați toți acești Ardeleni ce n'aveau decât grija Ardealului, ca să stea în calea urdiilor furioase?

Ștefan își făcu datoria, lăsînd celelalte în grija lui Dumnezeu apărătorul. Satele din Țara-de-jos porniră spre munte, pe cind luptătorii se adunau cu cealaltă țărănimă în tabăra Domnului. Tîrgurile se pustiiră, și făcliile de nimicire erau ținute gata, cind dușmanul s'ar fi apropiat de dinsele. Cetățile dunărene, spre care privia cu lăcomie Sultanul, fură întărite după putință, și se pare că la Chilia, unde zidurile fusese date jos în 1475, se intruchipă în grabă un gard de țuruși legați cu răchită, pe cind Cetatea-Albă înnalță mîndră înaltele-i ziduri vechi.

Domnul se așeză la Bîrlad, cu 30.000 de țărani și vre-o 10.000 de boieri, Curteni, «viteji» și hînsari, — adecă puterile ce le avuse și în anul trecut. De aici scria el la începutul lui Iunie prietenilor din Brașov în aceste cuvinte, puține și hotărîtoare:

«Sîntem în lagăr cu toată puterea noastră și mergeam asupra Turcilor»¹⁹³.

Aceștia veniau din Dobrogea. Laiotă, care își întărise cetățile și scria la 15 April, la 9 Mai și la 14 Iunie din «Cetatea-Nouă», adecă Gherghița¹⁹⁴, merse înaintea stăpînului său cu 10.000 de oameni, cari nică aceia nu erau bucuroși de un astfel de războiu¹⁹⁵. Cinci poduri se întinseră peste Dunăre la vadul din Obluciță, vechea și vestita trecătoare.

E de crezut că Ștefan a făcut și el ceia ce făcuse în 1462 Vlad Țepeș, că a stat în dosul mlaștinilor malului jos, oprind cu săgețile trecerea Turcilor, care se zăbovi mult timp. Cumnatul său Șendrea, de bună samă Șendrica, fiu al lui Șandru din Dorohoi, și Vistierul Iuga îl ajuta să apere intrarea țeriș sale¹⁹⁶. Abia pe la 15 Iulie putură trece toți ostașii, jăfitorii și salahori Sultanului, revârsându-se asupra Moldovei. Sfatul cel bun al ticălosulu Laiotă nu-i lăsa data aceasta să se încurce în bălti, rîpe și păduri, de unde-i putea pîndi aşa de sigur moartea. Mulțimile Greciei și Asiei trecuă Siretiul și prinseră a se sui pe drumul cel mare al malului drept, ca Radu-cel-Frumos, ca Matiaș Corvinul, ca Ștefan însuși cînd mergea spre Suceava ca să iea moștenirea părintelui său.

Cu cîteva zile înainte, prietenii cei noi ai Turcilor, Tatarii, al căror Han, Mengli-Ghiraî, se încinase Sultanului în timpul robiei sale, se arun-

caseră asupra țeri, mulți, iuți și cumpliți. Apucind calea lor obișnuită de-a lungul Nistrului, ei trecură printr'un vad de sus al apei, fără a putea să fie opriți de slabele puteri ale pîrcălabulu Gangur din Orhei. Peste Prut eî răzbătură pe la Ștefănești, în Ținutul Botoșani, făcîndu-se a ținti asupra Sucevei, unde stătea adăpostită Doamna Maria. Soția lui Ștefan fugi pe căi ascunse spre Hotin, unde se găsi în siguranță, iar horda se învîrteji asupra pămînturilor de la Siret ca o vijelie de pierzare, și plecă tot atît de răpede cum venise, trăgînd după dînsa robî ce nu erau să-și mai vadă țara înnapoï, miile de robî săraci ce nu se puteau răscumpăra.

Prin ștafete de spaimă vestea aceasta sosi la Domn, care trecuse și el Siretiul, nevăzut de nimeni, și aștepta clipa în care ar putea prinde la strîmtoare, între codrii prietenî, în preajma unei ape fără pod și fără vaduri, pe marele său dușman. Cînd vestea aceasta se lăti, un strigăt de durere și de milă străbătu rîndurile țerănimii: înaintea ochilor umezi se năzărîră casele în flacări, holdele călcate de tropotul cailor pustiului, bâtrîni, nevestele, copiii mînați de ștreangul Tatarilor în robia de unde nu se mai întoarce nimeni. Ei nu se răzvrătiră, vitejii cari răpusese Turcimea în pădurea de la Vaslui, cari îndurau de două luni de zile suferințile călduri năprasnice, hranei puține și rele, mersurilor pripite: se rugau numai să li

se dea voie a-și cerceta o clipă vetrele; după care, orice ar găsi, ei se vor întoarce.

Ştefan li îngădui cererea, care era aproape o osindă pentru dînsul. Vor putea sta două săptămîni, iar pe urmă-l vor căuta în codri, — dacă va mai fi acolo sau undeva, pe pămînt. Stringînd într'un mânunchiu sfînt care se încchinase morții boierimea și Curtea sa, el se înfundâ tot mai adînc în văile înguste.

La 24 tabăra turcească ajunse la Roman, — un oraș mort și o cetate pustie. Laiotă mergea înainte, călăuză bună a duhului rău. Peste două zile, pagini, duș de un creștin ca acesta, stătea înaintea Cetății Neamțulu, ce-și înnalța zidurile pe un deal rotunzit, într'un Ținut înalt, de o nespusă frumuseță, avînd în fund, ca razim, Carpații.

Ce era să mai aștepte Ştefan care auzia din adăpostul său vuietul mulțimii, pocnetul sinețelor și zguduirorul cîntec de nimicire al tunurilor? Ceva mai sus era Baia, și, odată ce trecea dușmanul de Baia, el ar fi avut până la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi.

Se aşeză deci în marginea Pîrăului Alb, într'o vale strîmtă, bogată în păduri bătrîne. Și, cînd trecu în sfîrșit Sultanul, lăsînd în urmă împresurătorii Cetății Neamțulu, — el se vădi prin salutul săgeților.

Acum era însă soarele de Iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curățise bălțile, uscase riurile, care pe aici nu-și sapă prăpăstii. Moldovenii erau puțini, și nu dintre aceia cari se lasă

SULTANUL MOHAMMED.

ucișă pe locul unde i-a aşezat Domnul lor. Laiotă știa bine țara și oamenii. Și inima Turcimii întregi dădea viață taberii dușmane: Sultanul Mohammed, pentru cinstea bătrînețelor căruia se dădea lupta.

Boierii se închinără frumos înaintea morții, și o primiră în față. Periră astfel — bunicii lîngă nepoți, învesmîntați în același giulgiu de glorie — Stanciul și fiul său Mîrza, Bodea Vornicul, Pașcu, Buhtea, Ivașcu al Hrincului, Șteful al lui Isac, Mihaï Spatarul, Postelnicul Iuga, Dajbog pîrcălabul Neamțulu, Stolnicul Barsu, Ilea Huru Comisul, și atîția alții vredniči de a fi pomeniți în veci pentru bucuria cu care și-a vîrsat singele gîndindu-se la cei ce vor veni după ei, la noi și la cei ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ștefan însuși, pe care norocul îl păstră pentru neamul nostru, vorbește astfel despre această nenorocire, care se poate plinge fără a ne rușina vre-o dată de dînsa : «Eș și cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putință, și s'a întîmplat ceia ce știști. Pe care lucru îl socot că a fost voința lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, și lăudat să fie numele lui!»

Ștefan nu trecu hotarul, căci nicăiri n'ar fi putut el să aștepte o primire potrivită cu numele său, de nicăiri nu s'ar fi întors cu o oaste nouă. Cei ce au spus că l-ar fi văzut într'o ospătărie la Sniatyn în Pocuția, cu alți pribegi, s'a ușelat : mai bucuros, — dacă ar fi voit să părăsească pămîntul

sfint al țerii sale, — putea să se odihnească în cetatea-ă ardelenească, în Ciceu, unde stăteaă încă de la 1475 pîrcălabii lui.

Dar el nu se duse nică acolo ca să milogească în zădar de la aceia despre cari știa bine că «unii se bucură poate de paguba pe care i-a făcut-o lui și țerii lui Necredincioșii»¹⁹⁷. El știa că zarea, acoperită acum de aburi calzi ai celui mai scump sînge al Moldovei, de fumul care se ridică de-asupra tuturor tîrgurilor moldovenești până la Suceava și până la Hotin, se va lumina peste puțin pentru dînsul. Pe două mari nădejdî i se răzima sufletul, pe care jalea nu-l frînsese și nu trebuia să-l frîngă, căci prin acest suflet numai putea trăi Moldova acum și pururea. Întăiu, făgăduiala cinstită a țeranilor; boierimea înroșise cu sîngele ei Valea-Albă a pîrăului limpede din codrii Neamțului, umbrele nemîngiilate ale Sfatului domnesc plîngeau, în lunca plină de trupuri, pentru biruința, pe care n'o putuseră ciștiga, pentru peirea desăvîrșită a țeri. Dar trăiau sutele de mii de țerani pe umeri suferitor ai căror se răzimau, atunci ca și acum, toate. După trecerea celor două săptămîni, în care se sărutase fruntea celor vii, se pomeniseră morții și se căutaseră în zădar robi, — pîlcuri, pîlcuri sătenii se suiau pe poteci știute numai de dînși către Vodă care era în munte și știa să cheme pe ai săi la dînsul. Pe cînd se înfiripa astfel oastea cea nouă, Turci, pe cari-ă lega în jurul Sultanului numai frica unui dușman ce n'ar fi fost

încă învins, se risipiseră pretutindeni și, asupra cetelor răzlețe, pe care din cînd în cînd se găsia cine să le împuțineze, ca și asupra Ienicerimii supuse și strălucitorilor Spahiilor aî Padișahului, zburău iazmele răzbunătoare ale Ciumei și Foametei. Hrănita de căldurile strășnice ale lui Iulie și August, boala înghiția pe bolnavi în ceasul în care pusese mîna pe dînșii, și pînea se făcuse aşa de rară, încît un dărăb se plătia cinci aspri ¹⁹⁸. Oastea biruitoare se topia ca de un blestem.

Din toate părțile veniau pe urmă vești rele. Toate cetățile moldovenești se țineaau bine, și, fără cucreuirea lor, fără așezarea Turcilor în ele, la ce folosise baia de sînge din Valea-Albă, la ce folosia prada din fiecare zi, rătăcirea oarbă, aşa de obosită de la o bucată de vreme, pe toate cărările Moldovei, supuse numai pe cîteva săptămîni? La Suceava se putu arde numai tîrgul, pe care nici nu-l apăra nimeni; ghiulelele de piatră loviră în zadar, la Apus, în zidurile Neamțului, la Răsărit, în acèle ale Hotinului, amîndouă înnălțate în vechi timpuri din stînca muntelui. Cinci sute de Ieniceri fură prinși lîngă Chilia, și periră. Păzitorii Cetății-Albe se răpeziră asupra unui buluc tătăresc ce se întorcea spre casă, ducînd miî de robî, îl sfărîmară și dădură drumul bieților oameni, cari se socotiau întorși de pe cealaltă lume, aşa de mare li era bucuria că se vor întoarce în sfîrșit acasă, unde căsuța arsă se putea ridica din nou la venirea gospodarului din tabără ¹⁹⁹.

Pe Marea albastră așteptaŭ corăbiile cu pînze, luntrile ca să treacă înnapoī pe Împăratul neînvins, său cercetaŭ porturile muntene și crîmlene pentru ca să aducă de acolo hrană la zecile de mîi de ostaș. Dar o strașnică vijelie de August le zgudui ca un cutremur și deschise adîncurile tulburate pentru veșnica odihnă a corăbierilor Sultânului. Tot maĭ mult eraŭ răzbunațî morțiî vitejî din Valea-Albă.

În sfîrșit, Unguriî veniaŭ. De la Neamț, încheind, credea el, cu Ștefan, Mohammed trimesese pe Laiotă ca să prade în Ardeal. Acesta apucâ prin pasul Oituzuluî, dar se dădu răpede înnapoī, căci ca un trăsnet îi venise vestea de spaimă că se apropie, cu 30.000 de oameni, Ștefan Báthory, Marele-Judecător al Ungariei, căpitan al oștilor crăiești împotriva Turcilor, și cu dînsul acel care știa să spulbere Domniiș subrede, să cadă din văzduh asupra Turcilor, să înnalțe în mărirea țepilor pe oamenii ușurateci cari doriau ce nu eraŭ în stare să apere: Vlad-Vodă însuși, Dracul, Țepeș. Laiotă dădu răpede de știre stăpînului său, iar el se ascunse în marginea munților, la reședința sa din Gherghița, unde era la 1-iū August, atunci cînd dușmanii săi — căci chemarea oștii se făcuse numai pe ziua de 24 Iulie, la Turda²⁰⁰ — se clintiseră abia din Mediaș, departe, în Apusul Ardealului²⁰¹.

Unguriî veniră întaiu la Oituz, ca să împiedece năvălirea Turcilor în Ardeal. Aici se găsia Báthory,

în satul Brețc, la 16 August, pe cînd Ștefan, al cărui cuib de pîndă îl găsise în sfîrșit, pîndia din inima muntelui²⁰². Sultanul, care se oprise la Neamț, pe cînd călăreții săi atinseseră Suceava și Hotinul, părăsise împresurarea cetății, silit de nevoi și de veștile rele și pornise spre vaduri. Până la sfîrșitul lui August, valurile tulbură ale Turcimii întregi se strecurără spre Dunăre și Mare, păstrînd ca răspplată pentru atîtea osteneli, ca despăgubire pentru atîtea pierderi, numai prada săraciei noastre, care nu putea uimi pe nimeni. În urma Sultanului plecat fără ispravă, ducînd cu sine, aşa cum îl adusese, pe Alexandru-Vodă fiul lui Petru Aron, din care voise a face un Laiotă pentru Moldova²⁰³, se înnalțău mîndre întăriturile Chiliei și zidurile vechi ale Cetății-Albe. Stăpînul adevărat al Moldovei se coboria din munte, ca un nou descălecător de țară.

Solul venețian, Gerardo, care se oprise la Brașov, până se va potoli furtuna, putea scrie, în cele din urmă zile ale lui August, aceste cuvinte care judecă războiul lui Mohammed al II-lea în Moldova : «Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate și fară altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine; iar Ștefan-Vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată Domnia lui»²⁰⁴.

Pe același timp se aduceau la Buda Turciî prinși în Serbia, cu steagurile, trîmbițile, tobele lor, și

eî mergeaă legaăi cot la cot în vederea Trimeșilor Creștinătăii. Era sigur că pănaă în primăvară Sultanul nu va putea găti nici-o oaste, și că fiara turcească-și va linge numai rănilor primeite. Ștefan doria din toată inima să aibă de vecin în Țara-Românească pe Vlad Tepeș, care se mișca necontenit, stăruind, aproape și departe, la Unguri și la Moldoveni — pentru aducerea sa în Scaun, care ar fi pus iarăși întreaga Dunăre în mîna creștinilor, și li-ar fi dat măcar tăria ce o aveauă la 1462.

Deci la 6 Septembrie Matiaș porunci ca Sașii, ce se întorseră acasă de la oaste, socotind că rostul eî e numai să mărturisească despre plecarea Turcilor din Moldova, să se întoarcă înapoi în tabără pentru a pătrunde apoï prin pasuri la Munteni, împotriva nenorocitului de Laiotă²⁰⁵. La 2 Octombrie, căpitanul războiului din aceste părți, Báthory, era în Brașov și cerea locuitorilor să-ă incredințeze, cum voiește Craiul, cîteva tunuri și cincizeci de călăreți²⁰⁶. Ajutorul ce dădea Laiotă Turcilor de la Semendria se aflase și atîțase și mai mult furtuna asupra lui²⁰⁷.

Îndată oastea se coboria pe plaiuri, pe cînd Ștefan veni spre Milcov cu cîte puteri apucase a strînge. Pănaă a nu ajunge el poate, Basarab pierdu o luptă la poalele munților și se făcu nevăzut, cu boierii și cu Turciî lui, apucînd în largul șesului, încă sigur pentru dînsul, spre Giurgiu. Tîrgoviștea fu cucerită, și Vlad făcu să se întărească această veche Capitală a lui, unde va fi văzut cu părere

de rău că lipsește livada lui iubită, a țepelor. București, la care se ajunse după trei zile, la 11 Noembrie, nu vor fi zăbovit multă vreme pe năvălitorii, odată ce stăpinul scăpase²⁰⁸. Boierimea întreagă, afară de doi fruntași, se închină lui Vlad care secerase atîta în rîndurile ei. Ștefan și Vlad făcură jurămînt, într'o serbare înnălțătoare, că-și vor fi buni și adevărați prieteni pe viață²⁰⁹.

Era un bun sfîrșit pentru anul cel strănic. Dar binele nu ținu mult, ci trecu odată cu bucuria sărbătorilor de iarnă. Vlad nu se încredea în acei boieri cărora li făcuse atîta rău ce nu se putea uita de azi până mîne: el ceruse și căpătase de la Ștefan o strajă de 200 de oameni²¹⁰. Dar mai erau Turci de la Dunăre, de cari nu putea să-l apere o mînă de oameni viteji, nicăi agerimea și bărbăția lui însuși. Greșeala cea mare fu a Ungurilor cari se întoarseră prea răpede, cu toate că nu-i chemau în Ardeal griji aşa de mari ca aceleia care făcură pe Ștefan să se întoarcă îndată în Moldova. Încă de la 5 Ianuar 1477, nouătăți rele pătrunseseră până la Hîrlău, unde petreceau Domnul, îngrijindu-se zilnic de îndreptarea terii pustiute și prădate. El întrebă la Brașov, de unde-i venise o șafetă, ce se mai aude despre «pricina cu fratele nostru Măria Sa Vlad din Țara-Românească». «Pricina» era foarte rea. Laiotă se întorsese cu Turci mulți, pe cînd Vlad nu era pregătit de luptă. El ieși însă înaintea dușmanului său în preajma Bucureștilor:

Moldoveniș se luptară ca niște vredniči ostași ai lui Ștefan, și-și vărsără sîngele cu aceiași credință ca și boierii de la Valea-Albă. Din două sute rămaseră, scrie cu mîndrie, Domnul lor, numai zece. Iar Vlad peri cu dînșii, ca un voinic ²¹¹.

III.

Împrejurările muntene până la aşezarea în Scaun a lui Vlad Călugărul.

Dacă această nenorocire n'ar fi luat creștinătății și neamului nostru pe strănicul Domn al vitejiei sîngeroase, Ștefan s'ar fi simțit altfel față de Turci. Împotriva lor, el n'ar fi început fără îndoială războaie zădarnice, căci era prea cumpănit și prevăzător, prea încredințat că viitorul unei țări întregi, unui întreg popor atîrnă de faptele sale. Dar încercările Turcilor împotriva lui n'ar fi izbutit și niciodată cetățile de la Dunărea-de-jos n'ar fi ajuns în mîna Sultanului, cum s'a întîmplat în cea mai neagră zi din Domnia lui Ștefan, fără să fi trecut măcar zece ani de la biruința cea mare din 1475.

Cu Laiotă, iarăși Domn muntean, nu putea să fie înțelegere, și nicăi măcar o adevărată pace. El era spionul și unealta Turcilor, și trebuia să fie gonit. Acel ce pornise trei războaie împotriva lui Radu, nu era să ierte aşa de ușor pe omul supt călăuzirea căruia, peste toate legăturile de neam, de lege, de recunoștință, Turci prădaseră Moldova

și-i nimiciseră boierimea, aruncîndu-l pe el însuși aproape în gura morții.

Deci la 13 Mart 1477 Ștefan era în tabără, la Vaslui, și Basarab-cel-Tînăr, oaspetele lui, scrie Brașovenilor, cari nici eți nu iubiau pe Laiotă și adăpostiau la dînșii trei pribegi ceruți cu nerăbdare de acesta în 1476, Oprea Logofătul, Voicu Tatul și Horga²¹², — că are «mare nădejde în Dumnezeu de a căpăta, cu ajutorul lui, țara sa părintească»²¹³. Moldovenii ar fi năvălit de sigur peste Milcov dacă ar fi fost siguri de un sprijin din partea Ardelenilor. Aceștia se vor fi bucurat însă de peirea aceluia care risipise odinioară bogăția lor și li vârsase singele; precum la primirea lui Vlad în 1462 eți se grăbiseră a se învoi cu Radu-cel-Frumos, Domnul Turcilor, aşa și în rîndul acesta, cînd un Domn de la Turci înlocuia pe Țepes, eți recunoscură din nou pe Laiotă: la Buda se află pe la 13 Februar că este pace cu Țara-Românească.

Dar pacea aceasta nu putea să ție mult nici din această parte. Din Florești, în Județul Ilfov, Laiotă, care părăsise cu totul pe acest timp reședințele cele vechi ale Domnilor, se plînge către Brașoveni, la 9 August, că un dușman al său se află în Făgăraș și că pribegii se adună la Cohalm²¹⁴.

Și Ștefan se gătia să-l lovească. El își înnoise puterile după marea încercare din 1476 și alesese sfetnică noă în locul celor căzuți: în 1477, el avea lîngă dînsul pe Hrană Vornicul, pe Șendrea, căruia-i dăduse dregătoria, întemeiată după asaltul Turcilor

asupra Sucevei, de Portar al acestei Capitale, pe Costea Spătarul, pe Gherman, pe Ion Ceașnicul, pe Stolnicul Petru, pe Comisul Groza, iar, dintre vechii boieră, pe cei patru pîrcălabi de la Dunăre, pe unchiul Vlaicul, care apăruse Hotinul de Turci, pe Zbiarea, pe Neagu, fost pîrcălab la Chilia, pe dragătorii din Neamț și Orheiū, pe Dragoș, ce trecuse pîrcălab la Roman, pe Fete, fostul pîrcălab, pe Iațco Hudici²¹⁵. Cu aceștia era să pornească la vînătoarea vulpii din vecinătate.

Pe la începutul lui Novembre, printr'un scurt războiu, a cărui amintire n'a pătruns până la noi prin spusa celor de țară, și abia prin cîteva cuvinte încurcate din partea unui străin, Laiotă fu gonit, și Basarab-cel-Tînăr așezat în locul lui, ca să fie Domn creștin și vecin bun, tovarăș de luptă în potriva păgînilor²¹⁶. Ardelenii nu luaseră parte la sfârîmarea stăpînirii lui Laiotă, pe care-l primiră la dinși pentru ca să aibă, în vederea viitorului, un pribeag domnesc mai mult. Udrîște, sprijinitorul de căpetenie al lui Laiotă, căpătă și el o ascunzătoare săsească în Ardeal²¹⁷. La 28 Ianuar 1478, Voevodul Ardealului, Petru Greb, dădea voie Brașovenilor să primească, să tie la dinși sau să trimeată îndărăt pe Muntenii ce ar fi siliți a veni în cetatea lui²¹⁸.

Basarab-cel-Tînăr petrecu în liniște cele d'intăi lună ale stăpînirii sale. Ca să împace pe Unguri, cari nu-l puseseră la cale și deocamdată nu-l voiau,

el trimese, înainte de sfîrșitul anului, pe Neagu, mare boier, Vornic, încă de pe vremea lui Radu cel-Frumos²¹⁹, și pe Stanciul, care ținea pe Anca, sora Domnului²²⁰. Firește că solii fură primiți cu o deosebită plăcere.

Prietenia ținu și în 1479, până în toamnă, între noul stăpînitor al Țerii-Românești și Moldova, de o parte, Ardealul de alta. Vecini și ziceau numai Basarab-Vodă, și nu luau în samă tînguirile lui Laiotă împotriva răului de «Tepeluș», cum îl cinstia el. Ștefan putu să se odihnească în sfîrșit: el n'au alt năcaz decît cel de acasă: moartea, la 19 Decembrie 1477, a Doamnei Maria²²¹.

Temerile sale de a nu vedea întorcindu-se Turciî la Chilia și Cetatea-Albă, cele două cetăți despre care el zicea pe atunci că «sînt toată Moldova», nu se dovediră întemeiate, căci Mohammed avea de luptă în Albania și în Bosnia; de la Venetieni, la cari trimesese ca sol pe o rudă a sa, un «unchiū», Ioan Tamblac, poate o rudă a Mitropolitului Grigore Tamblac²²², Ștefan nu căpătase, de alminteri, decît obișnuitele laude zădarnice. Cu gîndul la aceiași primejdie, el se grăbise a făgădui, din Roman, la 22 Ianuar 1479, Regelui Casimir, care trimesese un sol la dînsul, că va veni, după chemarea Craiului, la Colomea ca să facă jurămîntul de credință²²³. Folosul și de aici fu, bine înțeles, același,—nici-unul.

În toamna anului 1479, cei doi Mihalogli trecură însă Dunărea. Un timp, eî stătură nehotărîtă asupra

drumului pe care-l vor lua: un pas ducea la Sibiu, altul la Brașov; de-a lungul șesului se ajungea în Moldova, care nu făcuse încă pace cu Turci și nu li plăția bir. Încă de la 3 Iulie se zvonia că Turci se găsesc în Țara-Românească și că Muntenei ar vrea să năvălească la Făgăraș, care se dăduse pentru traiu lui Laiotă; se lăua măsură neobișnuită pentru pază la Bran, cetatea de hotar care stăpînește pasul ce duce la Rucăr și Cimpulung²²⁴. Ștefan nu fu mai puțin prevăzător decât Voevodul Ardealului: în Iunie se începu clădirea din piatră a cetății de la Chilia, care se mîntuia în ceva mai puțin decât o lună, la 16 Iulie, pe malul Dunării, unde fusese imprejmuită de țeruși din 1476, în fața ostrovului cu dărâmăturile vechii Chilii a Genovesilor și Munteneilor²²⁵.

Corăbi se ivise să în adevăr în Marea-Neagră, odată cu trecerea begilor dunăreni în Țara-Românească; dar ele se îndreptară spre castelul Matrega, pe care-l stăpîniau, mult mai departe, spre Răsărit, Genovesi din familia Ghizulfi²²⁶. Oastea de uscat, în care se găsiau cinci Pași și cineva care până acum se arătase bun creștin, dar plecase fruntea înaintea nevoii, ca atiția înainte și după dînsul, Basarab-cel-Tinăr însuși, credinciosul Craiului unguresc,—trecu pe la Turnu-Roș asupra Sibiului, un drum care crucea de pradă cea mai mare parte din țara Domnului muntean. Înnaintea lor ieșiră, pentru că să mîntuiască bogatul și frumosul oraș, Báthory, acum Voevod al Ardealului, Pavel

Chinezul, păzitor al graniții dunărene în Banat, și Sîrbul Iaxici. Români Basarabului se lăsară zdrobiți fără a se clinti, în lupta de la 13 Octombrie, în Cîmpul-Pini; dar Turci fugiră ²²⁷.

S'a spus mai tîrziu că Ardelenii ar fi urmărit pe fugari și ar fi pătruns până la Gherghița ²²⁸. De fapt, întorsul jalnic se făcu prin aceleași locuri care văzuseră intrarea bucuroasă a Turcilor, de-a lungul Oltului, pe unde se mergea la Nicopol și Vidin, cheile lanțului dunărean din această parte. La Gherghița, care era pe această vreme un fel de Capitală a țării, va fi venit, după ce se mîntui cu năvălirea, altcineva. Laiotă fusese în Sibiu, de unde oamenii săi prădară în Țara-Românească; apoi el fu pus, pe la jumătatea lui Decembrie, să păzească la Brașov granița, fără să aibă voie a o trece însă pentru a-și mai cerca norocul. Basarab cel credincios răpezi însă de aici o ceată de boieri îndrăzneți, cari, ajutați de oamenii din Zernești și Tohani, prinseră pe Maria, bunica lui Țepeluș, pe Doamna acestuia, Maria, pe o rudă, și ceva mai scump — căci Țepeluș strigă mai tîrziu că nu dă nicăi doi «banii roșii» ca să-și scoată nevasta din robie —, Vistieria ²²⁹.

Pe acest timp Țepeluș nu era în Scaun. El trimesese, încă din lagărul turcesc, la Ștefan Báthory soli ca să-l mintă asupra părții ce luase el la războiu ²³⁰, arătînd că el îndreptase la Poartă, pentru împăcare, oameni pe cari îi oprise Alibeg la Dunăre. În locul său rămăseseră ca ispravnici de

Scaun Neagu Vornicul, Vornicul Vlad și Vistierul Cazan, care slujise lui Țepes. Pe vremea cîrmuirii acestora se făcu năvălirea lui Laiotă, și bieții oameni nu știau cum să se roage ca să se dea înapoi, înainte de sosirea Domnului, persoanele și lucrurile răpite. Pe lîngă aceasta, solii plecați în Ardeal pentru a lămuri amestecul muntean în năvălirea turcească, fusese opriți de a se întoarce, — o măsură foarte firească după cele întîmpilate și față de hotărîrea trădătorului de a se închina Turcilor.

La 25 Februarie 1480, cînd Voievodul Ardealului dădu în paza Brașovenilor pe Doamna lui Țepeluș, acesta se întorsese de la Turci²³¹. La sosirea lui, el nici nu voi să audă de un preț de răscumpărare pe care să-l dea «bătrînului», și, puind mâna pe o fată a lui Laiotă, se lăudă că o ține în lanțuri și o supune la chinuri, dacă nu i se va trimite înapoi nevasta. Vestea că roabele aŭ fost luate de la dușman de Voievodul ardelean, care și le-ar fi făcut «fete de suflet», îl mîngîie întru cîtva²³². Dar cea mai mare mîngîiere fu moartea lui Laiotă, care se stînse în Ardeal, fără să putem ști în ce împrejurări. În Decembrie, cînd Craiul cerea Brașovenilor un ajutor împotriva Turcilor, cari năvălisera în Serbia și în Bosnia spre marea bucurie a lui Basarab-cel-Tînăr²³³, ostașii și boieri lui Laiotă se aflau la Brașov, dar acesta murise, de puțină vreme; ei n'aveau astfel nică un rost, și Báthory scria orășenilor să tocmească 110

călări dintr-ei, cu cîte doi florini, pentru slujba regală împotriva Turcilor²³⁴.

Basarab-cel-Tinăr scăpase deci de grija «dușmanului» său celuī mare, dar el rămăsese pentru Unguri, cum i se zice în vară, «necredinciosul Craiulu și al Creștinătăii întregi», ²³⁵, deci un om care trebuia gonit oricind și prin orice mijloace. Aceasta era cu atît mai îngrijitor pentru dînsul, cu cît, de o parte, regele Matiaș răsbătu, în Novembre, în Bosnia și Pavel Chinezul, de alta, se aruncă asupra Serbiei, cu Sîrbiî pribegi în Ungaria și cu Bănațenii săi, învinse în unsprezece lupte și se întoarse cu o biruință desăvîrșită²³⁶. Pe de altă parte, Ștefan-Vodă nu înțelegea de loc să fi schimbat un om turcesc cu altul, și era cu atît mai sigur că, la cea d'intaiu imprejurare, Moldoveni vor trece încă o dată granița împotriva unuī «creștin rău», cu cît Ștefan nu voise să dea Turcilor, în 1480, drumul de pradă spre Cameniță pe care ei îl ceruseră²³⁷. La dînsul se adăpostia un doritor de stăpinire muntean, care iși zicea fiul lui Vlad-Vodă și era fiul lui Dracul cu o jupăneasă din Brăila, anume Călțuna²³⁸.

Ca să se apere de îndoita primejdie, Basarab luă, în cursul iernii încă, mai multe măsuri. Întaiu el se duse la Poartă, după cum fusese poftit, și căpătă de acolo o întărire care trebuia să-l înnalțe în ochii supușilor săi: el nu se întoarse de la Împăratul decît la 14 Februar 1481²³⁹. Încă pe cînd el lipsia

și trebile erau purtate de Vornicul Cazan, începu să se ridice iarăși la hotarul Moldovei cetatea Crăciuna, care stătea dărîmată încă din 1474; vedem odată pe Cazan care chiamă pe mai mulți boieri la Crăciuna ²⁴⁰. Vestea se răspîndi în Ardeal pe la 9 Februar, pe cînd Ștefan nu știa său nu voia să vorbească despre această clădire amenințătoare în coastele sale, și se întări în Mart ²⁴¹. Ca să nu tulbure pe vecinii săi ceilații, Sașii, cari se arătau bună cu dînsul și stăruiau pentru împăcăciune pe lîngă Voevodul Ardealului, Basarab li trimese din Argeș, unde se va fi găsit pe la jumătatea lui Februar, până a nu trece însuși la Crăciuna, pe omul său boierul Tudor, rugîndu-se a-î da de tovarăși doi jurați de aî lor și a-l face să ajungă la Craiul Matiaș însuși pentru a-î infățișa supunerea sa. Báthory însă n'avea nică cea mai mică încredere în luptătorul din Cîmpul Pinii: din Cluj, unde el pregătia apărarea țeri, chemînd Săsimea și chiar Români de pe pămînturile cetăților acestora, la lupta pentru mîntuirea Ardealului, el învăță pe Brașoveni să nu dea niciun jurat și să spuie că pacea o poate încheia numai Voevodul, iar Sibienii să primească pe Tudor la dînșii, dar să nu-l lase a se întoarce înapoi și să nu dea drumul nică negustorilor români, căci Alibeg vine în Țara-Românească împotriva Ardealului ²⁴².

Să fi chemat Țepeluș pe ocrotitorul său din ultimele timpuri? De sigur că unuï om ca dînsul nu-i era să facă războiu împotriva nimănuia, și el

care scosese pe Turci, în 1479, prin pasul cel mai apropiat, nu era bucuros ca ei să-i prade acum țara, să i-o stoarcă de hrană. Dar Alibeg voia răzbunare pentru oamenii ce pierduse, pentru prada ce i se smulsese de anul trecut. În Februar se credea că frații Mihaloglu vor ținti iarăși Sibiul, care li scăpase din mînă, sau Brașovul. În April, o ceată loviasă cetatea Orșovei, lîngă granița munteană, dar fără s'o poată lua, și se poruncia pază bună la Hațeg, pe cind Voievodul Ardealului se coboria, cu puterile ce putuse aduna, spre tabăra de la Cohalm²⁴³. Se credea că, măcar în vară, o mare năvălire va cădea asupra părților ungurești vecine cu Turcii²⁴⁴.

Țepeluș era însă mulțămit de Brașoveni, cari dădeaū drumul la dinși oamenilor săi — dintre cari unul voise să ucidă prin April pe Vlad Călugărul, fiu al lui Dracul și vînător de Domnie²⁴⁵, — și-i dădeaū și arme. Pe Ardeleni nu voia să-i ridice asupra lui, după ce văzuse cît ține ura lui Báthory, care și acum îl cinstia cu numele de «dușman al nostru și al Creștinătății întregi». Turcilor li trebuia însă o pradă, și Ștefan al Moldovei ținea la dînsul pe domnișorul Mircea, pentru care el scria Muntenilor, din Roman, unde avea tabăra încă de la începutul lui Februar, împotriva lui Basarab Țepeluș, îndemnîndu-i să asculte de acest fecior de Domn orfan, Mircea, căruia el îi va fi tată și pe care cu orice preț îl va așeza în Scaunul strămoșesc²⁴⁶.

Deci Domnul Țerii-Romănești îndreptă — cum s'a și lăudat mai tîrziu — pe Alibeg și Schenderbeg, prin Maiu, asupra Moldovei. Ei trecură pe la Crăciuna, dar, în loc să apuce spre Chilia, cum se zvonise în iarnă, ei luară Siretiul în sus și ajunseră pînă la Lunca-cea-Mare, în Ținutul Bacăulu, arzînd ce mai puteau găsi în țara pe care de sigur că Ștefan însuși o pustiise iarăși în drumul lor. Țepeluș era și el printre jefuitori, făcind și el acum, al doilea nerecunosător, ceia ce făcuse Laiotă în 1476²⁴⁷.

Ștefan, care oprișe în părțile aceste, la Soci, pe Radu-cel-Frumos în 1471, nu lăsa nicăi pe Țepeluș să treacă mai departe. Ceia ce a făcut pe Turci să se învîrtejească îndată înnapoi, nu fu însă numai așteptarea Domnului, cu care ei nicăi nu dădură atunci o luptă. O ștafetă strășnică sosise în lagărul lor: bătrînul Sultan Mohammed murise în ziua de 3 Maiu, și cei doi fiți săi, Baiazid și Gem, se luptau pentru moștenire.

Lupta de la Ienișer, care hotărî în folosul fratelui celuui mare și făcu iarăși liniște în Împărătie, se dădu abia la 20 Iunie. Cine era cuminte și ager, trebuia să se grăbească a întrebuița scurtul ceas de noroc pe care-l dădea desfășurarea vremilor. Ștefan fu printre aceia cari vămuiră norocul.

El porni răpede pe urmele lui Basarab, de la care se vor fi rupt mulți dintre Turci, îndreptindu-se spre locurile unde-i chemaseră poruncile Sulta-

nuluī celuī noū. Ca în 1472, i se puse întăia piedecă la Rîmnicul-Sărăt, unde Domnul muntean își desfășurâ în marginea dealurilor o oștire ce s'ar fi ridicat la 20.000 de oameni. Asupra ei se aruncâ Ștefan de pe înnălțimî, fără nici un ajutor ardelean, după cît se pare²⁴⁸. Lupta fu învierșunată, și doi mari boieri căzură în acea zi de Duminecă, 8 Iulie 1481 : Șendrea, cumnatul Domnului, și Costea²⁴⁹.

Dar biruința fu deplină. Basarab fugi, ca atîția înaintea sa, pe aceleași locuri, înaintea mîniei aceluiasi om. Moldoveniî urmăriră pe Turci până la valurile Dunării, într'o strălucită goană ; mai mult încă, eī împresurără cetatea Turnuluī, în față cu reședința lui Ali-beg, care pe atunci va fi fost încă în Asia pentru războiul frătesc al celor doi Sultanî ; eī arseră, ca pe vremea lui Țepes, malul bulgăresc al Dunării, care de multă vreme nu mai văzuse nici-un dușman. Cetățile muntene se înhinară lui Mircea-Vodă, care scria cu bucurie că și-a luat țara²⁵⁰; boierii se plecară înaintea acestei umbre trecătoare a puterii lui Ștefan. Treizeci de steaguri fură trimise Craiułui Matiaș ca doavadă a marii izbinde, care se ciștigase în numele lui Ștefan și a fiuluī său iubit Alexandru, care se lupta acum, flăcău de șeptesprezece ani, lîngă părintele său.

Țepeluș știa că n'are ce să aștepte deocamdată de la Turci. Scăpînd din lupta pierdută, el se ascunse în măguri, și prin ele se îndreptă spre Olt, unde-și avea cele mai multe moșii și cei mai

mulți prietenii sfetnicul său de căpetenie, pe a cărei fată, Neaga, o luase în căsătorie poate : Neagu Vornicul ; acesta, celalalt Vornic, Vlad, un om din sînge domnesc și el, Logofătul Vintilă și cîțiva boierî încă stăteaă în jurul fugarului, pe care-l vor fi iubit, de vreme ce-ă împărtășiaă primejdia. Cînd se află la Buda vestea cea bună, învinsul se oploșia la Pitești, unde-l găsim la 6 August²⁵¹.

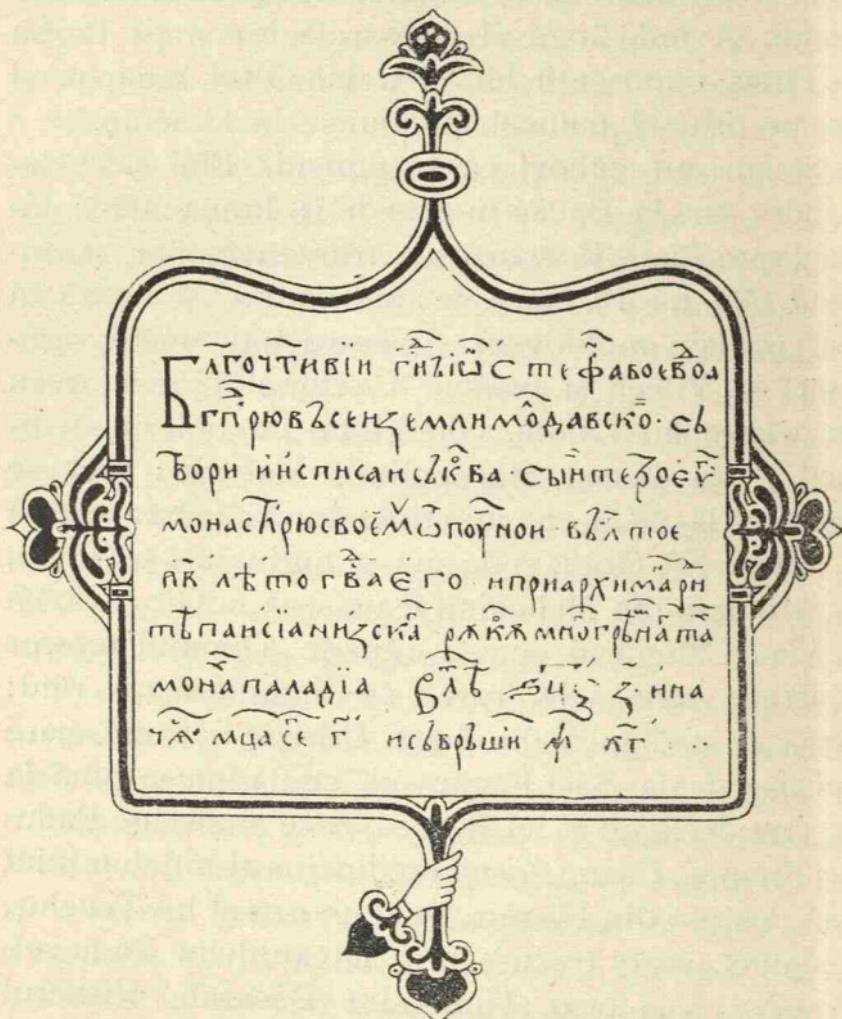
Înlocuitorul său, Mircea, va fi perit însă în războiu. Dar ceia ce se pare mai sigur e că Ștefan Báthory trimesese lui Ștefan pe omul său, asupra căruia Țepeluș înțețise ucigașul la Brașov, pe Vlad Călugărul. Timp de douăzeci de ani acesta stătuse adăpostit la Sibiu, iar dincoace, la Brașov, de la moartea lui Laiotă numai. Vlad-Vodă, fiul Draculu, fratele lui Țepes și purtătorul aceluiasi nume, dar și el un biet om moliu, cu sufletul veșted al unui bătrîn călugăr răspopit, luă astfel puterea.

El se așeză în Tîrgoviște, și de aici el scria Brașovenilor cu bucurie, că s'a început războiul în Asia între cei doi fiți lui Mohammed și nu-l valubura nimeni ; despre Țepeluș, pe care-l urmăriaă Moldovenii în părțile Severinului, el auzise chiar că a trecut Dunărea²⁵². Întoarcerea lui Alibeg, cu Turciu lui «istoviț de drum», nu-l sperie : boierii trecuseră în cea mai mare parte la dînsul, și Ali se arăta gata să-l sprijine dacă-i va plăti stăruințile la Poartă. La 20 Novembre era liniște desăvîrșită în țară, și Domnul cel nou stătea în Tîrgoviște²⁵³.

Dar iarna aduse o întoarcere a lui Țepeluș, ce părea înviat din morți prin mîna făcătoare de minuni a Turcilor de la Dunăre, cari-și călcaseră cu-vîntul. Avînd lîngă el ajutoarele lor și pe Barbu și Pîrvu, cunoscuții lui, el trecu Oltul înnapoï, și tot pe drumul muncelelor ajunse la Crăciun.

Ștefan nu zăbovi cu răspunsul. Fiul său Alexandru era la Bacău în ziua de 16 Ianuar 1482, ducînd spre Țara-Românească fruntea oștilor părințelui său. La 10 Mart cetatea cădea, și intrau în ea pîrcălabi moldoveni — pentru mai multă siguranță —, Vilcea și Ivanco²⁵⁴. Atunci învinsul trecu în cetatea lui Laiotă, Gherghița, cu boieri și tineri și cu însuși Mitropolitul, Macarie: aici se găsia el la 23 Mart, puțin timp după căderea cetății Crăciuna²⁵⁵. Gonit și de aici, el fugi iarăși la Olteni, însă boierii din Mehedinți îl uciseră la Glogova²⁵⁶.

Vlad Călugărul ajunse răpede Domnul tuturor boierilor țeri sale, cari i se închinara pe rînd: lîngă el stau încă din 1482 Udriște bătrînul, care primise de la Sași Făgărașul, ce-i rămase pînă la moarte; Neagoe al lui Borcea, care slujise pe Radu-cel-Frumos, Cazan, fostul credincios al înaintașului său, Vintilă din Florești, și el un om al lui Țepeluș, Drăghică, care trecuse prin Divanul lui Radu-cel-Frumos ca și prin al întăiului Basarab, Vistierul acelaiași Laiot: Manea Negrul; Staico, căruia îi dădu Domnul pe fiică-sa Caplea, făcîndu-și-l Logofăt. În 1483 se adauge la acest Sfat bătrînul Dragomir feciorul lui Manea, Crîstian, care fusese pîrcălabul

DIN EVANGHELIA DATĂ DE STEFAN PUTNEI ÎN 1488.

la Tîrgoviște al lui Țepes în 1476, Nan, Vornicul-cel-mic al lui Vlad ca și al fratelui acestuia, Radu; Vladislav Spătarul. În sfîrșit, la 1487 nemeresc drumul la Curtea lui până și Barbu și Pîrvu, fiul lui Neagoe, Craiovești, în vitejia și puterea cărora se sprijiniseră cele din urmă zile de Domnie ale lui Țepeluș; Neagu, fiul Neagăi, se vede și el în Divan ca Stratonic, sau Căpitan de oaste, încă de la 1490, —acel Neagu care era să fie apoi Domn și el. Cu aceștia cîrmui Vlad țara până la sfîrșit,—mai mult de zece ani²⁵⁷.

Ștefan trăia în pace cu acest pașnic Domn căruia el îi dăduse puterea. Sabia lui se odihni cîtăva vreme, și țara se bucură de pacea care-i lipsise multă vreme. Meșterii domnești lucrau în toate părțile la bisericile și mănăstirile ridicate întru amintirea zilelor cînd ajutorul lui Dumnezeu fusese cerut pentru a hotărî după dreptate soarta războiului. Dintre ai săi se duseseră pe rînd, după Doamna Maria din Mangop, Bogdan-Vodă fiul cel de-al doilea al Voevodulu, la 26 Iulie 1479, puțin timp înaintea năvălirii Turcilor în Ardeal²⁵⁸, apoi, la 8 August următor, mătușa Domnului, fata lui Alexandru-cel-Bun și a Marinei, și, după trei zile, Marele-Vornic Stanciu, care întărise în 1475 legătura cu Matiaș Craiul²⁵⁹. La 21 Novembre ale anului următor, se stînse și tînărul Voevod Petru, aşa încît din tot neamul lui Ștefan rămaseră numai

Alexandru și Elena, cei mai mari dintre fiți, de o parte, iar, de alta, unchiul și vărul, Vlaicu și Duma²⁶⁰.

Dar la 1-iū Februar 1481 încă Ștefan putea să însemne numele unui nou fiu, născut dintr-o legătură întărâtă de biserică. La întoarcerea din Țara-Românească, în iarna anului 1473, el adusese cu dînsul pe Doamna invinsului Radu-Vodă și pe cele două fete, care vor fi fost atunci într'o vrăstă cu totul fragedă. Vlăstarele lui Radu-cel-Frumos se vor fi împărtășit de însușirea, de singura însușire a acestuia. După moartea Mariei din Mangop, Ștefan-Vodă nu mai avea nevoie să caute în străinătate o mireasă pentru vrăsta sa, cam înaintată acum. Maria, fata Radului-Vodă, era frumoasă și dintr'un sînge tot așa de scump ca și al său. Letopisețul, care înșiră faptele de căpelenie din stăpînirea marelui Domn, a uitat să spuie cînd s'a încheiat această căsătorie. Dar, cînd Ștefan înfruntă pe Țepeluș în lupta de la Rîmnic, soția sa era coborîtoarea dreaptă a vechilor Domnî munteni, și, pe cînd Alexandru, fiul cel mare, învîrtia lîngă dînsul paloșul sîngeros, la Suceava plingea în leagăn un prunc domnesc, și el Romîn după tată ca și după mamă, dar coborîndu-se de o potrivă din cele două neamuri stăpînitoare ale poporului nostru. I se dăduse la botez numele de Bogdan, în amintirea bunicului ucis la Reuseni și a fratelui ce fusese abia înmormînat, și de Vlad, după bunicul mamei sale, Vlad Dracul²⁶¹.

IV.

Căderea Chiliei și Cetății-Albe.

Îndată însă trebuiau să vie zile rele, cele mai rele din toată Domnia aceasta binecuvîntată.

În toamna anului 1483, Banul unguresc al Croației pătrunse în Bosnia, unde prădă cumplit, aducînd mari pagube Turcilor²⁶². Îndată după aceasta însă, o pace pe cinci ani fu iscălită cu Sultanul, care o ceruse el. Iarăși gîndul lui Matiaș zbura spre cuceriri în Apus.

Ştefan putea să se creadă asigurat: împotriva Domnului muntean n'avea nimic, și cetatea Crăciuna se găsia în mînilor sale. Cu Unguri din Ardeal trăia frâtește. Cu Poloniî înnoise nu de mult legăturile sale. Tatarii nu se mai apropiaseră încă din 1476 de pămîntul Moldovei. Turcilor nu li plătia poate birul, ce e dreptul, dar el se știa cuprins în pacea lor cu Craiul Matiaș, și mai știa și aceia că Baiazid al II-lea n'a dovedit încă prin nimic că va călca pe urmele marelui său părinte; deocamdată ochii Sultanulu celu noă pîndiau în Apus mișcările fratelui său Gem, care mersese la creștinî pentru ca să li ceară a-l face Împărat păgîn în Constantinopol. În sfîrșit, Ștefan își întărise cetățile, și în 1483 făcu el să se lucreze ziduri de piatră la Roman²⁶³. De spre Tatarî putea crede că s'a asigurat și prin căsătoria, care se serbă la Moscova, în ziua de 6 Ianuar 1483, între Domnița Elena, fiică a Domnului moldovean

și a unei principese de Chiev, și între Ioan fiul Țarului muscălesc Ioan și al unei principese de Tver²⁶⁴. Încă de la 1480 Domnul Moldovei schimbase solii cu Muscalul, cari voise întări să-și însoare moștenitorul cu fata lui Isac de Mangup²⁶⁵, cununatul lui Ștefan. În 1484 Elena născu un fiu, Dimitrie, căruia îi părea sortită stăpînirea asupra întregii Rusi și muscălești²⁶⁶.

În asemenea împrejurări prielnice căzu nenorocirea asupra Moldovei.

Încă de la începutul anului 1484 umbla prin toate părțile zvonul că Sultanul Baiazid strînge mari puteri pentru o lovitură neprevăzută, de care se temeau toți vecinii, de la Veneția până la Chios, până la Rodos, lîngă coasta Asiei. Se putea aștepta Ștefan ca lovitura să-l atingă tocmai pe dinsul?

Pe la jumătatea lui Maiu chiar, el stătea liniștit în Suceava, îngrijind de trebile țeri în toată siguranța. Terani își căuta de munca verii, boieri erau risipitori prin pîrcălăbiile lor sau se găsiau, cei mai mărunți dintre dînșii, la satele ce stăpiniau. Niciodată ajutor nu se ceruse de nicăiri.

Se întîmplâ însă că Ienicerii, cari de la moartea lui Mohammed al II-lea nu fuseseră scoși nicăiri la căutarea de pradă, la prinderea de robă, la cucerirea faimei, începură a se neliniști, strigînd împotriva Sultanului trîndav, care nu vînează fapte vitejiste, ci-și pierde tinerețele între femei. Unii dintre dînșii spuneau că Baiazid ar vrea să-i măcelărească,

pentru ca în singele lor să înnece războaiele vizitorului. Sultanul era stăpinul acestor ostași de oțel, dar și robul lor; ei îi dădeaū biruința, dar puteau tot ei să-ă iea Domnia și viața. Baiazid făgădui răsculaților că va merge însuși în fruntea lor pentru a li dezmorți brațele și a li umplea gurile. Ei nu voiră să-l creadă deocamdată și cercură ca Pașii a căror bărbătie li era cunoscută să fie chizeșii Împăratului. Baiazid nu-i puse în primejdie: pe la începutul lui Iunie, el pornia spre Dunăre, cu o uimitoare răpeziciune, ca un rîu mînios ce și-a frînt zăgazurile. Ștefan auzi abia despre pornirea Turcilor, cînd eî treceaū acum pe luntri prin vadul de la Isaccea.

Trebuie să spunem că Sultanul cel tînăr nu mai avea, ca odinioară Mohammed, o oaste fără de număr, prelungită prin jefuitori și prin țeranî bulgari de la Dunăre, cari cer multă hrană, aduc multă zăbavă și aprind, prin îngămadirea lor, prin foametea, ce-ă bîntuie neapărat, biciul dumnezeesc al ciumiîi, care topește oştirile vestite. Ieniceriî, și cîteva miî de Spahiî dunărenî poate, ajungeaū ; corăbiî, puține la număr și ele, aduceaū tunuri grele pentru împresurarea cetăților moldovenești, care, în hărmicia meșteșugului, negoțului, pescăriei lor, nu se gîndiau la soarta ce le aștepta.

Acel care călăuzia prin aceste meleaguri pe tînărul Sultan, era, de sigur, un om cuminte. Toate se petrecură în cea mai fulgerătoare grabă și cu cea mai desăvîrșită rînduială. La Isaccea se înfă-

țișară în clipă, urmînd poruncă, de la care nu se putea îndepărta decît cel puternic său cel ce ar fi ascultat de o chemare neînvinsă, și Vlad Călugărul, cu o mînă dintr-o săi, cîță putuse strînge aşa de iute, și Hanul, cu horda care stătea totdeauna gata de pradă și care fusese și mai dăunăză prin părțile Chievelui. La 6 Iulie, ghiulelele izbiau neprecurmat în porțile Chiliei, care nu era pregătită de o lungă apărare și în care se adăpostise, crescînd lipsa, zăpăceala și spaima, săteniș de prin prejur. Pîrcălabii, Ivașco și Maxim, care fusese pus în locul lui Neagu la 1480, se împotriviră opt zile întregi, dar tunurile împăratești îi biruiră, sfârîmîndu-li zidurile. Numele lor nu se mai aud niciodată; ei vor fi murit luptînd pe acest prag al Moldovei, unde era datoria lor să moară.

Turci, Tatarî și Munteni porniră apoî de-a lungul Dunării, de-a lungul mării, cu aceiași siguranță răpede. Peste șese zile de la căderea Chiliei, la 20 Iulie, Sultanul vedea piatra veche a Cetății-Albe de la Nistru oglindindu-se în adîncul liman albastru, care aducea corăbiile până la poarta orașului. Aici pîrcălabii Oană și Gherman se apărără zece zile, împroșcînd din înnalțime pe Turciî cari făcuseră pe salahoriî lor de puțin preț să umple șanțurile cu țerna malului și cu trupurile lor sfârîmate. Nimeni n'a mai văzut de atunci înainte nică pe cei din urmă pîrcălabi ai Cetății-Albe. Locuitorii fură luați robi, cu toate că se încchinaseră, aruncați în luntri și duși la Constantinopol. Cîțiva pescari rămaseră

numai dintre Moldoveni, ale căror locuri fură luate de Ieniceri și Tatarî, totdeauna supt arme²⁶⁷.

Și astfel, pe cînd în depărtata Suceavă Ștefan, învins fără să se lupte, rînit de moarte prin această lovitură dată în inima țeriî sale, își frîngea mînile de durere pentru pierderea cetăților ce hrăniau și apărau Moldova, Sultanul biruitor lua, cu aceiași iuțeală cu care venise și cucerise, drumul întorsului, oprindu-se numai o clipă la Chilia pentru a porunci să se dreagă în ostrov cetatea veche. La 1-iu Septembre, oastea se va fi întors la Adrianopol, încărcată de prada pe care n'o plătise prea scump. Ștefan n'avuse măcar mîngîierea de a ști că s'a împotrivit.

Îi rămînea însă aceia de a se putea răzbuna asupra răpitorilor. La Vlad Călugărul nu se gîndia : bietul om făcuse singurul lucru pe care-l putea face pentru a scuti de peire țara sa, pentru a scăpa de nimicire Scaunul său domnesc. Nimeni nu-l ținea de rău pentru aceasta, și nicăi Ștefan, care se deprinse cu nerecunoștința celor slabî. Oamenii pustiului, Tatarii, nu puteau fi găsiți decît cînd împovăra prea mult rodul jafuluî, la un întors spre casă. Cu Turciî trebuia început un războiu crîncen, îndărătnic, care să răsplătească măcar, dacă nu să dobîndească îndărăt cele pierdute.

Cine era să-l ajute în această grea luptă cu un dușman care se afla acum, ca dincolo, în Țara-Ro-

mănească, așezat pe pămîntul chiar al țeriilor, știind tot ce se petrece și gata să se răpeadă oricind?

Unguri, nu. Craiul Matiaș scrisese în adevăr în Ardeal, la veste despre venirea Sultanului, pentru ca să se dea ajutor lui Ștefan, însă, de sigur, numai atunci cînd Domnul ar fi fost învins că în Iulie 1476 și Turci s'ar fi apropiat de pasuri. El trimese și un număr de ostași cari să poată apăra Ardealul, dacă armele turcești ar suna și în văile lui; dar întoarcerea lui Baiazid opri la Oradea-Mare pe acești luptători pentru Creștinătate. Regele însuși s'a lăudat că era gata să alerge, dar îl ținea în loc o luptă cu Împăratul creștin, care era să se întuiie numai cu moartea lui. El scrise Sultanului cu mustări că a călcat pacea, însă, cînd acesta răspunse că, din greșală poate, dar cetățile nu erau cuprinse în ea, Matiaș tăcu, fiindcă era adevarat întăruș, și fiindcă nu-i dădea mîna să lămu-rească pe Turc că, afară de slova unuî tratat, este și înțelesul lui, care, acesta, fusese de sigur călcăt²⁶⁸. De altmintrelea, în vara anului 1485, un sol turcesc veni la Buda, cu alaiu de călăreți, și cu dînsul se învoi Regele, în Iulie, la o prelungire a păciî²⁶⁹. Iar în luna următoare chiar — se vede că iarăși Unguri uitaseră a pomeni țara lui Ștefan în hîrtia de învoială! — Turci se aruncau asupra Moldovei.

Poloniî făcură ceva, după ce Ștefan trebui să se coboare la o umilință pe care până acum o tot zăbovise, cu scopul de a nu o îndeplini nici-

odată: încuinarea de față înaintea Regelui de peste Nistru. Ei se luptară cu Turci, măcar odată, se plinseră cu adevărată amărăciune Sultanului, iarăși o singură dată. Nu pentru că se socotiau îndatorii față de Creștinătate sau față de acest Domn al Moldovei, care, oricum, fusese un bun vecin și un apărător sigur al Poloniei, primind în pieptul său lovitură care, altfel, ar fi atins-o. Ceia ce-i durea până într'atîta, încit iți făcu să se trezească din amorțeala cu care se deprinseseră, era înciderea drumurilor de negoț prin care se îmbogățiau orașele lor, prin care se hrăniau vămile și Vistieria regelui.

În adevăr, odată fusese două drumuri mari care legau Răsăritul cu Apusul prin schimbul mărfurilor. Unul străbatea pustiul primejdios al Tatarilor de ajunsea la Caffa, pe atunci în mîna Genovilor. Cellalt, plecînd tot din Cracovia și Lemberg, în Galitia, se coboria la Suceava, iar de acolo țintia, prin Iași, prin Vaslui, prin Bîrlad și prin Basarabia-de-jos, la Cetatea-Albă.

De cînd Caffa căzuse — o mare nenorocire pentru negustorii poloni — rămăsese numai calea aceasta moldovenească, prin care, spre folosul mijlocitorilor poloni, postavurile, uneltele din Apus treceau spre țările turcești și mărfurile Răsăritului se suiau spre Polonia. Izbînda din 1484 a lui Baiazid dădea și acest drum în mîna unei Puteri care nu ținea samă de nică-o învoială și care făcuse încă de pe atunci din hrăpire, din stoarceri, hrana

obișnuită a dregătorilor ei, până și a celor mai înnalți. De aici dragostea Polonilor pentru Ștefan-Vodă, silințile lor de a căpăta de la paginii acele porți de intrare în Răsărit, care fuseseră Chilia și mai ales Cetatea-Albă.

Încă din Mart 1485 se vorbise deci la dieta din Thorn că ar fi bine să se sprijine Domnul Moldovei, și se cerură pentru aceasta luptători de la cavalerii din Prusia, Teutoni, și de la Țarul din Moscova, care, cu toată înrudirea, răspunse că «luî i-î departe, și de aceia nu poate să dea ajutor»²⁷⁰.

La 4 Septembrie regele Poloniei dădea lui Ștefan, pe care-l numește «prieten» al său, dar și «slugă» — ceia ce nu se mai făcuse până atunci —, o carte de asigurare, dacă va veni cu boierii și ostași săi la Colomea, precum făgăduise, ca să se încchine; după încchinare se va sta de vorbă apoï în privința măsurilor ce trebuie luate «împotriva dușmanilor paginii»²⁷¹. La 16, Domnul făcea jurămîntul, cu toată strălucirea, care pe dînsul îl va fi durut amar: steagul de mătasă roșie, ca singele curat ce se vârsase pentru cinstea lui, se plecă înaintea unui bătrîn încoronat care nu știa să se lupte nicăît cel din urmă dintre boierii ce încunjurau pe Ștefan. Din partea lui, Casimir se îndatoria între altele să primească oricînd pe Ștefan în țara sa, să-l ajute a-și lua iarăși Domnia, să-l sprijine în căutarea «vechilor hotare» și să nu facă nică-o

înțelegere cu Turcii în această privință până nul va înștiința și pe dînsul ²⁷².

Patru zile după aceasta, Suceava ardea în flacări, rămînd numai cetatea, pe care nu mai era acum Șendrea să o apere. O mulțime de Turci, pornind din Chilia și Cetatea-Albă, supt călăuzirea beglerbegului Greciei, Ali Hadîmbul, se aruncase fără de veste, după obiceiul cel nou al războaielor iuți ca trăsnetul, asupra Moldovei, din care plecase Domnul, stăpinul și străjerul. Ei aduseseră și un Domn nou, căruia i se spunea Hromot, cu un nume care se mai întâlnea în vremile vechi: poate pe același fiu al lui Petru Aron pe care-l luase Sultanul cel bătrân supt ocrotirea sa la 1476. Dar, după ce îndepliniră sarcina lor de a nimici țara îndărătniculu Domn, care nu voia să îngenunche înaintea Împăratului păgîn, beglerbegul, cu bietul doritor de Domnie în cîrcă, se făcură nevăzuți, pe drumurile arse pe care toamna începea să le acopteze de neguri.

Ştefan se întoarse cu o mică oștire polonă, vre-o 2.000 de călări în zale, suți pe caî mari, cari puteau fi, în ciocnirile cu Turcii, un zid puternic, dacă l-ar fi ținut în loc vitejia: la aceștia adause el apoii pe țerani săi. În Țara-de-jos, se aflau încă, veniți din nou, sau rămași din mersul prădalnic al beglerbegului, sangeaci cei mari ai Dunării, paznicii lui Vlad Călugărul: Ischender-beg Mihaloglu și Balibeg, feciorul lui Malcoci sau, pe turcește, Malco-ciooglu. Asupra lor se îndreptă Ștefan în grabă, și,

prințind cîteva miî dintre dînșii lîngă lacul Cătlăugei, în apropiere de Dunăre, se încăieră cu ei în ziua de 16 Novembre. După o crîncenă frâmîntare, el îvinse, — aproape în preajma Chiliei pierdute²⁷³.

Dar acum li era ușor Turcilor să se tot întoarcă asupra țeriî din care nici o putere omenească nu-i mai putea scoate cu totul. Primăvara aduse pe Hromot, și ca o săgeată pagîniî cel-l încunjuraî lovîră drept la Șcheia lîngă Roman. Dușmanul se apropiase de Capitala Moldovei, care acum se ridică abia din cenușa celei din urmă prădăciuni. Dar în mijlocul nenorocirii, pe care n'o putuseră înlătûra micile biruinți ca acea din toamna trecută, un ceas de noroc sosi pentru Ștefan. În lupta de la Șcheia, dată la 6 Mart 1486, Hromot fu prins: el avu soarta lui Petru Aron, tăierea gîtului prin calău, de care se făcuse vrednic prin atîta suferință adusă de dînsul asupra țeriî sale, peste care voiâ să domnească²⁷⁴.

Acum se părea că lucrurile se limpezesc iarăși. De la moartea rușinoasă a lui Hromot, begii duñarenî nu mai aveau de ce să tot iea drumul Sucevei. Pe cînd Ștefan se gătia de răsplătire, ostașii poloniî porniră din nou spre dînsul, mulți și bunî, avînd în capul lor pe fiul cel mai mare al bătrînului Rege, Ioan-Albert. Trufașul tînăr veni în Iunie încă la Lemberg, de unde se coborî pe încetul, dar nu spre Moldova, ci spre Nistru de parte în Răsărit. Înnainte de jumătatea lui Sep-

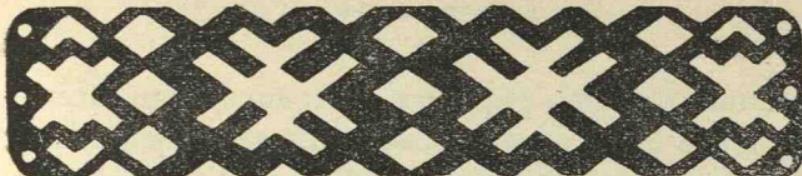
tembre, Ioan-Albert întilni îndată mulțimii tătărești care roiau în părțile acestea. Raita încrezută se mîntui prin două ciocniri fără însemnatate : la 8 Septembrie și cîteva zile după aceasta. Apoi fiul de Craiu se întoarse acasă ca să-și bucure părintele prin povestirea isprăvilor ce făcuse ²⁷⁵.

De fapt, Poloniï erau tot aşa de bucuroși de pace ca și Unguriï ; un timp, eï nădăjduiră s'o capete împreună cu cele două cetăți. Încă din Iulie 1486, eï stăruise pentru mijlocire la Venetieni, cari pe atunci stăteaū bine cu Turciï, și în Septembrie solul lor era încă la Veneția. În 1487, trecură prin Lemberg și doï soli la Poartă, în urma cărora Ioan-Albert își invîrti calul prin părțile tătărești. În Maiu 1488, un om al Sultanuluï veni la Rege, și acesta trimese pe Nicolae Firley de Dambrowycz pentru a cere o ultimă dată Chilia și Cetatea-Albă. I se răspunse firește că nu se poate da înnapoï pămîntul călcat de oști turcești învingătoare, pămîntul în care se odihnesc Musulmani, mucenici pentru credință. Atunci solul scăzu cererile și vorbi mai smerit, până ce la urmă, în Mart 1489, el iscăli o pace care asigura numai negoț slobod pentru ne-gustorii aminduror părților ²⁷⁶.

Ștefan era jertfit de toți prietenii săi. Singur el făcuse cît n'ar fi crezut nimeni, și puterile țeri sale, de atîtea ori prădate și arse, erau stoarse deocamdată. El se supuse soartei pe care nădăjduise s'o învingă : plăti bir și dădu Turcilor ca ostace pe fiul său Alexandru.

CARTEA V.

CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAȚA LUI
ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Luptele cele d'intai cu Poloni.

Viața lui Ștefan capătă acum o întorsătură hotărîtoare. Odată cu sosirea bătrinețelor, toate se schimbau pentru dînsul. Prietenii vechi ca Unguri uitau cu totul de fința lui, și de sigur că regele Casimir se supăra fără cuvînt pe Sfîntul Pârinte din Roma, care, la cererile de ajutor ale Domnului, socotî, neputînd face nimic din partea lui, să-l îndrepte către Corvinul din Ungaria, cunoscut ca un vechi luptător împotriva Turcilor. Matiaș nu mai era acela ce fusese în tineretele sale; prins cu totul de războiul apusean, cu Împăratul german, el nu se uita decît în treacăt la împrejurările Răsăritulu, pe care le potolise pentru dînsul pacea din 1483, și, cind i se vorbi, în 1489, un an înaintea morții lui, de un nou șir de lupte pentru Cruce; el arătă, zîmbind în necaz, că, atunci cind Poloni ridică împotriva lui pe Tatarî, el nu poate decît să se bucure de prietenia sigură a Turcilor ²⁷⁷.

Odată numai, în 1488, el dădu voie Ardelenilor, în mijlocul căror stătea încă Ștefan Báthory, acum

un om cu totul pașnic, să dea lui Ștefan armele ce-i pot fi de nevoie pentru lupta cu păgini²⁷⁸.

Dușmănia cu Sultanul o încheiase el de bună voie, precum, cu de-asila, fusese silit să o încheie și Domnul Moldovei. Dar soarta, ce are une ori un zîmbet de mustrare și de batjocură, voi ca în ziua de înaintea morții Craiului, căruia podagra îi pe cetlui se încheieturile, să se primească vestea că asupra Ardealului se pornește cu siguranță o mare oștire turcească, avînd cu dînsa pe Moldoveni și pe Munteni. Poate cea din urmă măsură a lui Matias, care muri la 6 April 1490, fu, astfel, aceia de a trimete de la Curte în grabă pe Báthory ca să apere granița²⁷⁹.

Poloniⁱ se bucuraseră atîta vreme de prietenia lui Ștefan care li asigura granița și li făcea atîta cinste. Ei înțeleseră totdeauna să răspundă la îndatorirî prin vorbe goale și făgăduielî al căror soroc era veșnicia. După ce Ștefan plecase fruntaș lui de om mare înaintea nimicniciei trufașe a lui Casimir și îndoise piciorul său rînit în cortul de deșertăciune de la Colomea care se și ridică de o dată pentru ca toată lumea să vadă ce puternici sunt acei ce se închină Regelui polon, — el se alesese numai cu cele 3.000 de călări din 1485, care nu vor fi petrecut nică toată iarna la dînsul. Pe Hromot îl bătuse el singur; feciorul de Craiu îl ispitise numai venind până la Camenița, ca să se piardă apoî în pustiul Tatarilor; anul următor aduse tir-

guielile cu Turci, iar anul 1489, pacea desăvîrșită, deci pentru dînsul plata pe fiecare an a birului lui Petru Aron și înstrăinarea fiulu, care se și stînse între pagînă, la 26 Iulie 1496, lăsînd în locul său ca ostatec pe feciorașul său, numit Ștefan după marele bunic²⁸⁰.

Nu se răzbună numai faptele rele, ci și nepăsarea. Si nepăsarea Polonilor față de cele mai străsnice nevoi, față de cele mai mari interese, față de cele mai sfinte dureri ale Moldovei, care li dăduse tot ce putea să li dea, întrecuse de mult măsura. Ștefan era un om sărac, și mai sărac de la luarea cetătilor decât înainte: din sărăcia lui el trebuia să trimeată acum Împăratului pagîn, ca o chezăsie veșnică a păci, miile de galbeni de aur. El își aduse aminte atunci de vechea datorie pe care o avea Polonia aceasta trîndavă, față de strămoșii lui, datorie pentru care se amanetase Pocuția ca să fie luată apoî îndărăt la cea d'intaiu împrejurare priincioasă. Va smulge el țerii sale prădate banii cu cari să-și plătească birul? Va lăsa urmașilor Moldova fără Pocuția, aşa cum o promise și el de la înaintașii nevredniți? Ștefan se hotărî astfel, necruțîndu-și trupul obosit, să culeagă birul la Leși, cari-l siliseră să-l dea, și să întregească țara la Miazănoapte prin cucerirea Ținutului amanetat.

El începu astfel, după războaiele de apărare, cu Turci, războaiele de răzbunare, cu Poloni.

Lupta se dovedi ușoară. Încă din vara anului

1490 Ștefan era în Pocuția fără să fi întîlnit un dușman în cale, căci Poloni, cari se temuseră până atunci de Unguri regelui Matiaș, aveau acum grija moștenirii acestuia. Tatari arseseră Chievel în 1489 și pricinuiseară pierderi Principelu Albert, trimes împotriva lor; apoi ei veniseră în iarna din urmă până pe la Lublin, «și», scrie un povestitor din acel timp, «nimeni nu plecă asupra lor, în toată Polonia»²⁸¹. Ștefan veni pe urma Tatarilor, nu ca să prade ca dînși, ci ca să cucerească.

El începu printr'o solie care merse la Casimir spre a cere ca oamenii domnești să poată trece prin Litvania spre Moscova, al cărei Țar, cusrul lui Ștefan, se înțelesese cu Maximilian, regele Romanilor, ales și în Ungaria, ca să năvălească în Polonia dacă Regele de acolo ar încerca să împiede cu puterea așezarea lui Maximilian în Scaunul unguresc. Boieri moldoveni, cari mai aduceau și unele plângeri, sosiră numai după ce veștile că Ștefan se află în Pocuția ajunseseră la urechile lui Casimir. Aceasta răpezi îndată la credinciosul său din Suceava, a cărui faptă nu voia să o creadă,— «cu toate că Măria Ta ar fi spuind pe față că a dat astfel de poruncă dregătorilor săi»,— pe arhiepiscopul de Lemberg și căpitanul de Haliciu, ca să ceară lămuriri și darea înnapoï a cetăților luate cu hapca și fără nici-un cuvînt²⁸².

La 15 Mart 1490 Ștefan era acasă încă, în Suceava, unde pregătia lovitură, pe care o vestise poate prin prădăciuni ușoare²⁸³. El își făcuse încă de la 1487

o nouă Curte pentru luptele cele nouă : Micotă și Reațeș erau acum pîrcălabi de Neamț, Groza, fiul celui d'intăiū, avea grija Orheiului, cu toate că Tatarii erau acum prieteni, dacă nu ajutători — ceia ce n'aு fost nici-odata —, Ion Săcară păzește la Roman, Ion și Șteful, fost Pitar, staу în Hotin, doi pîrcălabi pentru o cetate amenințată ; Spătarul e Clăňău ; Boldur, fost Vistier, înlocuitor al Grecului Chiracola, iea Vornicia și stă, împreună cu vechiul sfetnic care era Logofătul Tăutul, în fruntea boierimii moldovenești ; Andreico, apoi Matei, Ceașnicii sau Păharnicii, Ieremia Postelnicul, Șandru Comisul, Petru Stolnicul, Andreico Czartoryski Litvanul (Ciortorovschi) desăvîrșesc Sfatul, împreună cu cîțiva boieri veniți mai tîrziu : Isac, Movilă, Fruntes și Dinga ²⁸⁴.

Ștefan luă îndată,—de-a dreptul sau prin căpitanii săi —, Colomea și Haliciul, și în August el stătea înaintea cetății Sniatynului. Pe atunci Polonia era cu desăvîrșire lăsată în voia Moldovenilor, a Tatariilor, a țeranilor ruși, răsculați supt o căpetenie cu numele de Mucha ²⁸⁵. Bâtrînul Casimir nu se mișca nicăi ca în timpul de până acum, cînd bâtrînețele nu-l amortiseră cu totul. Luptătorul regal din anii trecuți, Ioan-Albert, om pornit, neprevăzător, dar plin de neastîmpăr și viteaz, trecuse granița pentru a smulge Coroana ungurească fratelui său Vladislav, Craiul din Boemia : căci amîndoî fuseseră aleși de unii magnați unguri, și Albert avea mulți sprijiniitori, mai ales în Ardeal, pe care cel puțin îl voia ca

despăgubire. În zădar se chemă o oaste care să răspingă pe Moldoveni și să li iea Pocuția : în ziua de 14 Septembre, sorocul de adunare al apărătorilor Poloniei, puțini se vor fi adunat în tabăra de la Bobrka, lîngă Lemberg. Ioan-Albert stătea la Cașovia, în Ungaria-de-sus, Casimir nu îndrăzna să hotărască între cei doi fiți, cărora li doria de o potrivă tot binele, și, în sfîrșit, se răspîndise pretutindeni vestea, în stare să îngrozească și pe cei mai îndrăzneți, că Sultanul însuși sosește ca ocrotitor și tovarăș de arme al «Moldoveanului»²⁸⁶. Acesta-și puse deci ostașii în cetăți și se întoarse fără nici-o pagubă, ca stăpîn al Pocuției, în care până atunci nu-i mai fusese dat să calce²⁸⁷.

Nimeni nu căută să-l despoie de cucerirea sa, pentru care el jertfise sînge scump și strămoșii săi plătiseră banii bunii. Si în 1491, cei doi feciori de Craiu, dintre cari și unul și altul nu se multămâia cu o singură Coroană, se luptară împreună în Ungaria, care se dovedia tot mai mult că vrea pe molîul, pașnicul, plîngătorul Vladislav, și nu sufletul de foc și de vrajbă al fratelui celuī mic, iubitul mamei sale, Albert. Cu acest cîntec sălbatec în urechi, muri părintele a unsprezece copii, Regele Casimir, la 7 Iunie 1492. Până atunci din Polonia nimeni nu căutase a ridica arma împotriva lui Ștefan. Chiar la începutul anului, Regatul, fără călăuză, orbecăind în nenorocirea jafurilor și pierderilor de Ținuturi, amenințat de toți vecinii

săi fără deosebire, suferise o nouă dijmuire din partea Tatarilor, cări topiră zăpezile prin focul ce ardea satele pustiite de locuitorī²⁸⁸. Nică îngroparea Regelui nu fu scutită de această întovărăşire de pradă, robie și omor, — căci Tatariū se întoarseră la jaf în vară²⁸⁹.

Regele Casimir lăsase cinci fiți, dintre cari unul părăsise lumea, un al doilea era archiepiscop de Gnesen, cel d'intăiū dintre episcopiū ţerii lui, iar ceilalți trei voiau de o potrivă stăpinirea, — adecă Vladislav din Ungaria, Ioan-Albert, vestit pentru loviturile sale de sabie, cind folositoare, cind zădarnice, date mulțimilor tătărești prădalnice, și un mai mic frate, Sigismund, care avea veniturile Lembergului și Zipsului²⁹⁰. Sprijinul bătrînei Crăiese Elisabeta făcu să se aleagă Ioan-Albert, la 27 August. Dar, potrivit cu orînduiala Regelui mort, Litvania, pe care el o moștenise de la tatăl său, ducele Iagello, trecu asupra altui fiu, Alexandru, și astfel se despărțiră, și în ceia ce privește stăpinitorii, cele două ţeri, ce fusese până atunci în aceiași mînă, căreia, ce e drept, nu i se supuneau de o potrivă. Aceasta era o împrejurare de cea mai mare însemnatate pentru Ștefan, care avea ceva de păstrat împotriva voinții Crailor leșești.

El căută să ajungă la o înțelegere asigurătoare cu Alexandru Litvanul, prin țara căruia mergeaū din cind în cind soli la Moscova ca să afle cum

mai petrec acolo fiica Elena și micul nepot Ivan, pe cari nu era să-i vadă niciodată aievea. Alexandru se arătă prietenos față de Domnul moldovenesc îmbătrînit în gînduri cuminți și fapte viteze, strănic dușman, dar prieten credincios și de mare folos. Ca răspuns la trimeterea unui sol cu vesteasuirii în Scaun a tînărului vecin, Ștefan porunci, în Ianuar 1493, Vornicului său Jurj și lui Iura fiul Șerbului să arate lui Alexandru cît i-a părut de rău — noi avem voie însă să nu credem — pentru moartea «prietenului său Casimir, Dumnezeu să-l ierte», și ce frumos ar fi dacă prin îndemnul cneazuluи litvan s'ar ridica atîtea rude, atîția prietenî ce are el, asupra Turcilor. În Novembre, Woytech Cuciucovici și Fedko Gavrilovică pleacă la Ștefan ca să-i spuie că Alexandru vrea pace și o bună învoială, păstrîndu-se hotarele cele vechi între Moldova și Litvania. Apoi sosesc la Curtea vecină Jurj iarăși și Mihai Pitarul, tot pentru înțelegerea de care era vorba încă de la început. În sfîrșit, prin Woytech și Fedko, prin Jurj și pisarul Matiaș, prin Fedko și Petru Olechnowicz, prin Ioan Pitarul fiul lui Isaia și diacul Toma se trimet vechile acte de îndatorire, întărîte prin jurămînt. Ștefan ceru să se aducă unele schimbări, dar la urmă tot se făcu din amîndouă părțile jurămîntul cel nou, poate în 1496. Ștefan făgăduise și amestecul său la Turci pentru a cîștiga de la aceștia crucearea graniților litvane. Prietenia dintre el și tînărul Alexandru se răzima și pe legăturî de fa-

milie, căci soția cneazuluи Litvaniei era, de la 1495, fata lui Ivan din Moscova, care ajunse astfel socrul unuia, cuscruл celuilalt²⁹¹.

Altfel stăteaă însă lucrurile cu Polonia. Ștefan își ținea căpitaniи în Pocuția pe care el era hotărît s'o apere până la sfîrșit și pe care Poloniи nu înțelegeau cătuș de puțin să i-o lase, așteptînd numai clipa potrivită pentru a smulge din mînile Moldoveanuluи, despoietoruluи țeriilor lor, «bucata de pămînt ce se întinde de la pădurea de fagi a Haliciului în jos până în Nistru și până în Munți». Starostele moldovenesc care stătea în Cernăuți, astăzi capitala Bucovinei austriace, Ion Grumază²⁹², era pentru acești vecini un spin în ochi, care dorea amar și umilia adînc.

Din partea aceasta nu veniră deci nicăi vești de suire în Scaun, nicăi amintirea legăturilor strînse ce fusese odinioară între Moldova și Polonia, nicăi îndemnuri spre înnoirea lor pentru binele Creștinătății. Pentru Ioan-Albert, Ștefan era una cu Tatarii, cu Turcii, cu păginiи aceia cari erau înfățișați ca prietenii statornici și tovarășii de jaf ai «Moldoveanuluи». În 1493, în anul după începerea Domniei nouă și în Polonia, se strîngeau banii de la locuitorii regatului pentru apărarea hotarelor, aşa de mult călcate în timpul din urmă, «de Turci, de Tatari și alți vecini», dintre aceia ce nu se numesc, dar se urăsc cu atită mai mult. Ioan-Albert nu sămăna, de alminteri, cu tatăl său, «prie-

tenul» Domnului Moldovei. Cu gîndul să lovească el pe alții, tînărul Craiu nu se lăsa lovit. În același an 1493 el se lăuda că-șî păzește aşa de bine țara, «încît nu mai pot fi năvăliri atît de lesnicioase cum se făcuse obiceiul²⁹³». Ștefan nică nu plănuia, din partea lui, asemenea încălcări ale pămîntului leșesc: el luase ce credea că este al său și ce era al său după dreptate — căci banii dați de strămoșii săi nu se plătiseră și zălogul intrase firește în stăpinirea împrumutătorului, — și el nu mai avea arme decît împotriva acelor ce ar fi căutat să-l trimeată în granițele cele vechi.

Siguranța păciilor se întări peste puțin, cînd Craiu cel cu scopurile mari, pedepsitorul Tatarilor, dușmanul neîmpăcat al păgînilor, poftitorul Coroanei ungurești, făcu pace cu Sultanul. Solul său era la Poară pe vremea cînd Turciî cercau Severinul și Belgradul, cînd Sultanul înainta până la Sofia, asupra Ungariei, a cărei pace se mintuise²⁹⁴. Ali-beg din Semendria — fratele său murise — și Malcocî, adecă Bali-beg, fiul lui Malcocî, așezat în Vidin acuma, pustietoriî Moldovei în 1485, trecură prin Oltenia în Ardeal și fură striviți și săgetați în munți de Româniî olteni și ardeleni de lîngă pasul Turnuluî-Roș²⁹⁵. În April 1494 se jura la Constantinopol asupra unei păci pe care Ioan-Albert, cu toate că-l prădase abia dăunăzi Tatarii, o întări prin jurămînt, în Iunie²⁹⁶.

Ea trebuia să tie trei ani turcești, deci numai până în 1496. În acest an, prevăzîndu-se jafuri

pentru sfîrșitul soroculuī făgăduit, Ioan-Albert strîngea iarăși banī ca să-și plătească ostașii. Tatarii, după deprinderea lor, apucaseră înainte și, nu numai că dijmuiseră urele părți ale Poloniei, dar arătau chiar că voiesc să rămîie acolo. Pentru a întîmpina mai bine un viitor, care putea să fie greu, Polonia și Litvania se legău a sta totdeauna alături, cum fuseseră atunci cînd același om le cîrmuia pe amîndouă ²⁹⁷.

II.

Lupta de la Dumbrava-Roșie.

În loc să aștepte pe pagîni, Ioan-Albert, sfătuit de trufia, de neastîmpărul, de lăcomia lui, pe de o parte, iar, pe de alta, de un foarte învățat Italian pripășit la Curtea lui, Ioan Buonaccorsi, ce-și zicea Callimachus — un mare făuritor de planuri zădărnicice și costisitoare —, se hotărî să se arunce el pe neprevăzute asupra dușmanului veșnic al țării sale ²⁹⁸. Alexandru Litvanul îi arăta, mai târziu, în 1496, ce bine ar fi dacă s'ar căpăta îndărăt de la pagîni Chilia și Cetatea-Albă, gurile în mare ale negoțului Poloniei și Litvaniei, dacă astfel s'ar pune din nou înaintea Tatarilor vechea graniță a Nistrului cu vadurile bine apărate ²⁹⁹. De pretutindeni veniau știri străsnice despre un nou avînt al Turcilor ce se pregătește pentru a sfârma cine știe ce puteri creștine. În Croația periseră peste 5.000

de Unguri, cărora li se tăiase nasurile pentru a sluji drept doavadă a sălbaticiei isprăvă pagine; o sumedenie de oameni din această țară căzuseră în robie. La granița sîrbească se țeseau într'una vicleșuguri, și Pavel Chinezul putea s'o apere numai înfrîngînd sălbătacia prin altă sălbătacie. În munții Albaniei umbra lui Scanderbeg îndemna iarăși la luptă pe falnicii săi Arnăuți, cari se scuturău din robie³⁰⁰. Venetienii, cari simțiau că ochii Sultanului apasă lacomii asupra orașelor lor din Morea, arătaseră, printr'o solie de cinste, încă de la suirea în Scaun a lui Ioan-Albert, ce sarcină ar fi mai potrivită pentru dînsul, și ei aveau galbeni buni și mulți, cari ispitiau³⁰¹. Din Roma venia, în sfîrșit, glasul de îmbărbătare, cuvintele de binecuvîntare ale Sfîntului Părinte.

Vladislav al Ungariei era învinuit de supușii săi că e prea slab, prea suferitor față de orice jignire. El plecase în 1494 la Leutschau ca să se întîlnească cu frații săi, să-și ierte unul altuia toate greșelile, să-și împartă tot ce mai aveau de împărțit, să-și unească, pentru pace ca și pentru războiu, regatele și stăpînirile și să fie buni frați în fruntea unor țeri surori, pentru binele Creștinătății răsăritene³⁰²: cardinalul Frederic serbă liturghia de împăcare și iubire înaintea vlaștărelor lui Casimir, al căruia suflet se înșenină în sfîrșit. La întoarcerea de la această întilnire, în care crescuse inima tuturor Iagellonilor, Domnii Răsăritului,

de la Adriatică la Marea-Neagră, Vladislav merse în Ardeal, unde strînse birurile și lăsa toată grija unui singur om, Bartolomeiū Drágffy, din sîngele lui Dragoș Moldoveanul, un aspru Român din Maramureș, care știa să facă pace, trăgind în țapă pe turburătorii ei; apoi el se întîlni în Banat cu cel-lalt Român de strajă la hotare, cu viteazul și cumplitul Pavel Chinezul, și el un Țepeș binefăcător. Îndată Bartolomeiū și Pavel trecură Dunărea, ar-zînd Semendria: ei culeseră o pradă cum nu se mai pomenise de mult și băgară groaza pănă și în Constantinopol. Pavel muri în toamnă, după întoarcere, cu aceiași mulțămire cu care murise Iancu-Vodă, — cel d'intaiu dintre Români cei mari ai veacului ce sta să se încheie acum, — cînd despresurase Belgradul. Pacea se învoi Turcilor în 1495 numai pe trei ani, deci pănă în 1497, cînd se mîntuia și pacea lui Albert³⁰³.

În sfîrșit prădăciunea la care fusese supusă Tara-Românească în 1493, amenințările Vidinenilor lui Malcoci în 1494, trezirea spre lupte a celor doi prooroci ai peirii, Malcoci tînărul și bătrînul Ali, care-și smulgea barba de minie cînd nu-i ajungea sîngele vîrsat, puseseră pe gînduri, și pe bietul Vlad Călugărul, care rîvnia iarăși către o călugărie liniștită, și pe Ștefan, care tresări simțind cum se apropie furtuna. Trimețînd la Turci în 1496, el cercetă cu solie în același timp pe Munteni, — de cari nu voise să știe atîta vreme, pentru că Domnul lor îl trădase și-l păgubise. Se zice că între cei

doți Domnii se făcu o înțelegere și că ei ar fi făgăduit Ungurilor 20.000 de oameni pentru războiul creștin³⁰⁴. Si care putea să fie în adevăr cea mai sfintă nădejde a bâtrînului din Suceava decit să vadă iarăși fluturînd steagurile sale cu chipuri de sfinți creștini pe zidurile vechi ale Cetăței-Albe, în cuprinsul Chiliei înălțate de dînsul, să întinerească o clipă luptînd cu vrăjmașii din tineretele sale și apoi, văzîndu-și cu ochii mîntuirea, Domn creștin între Domnii creștini, biruitor între biruitori, să plece liniștit pe lumea pe care se duseseră strămoșii săi?

Ștefan va fi fost încunoștiințat din vreme de hotărîrea lui Ioan-Albert, care voia să dea înnapoi Moldovei, Poloniei, Creștinătății Chilia și Cetatea-Albă. Pe cînd se îndrepta spre tabăra din Lemberg magnații Poloniei Apusene și ai celei Răsăritene, Mazovienii, Silesienii, cavalerii Ordinului Teutonic, călugării înarmați din Prusia, cu cari se ciocniseră în alte timpuri Moldovenii lui Alexandru-cel-Bun, Domnul se coborî spre Dunăre, și-l găsim în Curțile din Vasluiu,—lîngă locul celei mai vestite biruinții ce cîstigase asupra dușmanilor ce erau să simtă din nou puterea brațului său, — în zilele de 13 și 19 Mart 1497³⁰⁵.

Craiul zăbovi însă. În loc să înceapă fulgerător un războiu de primăvară, el se puse în mișcare abia în Maiu, după ce trimesese un sol la Poartă ca să înșele pe Turci. La 19 ale lunii, el își făcu intrarea în Lemberg, unde se făcea pregătiri mari

pentru acest drum de cucerire, ce putea să crească iarăși bogăția orășenilor de aici, vechi negustori prin Moldova. Abia la 1-iū Iunie se ridică de departe Hans von Tiefen, Marele-Maiestru al Teutonilor, cu șirurile grele ale cavalerilor săi purtători de cruce. Numai în cea de-a doua jumătate a lunii oștile se îndreptară spre Nistru ³⁰⁶.

Ştefan trimese înaintea oaspetelui său dorit pe Vistierul cel nou Isac, un boier mai tânăr, care avea această dregătorie numai din anul 1491 : acesta se întoarse cu o solie regală de lămuriri. Se spuse prin cei doi Trimeşti, Creslau Kuroswanski și Nicolae Podlodowski, pe cari Ştefan nu-i mai văzuse până atunci, că mîntuitarii Moldovei se apropiau. El mulțămi Craiului că s'a gîndit la nevoile lui și-l sfătuia să se grăbească a străbate prin valea Nistrului, din partea Tatarii sau din partea lui, spre Dunăreade-jos ; cînd Poloniî vor fi acolo, se va infătișa și el în lagărul lor și vor lupta frâtește luptă creștinească ³⁰⁷. Cu acest răspuns plecă Isac, a doua oară, și vechiul credincios al Domnului, Logofătul Tăutul, care se întorsese abia de la Constantinopol, unde va fi fost pentru același scop ca și soțul leșesc. Trimești Regelui veniau plini de daruri, și oamenii domnești aduceau și ei daruri viitorului dezrobitor al cetăților de la Dunăre ³⁰⁸.

Cei din urmă ajunseră în tabără pe la sfîrșitul lui Iulie, cînd se vedeau acum rîpile înalte ale Nistrului, la gura căruia, hăt în jos, Ienicerii păziau în Cetatea Albă. Craiul se arăta foarte binevoitor pentru cei

doī boierī fruntașī aī Moldovei, dintre cari unul păstra pecetea și cellalt Vistieria țeri. Dar, întîrziind răspunsul — într'o cale ca aceasta sănt doar atîtea griji! —, el iī luă cu sine maī departe.

Nistrul trebuia trecut la Camenița, dacă era să se aleagă drumul prin Moldova, unde Ștefan făgăduise că va da hrana destulă prietenilor săi. Isac și Tăutul văzură cu mirare că oastea se oprește la satul Mihalcea, mult maī sus, și trece prin vadul de acolo, de unde se putea coborî drept la Sniatynul Pocuție, atingînd pe această cale, scurtă și sigură, Prutul ³⁰⁹.

Dar Pocuția era tocmai vechea pricină de vrajbă între Polonia și Moldova, care se chema că se luptă acum umăr lîngă umăr impotriva păginilor. Din vederea locurilor de aici, cetăților ce-și schimbaseră stăpînul, satelor înfloritoare care secerau pentru alții grilele de aur, nu puteau să răsară decit păreri de rău, porniri răzbunătoare, amintiri de mînie. Și, iarăși, dacă era un drum pe care Ștefan n'ar fi voit să-i treacă prietenul cu cele 50—80.000 de oameni, cu carele fără de număr, care se socotiau cu miile, cu tunurile zguduitoare ale căror guri largi făgăduiau sfârîmarea zidurilor vrăjmașe, — apoī acel drum era drumul Pocuție. Ce căuta prin Pocuția omul acesta pe care Ștefan îl cunoscuse în 1487 ca ușuratec și trufaș, gata să urmărească oricînd ceia ce nu putea să ajungă? Era poate un dușman, ale cărui asigurări, a cărui frăție

războinică, a căruī iubire pentru Creștinătatea ce sufere nu eraū decît minciunī, vicleșuguri ticăloase, momeli de trădător care vrea să răpească o țară, vrednică de cinste și recunoștință, fără a cheltui sînge și a înfrunta primejdi? Era tînărul leū leșesc numai o sălbatecă vulpe litvană, ca strămoșii săi păgîni? Dacă era aşa, Moldova știa lațurile prin care se prind astfel de vietăți făcătoare de rău!

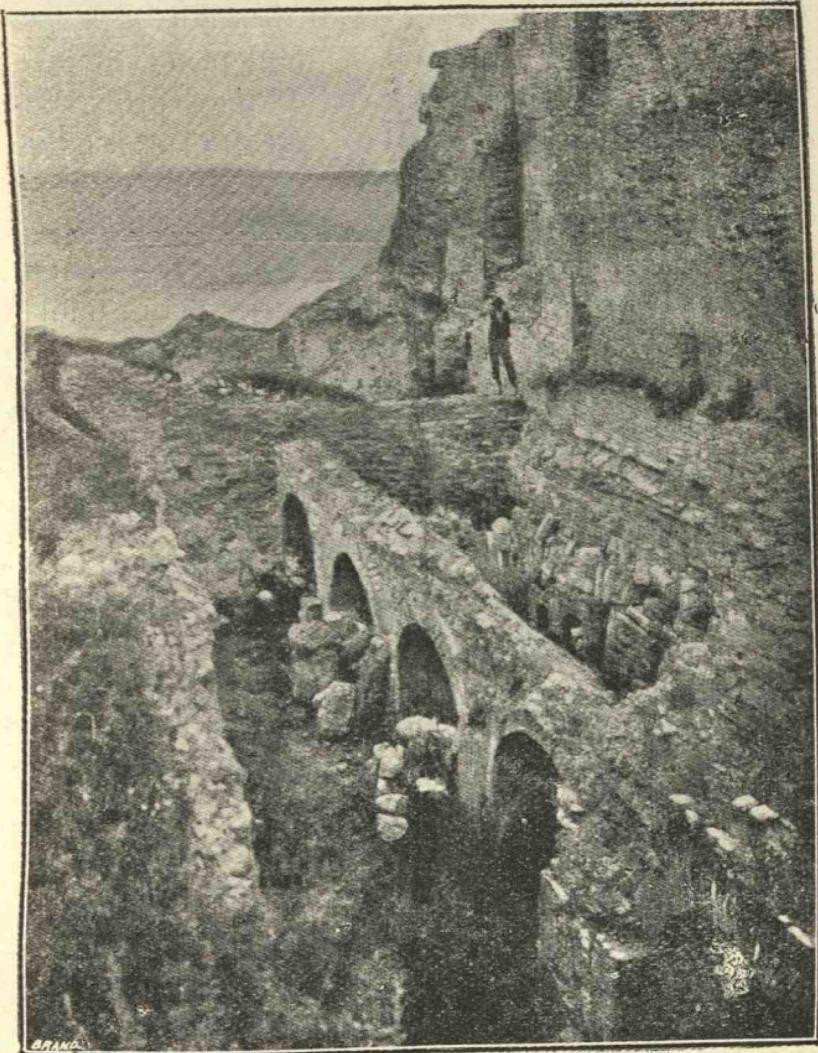
Răspunsul îl dădu Măria Sa Craiul, apărător și răzbunător al Crucii. Cînd ajunse la Coțmană, de unde începea Ținutul Sepeniculu, alipit de mai multă vreme la Moldova, el puse în lanțuri pe soli și-i trimese înapoi la Lemberg. Aceasta însemna războiul.

Ștefan îi aflâ rostul de la prietenul său din Ardeal, Voievodul Bartolomeiū, sau Birtoc, ruda sa, precum și de la oameni cu priință din Polonia însăși, din Litvania, unde Alexandru era prea încurcat cu Tatarii și se temea prea mult de Muscal, ca să-și poată trimete la timp ostașiîn tabăra regală. Taina era aceasta: Sigismund din Zips vedea pe un frate al său rege de două ori, în Boemia și în Ungaria, pe un al doilea, rege polon, pe un al treilea, cneaz litvan, pe un al patrulea căpetenie a Bisericii din Polonia, și i se părea că luî i se face o nedreptate. Dacă ar fi fost el la Dunărea-de-jos, ce strălucite slujbe n'ar fi putut aduce tuturor vecinilor săi și ce frumoasă n'ar fi fost această mare Împărație iagellonică, legată

prin jurăminte, care s'ar fi întins fără nică-o între-rupere de la hotarul Veneției până la granițele Moscoviei, zid de fier înaintea Turcilor, Tatarilor, Muscalilor, înaintea tuturor păgânilor și necredințioșilor? Deci, înainte, pentru intemeierea Scaunului lui «Sigismund Voevod, prin mila lui Dumnezeu Domn al țării Moldovei», — Domn străin pentru scopuri străine!

Domnul cel adevărat și legiuitor, Domnul românesc al Moldovei, era în Suceava cînd ii sosi vesteau. Deci nu era de ajuns că Leșii aceștia îsmulsese un jurămînt după altul, că-i plecase genunchiul spre închinare în cortul de la Colomeia, că-l lăsase singur în mijlocul Turcilor, că-l uitase, că se gîlceviau cu dînsul pentru o țară a cărei răscumpărare din datorie n'o puteau plăti, că-l pîriau pretutindeni ca prieten al păgânilor, că-i aruncau în sarcină orice jaf, orice pagubă făcută în țara lor, — acum voiau să-i răstoarne Scaunul Domniei, să-i ieau în stăpînire țara, să-i dezrădăcineză legea, să sfarme viitorul neamului său și să-i arunce bătrînețele pe drumurile mari ale pribeziei? Se hotărî deci la o luptă fără cruce, care să rămîne ca o pildă veșnică pentru oricine s'ar încumeta să atingă neatîrnarea, să batjocurească mîndria Moldovei, să caute stîngerea neamului românesc.

La vadul Prutului, lîngă Cernăuți, de unde plecase starostele, Poloniî primiră de la o strajă, tri-

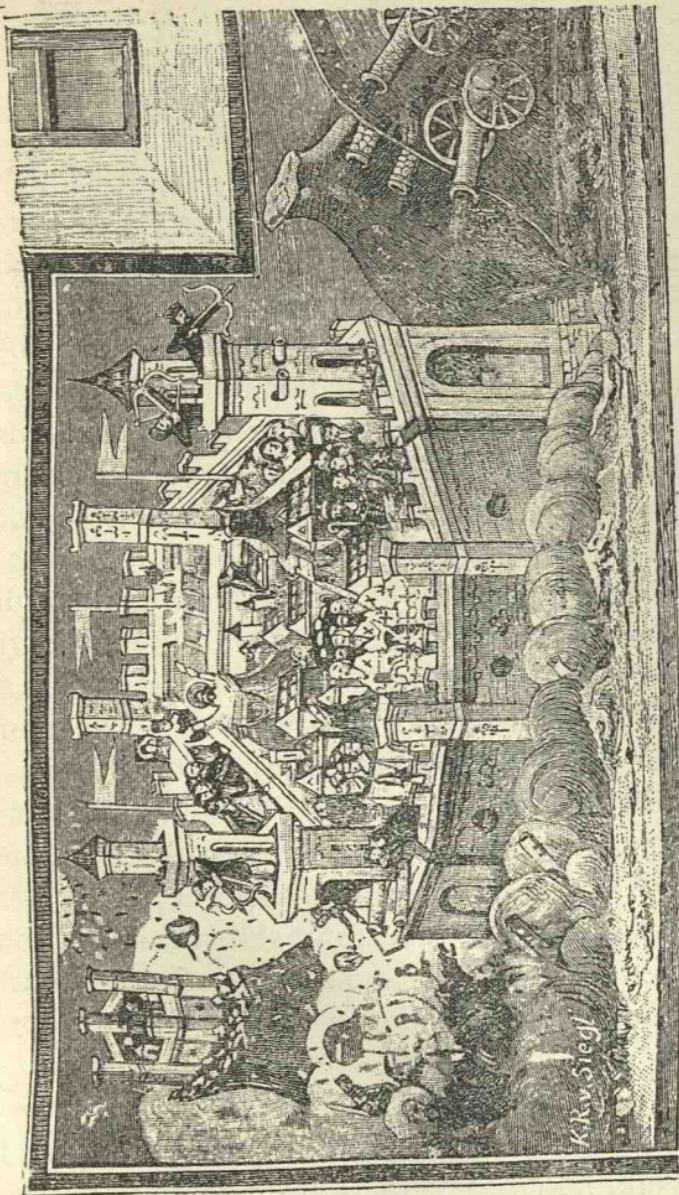

RUINELE CURȚII DOMNEȘTI DIN SUCEAVA.

measă anume pentru aceasta, o salutare de săgeți. Dar, cînd se trecu apa, nică un dușman nu stătea în față ca să taie drumul. Ștefan primi încă în Suceava, la 27 August, pe cei d'intaiu prinși căzuți în mîna străjerilor de la Prut; erau șese: trei plecară la Constantinopol, de unde se putea cere cu toată dreptatea un ajutor, acum cînd creștiniî veniau cu astfel de gînduri în Moldova, — căci, mai presus de orice este și va fi totdeauna neamul! Ceîlalți trei se suiră în spinzurători, cărora de acum înainte, zi de zi, li aduseră hrana pîndarii din codru, vînătorii oaspeților celor răi. Apoi, în aceiași zi, lăsînd grija Sucevei lui Luca Arbore, Ștefan călări în grabă spre Roman. Aici era mai aproape de munți, prin pasurile cărora aștepta să-i vie Secuii, de cari nu se despărțise nică-o dată, și Voevodul Birtoc însuși, cu toate puterile lui. Aici își chemă în tabără țeranii. Aici fură poftiți să alerge Turciî din cetățile dunărene, despre mîntuirea cărora prin Poloni fusese vorba până mai ieri³¹⁰.

Într'o Duminecă, la 24 Septembrie, Leșii ajunseră la Suceava. Ce drum frumos în răcoarea munților, în blîndeță zimbitoare a celor d'intaiu zile de toamnă, în marginea satelor albe, care se înroșiau de flăcări și a bisericilor sfinte, din care se dădeau jos icoanele și se prădau odoarele; supt dealurile încă verzi, pe potecile codrilor plini de susur, de zuzăt, de șoapte! Sigismund Voevod venia cu noroc în țara roditoare, pașnică și proastă a Moldovei.

După două zile, cînd se orînduiră cele patru

ASEDIU DE CETATE DUPĂ O FRESCĂ LA MĂNĂSTIREA MOLDAVITĂ, ÎNFĂȚIȘÎND
LUPTA GRECILOR DIN CONSTANTINOPOL CU TURCIİ.

tabere și se aşezară carele în jurul corturilor, tunurile începură să bată în cetate, tunuri cum nu se mai văzuse prin aceste părți, căci unul cerea patruzece, iar altul cincizece de ca și fie mișcate din loc. Cîteva ghiulele de-ale acestora să lovească în porțile de stejar, și ele se vor deschide pentru intrarea mîndră a noului stăpînitor de neam bun și de vestită viață! Dar zidurile se arătară mai tară decît cum se credea, și ele ținură bine la prubă; «Valachi» cari săgetău din dosul lor său trăgeau cu sinețele, ba chiar împroșcau și ei din tunuri, mai mici, dar bine întrebuințate, erau oameni neînfrîntă și foarte ageră, cu adevărat neadormiți, căci ei dregeau în ceasurile jefuite ale nopților pagubele pe care dușmanul le putea face ziua. În zădar deschidea Poloni poartă de intrare pentru Sigismund; Moldovenii o zidiau înnapoï până în revărsatul zorilor, grămadind pietre, cărămizi și lemne.

Așa trecuă două săptămîni, și în tabăra așa de bucuroasă la început, așa de îmbătată de jafuri, foametea începu să-și arate chipul supt și sarbăd. În sus și în jos, dincoace și dincolo de Siretiu, țara era pustie; grînele secerate stătea la loc bun, iar oamenii, afară de nevolnică, se aflau la Roman, între două ape, a Moldovei și a Siretului, în apropierea muntelui, în jurul lui Vodă. Suceava nu se putea lua fără să se înfrunte zilele reci care se grăbiau; drumul înnainte era încis și de primejdia Moldovenilor și de a Turcilor. Înnapoï însă, cu toată

ruşinea, putea să se întoarcă cineva, bătut, fără să se lupte. Da, — însă numai cu voia lui Ștefan.

Această voie o ceru Birtoc Ardeleanul, care sosise cu cîteva miî de oameni, ca să împiedece o luare a Moldovei de către Poloni, pe care avea cine s'o opreasca. Poate că el nicî nu ceruse voia Craiului său, care totuși se luptase și el odată cu acest frate fără astîmpăr, fără măsură și statornicie care era Ioan-Albert. Dar Voevodul Ardealului nu doria să verse sînge creștinesc, căci între Ungaria și Polonia se făcuse în 1492 o legătură mai ales împotriva Turcilor³¹¹, ci sosise ca să împiedece și pe alții de a-l vîrsa.

El se înțelese de-a dreptul cu Regele polon: acesta trebuia să se ridice d'innaintea Sucevei fără nici-o întârziere și să se întoarcă înapoi pe unde venise. Cererea se primi cu bucurie, și se spune că Ștefan, căruia-i plăcea batjocura care umilește pe cei prea încrezuți, ar fi dat dușmanului său sfatul cel bun de a merge tot pe drumul mare și de a nu se încurca prin pădurile, vestit de rele, ale Moldovei, unde i s'ar putea întîmpla ceva neplăcut din partea atîtor oameni fără căpătaiu ce locuiesc mai bine decît acasă în desisul fagilor Bucovinei.

Ioan-Albert nu fusese învățat îndestul prin isprava sa de păna acum. Era zorit să ajungă în sfîrșit în țara sa primitoare, unde sînt petreceri potrivite pentru un om de vîrstă sa, unde e hrană și băutură din bielșug și cîntecele plutesc prin

aierul greu de mirezme al odăilor de ospăț. Apucă de-a dreptul prin codri, ale căror poteci se suiau pe înălțimi, care se rupeau apoii în coaste păstuite. Se înainta încet, cu atită multime obosită și sigură de pace. Până în codrul Cozminului, din coace de Cernăuți, lîngă rîpa Derehluiului, se cheltui o săptămînă în capăt³¹².

Miercuri sara, oastea ajunse, cu Craiul bolnav, zguduit de frigurile mustării de cuget și ale mîndriei rănite, în marginea dumbrăvii pe care el venia s'o boteze cu singele ostașilor săi: Dumbrava Roșie. Copaci fremătau în noapte ca o amenințare și trunchiurile prin care trecuse limba fierastraielor se clătinau ca, odată, la Crasna sau la Sepenic, în zile de mare nenorocire pe care le uitaseră bătrînii și nu le pomeniseră tinerii. Cărările erau înguste și gloata multă: până la căderea nopții se putură strecura numai călării din Ținuturile Poloniei apusene, cari fură lăsați a străbate cele două leghi de pădure și a-și face iarăși tabăra de cealaltă parte, la Cozmin, în vale. Regele, cu cei mai mulți dintre ai săi, petrecu noaptea — ultima noapte pentru multe mii de oameni și pentru atită fruntași cari aveau acasă curți domnești, supuși și bogății de tot felul — în tabăra cea veche.

A doua zi, cînd Moldova serba pe Sfîntul Dumitru, trîmbițele dădură semnalul de plecare. Pe rînd intrară în codrul cuprins de neguri și înflorat de un vînt rece ca fiorii morții tunurile greoale, carele, straja, Craiul bolnav, dus într'un *leagăn*,

călăreții Poloniei Răsăritene, cari știau mai bine ce sînt Moldovenii, oastea cu plată și gloata.

Ioan-Albert ajunsese acum la mijlocul drumului, cînd chiotul obișnuit al Moldovenilor se înnalță pe neprevăzute, încrăpătorind rindurile polone. Un vînt de primejdie zgudui codrul, și în urma Regelui zidul de arbori căzu la pămînt, tăind poteca. În zborul nebun al săgeților, țerănamea, Curtenii, boieri, în frunte cu Domnul însuși, se aruncără asupra drumețiilor din coadă. Ei nu încercără măcar să se lupte, ci se închiseră în lagăr, ca într'un staul, pe care-l împresură lupii. Măcelul se săvîrși aici, fără învierșunare, cu rînduiala unei pedepse ce se îndeplinește.

Regele smulse atunci cea mai frumoasă parte din călărimea sa ca să scape pe cei cari muriau. Înnaintea călăreților greoi, în legăturile de otel ale căror se rupeau, scînteietoare, razele soarelui de amiazi, Moldovenii se dădură în lăturî, umplînd văzduhul limpede cu nenumărate săgeți. Nenorocîții închiși în tabără se răpeziră atunci în pădure, unde găsiră alți nimicitori de viețî. Împlinindu-și sarcina lor mîntuitoare, călăreții intrară înapoi în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre șes, spre lumină și siguranță. Din toate părțile însă pîndia primejdia: mulțimile înebunite părăsiră tunurile, carele, armele mai grele, cei din urmă călcau în picioare pe cei d'intăi, pe cînd sprintenii luptători români, strecurîndu-se printre trunchiuri, aruncau lajurile și învîrtiau securile și

topoarele, fără cruceare. Codrul își pierduse drumul, înnăbușit de morți, de uriașe sfârîmături stropite cu sînge, și soarele, apuind asupra acestei grozăvii, părea că aprinde un rug din vechile vremuri sălbatece.

Regele se odihni — de o jalnică odihnă — la Cozmin, satul de lîngă pădure, și mai trecură cîteva zile până putu să ajungă iarăși la vadul Prutului de la Cernăuți, pe unde venise aşa de fălos cu cîteva săptămîni în urmă. Poloniî nu mai știau de unde să se păzească, atîtea brațe avea moartea pentru a-î ajunge. Ziua și noaptea, cete de călăreți se aruncau, chiind de bucurie, ca vînătorul cînd descopere fiara, asupra bieților fugari, cari se dădeaîn dosul carelor ce mai păstraseră. Întunericul nopții era spintecat de miile de limbî de flacără ale buruienilor și miriștilor aprinse pe care vîntul le zoria din urmă, făcîndu-le să alerge spre dușmanul țeriî, — al pămîntului și al oamenilor, — ca niște uriași șerpî roșiî. Trecerea Prutului se făcu la 30 ale lui Octombrie cu multă greutate, căci Moldoveniî nu părăsiseră o clipă pe învinși, și rîul își primi și el partea lui de morți. Cu o zi înainte, pe cel lalt mal, puțin mai sus, Vornicul Boldur nimicise la Lențești pe toți Mazoviții, ce veniau să primească pe Regele lor învins, și muriră până la unul fără să-l vadă în toată strălucirea rușiniî sale. Străbătînd Pocuția ca un fulger, Ioan-Albert ajunse la 12 Novembrie în Lemberg³¹³.

Așa ieșiră Poloniî din Moldova, și o astfel de

ieșire ticăloasă să o aibă în veciile vecilor toți oamenii nedrepti și lacomi cari vor călca pământul muncit al țerii noastre ca să ni stîngă neamul! Adîncurile codrilor și rîpelor să nu ajungă pentru a li cuprinde trupurile sfărîmate, și buruienile puștiului să se ridice pe mormintele lor! Căci pământul e al aceluia care l-a lucrat din neam în neam, și a se atinge de dînsul, e cea mai neieratată faptă de hoție ce se poate săvîrși într'un ceas blestemat.

Polonia trăise un timp în liniște, nu numai fiindcă-și avea pacea cu Turci, ci fiindcă Moldovenii îi erau prietenî. Dușmânia cu Moldovenii era un foc nestîns pentru Rusia și Podolia, Ținuturile mărginașe, și ea deschidea Turcilor și Tatarilor trecătoarea până în adîncul Regatului.

Așa se întîmplă după lupta din 1497, după încercarea nesocotită de a ucide pe bunul străjer de la hotare.

Malcoci-beg sosi în Maiu 1498, ca un strănic oaspete, și în ziua de 13 Maiu orășenii din Lemberg, ale căror nopți erau luminate de focul ce înghiția satele și tîrgurile neîntărîte, văzură cu ochi îngrozită raitele sălbatece ale celor 40.000 de Turci cari încunjurau cu poftele lor bogata cetate. Ca unii ce erau grăbiți să prade aiurea, ei se făcură nevăzuți chiar a doua zi³¹⁴.

Ştefan veni la sfîrșitul lui Iunie, pe o cale unde Turci nu făcuseră încă puștiul. Liovenii îl văzură și pe dînsul sosind de spre Podhaecz și Buczacz.

Și amenințările lui se ridicară către dinșii. Apoi el se îndreptă spre Nistru, îl trecu iute, cu boieri și ceilalți călăreți ai săi, străbătu prădind Ținutul Haliciului, se înfățișă iarăși ca stăpin în Pocuția, unde în zădar venise Craiul în anul trecut, și se întoarse acasă fără nici-o pierdere. Oameni de-aï săi ajunseseră și la marginea Litvaniei, unde arseră cetatea Braclaw³¹⁵.

Polonia era aşa de jos căzută cum nu se mai pomenise poate de două veacuri, din vremurile de mai înaintea lui Casimir cel d'intaiu. Regele stătea în Cracovia și se încunjura de ziduri nouă, pe cind de jur împrejur îi ardea țara și robi mergeau în șiruri nenorocite după caii jefuitorilor. În Litvania, care nu îndrăznise să se lupte în 1497, o parte din magnați se ridicase asupra cneazului Alexandru, și întreaga țară era în fierbere și risipă³¹⁶.

Atunci iată că la sfîrșitul lui Iulie veniră Tatarii în Podolia, ca un puhoiu de foc. Ioan-Albert ieși împotriva lor la 7 August abia, dar înaintă aşa de încet, cu ostași cari sfârmau ce mai rămăsese, încît năvălitorii se întoarseră cu prada întreagă³¹⁷.

Iulie fusese al Tatarilor. Novembre aduse pe Turci, al căror număr fu crescut de nemărgenita groază până la 70.000. Ei apucară drumul Haliciului și cuprinseră toate părțile vecine într'o lungă îmbrățișare de moarte. Gerul singur putu să-i gonească și să-i pedepsească pentru fărădelegile lor, — un ger grozav, care el însuși era pentru țară o mare nenorocire³¹⁸.

Ioan-Albert trebui să se coboare la pace.

Ştefan i-o dădu bucuros. În sufletul său el rămăsese tot omul de la 1475, prietenul și apărătorul Creștinătății, mai presus de folosul căreia el punea numai nevoile de viață ale neamului său. În 1492, el nu voise să lase pe Tatarî a-i străbate țara pentru a merge asupra Ungurilor și, după sfaturile său de frica lui, Vlad Călugărul nu se înduplecă să plece, spuind că se teme de dușmaniile de peste munți³¹⁹. Cu inima frântă numai, chemase el, în 1497, 2.000 de Turci, pe cari-i întrebuiuță foarte puțin și-i trimese cît mai răpede îndărăt. În Maiu 1498 nu fusese el acela care trimesese pe Malcoci, ci acesta venise singur din cuibul Cetății-Albe, bucuros că dușmânia dintre Moldoveni și Poloni îi deschide drumul spre îmbogățirea prin jaf. Dacă Ștefan însuși înnaintase în Polonia, el înțelegea să-și răstoarcă astfel numai paguba ce i se făcuse în 1497, și trebuie să se ție în samă că el nu s'a mai întors înapoi să prade; el voiă apoï să se arate că stăpin în Pocuția, pe care Regele căutase a i-o smulge în anul trecut. De prădăciuni tatărești prea aproape de dinsul, firește că nu era bucuros de loc. Iar cu ce ochi privise deprinderea ce părea că-și făcuse Turci de la Dunăre de a lovi într'una Polonia, dovedește cursa pe care o întinse celor din Novembre, cari, străbătînd Moldova în mijlocul iernii albe, fură ajunși din urmă de Leși neobișnuiti, cari aveau iuțeala Tatarilor și o vitejie ageră ce nu se

întîlnia pe această vreme la supușii lui Ioan-Albert. Urmăritori nu cruțară pe păgînî. Ei erau Moldoveni lui Ștefan, cari, puind pe dinși haine străine, păstraseră toată hărnicia lor războinică ³²⁰.

Trei soli unguri, Trimești și Craiului Vladislav, sosiră în Polonia chiar din vara anului 1498, cînd Ștefan se afla încă pe pămîntul prădat al dușmanului, pentru ca să aducă o pace de obște, prin care s'ar fi putut pregăti viitoarele lupte împotriva păgînilor, de care în Apus se vorbia tot mai mult, cu cît corăbiile Turcilor turburau mai tare mările și amenințau porturile. Unguri se speriaseră și ei de învierșunarea loviturilor pe care Turci și Tătarî le îndreptau asupra Poloniei și, fără a se mai gîndi la înnăsprirea legăturilor cu această țară în 1497, și ei cerură ajutor Germanilor, la dieta de la Friburg, pentru toată Creștinătatea răsăriteană amenințată de o cumplită și grabnică peire ³²¹.

Încă de la 20 Iulie se încheiau întelegeri între Polonia și Moldova, pe care rămînea acum ca Ștefan să le întărească, apoi altele între Polonia și Ungaria, și tot aşa între Litvania și Ungaria, — care țintiau deopotrivă la o luptă puternică și unită împotriva Turcilor, dușmani tuturora ³²².

În primăvara următoare veni pentru iscălirea învoielii hotărîtoare o altă solie ungurească, în fruntea căreia stătea Dominic, episcop de Oradea-Mare, poate acel care venise la Ștefan în 1475, atunci cînd era numai preposit de Alba, și Căpitânul Bosniei. Ștefan însuși, care nu răspinsese

împăcarea ce nu fusese cerută de dînsul, aleseșe pentru a merge la Craiu și la Cneaz pe bâtrînul pîrca lab Hărman și pe Ivanco Pisariul³²³.

Pacea se făcu la 19 April 1499, — cu Ioan-Albert, ca și cu Alexandru Litvanul și cu Sigismund care se visase Domn în Moldova; ea trebuia să se întindă și asupra urmașilor tuturor părților. De o atîrnare a Moldovei față de Polonia ca pe vremea lui Casimir, nu se vorbește nimic, și nici-o dată Ștefan n'a făcut o altă învоială de acest fel cu Ungaria. El era acum — afară de birul ce dădea Turcilor — un stăpînitor cu totul neatîrnat³²⁴.

Pagubele se vor uita și de uniĭ și de alții, spunea mai departe învоiala aceasta hotărîtoare. Prietenile și dușmăniile se vor împărtăși. Unul va apăra pe celălalt. Fugarii și *Domnișorii* moldoveni nu se vor oploși în Polonia, dar Domnul poate intra oricînd în această țară, cu voia de a se întoarce cînd va crede de cuviință. Negoțul va fi slobod — cum îngăduise, de altminteri, Regele încă de la 4 Ianuar, cînd pacea era pregătită în destul³²⁵. Afacerile de hotare se vor judeca de căpitaniĭ din Camenița, Hotin și Cernăuți. Poloniĭ vor ajuta încă de pe acum pe Ștefan, dacă Turciĭ se vor ridica asupra lui. Iar, cînd va da Dumnezeu și vor porni creștiniĭ asupra lor, — regele Ungariei pe Dunăre, cu Munteniĭ, regele Poloniei pe la Oblucița, — el, Ștefan, sau, fiind dînsul bolnav, fiul Bogdan ori vre-un boier de frunte își vor scoate ostile pentru același scop mare și sfint. Peste cîteva săptămîni,

la 12 Iulie, Ștefan întăria această pace din Hirlău, unde serbase în 1497 biruința lui asupra lui Ioan-Albert³²⁶.

III.

Lupta din urmă pentru Pocuția.

După pacea cu Moldova și unirea cu Vladislav, urmâ, în Maiu 1499, întărirea legăturii cu Litvania. În Ungaria se aștepta să sosească soli aî Venetiei, aî Papei, aî regelui Franciei pentru a face un singur mânunchiu al tuturor creștinilor împotriva păgânătății. Ioan al Moscovei vorbi și el, tot în 1499, de o astfel de luptă pentru Cruce. Anul 1500, care prevestea un veac nou, părea menit să înceapă cu un mare războiu de isgonire a Turcilor³²⁷.

În pacea sa de la 1499 Ștefan nu lua îndatoriri zădarnice, ca să îșele pe creștini, cum, bună oară, cu doi ani în urmă, aceștia il înșelase pe dinsul. Goana din anul 1498 îi făcuse iarăși poftă a luptă cu păgini, și înaintea ochilor săi se ivi din nou strălucitoarea ispită pe care i-o vrăjise și Ioan-Albert prin făgăduielile sale, a Chiliei și Cetății-Albe, curate, tarî, bogate, supt umbra ocrotitoare a steagurilor moldovenești. Scrisorile pe care i le trimese Papa, și luî și vecinului Radu, îndemnurile Venetienilor, siguranța că nu-l va împiedeca nimănî dintre vecinii de aceiași lege, că Pocuția, pe care o cere el la sfîrșitul anului de la Ioan-

Albert, nu va fi lovită în lipsa lui, că Litvania, pe care umbla să o impace cu Muscalii, îi va fi cu prietenie în războiul cel nou, — toate acestea întăriau avântul sufletului său, cel din urmă avînt de lupte pentru Creștinătate.

Turcii nu socotiau totdeauna bine cînd era vorba ca ei să iea banii. Un Trimes împărătesc veni la Ștefan ca să-i ceară birul cu două lunî și jumătate înainte; în loc de a i se da sacii de aspri, cari să facă «rămășița de 500 de galbeni», i se tăie nasul și i se scoaseră ochii, -- un mijloc cumplit, dar nu tocmai rar, de a răspinge o cerere nedreaptă. Pe aceiași vreme, o ceată de Moldoveni, călăuzită de viteazul cel mare din acele zile, de învingătorul de la Lenștești, Vornicul Boldur, se ivi supt zidurile cetăților de la Dunărea de jos, aruncind săgeți aprinse. Focul nu se lipi de piatra întăriturilor, dar Moldovenii se întoarseră cu o pradă bogată din încercarea lor îndrăzneață.

Îndată Ștefan trimese doi Frînci de la Curtea sa ca soli la Venetieni și la Papa. Alți doi oameni domnești, boierî de frunte, avînd un frumos alaiu de șezetezeci de călăreți, împreună cu un însotitor din partea Voievodului ardelean, vinîră la Craiul unguresc în Ianuar 1500; ei stătură la el până în luna următoare, cerînd ajutor pentru primăvară³²⁸. Un nou sol moldovean sosi în Venetia în Mart 1502³²⁹, dar încă din Septembrie 1501 Ștefan, lăsat numai cu puterile sale, făcuse pace cu Sultanul³³⁰, și, cînd, în Decembrie 1503, soli turcești veniau în Polonia

pentru întărirea unei păci, care, precum ei singuri spuneau, se încheiașe mai mult de frica Moldovenilor, ei apucără drumul prin Suceava. Cei patruzeci de oameni în haine de postav aurit, urmați de slujitorii îmbrăcați în mătasă, se înfățișară, având în fruntea lor pe un Sinan-bei, văr cu Pașa Herțegovinei, a doua zi după Sfintul Ștefan, înaintea Ștefanuluși moldovean.

Prin astfel de priveliști de cinste rămînea ca acesta să se mîngîie pentru cetățile ce nu mai erau să se întoarcă la dînsul, nici la urmași din singele său³³¹. Birul, urcat la 4.000 de galbeni — al Terii-Românești era de 8.000 și fiul de călugăr de acolo, evlaviosul întemeietor de biserică, Radu³³², trebuia să meargă la Constantinopol la fiecare trei ani ca să sărute mâna Împăratului păgîn³³³, — nu mai suferi nică o întrerupere. Ba încă, Ștefan stătu la mijloc, împreună cu Munteanul acesta Radu, ca să se facă pacea din 1503 între creștini din Răsărit și Sultan³³⁴.

Din altă parte, pe cînd corăbiile Sultanuluși luau Veneției Coronul și Modonul și Apusul se pierdea în lupte lăuntrice, Ioan-Albert trimetea un sol la Turci și alt sol venia de la Baiazid: el stătu în Cracovia din Februar până în April 1500³³⁵. Apoi, în Iunie și în August, două iurușuri tătărești, mai nimicitoare decît cele ce fusese săvîrșite până atunci, luară bietului Rege ori ce gust de a-și cerca norocul împotriva Craiului-Nou al lui Mohammed³³⁶.

Bătut, umilit, ținut de rău de toată lumea, el plăti mai scump decât orice vinovat, greșala sa din 1497. Omul puternic de odinioară, uriașul războinic, se coborî fără de vreme în mormînt, omorît de o rușine pe care n' o putea suferi. El muri în Prusia, unde plecase pentru a sili pe noul Mare-Maiestru, ales în locul celuî ce murise la Lemberg în 1497, să i se încchine, — la 17 Iunie 1501. Cu cîteva săptămîni înainte, Ștefan, care nu dăduse Pocuția îndărât și nu înțelegea să o deie, răminînd să se judece pentru dînsa, — izbutise a face să se taie la Czichow, înaintea oamenilor săi, capul lui Ilie fiul lui Petru Aron³³⁷. Această faptă, fără păreche până atunci, era o nouă și strălucită doavadă despre puterea Domnului Moldovei, despre frica pe care o coborîse el în inimile unor vecinî cari nu se coboriau ușor la măsură ca acestea.

Urmașul lui Ioan-Albert fu Cneazul Alexandru. Acestuia îi era, ca rege polon, tot aşa de dragă Pocuția, «bucata de pămînt» de care vorbește cu atită dragoste Ștefan, ca și frateluî său. Cu tot amestecul de mijlocire al Ungurilor cari trimesese pentru aceasta, în 1500, pe Emeric Csobor, el ar fi pus pe Ștefan înaintea unui războiu, dacă războiul cu Moscova nu l-ar fi oprit în loc cît mai trăi Moldoveanul.

Precum făcuse și la alegerea sa în Litvania, noui Craiu leșesc trimese la Ștefan un sol de cinste ca să-i vestească suirea sa în Scaunul părintesc.

Ştefan făcu daruri omului regal și-l întovărăși la întoarcere cu un boier al său, care cerea și voia de trecere pentru diacul Șandru, ce mergea la Muscali, la cusrul Ivan.

Regele nu îngădui pe Șandru să se ducă la Moscova. Prin alți Trimeșii ai săi, Nicolae de Camenița, castelanul de Sandomir și căpitanul Cracoviei, el făcu aspre mustrări unui om care nu era deprins să le asculte și obișnuia a răspunde altfel decât prin solii la dinsele. După cuvintele Regelui, Ștefan ar fi întrebuințat timpul de nesiguranță ce se strecurase între moartea lui Ioan-Albert (17 Iunie) și alegerea, sosirea și încoronarea, abia târziu, la 12 Decembrie 1501, a lui Alexandru, pentru a face la hotare prădăciuni vrednice de un dușman și de un păgân. I se mai spuse că el, Domnul, ține fără drept în mînile sale Pocuția, atunci cînd pămîntul adevărat al Moldovei se oprește la Colacin; că el nu-și îndeplinește îndatoririle luate, atunci cînd de hatîrul lui s'a tăiat fără vinovăție capul lui Ilie-Vodă, că el ar cere în zădar să i se dea pribegii Ivașco și Ioan, cari nu fac rău nimănui și sunt pașnici locitorii ai Regatului. Mai departe, se făcu plîngerea că el smomește la dînsul oameni de pe pămînturile Craiului, că nu cere de la negustorii numai vămile cuvenite, și mai ales că nu se gîndește la bătrîneța lui înaintată și la folosul ce ar avea fiul lui, Bogdan, începîndu-și, mîne-poimîne, Domnia ca un prieten al Polonilor, cari au fost totdeauna ocrotitorii siguri și de folos ai Moldovei.³³⁸

Nu știm ce va fi răspuns Ștefan la aceste întuirile aprige. În unele lucruri el va fi fost gata să îndrepte, dar de Pocuția nică nu voi să audă. El se arăta însă gata să se judece, aşa cum se judecau în Moldova oamenii pentru cîte o moșie: să-și «puiezi» amîndouă părțile înaintea cuiva pe care Ștefan îl privia ca mai mare decît dînsul și decît Alexandru, înaintea Craiului unguresc Vladislav; atunci să-și arăte fiecare «cărțile», documentele ce are, și oamenii lui Vladislav, în numele stăpînului lor, vor face judecata dreaptă și vor întări pentru totdeauna «bucata de pămînt» aceluia cu care se va găsi dreptatea. El alese sorocul de 29 Septembrie, ziua Sfîntului Mihai la catolici. Apoi trimise știre la Buda despre cele întîmpilate, cerînd ca mijlocitorii să vie la timp, de la Craiul care rîvnise și el moștenirea lui Ioan-Albert și cu care Moldova urmă să fie în legăturile cele mai strînse.

Una din părți lipsi la judecată, aceia care se aștepta să piardă. Ștefan privi pe Leș, după datina pîrilor pentru pămînt în Moldova, ca «rămași de judecată». Va să zică Pocuția îi era întărîtă lui. El se hotărî să o iea cu adevărat în stăpînire, să-și aşeze căpitanii în cetăți, să puie pietre cu boul moldovenesc, «hotare neclătite», de-a lungul hotarelor și să strîngă veniturile. Căci pînă atunci el lucrase cu sfială în această țară nouă a sa, făcîndu-se că «o lasă pustie», până ce se va hotărî într'un chip statornic asupra drepturilor fiecaruia³³⁹.

Împrejurările erau din cele mai potrivite pentru această măsură de asigurare. De mult încă Țarul Ivan pîndia Ținuturile mărginașe ale Litvaniei, pe care ar fi voit să le adauge la stăpînirile sale. El era un Domn drept-credincios, ortodox, și mulți dintre puternicii Litvaniei, cei mai mulți dintre locuitorii acestei țări erau și ei de această lege, și simțiau aceasta cu atît mai tare, cu cît Alexandru prinsese a prigoni pentru ortodoxie, căutînd să cîștige țara sa pentru Scaunul din Roma. Nică soția lui, Elena, fata lui Ivan, nu scăpă de îndemnurile, une ori amenințătoare, al Regelui, care, între atîtea greutăți de pe lumea aceasta, mai găsia vreme pentru a urmări mîntuirea sufletului supușilor și familiei sale pe lumea cealaltă. Ivan se umplu de mânie cînd auzi ce-i sufere fata la Curtea ginerelui catolic. Ciocnirî începură să se întîmple la hotare, vestind un războiu crîncen.

Ștefan ținea întăi cu Ivan, care era de legea sa și care ridicase încă din 1498 pe Dumitrie, fiul fiului său și al Elenei din Moldova, la rangul de moștenitor al său. Soliile curgeau și acum neconținut de la Suceava la Moscova și de la Moscova la Suceava. În 1498—9, Țarul mijlocise, prin oamenii săi Bersen și Balița, ca să se încheie pacea, care ținea de atunci între cusrul și ginerele său. Cînd dușmânia între Ruși și Litvani începu să se cunoască, și Ivan și Alexandru, unul în puterea înrudirii, celalt în puterea legăturii din 1499, cерурă ajutorul puternic al Moldoveanului, Ștefan

încercă, la rîndul său, să împace pe cei doi prietenî cari nu se înțelegeau; diacul Șandru merse în 1502, împreună cu boierul Toader feciorul Isaiă, la Moscova. I se răspunse aici că Alexandru e vinovatul, fiindcă nu lasă pe soția lui, Elena, și pe atîția alții să creadă și să se înhinne aşa cum au apucat. Încercarea de împăciuire nu izbutise³⁴⁰.

Mulți vor fi crezut că Ștefan se va da de partea lui Ivan, care începu peste puțin războiul, încă pe timpul verii. Cumintelui Domn i se va fi părut însă că toate aceste lucruri se petrec prea departe și că nu-l privesc de-a dreptul pe dînsul. Pe urmă, dacă interesul său cerea să se unească mai bine cu Muscaliĭ, se întîmplă la Curtea lui Ioan, un om pornit și sălbatec, ceva care împiedecă pentru totdeauna orice prietenie din inimă. Țarul avea o soție tînără, Sofia, din neamul împăratesc al Paleologilor din Constantinopol, și din această a doua căsătorie i se născuse un fiu, Vasile, pe care firește că mamă-sa doria să-l vadă Țar în locul lui Dimitrie, fiul fiuluĭ vitreg și al Moldovencii. Încă din 1499, Sofia izbutise a face pe soțul ei să-i ierte greșala de răzvrătire și planuri violente de care se făcuse vinovată. Peste trei ani, tocmai în 1502, în luna lui April, mînia lui Ivan căzu de o dată asupra suorei și nepotului, cari pierdură în acea zi nenorocită, și pentru totdeauna, și iubirea Țarului, și libertatea, și viitorul de stăpînire pe care-l visaseră până atunci. Ei fură zdrobiți de această cădere neașteptată, și muriră înainte de vreme:

mama în 1505, iar fiul în 1509, — cîțiva ani abia după moartea părintelui și bunicului din Suceava, a cărui inimă sîngerase de durerea copiilor pe cari nu-i putuse apăra, nici ajuta³⁴¹.

Într'o nouă solie, de prin Maiu-Iunie 1502, a diaculuī Bohusz, Alexandru arătă luī Ștefan, ca să-l întoarcă spre dînsul, ce cînste se face la Moscova, Elenei și lui Dimitrie, și-i ceru cu stăruință ajutorul împotriva Muscalilor, fără să mai pomenească acum de acea Pocuție, începătoare de vrajbă³⁴². Dar Ștefan nu era omul care să-și încurce țara în lungi și grele războaie ca să răzbune jignirile ce i s'ar fi adus lui ca om. Pe de o parte, el îndemnă încă odată la pace pe Alexandru, iar, pe de alta, prin același diac Constantin, el aminti Țaruluī datoria cea mare către Creștinătate, care e mai sfintă decît aceia către legea pravoslavnică.

Pe atunci, după luarea de către Turci a cetăților venețiene din Morea, Apusul se îndemna iarăși pentru lupta de răscumpărare, și în Răsărit se primiau scrisori lungi, cu făgăduielî de toată frumuseță, de la Venețieni, de la Papa și de la Împăratul din Germania. Unguriî bătuseră pe Turci în Bosnia, și în același an, la 12 Maiu 1501, se vestia în adunarea din Pesta începerea războiului sfint cu învinși. În primăvara lui 1502, noiă apărători ai graniței de miazăzi, Ioan Corvinul, fiul Craiului Matiaș, Căpitanul din Banat, Ioja de Som, care înlocuia pe Pavel Chinezul, și urmașul lui Birtoc Drágffy

în Voevodatul Ardealului, Petru de Pösing, luaū Vidinul — o mare biruință, care avu un răsunet pretutindeni —, apoī Cladova, în fața Severinului, care și acesta se afla pe atunci în mîna Ungurilor, și flacările aprinse de călăreții lor se prelinseră pe zidurile Nicopolei: vechile cuiburi de pradă turcești plătiră astfel paguba pe care o făcuseră, atunci cînd din ele stăpîniau, amenințau și prădau frații Mihalogli și Balibeg fiul lui Malcoci, duș aiurea sau trecuți din această lume³⁴³.

Ştefan scrisе astfel luī Ivan, care-și strîngea toate puterile asupra Litvaniei, că «toți Craii și toți domni creștinî și toate țările frîncești ale Apusului se unesc și se gătesc a sta împotriva păgînului, și ar fi bine ca și tu, în loc să te cerți cu creștinii, să te ridici cu dînșii asupra păgînimii³⁴⁴».

Cuvintele acestea nu fură ascultate. În cursul verii, Muscalii lovîră Smolenscul. Toate puterile Poloniei erau strînse la această graniță, și Regele însuși plecase în Litvania, din Maiu încă, lăsînd Regatul în sama fratelui său, cardinalul Frederic, un om slab de suflet și bolnav, care avea numai cîteva lunî de trăit. Abia se încleștase războiul cu Ivan, și vechiul prieten al acestuia, Hanul din Crîm, Mengli-Ghirai, care nimicise cu totul puterile Hanului de la Volga, prietenul lui Alexandru, Seid-Ahmed, silindu-l a căuta un adăpost în Cetatea-Albă, apoī în Chiev, — se aruncâ asupra Poloniei. Într'un singur avînt, Mengli-Ghirai pătrunse în Septembre până la Sandomir, fără să întîmpine

un singur dușman, și se întoarse înapoi tîrind după dînsul la 40.000 de robî³⁴⁵.

În Polonia era o nespusă groază. De jur împrejur stăteaū numai dușmani, și mijloacele pentru a-î răspinge, pentru a-î împiedeca de a năvăli și păgubi lipsiaū cu totul. Frica de Ștefan nu era cea mai slabă în sufletul acestor bieți oameni îngroziți. După Muscal, după Tatar, ei așteptau acum pe strășnicul Moldovean, ca să desăvîrșească peirea țeriilor lor. Încercarea cu Ivan în Litvania îi incredințase că Rutenii, de limbă rusească și de lege ortodoxă, nu sînt bucuroși de stăpînirea polonă și catolică. Ei vedeaū numai trădători între aceștia, și bănuielî de același fel cădeaū și asupra unor dragători de margene, despre cari se zvoniaū lucruri rele. Se credea astfel, în Septembrie 1502, că Ștefan are înțelegere la Camenița și până la Lemberg, care și-ar deschide bucuros porțile înaintea lui, și se luaū ce măsurî se puteau lua, împiedecîndu-se, între altele, negustorii moldoveni de a veni în număr prea mare.

În sfîrșit, lucrul de care se temuseră, se întîmplâ. În Octombrie Moldovenii se revîrsară asupra Po-cuției. Dintru întaiū se auzi că Ștefan a înțeit numai niște «dușmani» — eraū acum aşa de mulți, încît nu li se mai dădea de capăt și de nume! — asupra Regatului. Se vesti pe urmă că Ștefan însuși, cu Turci și Ruși, adecă Ruteni, vrea să puie mîna pe Haliciū, pe Buczacz, prădat de dînsul în

1498, pe Czerwona, pe Iaszlowiec și pe o cetate care i-ar fi fost în adevăr de mare folos, Camenița cea puternică. Regele era chemat să vie răpede înnapoï, lăsînd grija Muscalilor din Litvania, căci altfel el va pierde Podolia toată, malul celalt al Nistrului, care se va preface și el în pămînt moldovenesc.

Dar aceste știri nu erau adevărate. Ștefan nu era, nicăi în tinerețea sa, dintre aceia cari fac cuceriri ca să le dea apoï îndărăt. Era să pornească oare acum, în zilele sale albe, zboruri nebune asupra pămînturilor străine? Nu, el venise numai să-și ieă toată țara sa a Pocuției: el așeză aici ca staroste pe Clucerul Hrincovică și ca vameș pe Chiracola, poate, Vistierul de odinioară. Granița o însemnă, cum știa el că-i scrie în zapise, mai jos de Haliciu, la o milă și jumătate depărtare. Vămile i se plătiră lui de acum înnainte. Teranii de aici, Români și Ruși, fură poftiți, după obiceiul din Moldova, să-i vie în tabără la Colomea, unde stătea orînduind,—fiecare cu calul și armele sale; și îndată el avu numai din această cucerire a sa trei miile de ostași. La 2 Novembre 1502 sosi la Lemberg Trimesul domnesc Ilie Steclea ca să poftească pe negustorii a-și veni iarăși în țară, în cea nouă ca și în cea veche, fără nicăi-o teamă și fără nicăi-o grijă, căci «el nu vrea să aibă războiu cu Craiul, ci și-a luat numai țara buniculu său, care i se smulsese mai de mult cu puterea»³⁴⁶.

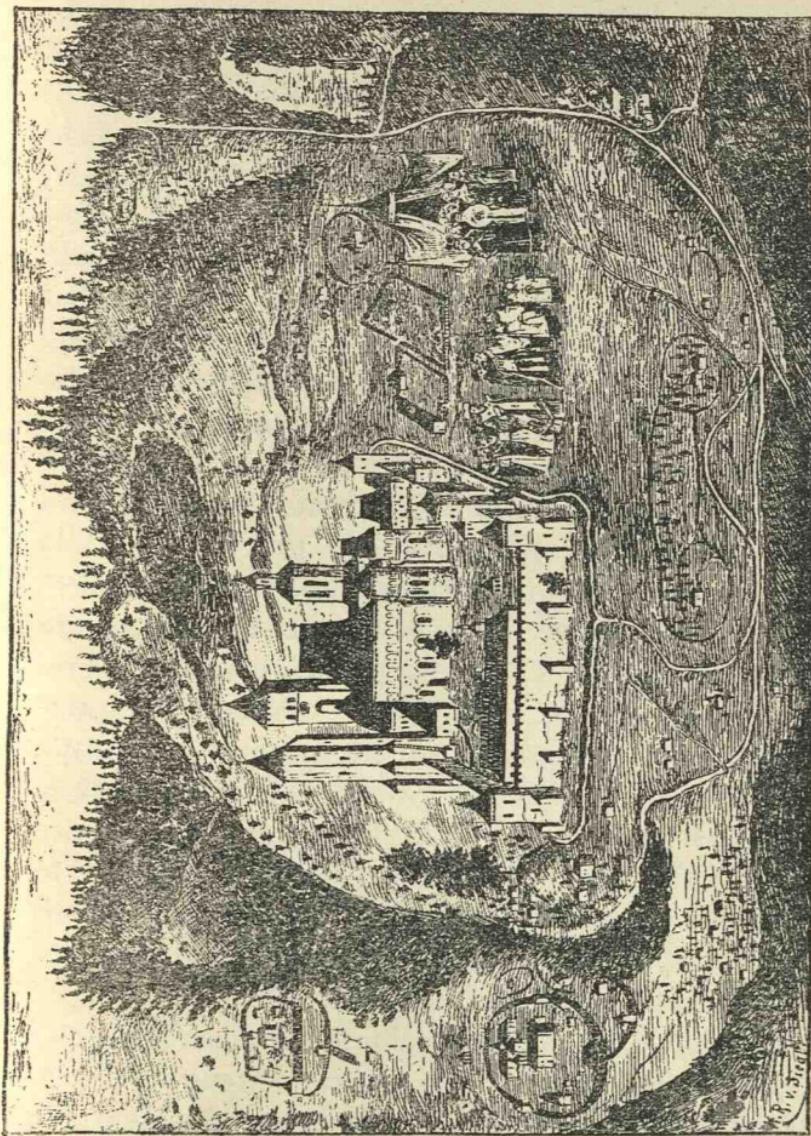
Însă, iarăși, el era gata să se judece, dacă,

precum se zicea în Moldova, Alexandru n'ar fi fost mulțămit cu «legea» d'intaiu, ci ar fi cerut «lege peste lege», care trebuia să se deie oricind, după datină. Iarăși el trimese un sol la regele Vladislav ca să-i arăte că «și-a pus oamenii în acea țară», în «bucata de pămînt» de supt Haliciu. De la Unguri, cari nu ținură de rău pe prietenul lor, mai bun și mai folositor decît Poloniu, sosi iarăși un judecător, anume Marcu Firtat. Sorocul asupra căruia se învoi Ștefan cu dînsul fu acela de 2 Novembre 1503, cînd trebuiau să vie din Polonia, de la Cardinal, care se plînsese amar lui Ștefan pentru călcarea păciu, Iacob de Buczacz, iar, de la Vladislav, Ștefan Telegdy, Francisc Balassa și Emeric Csobor. Însă iarăși, Trimesul polon nu sosi la vreme³⁴⁷.

IV.

Moartea lui Ștefan-cel-Mare.

Ștefan era bolnav pe această vreme, de boala pe care i-o dăduse ostenelile sale războinice, nopțile de iarnă nedormite în lagăr, petrecerea îndelungată în umbra umedă a codrilor prietenă, goana peste cîmpii în bătaia furtunilor și supt căderea ploilor de primăvară și de toamnă și a zapezilor moî. Încă din Februar 1501 veniseră la Venetia doi oameni de-a îlu, Frînci, ca să cumpere niște stofă scumpă de aur și să tocmească un medic, căci

MĂNĂSTIREA PUTNA, DUPĂ O ZUGRĂVEALĂ DIN VEACUL AL XVIII-lea.

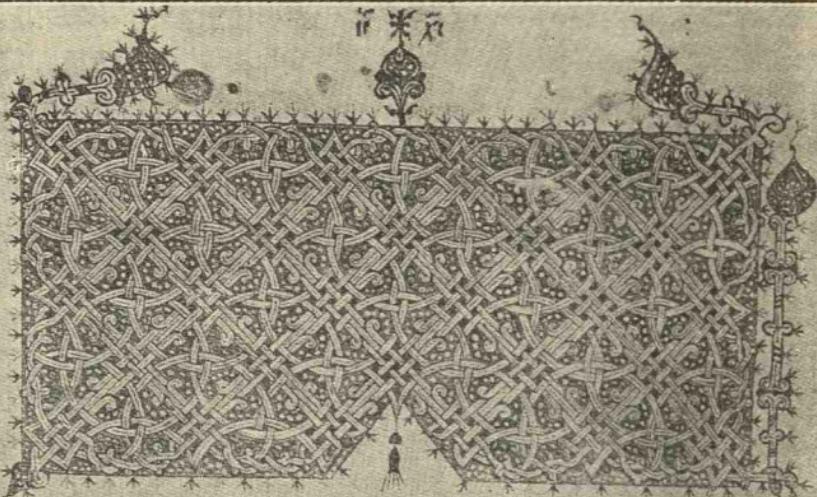
medicii venețieni erau pe atunci vestiți în lumea întreagă. În August 1502 abia, ajunse la dinsul Matei din Murano, medicul dorit, care-l găsi chinuit de podagră, dar, altfel, «voinic pentru vrîsta sa», și în stare să mai călăuzească ostași, cum făcu peste cîteva lunî. Matei, care se îmbolnăvise pe drum, boli într'una și muri în Moldova, iar, cînd Ștefan trimese după alt medic, în Octombrie 1503, mînile și picioarele-i erau înțepenite; solul său, întrebăt asupra boalei, arătă că «numai mînile și picioarele nu poate să le miște, dar, altfel, n'are nimic». Ieronim de Cesena plecă spre Moldova, unde mai venise pe rînd, pentru ca să încerce mîntuirea bolnavului, un medic din depărtatul oraș german Nürnberg, Ioan Klingensporn, un Evreu de la Hanul Tatarilor și un bărbier unguresc din Buda³⁴⁸.

În 1503 murise, de o boală urîtă, care nu era a unui viteaz, nici a unui preot, cardinalul Frederic. În toamnă regele Alexandru, care oprise războiul cu Moscova printr'o pace foarte puțin aducătoare de cinste, se întoarse în Polonia și, în loc să stea la vorbă cu Ștefan, precum făgăduise la 17 Octombrie, el chemă o dietă la Lublin, în cele din urmă zile ale lunii. Aceasta luă măsuri pentru ca să smulgă îndărât Pocuția, tocmai luptători pentru primăvara următoare³⁴⁹.

Dar, cu toate laudele Polonilor, nu se făcu nică-o ispravă decît poate aceia, foarte ieftenă, a prădăciunilor de hotare, care nu speriau pe nimeni. Un războiu cu Ștefan, supt steagurile crăiești, un răz-

boiu mărturisit, nu se putea face acum și pentru aceia că amîndoï Iagelloniï, și cel din Ungaria și cel din Polonia, care trimese la Turci pe vechiul cunosător al lor, Nicolae Firley, făcuseră pace cu Sultanul, întărind-o în vara anului 1503. Si apoi ar fi îndrăznit slăbănogul Alexandru să încerce o luptă care ieșise aşa de nenorocit unuï viteaz ca Ioan-Albert? Doar nu trecuse nică zece ani de la măcelul din codrii Cozminuluï, și oasele morților înnălbiau încă poienele Dumbrăvii-Roșii. La sfîrșitul lui Novembre 1503, soli aï lui řtefan veniau la Craiul polon; în Decembrie oameni de-aï lui Alexandru se duceaï la Vladislav în afacerea Pocuțieï. Se spune lămurit că pe atunci se așteptau și boieri din partea Domnului Moldovei. În Februar 1504, un Trimes unguresc venia spre Suceava unde se zvonise de oarecare mișcări tătărești³⁵⁰. Cît de puțin se gîndia Craiul la o luptă cu řtefan, dovedește și plecarea lui în 1504 ca să iea jurămîntul în Prusia. Cît trai řtefan, Pocuția, «bucata de pămînt», râmase țară moldovenească.

Mărețul patriarch își petrecu deci în liniște cele din urmă zile ale vieții sale, pregătindu-se prin odihna de aici pentru odihna cea mare. Cineva care l-a văzut pe acest timp, ni-l înfățișează ca «un om foarte cuminte, pe care nu-l poți lăuda îñ de ajuns, foarte iubit de supușii săi, fiindcă e plin de îndurare și judecător drept; e foarte ager și dănic și, dacă n'ar fi boala lui, pentru vrîsta

ΕΑΣΟΙΩ ΑΝΝΑΣΤΙΟΣ ΕΙΗ

Ριμαλτετούκε· ιελούετιγέρου. ιερέτοελούς ερέπηγονηγέρου· ετετέλεισθα· ιερένερο· ιιυτοζετού. έζερη· επτομελικότετ· οιλικότετεττητηγωλαμενετ· τιετταλέπετητα· ιττάλεγονερούλα· επταλεπελανερέα· ιαλέμορ· ιολην· επηριδεκτετετκο· διετ· επταλεπελανερέα· ιαλέμορ· ιιιιτογέρη.

PAGINĂ DINTR' O EVANGHELIE DIN VREMEA LUİ
ȘTEFAN-CEL-MARE. (MĂN. HOMOR).

ce are, e încă puternic». Lîngă dînsul stătea în Suceava, gîndindu-se cum să asigure moștenirea fiului ei, Doamna Maria, a cărei mamă se stînsese de curînd, în 1500³⁵¹. Bogdan, fiul ei, trecuse de douăzeci de ani: el era «orb», fiindcă pierduse un ochi luptîndu-se; «era sfios ca o fată mare și om viteaz, cu purtări bune și avînd în jurul lui tot oameni ca dînsul».

În boierime se schimbase puțin: la Hotin, după Mușat³⁵², erau Toader și Negrilă, Ieremia și Dragoș păziau la Neamț, Ivanco și Alexa la Orhei, Costea în cetatea cea nouă de la Soroca, altă piedecă pentru Tatară, Ion Grumază la Cernăuți, și la Roman era Șandru. Tăutul trăia, și poate tot aşa bâtrînul Hrăman, bâtrînul Șteful, foști pîrcălabi amindoï, bâtrînii Duma fiul lui Vlaicu și văr al Domnului și Duma zis Brudur. Dar Jurj era Vornic în locul lui Boldur, care trecuse în rîndul tovarășilor pe cari Ștefan îi mai vedea numai în amintirile sale. Cozma Șerpe se adăugise la sfetnicii din anul Cozminului. Grija Sucevei o avea tot Luca Arbure³⁵³. Toți, spune un străin, un Venețian, bun judecător de oameni, care i-a văzut, «vitej și harnic, nu să stea pe saltea, ci să lupte în tabără». Mitropolitul era Gheorghe, Vasile păstorii la Roman, iar în Rădăuți ținea cîrja tot Ioanichie, cel d'intaiu episcop al acestui Scaun, întemeiat de Ștefan³⁵⁴.

Tara se întremase cu totul: an de an se înnalțau falnicele lanuri, și mii de mii de oii și vite străbăteau păsunile grase ale Moldovei. Orașele fusese împo-

dobite pe rînd cu frumoasele biserici de piatră săpată, înflorite cu fluturi de smalt verde și galben, de maieștri lui Ștefan, cari totdeauna aveau de lucru undeva. În ele se întîlniau Nemții, Armenii din Lemberg, Sașii din Ardeal, Grecii și Turcii cari veniau de la miazăzi, lăsând bogătie în urma lor.

Noul Domn muntean — care înlocuise în 1497 pe Vlad Călugărul, mort, — Radu, privia pe Ștefan ca pe un părinte. În Ardeal pîrcălabii moldovenesci stătea în Ciceu și în Cetatea-de-Baltă, pe care Domnul o căpătase pe la 1478³⁵⁵. Nimic nu tulbura de la moartea lui Matiaș legăturile bune cu Unguri. Turcii din cetățile de la Dunărea-de-jos se stîmpărase; Mengli-Ghirai, Hanul Crîmului, socrul lui Selim, fiul cel mai mare al Sultanului, care stătea la Caffa, uitase drumul Moldovei. Numele «Moldoveanului» era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, și Poloni își și, dușmani bătrînețelor sale, recunoșteau fățiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestuia om cum nu se găsește ușor un altul³⁵⁶.

Căldurile verii deschiseră rana de la Chilia, și fierul ars al medicilor nu folosi la nimic. Ștefan simți că moare, dar gîndul său nu se întunecă și voința lui de fier nu suferi nici-o slabire. Ca și înainte, toți stătea în că supt farmecul lui.

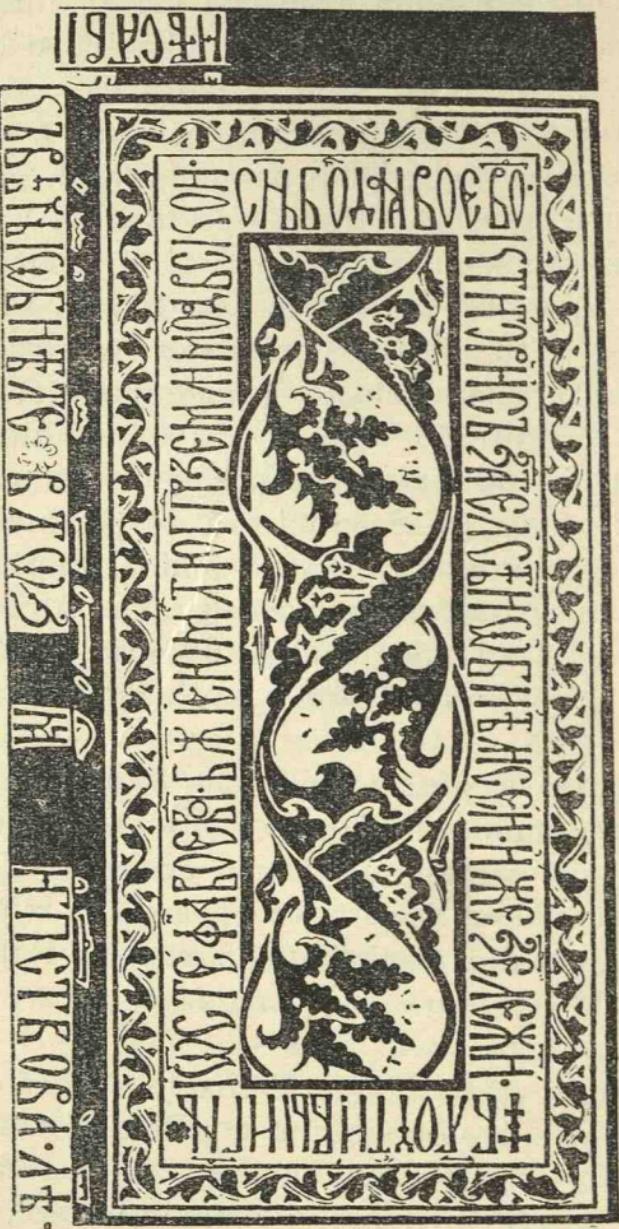
Auzise că boierii nu se înțeleg asupra urmașului său, că unii voiesc pe Bogdan, iar alții socot că ar fi mai drept să domnească Ștefan, fiul lui Alexandru, — nepotul domnesc din Constantinopol, ca unul ce

venia în locuî fiuluî celuî mai mare; înteqitorî ar fi sămânat vrajbă între cei d'intaiu și cești din urmă. Luî Ștefan i se va fi părut că vede luptele nemernice de după Alexandru-cel-Bun, frâmintarea sălbatecă și nelegiuită pe mormîntul părintelui, buniculuî adormit. El nu voia însă ca mormîntul să-î fie stropit cu sîngele său și al neamului său, ca țara pe care o ridicase aşa de sus, să se prăvale iarăși în prăpastia păcatelor³⁵⁷.

Boieriî se zbăteaū în lupta alegerii nouluî Domn,— cînd Domnul cel vechiû se ivi înaintea lor pe cîmpul de adunare. De pe patul de moarte, el stăpîni ca de pe Scaunul său de poruncă. Înteqitorî își pierdură capetele în clipă. Împăcați prin frică și prin înduioșare, ceîlalți aleseră pe Bogdan Voevod, și el fu înnălit în Scaun supt ochii umezî ai părintelui său, care asigurase astfel și viitorul țerii.

Peste două zile, la 2 Iulie 1504³⁵⁸, Ștefan muria, după ce domnise «patruzeci și șepte de ani, două lunî și trei săptămîni», Domn adevărat, viteaz, cuminte și iubitor de țară și de neam, din clipa intaiu păñă în cea din urmă. El fu îngropat la Putna, supt piatra de marmură ce-și pregătise și care se vede păñă astăzi.

Într'insul găsise poporul românesc cea mai curată și mai deplină icoană a sufletului său: cinstit și harnic, răbdător fără să uite și viteaz fără cruzime, strășnic în minie și senin în iertare, răspicat și cu măsură în graiu, gospodar și iubitor al lucrui-

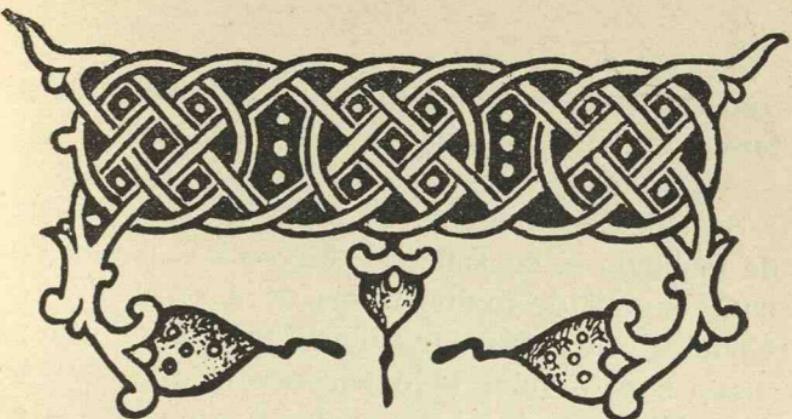

PIATRA DE PE MORMINTUL LUI STEFAN-CEL-MARE.

rilor frumoase, fără nici-o trufie în faptele sale, care i se par că vin printr'însul de aiurea și de mai sus. Și cu cît se vede această icoană mai limpăde, cu cît se înțelege mai desăvîrșit și se iubește mai mult, cu atîta și viitorul se vestește mai bun, — căci atunci neamul merge pe drumul strămoșului cuminte.

CARTEA VI.

MOŞTENIREA LUI ȘTEFAN-CEL-MARE.

Moștenitorii lui Ștefan risipiră una cîte una scumpele pietre din coroana pe care o adunase vrednicia vitează și înțeleaptă a părintelui, bunicului și străbunului lor, și prin vina lor Moldova se prăbuși răpede de pe sigura culme de glorie unde o înnălțase acest domn al vremurilor sale. Nedestoinici din fire unii dintre dînși, aceiași sau alții roși de păcate, ei uitară trecutul și primejduiră viitorul. Dintre dînși toți, nici-unul nu s'a arătat vrednic de a fi pus alături în recunoștința noastră cu vechiul biruitor cuminte, cuceritor și întemeietor, meșter de biruințe, de așezăminte și de biserică. Cei mici se zgribuliră în cîte un colț din purpura uriașului Voevod, ai căruia strănepoți fură până la o vreme sau cutezară a se zice până ceva mai tîrziu, cînd se îngropă pe ascuns, ca un

trup sîngerat de mînile tălharilor, amintirea drepaturilor din timpurile bune.

Sfiosul tînăr Bogdan, cu fața de voinic scrijelat de războaie și cu sufletul «de copilă», părăsi Pocuția, momit de gîndul trufaș de a se încuseri cu Craiul, de a așeza lîngă dînsul în Scaunul țerii pe însăși sora regelui Polonieř, care era și sora lui Ioan-Albert învinsul din codrii Cozminului, și nu se putea gîndi cu dragoste nică la Moldova uci-gătoare pentru neamul ei, nică la legea «grecească», oropsită, din aceste meleaguri, nică la urîtul soț care voiă să-î cumpere frumuseță prin înstrăinarea unei părți din stăpînirea părintească. Răspins, într'un chip care-l acoperia de batjocură și rușine, ca Domn și ca om, el aprinse, pețind tot înainte, o strașnică fâacie de nuntă în năvăliri de pradă și nimicire care amintiau anul de după lupta lui Ștefan cu Poloniř. Nică cu acestea el nu folosi nimic, și Bogdan-Vodă trebui să se mîngiie cu o căsătorie în țară, fără nică-o altă strălucire decât a farmecului miresei și cu o Moldovă din care el însuși desfăcuse Pocuția, întinsă principeseř polone Elisabeta ca un dar de logodnă.

Odată el își duse oștile la Munteni, pe drumul Rîmnicului ca și tatăl său care știa totdeauna de ce pornește cu steagurile, dar se întoarse pocăit după cuvintele de înfruntare ale călugărului sîrbesc, de foarte mare neam, care ajunse Mitropolit al Țerii-Românești supt bisericosul Radu-Vodă.

Acesta putu să-și încheie zilele în liniște, și sîngele frățesc, cheltuit supt Ștefan numai pentru înalte scopuri românești și creștine, nu se vîrsă în desert cu acest prilej de ceartă trecătoare.

Cu Turciï, Bogdan înnoi vechile legături, asigurat ca și tatăl său că pe credința lor, cinstit înțintă, se poate răzima viitorul nostru, atît cît nîl îngăduiau împrejurările măcar.

Bogdan muri încă tînăr, lăsind ca urmaș al Scaunului care fusese prea larg pentru dînsul, și de unde el zburase fără întă către două hotare, pe un copil, căruia înțelesese să-i prezică viața dîndu-î numele de Ștefan. Une ori, dacă fiul e mai puțin vrednic, nepotul calcă pe urmele bunicului. Așa va fi fost, se putea crede, cu fiul lui Ștefan-cel-Mare și tatăl lui Ștefan-cel-Tinăr.

Acesta trăi întă supt aripele părintești ale unui bătrîn boier ce purta numele de Arbure, și pe care el îl răsplăti apoï tăindu-l și stingîndu-i și neamul prin uciderea, în același ceas, a celor doi copii ce avea. Țara întreagă se mișcă de durere și de mânie la această veste, și pentru cea d'intăia oară după anul de intemeiere din 1457 un Domn al Moldovei avu în față un steag al terii îndreptat împotriva lui.

El învinse, și atîția sfetnici ai părintelui său, ai bunicului chiar, își pierdură capetele ca și Arbure pe care voiseră să-l răzbune într'o zi fără noroc, său se împrăștiară prin străinătatea care nu mai

promise de mult pribegi, nemulțamiți din Moldova. Ștefan domni singur de acum înnainte, fără să-și poată găsi o țintă pentru netăgăduita vitejie și hărnicie ce moștenise, fără să poată descoperi un drum pentru avântul pornit al tinerețelor sale. Lovi odată pe niște Turci cari se întorceau din Polonia, dar lăsă ca Ungaria să se prăbușească, acoperind și vecinătatea supt dărimăturile ei, în marea luptă de la Mohács, în care Soliman-cel-Mare, Sultanul Răsăritului păgîn și creștin, înnecă în baltă, cu tînărul Ludovic al II-lea, tronul de mărire al lui Matiaș Corvinul. Ca și tatăl său, el făcu războaie pentru nuntă, și ca și dinsul el trecu hotarul Milcovulu și pentru o biată gîlceavă fără însemnatate, încercînd să zguduie puterea nouă a viteazului Radu-Vodă de la Afumați, fiu al Radulu din 1507, — numai pentru a-i putea lua nevasta, pe care o voia mai bucuros decît pe nevasta sa, sora aceleia. Doamna și-ar fi răzbunat otrăvindu-l, și astfel peri, fără să fi ajuns la vîrsta bărbătiei, Ștefăniță copilul, cel d'intaiu Domn al Moldovei care după 1504 purtase numele glorios de Ștefan-Vodă.

Boierii înțeleși cu otrăvitoarea chemară un stăpînitor dintre pribegi, căci fratele mai mic al lui Ștefăniță, Petru, murise cu cîteva luni înnainte de acesta. Si pe prieag îl chema tot Petru; mama sa era o tîrgoveață din Hîrlău, în casa căreia poposise uneori ca oaspete iubit Ștefan-cel-Mare, care însemnase pe copil cu semne de recunoaștere cel

îndreptăția să rîvnească Domnia. Până atunci i se zisese Rareș, după numele soțului mamei sale, dar erau destui cari să știe ce scump e singele său pentru ca el să vadă nevoia de a-și cruța viața fugind în Polonia, de unde se întoarse abia acum ca să stea unde stătuse părintele său.

Petru-Vodă Rareș sămăna cu Ștefan la gînd și faptă: gîndul îi era înalt și cuprinzător, iar fapta fulgerătoare. Mari însușiri, pe lîngă care nu se întîlnia însă și aceia, și mai neobișnuită, care dă, mai ales, între oameni izbînda necontenită și roditoare, bătrînețele senine și recunoștința urmașilor: anume măsura, judecata dreaptă și cumpănită. De aceia viața lui Petru, Domnia lui de vre-o douăzeci de ani — timp în care pot încăpea multe fapte mari! — n'aș fost o tragedie zguduitoare și măreață care se încheie prin împăcarea sufletelor, ci un zbucium de fiecare zi, plin de groază și duioșie, și mîntuit prin umilința unor lanțuri care împiedecă mînile și strivesc inima.

El s'a amestecat întăiu în Ardeal, unde se luptau doi puternici pentru Coroana Ungariei, culeasă pătată din mocirla roșie a infrângerii de la Mohács. Ar fi putut să lege de dînsul, ca Ștefan-cel-Mare, pe Secuii deprinși să asculte de porunci venite din Moldova, ar fi putut să cîștige pe Români din Ardeal, coborî de stăpînitorii străinî ai țerii în rîndul dobitoacelor de muncă, povară și petrecere, pe acei Români ardeleni pentru cari Ștefan întemeiase episcopia Vaduluî în unghiu-

de spre Baia al Ținutului. Luî i se păru că e mai folositor să puie mîna pe bogata și tarea cetate de hotar a Bistriței, care se înfiora de mîndrie săsească supt stăpînirea Moldovenilor și scăpă la cel d'intăiu prilej, blăstămînd zilele nenorocite ale robiei. În zădar zdrobi vrednicul fiu al mareluî tată pe Sașii regelui Ferdinand în lupta de lîngă Feldioara — ale cărei ziduri amintesc și astăzi această ispravă străbună —, în zădar împresură Brașovul, în zădar străbătu el, prădînd și amenințînd, Ardealul. Lipsia din aceste fapte îndrăznețe, zgomotoase și scînteietoare, socoteala cea bună, rostul cuminte, «mintea Moldoveanuluî cea de pe urmă». Stăpînirea luî în colțul ardelean vecin cu pasurile prin care trecuseră intemeietorii țerii sale, se risipi în fum peste cîtăva vreme, și însuși trăi în de ajuns pentru ca să-i vadă sfârîmarea.

De la Poloni Rareș avea să ceară Pocuția. El urmâ față de dînșii purtarea lui Ștefan. Ceru dreptate, judecată și, în aşteptarea ei, luă în stăpînire cu arma Ținutul pentru care era cearta. Si el prin hotărîrea lui răpede aruncâ pe vecinii de la Răsărit și Miazănoapte în nedumerire și încurcătură față de mijloacele ce trebuiau întrebuințate. Petru-Vodă făcu însă marea greșală de a înainta prea mult pe pămînt străin, de a merge pe drumuri deschise, de a primi o luptă invățată, în cîmpia netedă, cu pedeștri împotriva pedeștrilor, cu călărimi împotriva călărilor, cu tunuri împotriva tunurilor. El fu

bătut astfel în 1531 la Obertyn, pierdu Pocuția, pierdu cinstea și increderea boierilor, dar nu lăsă nică după aceasta, îndărătnic cum n'a mai fost altul, nădejdea stăpînirii în Pocuția.

Pentru ca să se încerce și mai departe, i-ar fi trebuit o deplină siguranță despre Turci. Aceștia însă erau obosiți de plingerile ce veniau neconvenit la Poartă pentru purtările Moldoveanului, și, văzindu-l aşa de neastîmpărat, aşa de harnic în căutarea dușmanilor, ei se temeau să nu se întoarcă într'o bună zi și asupra lor, urmând și intru aceasta faptele părintelui său. Marele Sultan Soliman, cuceritorul Ungariei, veni în 1538 ca să cucerească și Moldova.

I-ar fi stat bine fiulu lui Ștefan-cel-Mare să lase neamului românesc măcar amintirea unui al doilea Războieni, pentru ca să se mîndrească pe urmă. Ca să se poată bucura însă de cinstea învinsului fără fugă și inchinare, i-ar fi trebuit lui Petru iubirea boierilor, cari să moară în numele său, precum părinții lor muriseră în numele iubit al lui Ștefan-cel-Mare. Dar el n'avea această iubire, și boierimea-l părăsi, primind la Suceava cu pace și cu umilință pe Împăratul din Tarigrad, care li dădu ca oblăduitor pe un Ștefan-Vodă de batjocură.

Lumea-l știa că e fiul rămas la Constantinopol și crescut în obiceiurile de acolo, — până într'afîta încît era bănuit că-și schimbase și legea, — al lui Alexandru fiul lui Ștefan-cel-Mare. El însă, un slăbănonog și un nerușinat, socotî că-și înnalță nemer-

nicia numindu-se în hrisoavele sale fiu al marelui Domn. Aceiași boieră cari își plecase frunțile de trădătoră înaintea lui Soliman, cerură lui «Ştefan-Vodă fiul lui Ştefan» să dea înapoi Moldovei pământurile hrăpite de Turci la suirea lui în Scaun: toată țara dintre Prut și Nistru în apropierea Dunării-de-jos, și, în sus, până la Tighinea, din care Turci făcură marea lor cetate a Benderului. Bietul om nu putu săvîrși această minune, pentru care ar fi trebuit altfel de Ştefan-Vodă, și el fu măcelărit în odăile sale domnești. Deci, după Ştefan-cel-Mare mort la Suceava în glorie, în ascultare și iubire, veniseră pe rînd Ştefan cel Tânăr care perise de otravă și Ştefan Lăcustă (numit aşa după încă un biciu dumnezeesc din zilele sale), care perise de sabie. Cel dintâi fusese dus din Hotin la Putna, unde mormântul său se ridică lîngă al bunicului; acestălalt Ştefan, nepot de fiu și el al aceluiași bunic, fu îngropat în pripă într'un loc ascuns, a cărui amintire se pierdu. Abia trecuse treizeci de ani de la moartea apărătorului Moldovei.

Ucigașii bietului Lăcustă făcură Domn pentru toate placurile și poftele lor pe boierinașul Cornea, care-și aduse aminte deodată că e fiul lui Bogdan Orbul, și se numi în hrisoave și legături cu străinătate cu numele lui Alexandru-cel-Bun.

Peste cîteva lună însă, capul său ușuratec, care se încununase pentru o moarte înainte de vreme, cădea din porunca lui Rareș, care plecase din ascunzătoarea sa ardeleană și căptătase din nou, ca

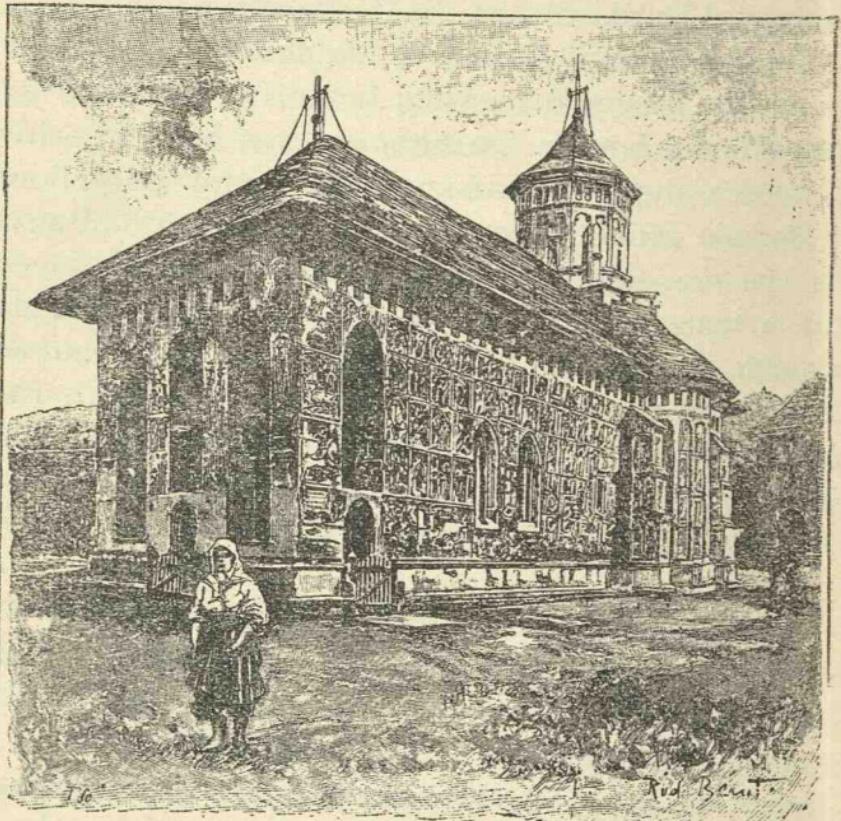
o desprețuită pomană turcească, cerșită de dînsul în genunchi, cu cenușa pocăitului pe creștet, Domnia moldovenească pe care o dobîndise întâi din partea țerii, în numele sfînt al părintelui său Ștefan-cel-Mare.

Era cel d'intâi Domn al Moldovei venit de la Turci, cu oaste turcească, împotriva boierilor și fără știrea țeranilor. De sigur cea mai mare înjosire petrecută după moartea învingătorului păgînilor.

Domnia lui de-a doua ținu numai opt ani. Petru nu mai era el însuși, vînătorul neobosit de cucerică la toate hotarele, ci o unealtă supusă a Sultanului. Sufletul său mîndru perise în ziua cînd el trebuise să iea drumul Ardealului, ca fugar, rătăcind zile de spaimă și nopți nedormite prin pădurile muntelui. Sabia sa nu se mai înălță nică odată pentru el și pentru țara și neamul său.

Avuse mai mulți fiți, dintre cari doi ajunseră să domnească. Cel mare se chema Ilie, ca și orbul fiu al lui Alexandru-cel-Bun. El crescuse mai mult la Constantinopol, unde tatăl său fusese silit a-l trimite ca zălog. Se întoarse mai tîrziu decît Ștefan Lăcustă, și peste cîțiva ani el se coborî din Scaunul Moldovei pentru a pune pe capul său nebun — rușine a rușinilor pentru el și seminția sa! — cealmaua lepădaților de lege. Cu mai puțin de cincizeci de ani în urmă, Moldova o stăpînia Ștefan-cel-Mare, apărătorul credinții.

Pe fratele mai mic și urmașul lui Ilie îl chema

MĂNĂSTIREA MOLDAVIȚA, FĂCUTĂ DE
ALEXANDRU-CEL-BUN.

Ştefan, după numele străbunului. Acest nou Ştefan-Vodă era un stricat, care-şi făcea rîs de casele boierilor săi: ei îl uciseră, prăbuşind asupra-î cortul în care se găsia la Tuţora, în cîmp, din jos de Iaşi, într'o zi caldă de Septembrie. După Ştefan otrăvitul, după Ştefan înjunghiatul venia acest al treilea Ştefan, strivitul. Şi de departe lumină asupra acestor privelişti de ticăloşie şi nelegiuire, cu raze ca nişte lacrămi, chipul de sfint al lui Ştefan-cel-Mare.

Elena, fată de Despot sîrbesc, văduva lui Petru Rareş, îşi logodi în grabă fata cea mai mică, Ruxanda, după boierinaşul Joldea, care va fi simtî şi el că singele lui e acum al lui Ştefan-cel-Mare, şi nu al unuî părinte de rînd. Peste cîteva zile îl gonia într'o mănăstire, însemnîndu-l la nas — pe acest Ioan-Vodă —, un fiu din florî al lui Bogdan Orbul, născut cu o femeie din Lăpuşna, peste Prut.

Lăpuşneanul îşi zise Alexandru-Vodă, după Alexandru-cel-Bun, iar pe fiul său cu Ruxanda, smulsă de la bărbatul ei călugărit, îl numi Bogdan, după bunicul acestuia. Alexandru se luptâ cu un vîntură-ştară Grec, Vasilic Heraclide, care izbuti, bătîndu-şî joc de toate drepturile şi de toate datinile, pe care nu le putea înțelege, să iea Moldova, unde fu al doilea Ioan-Vodă. Peirea străinului de neamul domnesc, de neamul românesc şi de lege veni de la boieri, cari se deprinsese a ucide Domnii, pe cei legiuîţi ca şi pe ceilalţi. Tomşa Hatmanul se făcu el stăpînitor în locul Grecului de lege pro-

testantă, nemțească, și i se păru că numele lui Ștefan-Vodă s-ar potrivi pentru dînsul. Dar Turciț ce veniau cu Alexandru, îl goniră în Polonia, unde totuși el prădase. Aici i se tăie capul în închișoare. Al patrulea Ștefan-Vodă, cel descăpăținat.

Alexandru-Vodă se scăldă în sînge, orbi ca o pedeapsă a lui Dumnezeu și peri în durerea lui și în blestemele altora: se zice că Doamna lui l-ar fi otrăvit, precum otrăvise pe bărbatul ei Doamna lui Ștefăniță.

Bogdan-Vodă, urmașul, se dădu petrecerilor, pe în Polonia cu zgromot și ceartă, fu rînit și oprit în prinsoare acolo.

Atunci Turciț dădură Moldova, fără să intrebe pe nimeni, cuiva care nică nu domnise niciodată, lui Ioan giuvaergiul din Constantinopol, fecior de Armeancă din țară. El își zise fiu al lui Ștefăniță, și a lăsat amintirea unor lupte cu aceiași Turci, aşa cum nu se mai pomenise de mult în istoria țării. Ajutat de Cazaci, el prădă Bugeacul și Țara-Românească. Muri ca un viteaz, vînzîndu-și scump viața. Oasele sale, sfârîmate de goana cămilelor, de care-i fusese legate mînile și picioarele, rămaseră pe cîmpul măcelului celei din urmă din oştirile sale, iar capul său crunt se bătu pe poarta Curții domnești a Bucureștilor. Dar ca să se ajungă acest scop, nu venise în țara, de unde un Sultan ca Mohammed al II-lea nu putuse dezrădăcina pe Ștefan-cel-Mare, nică măcar beglerbegul Rumeliei.

Și, fiindcă războaiele se judecă după scopul căruia i s'a închinat jertfa de vieții, nu trebuie să se uite că Turciții nu avuse înaintea lor pe un apărător al țării, neamului și legii, de care Ioan era pe jumătate străin, ci pe un Domn dorit de stăpînire îndelungată, care-și apăra cuca împotriva acelor ce i-o dăduseră și voiau acum să i-o smulgă.

Ioan, zis cel Cumplit, fiindcă se înfruptase prea mult din singele boierilor, fusese mazilit, bătut și spircuit pentru a se face un loc de Domnie lui Petru-Vodă, fost Domn al Țării-Românești. Și acesta era un trimes de-a dreptul din Tarigradul Împăratului. Dar ceia ce era și mai înjositor, ceia ce însemna încă o treaptă de umilință pe care o coboria țara, era faptul că Petru nu se putea numi fiul unui Domn moldovenesc, cum fusese sau stăruise că sunt căți veniseră înainte de dînsul în vechea Suceavă sau în Capitala cea nouă a Iașilor. Numai mamă-sa, Chiajna, soția lui Mircea-Vodă Ciobanul, Domn muntean, fusese din neamul lui Ștefan-cel-Mare, și Petru, căruia i s'a zis Schiopul, om beteag și bun, purta numele lui Petru Rareș, tatăl Chiajnei. Dar, după judecata acelor vremuri, țara privia pe acest nou Petru-Vodă ca pe un străin, pus cu de-a sila de alți străini într'un loc ce nu i se cuvenia după dreptul cel vechi. Și de aceia în Domnia lui d'intăi veniră necurmat de la Cazaci Niprului, amestec de luptători strinși din lumea largă, tot flăcăi frumoși cari ziceau că sunt Ioan-Vodă, dreptul moștenitor, care n'ar fi perit pe

sîngerosul cîmp al ultimei sale înfrîngerî; ba odată veni și un «Alexandru-Vodă», fratele lui Ioan, pe cînd se mai ațineaă de peste hotar fi de-aî luî Lăcustă și de-aî luî Alexandru Lăpușneanu, — alti «drepti moștenitori».

După cîțiva ani, iarăși Turciî singuri, și fără să întrebe țara, trimeseră un Domn nou al Moldovei, pe un fiu al lui Rareș cu o Săsoaică din Brașov, care ciștigase pe vremea împresurării acestei cetăți de către Moldoveni inima, lacomă și de altfel de cucerirî, a lui Petru-Vodă. El se numi și ca Domn cu numele său din copilărie de Iancu: un ciudat Iancu-Vodă, cum încă n'a mai fost vre-o-dată în Moldova. La rîndul lui, el fu schimbat în folosul lui Petru, căruia i se ceru îndată un bir mai mare și decît acela ce crescuse nespus de mult în veacul de la moartea lui Ștefan-cel-Mare; sărmanul creștin era milos pentru suferințile săracilor, aşa încît fugi la Nemțî, sătul de atîta cinste, și muri la dînșii, de dorul țeriî.

Avuse un fiu Vlad, numit ca la Muntenî, dar pe al doilea copil al său, un copil de dragoste tîrzie și neiertată, cu o roabă, îl numi Ștefan, binecuvîntîndu-l astfel pentru un mare viitor domnesc. Copilul întovărăși pe tatăl său în pribegie: o minune de băiețaș cu ochi mari albaștri, gura mică și lungile plete de aur. El muri la optsprijzece ani, într'o rece zi de primăvară din Alpi, de oftică și de podagră, într'o țară și într'o lege care nu erau ale lui. După Ștefaniî periți de morți străș-

nice, un Ștefan de suferințe blînde, cosit de o moarte zîmbitoare innainte de vîrsta bărbătiei. Era al cincilea după Ștefan-cel-Mare și domnise și el cîțiva ani, întărît de Turci pe lîngă tatăl său bătrînul.

Noul Domn, la sfîrșitul veacului, fu Aron, copil nerecunoscut al lui Alexandru Lăpușneanu, căruia-i sămăna, fiind rău și lacom. Acest Aron-Vodă se făcu, de groaza cererilor turcești, tovarășul de luptă al lui Mihai Viteazul, mîntuitorul prin sabie, răsărit în Țara-Românească. Dar nicăi aşa, ca luptător pentru cruce, el nu plăcu boierilor, și aceștia ajutără pe Hatmanul Răzvan, un om de ispravă în războaie, să se facă Domn. Răzvan se gîndi că e cu adevărat fiul lui Petru Șchiopul, care și-ar fi încălzit inima de slăbănoș la ochii de foc ai Țigancei ce născu în Răzvan un prunc domnesc. El își zise, ca unul ce ridicase arma pentru neatîrnarea de pagînă și ajutorul creștinătății, Ștefan-Vodă. Peste cîteva lunî Poloniî îl goniră, puind — pentru întăriaș dată, ceia ce însemna o nouă injosire — un Domn al lor, care nu era, nicăi după tată, nicăi după mamă, coborîtor al vre unui Voevod din Moldova sau din cealaltă țară cu stăpinire românească, pe boierul Movilă: Ieremia-Vodă. Răzvan cercă să-și capete înnapoi Scaunul, dar fu învins și căzu în mînile unui dușman care nu era plecat să-l ierte. Al șeselea Ștefan-Vodă peri zvîrcolindu-se în vîrful țepej.

Neamul Movileștilor, închinat și Turcilor și Polonilor, plătind bir și pocloane în două părți, în-

chinindu-se umil la doி Dumnezei, neam turcit și leșit, dădu pe Ieremia-Vodă, pe Simion, pe Constantin, pe Mihailaș și Alexandru, pe Moise și pe Miron Barnovschi Movilă. Odată Turci aduseră pe un nou stăpînitor, care se făcea fiu al lui Ștefan-Vodă Tomșa, și-și zicea și el Ștefan. Acest al șeptelea Ștefan-Vodă era un bătrîn viteaz, crud și temut. El domni de două ori, fu mazilit pentru totdeauna și muri la Constantinopol.

Pe rînd se strecurără în Moldova Radu Mihnea, fiul nepotului de vară al lui Petru Șchiopul, Alexandru fiul lui Iliaș și nepotul de fiu al lui Lăpușneanu bătrînul, și, pe lîngă acești «moștenitori legiuitori», un Croat catolic, care slujise pe Turci la pacea cu Germania: Gașpar-Vodă Gratiani. Pentru întâia oară după Despot, întărit de Turci după ce se așezase prin arme însă, Moldova primia de Domn pe cineva care n'avea nică legea nici neamul locuitorilor ei. Ca și Ioan-Vodă el se ridică asupra Turcilor, sprijinit de Poloni, fu învins, și doi boieri îl uciseră în fugă.

Un străin, un Grec, cel d'intăiu Grec în Scaunul țeri, Grec după tată și după mamă, de și botezat cu un nume românesc, fu Lupul, care-și zise ca Domn Vasile-Vodă. El domni mult și cu strălucire, purtând și războaie, pentru lăcomia sa,—căci voia încă un Scaun domnesc, — cu Munteni. În trufia lui, el visă că și urmașii săi, din neam în neam, stăpînesc în Suceava și Iași. Astfel el boteză pe fiul său din căsătoria a doua cu o foarte frumoasă

Cerchesă, rudă a Hanului, Ștefan. Ștefăniță și ajunse Domn. Boala lîngorii, de care murise Ștefan al lui Petru-Vodă, stînse și pe Ștefan fiul lui Vasile Lupu, pe acest tinerel Ștefan-Vodă al optulea.

După el și înainte de dînsul veniră boieră de țară, ca Istrati-Vodă Dabija, un bun bătrîn bețiv, ca Vodă Petriceicu, care se chema Ștefan poate după numele lui Ștefan Lupu, un om vioiu, războinic, iubitor de creștină, — al noulea Ștefan-Vodă, care peri în pribegie fără nădejde, la Poloni. Apoi Cantemir-Vodă bătrînul, un ostaș cumpănit în hotărîrile sale, și fiu lui, Antioh și Dumitru, care chemă pe Ruși în 1711 împotriva Turcilor și fugi odată cu dînșii, fără să mai vadă Moldova, căreia-i făcu cea mai mare cinste cu scările sale; Mihaï Racoviță, care dădu celui de-al doilea fiu al său numele mare de Ștefan: Ștefan Racoviță nu ajunse a domni în Moldova și muri, încă tînăr, de beție, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, ca Domn muntean.

Între ei se vede o clipă Iliaș fiul lui Alexandru Iliaș și ultimul coborîtor al lui Ștefan-cel-Mare. Trăit între Greci, dintre cari a fost de sigur și mama și bunica sa, el știa abia românește și a murit bătrîn, sărac, uitat, între Greci din Constantinopol.

Grecii aceștia, oameni siguri pentru Turci, ajung a stăpîni moștenirea lui Ștefan-cel-Mare. Mavrocordătești, cari se coboriau dintr'o fată a lui Ale-

xandru Iliaș, Casandra, mama Sultanei, soția lui Alexandru Mavrocordat, Tălmaciul Porții; Ghiculești, al căror bunic, Grigorașcu, ținuse pe Maria Sturdza. Și unul și altul din aceste neamuri aveau o obîrșie românească în parte. Callimachii, cari începură a domni pe la 1750, erau coborîtorii Orheianului Calmășul și aï unei Cîmpulungence.

Numai pe urmă, după 1774, veniră Greci curați, printre vlastarele nouă din cele trei neamuri înrudite cu poporul românesc sau pornind de-a dreptul din el. E vremea cînd se înnalță asupra noastră familiile: Ipsilanti, Moruzi, Suțu, Caragea, Hangerli. Vremi grele, în care toată povara Împărătiei turcești slabite, scăzute, putrezite, dar din ce în ce mai lacome, apasă pe umerii țaranului român. Țara fu ruptă în bucăți, ca trupul lui Ion-Vodă: Austria luă în 1775 Bucovina, cu Scaunul sfînt al Sucevei și mormîntul sfînt al Putnei, iar Rusia, în 1812, Basarabia, cu Hotinul, cu Soroca, cu pădurile din Lipnic, marture ale luptei lui Ștefan cel Mare cu Tatarii, cu cetatea din Orhei, cu vadul din Tighinea, cu zidurile din Chilia și Cetatea Albă, — care nu s'aștăpa mai întors nici-o dată la noi.

De la 1822 avurăm iarăși Domnii de țară, cari se păstrară până la Unirea Principatelor în 1859, cînd din Moldova și Țara-Românească, două țeri din Romînime, se făcu România.

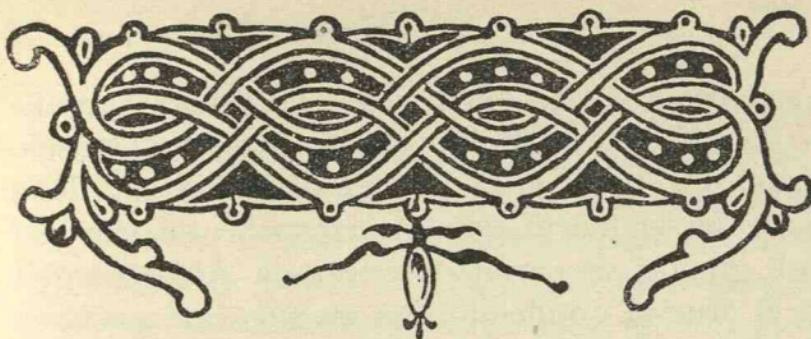
La 1877, patru sute de ani după luptele de la Podul-Înnalt și Războieni, Români, supt Prințipele

Carol, smulseră neatîrnarea lor, într'o nouă luptă biruitoare cu Turci. În 1875, se pomenia un veac de la instrăinarea Bucovinei, și România venită din toate unghiuile locuite de dînsa îngunchiase în 1871, cu toată cuviința tristă a celuī ce se închină strămoșilor pe pămînt străin, înaintea mormîntuluī lui Ștefan-cel-Mare, la împlinirea de patru sute de ani de la clădirea Putnei.

În 1881 se proclamâ Regatul românesc. O conștiință nouă străbatea întreg poporul nostru, și de atunci ea se întărește necontenit. Si această conștiință, uimită de focul orbitor al lui Mihai Viteazul, cere sfaturi de intemeiere înțeleaptă de la cel-lalt străbun, de la Ștefan-cel-Mare.

CARTEA VII.

AMINTIREA LUI řTEFAN-CEL-MARE

I.

Ştefan-cel-Mare la cronicari.

Cărturarii n'aű ştiut să vorbească după cuviință despre faptele lui Ştefan, căruia-i datoria ū însă puțină de a scrie în țara lor și pe limba lor. În puținul pe care l-aű scris ei, cronicari ce înseamnă anii Domnilor, scriitori bisericești și, tîrziu de tot, cîntăreți, se află foarte puțin despre marele Voevod. Sufletele rătăciau aproape de pămînt în vremuri de întuneric și de neîncredere, în vremuri nerecunoscătoare și obosite, și scrisul nostru nu se putea ridica până la înnăltîmea Luї.

Cînd, pe vremea lui Vasile Lupu, Vornicul Grigore Ureche prefăcu în românește spusa săracă a vechilor letopisești slavonești, el se pricepu numai să înnădească pe lîngă dînsa unele din veștile ce se cuprindeau în povestirile bogate și amănunțite ale trecutului altor neamuri. Despre locurile unde s'aű fost dat luptele, despre cetățile de Scaun, despre

bisericile înălțate din porunca lui Ștefan aproape în fiecare oraș al Moldovei, el nu poate să spuie nimic. Ce pune el în scris, nu-l încălzește decât foarte rar și foarte slab, și cugetările lui sunt mai mult gînduri de morală bisericească. Abia la sfîrșit dă el drumul condeiului său greoiu și stîngaciu ca să spuie că Ștefan — al cărui chip adevărat îl putem desluși numai foarte neguros din zugrăveli de cărți sfinte, care dau totdeauna oamenii frumoși cu ochii mari și plete lungi bâlane —, că Ștefan era «om nu mare de stat», că era «mînios și degrabă vîrsa sînge nevinovat», trimețînd din căldura ospețelor de-a dreptul la moarte fără nici-o judecată, el, bunul judecător. Încolo Ureche nu mai mărturisește despre eroul de la moartea căruia trecuseră ceva mai mult de o sută de ani, decât că avea acea vitejie măiestrită și îndărătnică pe care o vedem de al minterea și din desfășurarea războaielor lui.

Cîțî au mai scris povestea trecutului moldovenesc său mulțamit să întregească după scriitorii străini: Leș și Unguri, izvodul bătrîn al lui Ureche. Numai Ioan Neculce, înjghebînd după alți cincizeci și mai bine de ani o istorie bătrînească a Moldovei mergînd până în zilele sale, culege cîte ceva din gura poporului despre cel mai mare dintre vechii Domni neatîrnăți și mai lămurește cîte ceva și din partea lui: precum, despre darea Bugeacului de către Ștefan în mâna Turcilor (cea ce s'a întîmplat numai în 1538), despre păharul de iasp și arcul cu vîrtej ce le-a dat mănăstirii

Putna, unde aŭ stat, în turnul de de-asupra porții, păna la Cazaciĭ prădalnică de supt Domnia lui Constantin Cantemir și păna la egumenul doritor de petreceri, care, la o benchetuală cu oamenii domnești, a stricat la beție minunea de păhar, «ce era în chipul marmurei albe și a farfuriei». Tot el se face a ști că Regele Casimir ar fi dat lui Tăutu cîndva Ținutul pentru care Ștefan se lupta cu Poloniĭ.

Dimitrie Cantemir, marele învățăt de pe acest timp, nu înțelege și nu iubește pe acela către care trebuiau să se îndrepte cu deosebire ochii unui Domn moldovean ca dînsul, care doria să înnoiască pentru țara sa trecutul de liniște și de mîndrie. Istoricii din Ardeal, cari se iviră în a doua jumătate a veacului, nu coborîră nică-unul din ei asupra lui mai ales dragostea ce o aveau pentru neamul românesc întreg, pe care voiau să-l înnalțe strălucitor, curățit de rugina trecătoare a clevetitorilor, în lumina prețuirii tuturora. Poeți de pe atunci erau deprinși a scrie, după modeluri frantuzesti mai ales, mici flecări sunătoare și bine gătite, asupra iubirilor ușoare și legăturilor puțin trainice și adevărate dintre oameni. Trecutul nostru a fost mai totdeauna închis acestor cavaleri de ietac, mai lungi în bărbi decât în gînduri, și unul dintre dînșii, Matei Milo, a cutezat — în neprinciperea și ușurința lui — să apropie pe Alexandru-Vodă Moruzi, un Fanariot cu anul al Turcilor, de măreața umbră argintie a lui Ștefan străbunul.

II.

Panegiricul lui Ștefan-cel-Mare.

Dar în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea duhul sfînt al iubirii pentru trecutul mare se coborî asupra unui călugăr care a fost cel d'intăru cîntăreț al lui Ștefan-cel-Mare.

El trăia în Putna chiar, în ctitoria lui Ștefan, care-și dormia somnul cel veșnic între zidurile ei. Aceste ziduri suferiseră multe, din anii îndepărtați cînd le înălțase spre nestînsă pomenire voința cuceritică a biruitorulu. Pe vremea lui chiar, frumoasa clădire arsese odată până la pămînt, în 1484, în primăvara anului cînd Sultanul răpi Moldovei— Ștefan va fi văzut în acest pojar nimicitor, care alese mănăstirea lui printre toate celealte, o prevestire — Chilia și Cetatea-Albă³⁵⁹. Ea se înălță însă peste câțiva vreme tot aşa de falnică, și daniile o împodobiră și o îmbogățiră până la moartea intemeietorului, care se odihni în cuprinsul ei. Peste ceva mai mult de un veac, cînd Moldova era supusă Turcilor și rău apărată de Domnii cari se strecuă ca niște umbre trecătoare, hoți din Bîrgău, în Ardeal — să credem mai curînd Unguri decît Români —, se năpustiră asupra Putnei, din care luară tot ce se putea lua și încărcă pe caii ce aduse cu dinșii: «argintul și sculele mănăstirei toate, carile aŭ fost făcute de cei Domnii bătrâni», scrie cu tînguire Domnul de atunci, tot un Ștefan, Tomșa al doilea³⁶⁰. Venind cu Cazaciî

săi sălbatecī în ajutorul lui Vasile Lupu, aruncat din Scaun de Logofătul său, — fiorosul tînăr Timuș Hmilnițchi, ginerele Domnului Moldovei, se întări în Suceava, și ostașii săi nesățioși se răpeziră până la Putna, pe care o stricără cu totul, după ce o despoiaseră: Logofătul învingător, Gheorghe-Vodă Ștefan, începu din nou lucrul bisericii, pe care n'auvă însă mulțămirea de a o vedea îsprăvită, căci ea se sfinti abia supt Istrati Dabija, în 1661³⁶¹. Cînd, la sfîrșitul acestuia veac, se începu pentru zeci de ani lupta cea mare dintre Turci și Leși, aceștia din urmă se aşezără în mănăstiri, în care ei vedeaū numai cetăți de apărare și stăpînire: un Romîn trecut, de dorul Domniei, la Poloni, Davidel, porunci din mănăstirea Putnei, care avu să sufere nespus de mult pe urma unor astfel de oaspeți necredincioși și lacomî, pentru cari și crucea răsăriteană și mormîntul lui Ștefan-cel Mare erau de o potrivă un lucru de batjocură³⁶². Poate atunci se scormoni mormîntul lui Ștefan, care fu găsit mai tîrziu fără nicăi o podoabă pe fărîmăturile oaselor sale: Romîni și creștinî de legea răsăriteană n'ar fi cutezat de sigur să tulbure, fie și pentru a căuta podoabe nouă icoanelor, pacea unui mormînt ca acesta.

Egumeni prea bucuroși de mese mari, ca Misail Chisăliță, cel ce strică la petreceri păharul lăsat de Ștefan-cel-Mare, scăpîndu-l din degetele sale slăbite de băutură, grăbiră pustiirea minunatului lăcaș de odinioară³⁶³. Pe la 1750, turnul de la poartă

se pleca spre pămînt, străbătut de crăpătură adîncă, zidul de prin prejur nu mai îndepărta pe nimeni, peste trapezăriile dărîmate și pivnițile umplute cu țerna părăsirii creștea căpaci vînjoși; biserică n'avea acoperămînt și răni de moarte îi crestău păreții; călugării se risipiseră mai toți, căutînd adăposturi mai sigure.

Atunci norocul aduse pe Scaunul de Mitropolit al Moldovei pe călugărul Iacov din Putna, un om sfînt. El cheltui pentru înnoirea desăvîrșită a Putnei toată agonisita vieții sale, și se făcu astfel al treilea ctitor al ei. Cînd un Domn care voia să aibă lîngă sine pe fratele său ca Mitropolit, îl sili să plece, Iacov se întoarse la Putna, de unde pornise, și fu îngropat, peste mulți ani de zile, aice.

Ajutorul de căpetenie al lui Iacov era un învățat călugăr, cunoscător și de slavonește, Vartolomei Măzăreanu. Îi plăcea de o potrivă cărțile bisericești și povestirea întîmplărilor viforoase ale Domnilor de de mult. Mai ales de cînd Iacov îl trimese în Rusia ca să aducă de acolo tipărituri pentru mănăstirea amîndurora, Vartolomei își cheltuia vremea cu tălmăcirea unor tipărituri ca acestea, cu prescrierea de letopisește și alcătuirea de condiții ale hrisoavelor de danie și întărire păstrate prin deosebitele mănăstiri. Astfel ajunse el să stăpînească pe deplin limba înflorită a laudei sfintilor și cunoștința unui timp pe care toate îl amintiau în Putna, cu toate dărîmăturile și înnoiriile.

Pe la 1762, Arhimandritul Vartolomei ajunse și egumen al Putnei, în locul lui Pahomie³⁶⁴. În Rusia el auzise preoți și călugări meșteri în cuvântare läudind înaintea mulțimilor smerite, în ziua hramului, viața ctitorilor vrednică de pomenire. Astfel läudă și el într-o zi de 2 Iulie, între 1762 și începerea războiului apropiat dintre Ruși, spre care mergea inima lui de călugăr, și Turci, în care vedea niște păgini făcători de rău, — pe Ștefan-cel-Mare.

Cuvântul, de o mare frumuseță, e foarte întins, și se imparte în trei părți, care laudă pe rînd vitezia, dreptatea și iubirea de Dumnezeu a lui Ștefan în vorbe ce se înșiră ca o cunună de mărgăritare pentru fruntea străbunului. El zugrăvește pe Sfîntul Moldovei aşa cum a fost în adevăr, ca pe un viteaz fără trufie, «cu picioarele de-apururi pe piatra ajutorului de sus», ca pe un întemeietor, căci «însuși și până astăzi țara aceasta cu dreptele lui asezări se ține», ca pe un cinstitor al clerului, care «pleca armele petrahilului». Înferind mîndria zădarnică a neamurilor mari, suciturile de șarpe ale lingușitorilor oploșită pe lîngă Domniile nouă, și alte păcate ale timpului, Vartolomei ajunge să se întrebe, cum se vor fi întrebăt atiția care auziau povestirile poporului despre Ștefan sau rămîneau gînditorii asupra slovei letopiseteelor: «Oare ne vom mai învrednici și noi a vă avă», voî, vremi ca acelea³⁶⁵?

Lauda lui Ștefan-cel-Mare nu se potrivia cu simțirea sfioasă și cugetarea umilă a unor timpuri ingenunchiate, care cutezau să nădăjduiască mult mai

puțin decât atâta. Ca tot ce nu era de nevoie în biserică sau pe lîngă biserică, ea nu s'a tipărit, și ea se află numai în două manuscrípte — dacă ele nu sînt chiar unul și același —, aşa încît n'a avut nici-o răspîndire³⁶⁶.

III.

Ştefan-cel-Mare și scoala literară nouă.

A trecut apoī mai bine de jumătate de veac, și numele lui Ștefan-Vodă nu s'a mai pomenit în scrise românești. Bucovina intrase în stăpînirea Austriei, și măsurile de orînduire a mănăstirilor luate de Împăratul Iosif hotărîseră că în mănăstirea Putnei vor locui numai douăzeci și cinci de călugări, romîni și, de-acuma 'nnainte, firește și ruteni³⁶⁷.

La 1812 se întorcea însă în Moldova Gheorghe fiul protopopuluī Lazăr Asachi, după ce învățase în Roma multe lucruri și se încălzise de un foc patriotic pe care nu-l aveaū mulți pe această vreme. Gheorghe Asachi era și un poet, un puternic și mîndru poet, care vorbi în versuri de lucruri pe care cetitorii le găsiseră până atunci numai în cărțile de istorie și de limbă ale Ardelenilor, din care se trăgea neamul mamei lui.

Dar din avîntul tinerețelor lui Asachi nu rămase decât hărcicia. El tipări un chip al lui Ștefan-cel-Mare după acela de la Putna, făcut din nou în zile tîrziî; el înfățîșă într'un tabloū pe Ștefan dînd în clipa morții sfaturi înțelepte fiului său; el cîntă și

în românește și în franțuzește — și foarte slab în amândouă limbile — întâlnirea viteazuluī învins cu mamă-sa, neinvinsă, la Cetatea Neamțuluī, și atinse în Nuvelele sale istorice anumite împrejurări din viața Voevoduluī. Dar nu-l înțelesе și nu-l înfățișă nici-o dată după cuviință³⁶⁸.

Tablourile lui Asachi sînt din 1833, poesia despre tăria de suflet a «Doamnei Elena» a fost tipărită în 1841 în revista lui Asachi, *Spiculitorul*, care ieșea în românește și în franțuzește pentru că să răspîndească și în străinătate numele intemeietorului ei. La 1837, Mihai Kogălniceanu, un om de o înnaltă și largă înțelegere, tipăria la Berlin o parte din *Istoria Românilor* în franțuzește, care a fost însă cetită și de aî noștri. Peste trei ani, întors în țară, el începea să scoată la lumină izvoarele trecutului moldovenesc, în a sa *Archivă românească*. După alți trei ani, Kogălniceanu se dovedia un mare cuvîntător, vestind de pe catedra sa de la Academia Mihăileană, — de unde fu aruncat jos îndată, de o Cîrmuire care nu putea face altfel —, evanghelia cea nouă de credință în neam. «Inima mi se bate cînd aud rostindu-se numele lui Alexandru-cel-Bun, lui Ștefan-cel-Mare, lui Mihai Viteazul... Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decît lupta de la Termopile, și izbînzile de la Racova și de la Călugăreni îmă par mai strălucite decît acele de la Maraton și Salamina, pentru că sunt cîștigate de către Români... Baia, un sat ca toate satele pentru

străină, pentru Români are mai mult preț decât Corintul, pentru că în Baia, avanul rigă al Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, Craiul Crailor, cum zicea Sixt al IV-lea [Papa], rînit de sabia moldoveană, fu pus în fugă și uită drumul patriei noastre!»³⁶⁹.

În asemenea cuvinte nu se mai vorbise de zilele vechi ale Românilor, și, ținîndu-se samă de deosebirea timpurilor, ele pot fi puse alătură, încrăpăratului lui Ștefan, cu laudele bisericești ale călugărilor Vartolomei din Putna. La 1845 începeau să se împartă cele d'intâi colii din marea și, pentru acea epocă, măreața culegere a *Letopiselor*, din care se alcătuia, de la un bătrân povestitor la altul, povestea Moldovei luptătoare, chinuite și umilite: Ștefan părea că ieșe din mormînt, buciumindu-și isprăvile pentru a-și îndemna urmașii, din rîndurile cumpănite ale Vorniculu Ureche, înainte-mergătorul marturilor trecutului.

Atunci Moldova văzu ce a fost, și fu cuprinsă de rușine și de jale. Pe cît îngăduia censura într-o țară stăpînată de Domn și de consulul rusesc, mai mare decât dînsul, toti cei ce-și simțiau chiemarea de a împărtăși prin scris frumos gînduri sănătoase și folositoare, se încchinărau înaintea strălucirii moarte a veacurilor voinice: și Alecu Russo, care nu uită pe «voinicii ce dorm la Valea-Albă» și nu doria ca Ștefan să se întoarcă pe pămînt căci s'ar da înnapoi de mînie înaintea celor ce nu

mai aveașă sufletul lui și nu-ă mai vorbiașă limba lucie ca un ascuțis de sabie încercată ; și Costachi Negruț (Negruzz), și poetul tinerimii vioaie, încrezătoare și setoase de luptă, Vasile Alecsandri³⁷⁰.

Într'un calendar din 1845—după ce ieșise în parte *Letopisiile*—Kogălniceanu sau Russo³⁷¹ scrie, zugrăvind lupta lui Ștefan la Baia : « Romînul ii atribuie tot ce-i pare curios, mare, vitejesc și chiar neînteleș. Orice cetate, orice zid, orice val, orice sănătate, întreabă-l cine l-a făcut : el își va răspunde : Ștefan-cel-Mare. Orice pod, orice biserică, orice fințină, orice curte sau palat vechiū, el le va raporta eroului său. Orice bunătate, orice așezămînt ale căruia rămășițe mai trăgănează pînă astăzi, orice legiuire omenească, orice puneri la cale înțelepte, Ștefan-Vodă le-a urzit. În sfîrșit, acest Domn pentru Moldoveni resumă toate isprăvile și instituțiunile făcute în cinci veacuri, de atîția stăpînitorî».

IV.

Ștefan-cel-Mare în literatura poporului. Poamenirea lui în timpurile din urmă.

Poporul era întrebat deci și el despre Ștefan-Vodă, după ce vorbiseră despre dînsul însemnările cărturarilor mai apropiatî de dînsul. Țeranul din munți și văi, din păduri și de pe malul apelor nu știa nicăziua luptelor, nicăziua și nicăzi veacul, căci mai marii lui cuprind mai multe veacuri,

nesfîrșit de multe, cu trupul lor de uriaș; el nu știa nicăi numele boierilor, sfetnicilor, Doamnelor și iubitelor care nu luaseră loc lîngă dînsul înaintea lumiři; el nu putea să deosebească o luptă de alta, ba nicăi-un dușman de celalt; el nu văzuse nicăi-un hrisov de la marele judecător, nu ajungea să-și însemne nicăi-una din datinele la începutul cărora stătuse voința lui; nu cetise măcar una din pisaniile ce stăteař în fruntea bisericilor durate în cei patruzeci și șepte de ani de Domnie.

El știa atît, în marea lui nenorocire și în adîncul lui întunerec, până la care ajungea însă, cu mîngîiere și făgăduielă, o rază bună din acel veac mare, că neamul său a dat cîndva, — dăunăzi, peste trei sute de ani său cu o mie alțiř în urmă, — un om minunat, un sfînt cum nu mai poate răsări altul: el era izvorul a toată vitejia, el era fintina tuturor dreptăřilor, el era marea bunătăřilor. Pămîntul Moldoveř nu fusese al lui numai atunci cînd oamenii de de mult îl putuse vedea; el rămăsese al lui în vecii vecilor, cu totiř oamenii ce se îngropau pe rînd, și, în clipe grele, suspinul și rugăciunea se suiař la dînsul ca la Dumnezeu: «Săracul Ștefan-Vodă, unde-i să vadă?!³⁷²».

Poporul, înaintea căruia stătuseră largi deschise ușile lui, îl chemase la dînsul prin povestea lui iubitoare, care născocia înlocuind adevărul de care n'avea nicăi-o știință: Ștefan nu fusese fecior de Domn, ci copilărise între băieřašii și băietanii satelor, și se arătař la Borzeřti, în Tinutul Bacăului, unde i

se înnălța frumoasa biserică, locurile care-i văzuseră jocul de vitejie. Învărtise în mîni ca ale Făt-Frumosuluï care glumește cu armele grele ale zmeilor, un buzdugan ieften, tăiat din trunchiurile străvechi ale codrului. El străbătuse în peșteri ca să ucidă urși, aşa precum alții de vrîsta lui prindeau fluturi strălucitori de-asupra florilor pajîstei. Meșteșugul luptelor cu oameni răi îl învățase de la arhanghelî trimești de Dumnezeul ce plînge de suferințile săracilor, și, ca să nu sperie pe copil cu penele lor de aur orbitor, ei se făcuseră a fi doți moșnegi, adecă doți moșnegi de la țară, cu căciulile nalte și drepte, cu pletele și barba căzînd în valuri de argint, cu ochi cari văd adînc în amintirile zilelor moarte, cu vorba cuminte și înceată, venind totdeauna de foarte departe, — aşa niște moșnegi cum va fi fost sus pe Scaunul de aur în hainele-i de mătasă încheiate cu pietre scumpe Vodă Alexandru-cel-Bun.

Cînd s'a făcut mare și a început luptele lui drepte și bune, nici-un colț de țară n'a rămas nesfîntit de biruințile lui sau de suferințile cu care le plătia. În scorburile acelea mari de lîngă Baia s'a adăpostit el, singur-singurel în codru, pîndind pe Unguri meniți peirii. Scările acelea tăiate în stîncă aŭ fost făcute pentru dînsul, care căuta vîrful muntelui. Colo la Voronețul din Bucovina, la Dobrovățul din Vaslui, a stat el la ușa sihastrului ce se ruga pentru toți oameni și de la care voiă sfatul cel mai bun ca să mîntuie țara, aî cărei apă-

rători periseră : sihastrul l-a primit în chilie, i-a dat învățatura dorită și i-a arătat prin luminile minunate ce se iviau în paltiniș păduri, în ce loc trebuie să se ridice mănăstirea de multămită. La Podul Înnalt se arată cetatea lui, fundătura unde s'a u grămădit Turciî bătuți, beciul lui săpat în pămînt; podul de colo se zice al Harapuluî pentru că un Pașă din Arabia depărtată a căzut în acel loc, mușcind de durere pămîntul străin. Lîngă Bozienii Neamțuluî, pădurea ce a dăinuit până dăunăzi a fost aceia în care s'a odihnit Ștefan după nenorocirea fără umilință de la Războieni. La Cozmin se știe unde s'a risipit codrul asupra dușmanilor, cari nu mai sunt Leșii, ci Turci adevărați, aceia de cari Ștefan a scăpat țara. Dincoace a u fost vrăjiș Tatarii cu fuioare fermecate și nori de fum, și tăiați până la unul. Cazaciî a u fost nimiciți la gîrla Ca-zacului. La Ciortărei, de unde era poate boierul său Andreico Ciortorovschi sau Ciortoreanul, a dat Dumnezeu o pîclă de a putut să răpuie Ștefan pe paginî. Cei șepte munți din Vrancea a u fost dăruiți de Ștefan la șepte voinici, pe cari mama lor bâtrînă îi dăduse pentru luptele cele nouă, și numele lor era scris în slovele de pe masa de piatră «a lui Bucur». Cutare cruce de la fintina din același Ținut al Putnei mărturisește că acolo și-a dat sufletul, la picioarele stăpînului său, ciobanul care colindase țara întreagă culegînd ostași pentru Vodă, rămas fără tovarăși. Dincoace Ștefan a învins pe strășnicii Căpcăunî, cu cari se putea pune numai unul

ca dînsul. Aceasta-ă, lîngă Cotnari, sau în Bucovina, Dumbrava-Roșie, unde Leșii aŭ asudat sudoare de sînge supt bice și strămurări arînd pentru codrul de stejari cu frunza roșie și răsunetele de gemăt. Oasele acelea înfipte în măruntale rîpeî pe care o spală apele mînioase ale Siretiulu de primăvară, sănt oase de dușmană, pe cari i-a răpus brațul lui Ștefan. Valea Groazei a văzut spaima Turcilor strînși de arma lui răzbunătoare. La Poiana Dealului-Mare se văd cetatea și șanțurile prin care aŭ crezut în zădar Tatarii că se pot apăra de același ascuțis de sabie. La Sîngerî el a vărsat, pe dreptate, acel sînge mult ce se pomenește în numele locului. Din *cerdacul* de lîngă Huși, el a pîndit în zare, peste Prut, mersul Tătărimii pustiulu. În stîncile de la Ștefănești, care ar fi intemeiat fără îndoială de dînsul, Ștefan și-a ascuns mama, care se pomenește la Cetatea Neamțulu, și Domnița, în cămări închise cu uși de fier. În Cotnari ca și în Dobrogea se povestesc luptele lui cu Doamna Catalina, care a pus să se facă fintîni pentru drumeți în marginea drumului mare. Movila aceia din Vasluiu care se zice a lui Burcel, a fost dată de prietenul săracilor unui biet om nevoiaș care chiua în auzul lui arînd Dumineca, pe vremea slujbeî, cu boi de împrumut. Toate satele vreaū să se tragă din strămoși dăruiți de Ștefan pentru vitejie. Unde n'a măritat el fete fără avere, unde n'a făcut el biserică și cetăți și fintîni răcoritoare? În care Ținuturi nu se cîntă vre-o

iubire a frumosului Vodă Stefăniță care coboară pe neștiute inelul său de aur în cofița fetelor ce dau să beie străinului frumos?

Tot ce a fost pe acest pămînt se topește în luma lui.

Se știe că el a murit și că pe mormîntul lui a ars trei zile și trei nopți o lumină pe care n-o aprinsese nimeni. Dar moartea nu i-a luat simțirea, și, cind neamul lui sufere, strămoșul plînge în mormîntul său. Plînge, căci nu se poate mișca, dind la o parte povara grea a marmurii albe. Dar odată și odată el va învinge prin puterea strășnică a durerii sale nemărgenite. Întăiu sabia-î va răsări din groapă, floare de oțel, vestind «războiul cel mare», care va da dreptate neamului românesc. Apoi însuși va ieși în vederea dușmanilor îngroziți, călare, înarmat, săgetind ucigător din ochii săi strășnici, limpeziți de ceața morții îndelungate. Oastea lui, va fi el. Si singele se va sui până la coamele cailor, și poporul lui Ștefan-cel-Mare va avea atunci pretutindeni pace și fericire. Iar el se va culca iarăși în mormîntul lui de la Putna, dormind acum cu dreptii.

Cărturarii aveau de unde culege fapte și povestiri pentru a slăvi numele lui Ștefan: *Letopisițele* li stăteaau înainte, și de pe la 1850 se tipăriau tot mai multe cîntece ale poporului, se cercetau tot mai mult spusele lui despre timpurile bătrîne.

Dar ei n'aveau nicăi puterea de simțire, nicăi bo-

găția de închipuire, nici învățătura și nici adevărată dragoste de țară care ar fi trebuit pentru ca un vrednic prinos să vie și din partea lor. Aceasta trebuie s'o spunem.

Se vede și din următoarea împrejurare :

În 1856, Archimandritul de la Putna, care și el va fi cetit *Letopisețele*, căpătă de la Cîrmuirea austriacă voia a deschide mormintele din Putna pentru a da în sfîrșit lui Ștefan cinstea ce i se cuvenia, pentru a ridica din adîncurile mucede ale pămîntului scormonit de tălahari din alte neamuri, rămășițele lui sfinte.

Ceremonia se începu în ziua de 12 Novembre din acel an.

După ce se descoperiră pe rînd oasele Mariei, fata a doua a lui Ștefan, ale Mariei soția lui Petru Rareș, ale lui Bogdan Orbul, ale lui Ștefan-cel-Tinăr și ale unuia mort domnesc necunoscut, se ajunse peste patru zile la mormîntul ctitorului, așezat în mijlocul bisericii, la dreapta, în locul de cinste.

O lespede groasă, lucrată cu dalta, fu găsită întâia de săpătorii cari se lăsau și ei stăpiniți de evlavia ce cuprindea pe toți cei de față, chiar și pe străinii. Mormîntul se boltia dedesupt. Opt țearani ridicără lespedea, pe cind soborul își înălța cîntările, rugîndu-se pentru strălucitul mort.

Se găsi ce lasă în urmă o strecurare de patru sute de ani aproape: capul păstrat în cea mai mare parte și fărîmături de oase între surcelele sicriului și petecile mantiei; odoarele: cununa,

nasturiī, inelele, sabia le luaseră hoții. Atîta se păstrează astăzi în mausoleul ce s'a ridicat pe urmă lui Ștefan ³⁷³.

Răsunetul fu foarte slab în Bucovina, în Moldova și nu răzbătu în alte părți ale României. Se vorbi totuși încă în Octombrie de ridicarea unei statui în Iași, dar indemnătorul, Caimacamul de atunci al Moldovei, Toderiță Balș, era un dușman al Unirii, și el vorbia de Ștefan-cel-Mare pentru a întreține patriotismul *moldovenesc* al Moldovenilor, în paguba patriotismului românesc. Se găsiră mai tîrziu ziare mai deslușite, care lăudară între toate faptele lui Ștefan luptele lui cu Radu-cel-Frumos și cei doi Basarabi, din care făcură războaie cu Muntenii, ceia ce n'aș fost ³⁷⁴.

Iar literatura tăcu.

Numai cînd studenții din Viena, membrii Junimiei de acolo, îndemnară, cu Eminescu și Slavici în frunte, la o sărbătorire a lui Ștefan la Putna, cu prilejul hramului al patru-sutelea de la intemeierea mănăstiriī, numai atunci amintirea eroului stoarse lui Alecsandri două poesi slabe, cu desăvîrșire reci, care fură cîntate înaintea mormîntului acoperit cu panglici tricolore și cu flori din partea Romînilor din toate părțile. Cu un an înainte, Alecsandri povestise într'un poem lupta de la Dumbrava-Roșie, o lucrare din cele mai bune ale sale, plină de versuri răsunătoare, pe care din nenorocire le

tot întrerup altele, mai puțin îngrijite. În ea se vorbește, fără cunoștință adevărului faptelor, de luptele ce s'a ū putut înclesta între boieri noștri și fruntași Polonilor. Terani și sunt uitați cu totul, fiș codrilor cari cîștigăra marea biruință din codru. Poemul s'a vîndut pentru ajutarea rînișilor din Franța, unde învățase și trăise mulți ani din viața sa cîntărețul lui Ștefan-cel-Mare³⁷⁵.

De baladele, mai vechi, ale lui Bolintineanu aproape nu mai e nevoie să se vorbească: nimeni n'a iubit mai mult pe Ștefan prin ele³⁷⁶.

Ce-a fost mai bun în serbarea de la Putna rămîne discursul, de o mare înnalțare de cuget, bogat în icoane nouă și în gînduri adînci și cumînți, al studentului A. D. Xenopol. Istoricul de mai tîrziu al Romînilor a scos din viața lui Ștefan învățătură folositoare, ca acelea de a face «unirea prin gînd și inimă» înainte de a urmări visuri mari, de a intemeia o cultură adevărat românească, și cît se poate de neatîrnată, în care să se infrățească toți Romînii, de a nu pripi lucruri mari cari vin de la sine altfel și care, dacă li se face silă, pier ca iubitul Psichei, picurat de untdelemnul candelei ce se apropiase fără îngăduire de fața lui cînd dormia; de a «nu ne însela asupra stării în care ne aflăm, de a nu ne orbi noi însine prin lingușiră și înnalțără peste aceia ce suntem în adevăr»³⁷⁷. Sfatură a căror nevoie se simte din neforocire și astăzi, după aproape patruzeci de ani!

O statuie a lui Ștefan-cel-Mare s'a înălțat la Iași abia în 1883. O făcuse un meșter străin, și a făcut-o rău, cum nicăi nu se putea altfel, căci numai cine face parte dintr'un popor îi poate înțelege în adevăr eroii, îi poate iubi și li poate da viața bronzului, a marmurii, a picturii sau a cîntecului. Între cuvîntările rostite atunci aŭ fost și de acele care n'aū ținut seamă de sfaturile înțelepte pe care le dăduse studentul Alexandru Xenopol celor mai bătrîni decît dînsul la 1871.

Iar în literatura romînească a fost o tăcere....

Afară de marele poet Eminescu: cunoscător desăvîrșit al poporului, al trecutului, minte adîncă și bogată, inimă cuprinzătoare, de la care pornise și gîndul serbării din 1871. Dar în Iașiînstrâinați, în mijlocul marii serbări oficiale, el s'a lăsat furat de gînduri triste, și, unde era să se înnalte imnul mîndru către ceruri, de pe buzele-i îngălbene zbură duioșia deznađăjduită a unei doine de plîngere și răzbunare³⁷⁸.

Vor ști poeții, scriitori de astăzi să dea glas iubirii nemărgenite cu care, de patru veacuri, mîile de miî ale poporului aŭ încunjurat, și mai departe decît hotarele Moldovei, chipul de viteaz bun, cuminte și sfînt al celui mai mare om ce s'a ridicat dintre Romîni? Se vor înfrăți ei înnaaintea acestuă altar, măcar pentru clipa în care se în-

nalță liturghia recunoștinții de marile mulțimi care nu pot nică să vorbească, nică să cînte?

Nu prin silinți răzlețe, ci prin buna înțelegere la lucrul harnic, se intemeiază învățatura, cultura unui popor, care e vitejia de astăzi, și la această muncă locul cărturarilor e în frunte, — ca să îndemne și să îndrepte.

N O T E

- 1 V. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 168.
 - 2 Pentru care, Cneajna, Cheajna, v. *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, VII, pp. 377-9.
 - 3 Pentru căsătoriile și copiii lui Alexandru, v. *Studii și doc.*, VI, pp. 625-6.
 - 4 V. actul din *Rev. p. ist., arch. și fil.*, VII, pp. 370-2, care nu poate fi însă din 1432 (6940), ci din 1433 (6940). Cf. *Studii și doc.*, VI, pp. 651-3.
 - 5 V. *Studii și doc.*, III, p. xiv; Bogdan, *Documente și regeste*, p. 25 și urm.
 - 6 Pentru moșia Tulova, v. *Studii și doc.*, VII, p. 181.
 - 7 V. numele lor în actul din 16 Septembrie 6944.
 - 8 1442-3. *Archiva istorică*, I¹, 123; Ulianicki, *Materiale*, p. 61.
- Actul din 29 Novembre 6951, Suceava, al lui Ștefan, e din 1443, nu din 1442 (Ulianicki, p. 60, n° 53^b).
- 9 Cîteva luni după orbirea lui Ilie, Ștefan, care se afla în Roman la acea dată de 25 August 1443, împreună cu fratele său Petru, poate aduce înainte numai mărturia boierilor Neagoe, Hudici, Duma Vornicul, Negrilă, Coste Vistiernicul, Sima Logofătul (Bibl. Ac. Rom., ¹/LI). În asigurările date de Ștefan Brașovenilor la 1-i^u Mart 1444 (copie în Bibl. Ac. Rom.), el spune că aceştia «usque modo audacter non estis ausi cum bonis vestris Moldaviam subintrare».

10 Ulianicki, p. 70, n° 64.

11 Între documentele latine de la Brașov e și unul din 28 Maiu, Vasluiu, fără an, prin care «Ştefan-Vodă» asigură pe Brașoveni că vor putea merge de acum în pace prin Moldova, căci el a încheiat lupta cu «fratele său Petru Voevod», care se aruncase asupra lui.

12 *Arch. ist.*, I¹, p. 123.

13 *Arch. ist.*, I¹, pp. 113, 153 (April 1448, Pobrata: începutul Domniei lui); Ulianicki, p. 70 și urm.; Bogdan, *Doc. slavo-rom.*, pp. 51-2. Din compararea acestor acte se vede că acel din Octombrie 6956 are mai puțini boieri decât cel din April 6956, așa că-i pare anterior: deci ar trebui scăzut din prima dată 5509, nu 5508. Numele Vornicului Duma, care nu apare în April 1448 și se află în August, hotărăște însă (Giurescu, în *Conv. lit.* pe 1900, p. 744).

14 Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 599.

15 Fessler, *Gesch. v. Ungarn*, II, p. 515; Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă* (la care trebuie să se adreseze cetitorul totdeauna cînd nu i se dau aici alte izvoare). Documentul Pec. 7 al Ac. Rom., datat Suceava, 23 Iulie 6956 (1448), dă boieri ce se află și în actul de închinare, cu Neagoe Logofătul în frunte, și, pe lîngă ei, pe Nicoman, Cristea Spătarul, Sîrbul Postelnicul, Danciu Vistierul (e o întărire pentru Ioan Porca).

16 V. *Studii și doc.*, VII, p. 141, n° 7. Oltea-i zice Pomelnicul de la Bistrița (Melchisedek, în *Analele Academiei Române*, VII, p. 184). Un document necatalogat de la Ac. Rom. (întărire pentru uricariul Eremia Băseanul, Vel Vătav de Vasluiu) pomenește pe «părintele său [mamă, cred] Oltea», ce trăise supt «Pătru-Vodă bătrânul» (Rares).—Numele de Maria în *Arch. ist.*, I, p. 115.—Vlaicul e pomenit ca «unchiul» al Domnului în-

tr'un document din 467 (*Studii și doc.*, VI, p. 173, n° 1). Ca pîrcălab în cele două cetăți până la 1480, *Uricariul*, XVIII, pp. 1479-80. În 1480, siul; *ibid.*

17 *Uricariul*, l. c., pp. 465-6, 481.

18 Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 180.

19 Klaic, *Gesch. Bosniens*, p. 379.

20 Ulianicki, pp. 76-7. Cf. documentul inedit din 26 Maiu, în Bibl. Ac. Rom., 118/LXVII. El dă ca marturi pe: Duma Braievici, Stanciu, Manoil, Mircea, Dulcescul, Coste Vornicul și fratele său Petru, pîrcălabi de Cetatea-Albă, Costea Andronic, Ivan Bălcian, Sandrica Aprod, Petru Vistier. Scrie Vulpaș. Logofătul e Mihail (Mihul).

21 Cf. Cron. de la Bistrița, în Bogdan, *Cron. inedite*, și Ulianicki, pp. 69, 72.

22 Lewicki, *Codex epistolaris saeculi XV*, II, pp. 40-1, n° 34.

23. E deosebit de Costea Danovici. Pe Costea îl găsim «pîrcălab» prin escelență între 6956 și 6961 (*Uricariul*, XVIII, p. 478). Avea un frate, Petru. În 1449 el se judecă cu Gherghe Heregariul (Bănarul) (Ulianicki, pp. 75-6).

24 Cf. Dlugosz, ed. in 8°, XIV, cu Lewicki, II, pp. 51-3; Rykaczewski, *Inventarium, cracoviense*, p. 258. Cf. de același *Index actorum* n° 2687: la 6 Iulie 1450 se scria despre pregătiri războinice în Polonia.—Bogdan se coborîse încă de pe la 24 Martie la Iași («Forum Silistrorum»=«Filistinorum»), de unde stăruise pe lîngă Brașoveni pentru doi locuitori din Ardeal. El pomeneste pe tatăl său Alexandru: «Alexander Wayvoda, pater noster»; Szabó, *Székely Oklevélétár*, III, pp. 62-3, n° 454.—Jurămîntul lui către Iancu-Vodă s'a tipărit de d. I. Bogdan, în *An. Ac. Rom.*, XI, pp. 53-4.—V. și anexa 1.

25 Dlugosz, *l. c.*, singur izvor. Pentru omorul lui Bogdan-Vodă, v. același cronicar și cronicile moldoveniști, în Bogdan, *Vechile cronice și Cron. inedite*.

26 Ulianicki, pp. 78-9, n° 71. Cf. pp. 77-8, n° 70. Documentul cel d'intăiu, datat de la Facerea Lumii 6960, nu poate fi din 1451, pentru că Dlugosz spune lămurit că, după săvîrșirea crimei, Petru goni pe Alexandru, care nu căpătă până la sfîrșitul anului Suceava.

27 Dlugosz, ed. in 8°, XIV, pp. 112-3.

28 *Ibid.*, pp. 117-8.

29 Cf. *An. Ac. Rom.*, VIII, p. 239 și urm. Originalul în Bibl. Ac. Rom., Pec. 8. Pe dos stă scris: «Allexandri Wayde... norum 1479 (*sic*) fuit act... norum. Petri Wayde, continens quod in nullo loco partis Moldavie tributum Czuczchavie exigatur nisi in loco Czuchavie, et non exigatur de tributo plus quam secundum consuetudinem observatam tempore Allexandri Wayde». Apoi, slavonește: «Brașoveană».

30 Bogdan, *Cinci documente*, pp. 58-60; Hurmuzaki, II¹, n° 1.

31 Dlugosz, XIV, pp. 133-4.

32 Hurmuzaki, II², pp. 656-7, n^o DVII. Că Septembrie 6961 înseamnă aici 1453, se vede dintr'un act latin dat de aceiași Trimești, în aceiași zi, cu data de la Hristos (Ulianicki, pp. 79-80, p. 82, n° 74).

33 Cronica de la Bistrița îi zice însă Aron, nu Petru.

34 Orest Popescul, *Cîteva documente moldovene*, I, Cernăuți, 1895, pp. 8-9; Ulianicki, la același an.

35 Tratatul din Bănila, «6963...», se află în Hurmuzaki, II², pp. 659-60, n^o DIX. Alexandru făgăduia ajutor contra Tatarilor, și se îndatoria ca la întîmplare să nu fugă aiurea decît în Polonia. Fiecare cu nevoie lui!

36 V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 535.

37 Cel din Suceava, 18 Februar 6964 (1456) (Bibl. c. Rom., Pec. 179), pentru protopopul Ioil și un grămatic, înșiră pe Bratul, Manoil, Hotco Vornicul, Stančiul, Mihail Logofătul, Oană al lui Julea, Ioan Baceanul, Petru pîrcălabul (fratele lui Costea), Cozman al lui Șandru, Danciul, Sin de Hotin, Dragoslav, Duma Micaci, Radul Spătarul, Micul Postelnicul, Ili Vistierul, Dragoș Ceașnicul, Mihul Stolnicul, Petru Comisul. Tot așa cele din 23 și 29 August 6963 (1455), ultimul pentru Duma Micaci, cel d'intăiu pentru Todor Limbădulce (*ibid.*, doc. 123/LXXVI; Pec. 158), ambele din Suceava. La 5 Februar 1445 (lipsește locul), Alexandru enumeră pe Duma Braevici, Manoil de Hotin, Stanciul, Petru pîrcălabul, Oană al lui Julea, Danciul pîrcălabul, Cozma al lui Șandru, Fedor Vornicul, Albu Spătarul, Petrica Postelnicul (*ibid.*, doc. 87/xxx).

38 «Quendam Lithuanum»; Dlugosz, XIV, p. 216.

39 *Ibid.*, pp. 234-5.

40 Hurmuzaki, II², pp. 667-8, n^o DXII.

41 *Ibid.*, pp. 672-3, n^o DXV.

42 *Ibid.*, pp. 64-7.

43 *Ibid.*, p. 670 și urm.; Ulianicki, p. 88.

44 Bogdan, *Vlad Tepeș*, București, 1896; Iorga, *Lureri nouă despre Vlad Tepeș*, în *Con vorbiră literare* pe 1901; Bogdan, *Documente și regeste*, p. 62 și urm.

45 Hurmuzaki, II², pp. 675-7, n^o DXVI (1-iū April 1457).

46 Știrile despre acest războiu le dau numai Cronicele slavone ale țeri, publicate de d. I. Bogdan, în *Vechile Cronice și Cronice inedite*.

47 Ureche, p. 152.

48 Raport venețian din 1502, în Hurmuzaki, VIII, p. 36.

49 V. documentul din 12 April 6966 (1458), tipărit în *Cronica Romanului*, I, pp. 118-9, și documentul inedit din 13—6966 (?6967), în Bibl. Ac. Rom., Pec. 172. Boierii nu sunt aceiași în amândouă actele. Un act din 31 April 1458, fără boier, în Ulianicki, p. 95, nr. 84. Un document din Suceava, 11 Novembre 6966 (1458), în Bibl. Ac. Rom., 237/XLVII.

50 Lewicki, II, p. 98, nr. 79 (1458).

51 Hurmuzaki, II², pp. 111-2.

52 *Ibid.*, pp. 126-7, nr. cvi (4 April 1459).

53 *Uricariul*, XVIII, tabla.

54 *Arch. ist.*, I², p. 7.

55 *Uricariul*, XVIII, p. 465.

56 Ulianicki, p. 99.

57 Hurmuzaki, II², pp. 685-6, nr. dxviii, dxix. Ultimul nr. e, de sigur, nu din «Iunie» 6968, ci din Ianuar-April, căci lipsesc boierii raliați. Cf. Ulianicki, pp. 92, 95 (nr. 84), 95-6 (nr. 85), 96-9.

58 V. scrisorile lui Dan în Bogdan, *Documente și regeste*, nr. 1.

59 Teleky, X, pp. 582-3.

60 V. Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Tepes*, în *Convorbiri literare* pe 1901.

61 Chalkokondylas și povestirea venețiană din Iorga, *Acte și fragm.*, III¹, p. 13.

62 *Acte și fragm.*, III¹, p. 12.

63 *Studii și doc.*, III¹, p. xxv.

64 Ele fură găsite la cucerirea din 1596 a Ismailului vecin de către creștini. V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 210.

65 *Studii și doc.*, III¹, p. xxx.

66 Scrisoarea și lista lui Vlad, în Bogdan, *Vlad Tepes*, p. 78 și urm.

- 67 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 377.
- 68 Dlugosz, XIV, la anul 1460.
- 69 Bianu, în *Col. l. Traian*, 1883, pp. 34-5.
- 70 Hurmuzaki, II², pp. 135-6, n^{le} cxv-vi.
- 71 *Ibid.*, p. 695 și urm.
- 72 Anonimul Ragusan de supt Baiazid al II-lea; manuscript în Biblioteca Imperială din Viena, lat. 3522, fol. 144-54.
- 73 Dlugosz, XIV, p. 495.
- 74 *Studii și doc.*, III, p. xiii, nota 2.
- 75 *Uricariul*, X, pp. 146-7.
- 76 Anonimul ragusan.
- 76^a (p. 97). Pentru rînirea lui Ștefan, v. cronicile moldovenești.
- 77 Cf. *Studii și doc.*, III, pp. xxx-ii. V. *Monumenta Hungariae historica, Acta extera*, IV, pp. 171-3. Pentru întreaga luptă, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 121 și urm. Documentele care stabilesc itinerariul în Ardeal al Regelui, în Hurmuzaki, II².
- 78 V. povestirile germane și rusești tipărite de I. Bogdan în lucrarea sa *Vlad Țepeș și de Gr. C. Conduratu*, în *Michael Beheims Gedicht über den Woivoden Vlad II. Drakul*, București, 1903.
- 79 Că Alexandru e fiul Maruștei (Măruștei) și că aceasta nu e o Doamnă, se vede din pomelnicul de la Bistrița (Melchisedek, în *Analele Academiei Romîne*, VII, p. 187, nota 3). El apare însă întâia oară în Septembrie 1464 (1464): v. *Studii și doc.*, V, pp. 385-6, n° 1. Pentru căsătoria lui Ștefan, v. cronicile moldovene.
- 80 Dlugosz, XIV, p. 547.
- 81 Pentru acest negoț, v. Hurmuzaki, II², pp. 699-700, n^o DXXIV. E tocmai o întărire de privilegiu pentru unii dintre acești negustori: cei din Lemberg.

- 82 Numele lor într'un act din 12 Septembre 1463; *Studiș și doc.*, V, pp. 385-6, n° 1.
- 83 Melchisedek, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 185.
- 84 Wickenhauser, *Putna*, p. 161; *Arch. ist.*, I, p. 124.
- 85 Elena apare, lîngă Alexandru, în 1466 (*Arch. ist.*, I¹, p. 114).
- 86 Hurmuzaki, II², pp. 701-2, n^o DXXV.
- 87 Melchisedek, *Cron. Hușilor*, Apendice, p. 10.
- 88 *Acta extera*, IV, p. 307.
- 89 *Acte și fragm.*, III¹, p. 43.
- 90 Hurmuzaki, II², p. 137, n^o CXVII.
- 91 *Acta extera*, V, p. 69, n° 41.
- 92 De sigur nu pe Berendei Litvanul (v. p. 60), cum crede Dlugosz.
- 93 V. *Acta extera*, V, pp. 341-2.
- 94 Un act din Trotuș, 29 Novembre, al Regelui în Hurmuzaki, II², p. 177, n^o CLVI.
- 95 S'a răspîndit chiar zgomotul că Regele ar fi fost omorît. Pomenindu-l, regele Boemieî felicită pe Matias că a primit rana sa în față (*sic*). V. Teleky, XI, p. 306. În Teleky se poate urmări itinerariul lui.
- 96 Bonfiniu, ed. din 1690, pp. 396-7.
- 97 Hurmuzaki, II², pp. 703-6. Cf. Dlugosz, XIV, pp. 510-1.
- 98 Cronica moldovenească și Dlugosz, XIV, p. 525.
- 98^a (la p. 117). Cneajna face o danie Neamțului, pomenind pe Alexandru și pe Marina, mama ei, la 1470 (*Rev. p. ist., arch. și fil.*, VII, pp. 378-9).
- 99 *Studiș și doc.*, III, p. XXXIV. Voievodul Ardealului scrie la 10 Mart că «Vaivodas partium Moldaviae et Transalpinarum se approntuare». La 4 Februar Radu era însă în București. La 8 Novembre Vornicul Neagu scrie Brașovenilor pentru un Gașpar Italianul, fără a

pomeni războiul. — E neînțeleasă scrisoarea din «opido nostro Repcz» (Cohalm) a lui Radu: «ego Radul genitor Vaivoda domini nostri partium Transalpinarum ac alii iudices de praedicta Repcz, vestri amici et fratres toti» (20 Iulie 1468). Afără numai dacă e vorba de tatăl, adăpostit și el în Ardeal, al unuia pretendent. Cf. și A. Lăpădatu, în *Transilvania* pe 1902.

100 Ulianicki, p. 50.

101 Lupta e povestită în Dlugosz, XIV, pp. 530-2, la anul 1469, în vară. Din versiunile Cronicii moldovenești, numai Cronica putneană o pomenește pe scurt, dând ziua de 20 August 6978, ceia ce ar corespunde ca an lui 1470. E de fapt o încurcătură. Îndată după această însemnare, vine a sfintirii Putnei, aceia în adevăr din 6978, Septembrie, adecă, după socoteala care începe anul la 1-iū Septembrie: 1469. Să se mai ție samă că a treia mențiune privește luarea Brăilei, iarăși în adevăr din 6978 (Februar). Această potrivire a știrilor a făcut să se scrie anul 6978 și înaintea zilei de 20 August, cind s'a dat lupta de la Lipnic. Mai adaug că pîrcălabul cetății Orhei, innăltate în urma acestei năvăliri a Tatarilor, apare încă din Octombrie 1469 (*Uricariul*, XVIII, p. 33). — Solia către Brașoveni trimeasă de boieri la 27 Iulie nu poate privi decât asigurarea lor printr'un tratat de negoț (eî ajutase mult pe Matiaș, care-i răsplăti cu tot felul de drepturi; v. Teleky, *l. c.*, p. 291 și urm.), iar nu o încercare de împăcăciune cu Regele chiar. V. *Studii și doc.*, III, p. xxxiv.

102 Pentru închisoarea lui Eminesc, v. ale mele *Acte și fragmente*, III¹, pp. 50-1. Dacă, precum bănuiesc, Eminesc fratele Hanuluă (un Han de răscoală) e «fiul»

de care vorbește Dlugosz, atunci trebuie înălăturată spusa acestuia că principalele tatar a fost omorât cu o moarte grozavă. Și după lupta de la Podul Înnalt Ștefan n'a voit să răscumpere robi și a ucis pe cei cari-i cereau în numele Sultanului.

103 *Acte și fragmente*, III¹, p. 46. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 131 și urm.

104 *Uricariul*, XVIII, pp. 32-4.

105 *Ibid.*, p. 58 și urm.

106 Melchisedek, *Notițe istorice și archeologice*, București, 1885, pp. 150-1.

107 Neculce, *O samă de cuvinte*, p. 179.

108 Mențiunea în Cronica putneană. Dacă Ștefan a făcut sfîntirea Putnei îndată după lupta de la Lipnic, ea trebuie așezată în 1469, nu în 1470. Dovadă despre aceasta avem și faptul că încă din Maiu 1470, egumen la Neamț e Silvan, înlocuitorul lui Ioasaf, trecut aici, la Putna (Wickenhauser, *Putna*, pp. 156-8).

109 Data în Cron. bistrițeană. Pentru scrisoarea din Buzău a lui Radu către Brașoveni, cu mustări pentru ajutorul dat lui Ștefan, v. *Studii și doc.*, III, p. xxxiv.

110 Numele de Iușco din Dlugosz, XIV, p. 542, trebuie îndreptat sau înțeles aşa. V. *Uricariul*, XVIII, p. 508. V. *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 701.

111 V. Cronica bistrițeană și cea moldo-polonă (sau Ureche).

112 Pentru Smeredova, v. Bogdan, pp. 262-4.

113 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 275-6. Cf. Ulianicki, p. 108, unde s-ar vedea, altfel, cu socoteala anului de la 1-iu Septembrie, Divanul din August și cel din Septembrie ale aceluiași an.

114 V. și noul Divan în documentul din 13 August 6979 din Suceava; Bibl. Ac. Rom., Pec. 136. Cf. Ulia-

nicki, p. 108, n^{le} 97, 97^a, și Wickenhauser, *Putna*, pp. 158-9. Și aici e evident că anul începe cu Ianuar și că Divanul din Septembre 6979 e pentru anul 1471.

115 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 70-1, n° LXXIII. Pentru luptă, toate versiunile cronicii moldovenești.

116 Cопиј de documente ardelene la Bibl. Ac. Rom.

117 Pentru ruinele ei, v. Lăpădatu, *Vlad Călugărul*, București, 1903, p. 33, nota 1. Pentru înnalțarea cetății, Jablonowski, *Sprawy wołoskie za Jagellonow*, în *Zródła dziejowe*, X (Varșovia, 1878), pp. 28-9.

118 Dlugosz, XIV, p. 557.

119 Jablonowski, pp. 28-30.

120 Teleky, XI, pp. 408-9, n^o DVIII; p. 444.

121 Scrisoarea lui Radu, din «1472», către Brașoveni (copie la Bibl. Ac. Rom.): «frater noster Pongracz Vai-voda transilvanus». Cf. Teleky, XI, p. 458.

122 *Acta extera*, V, p. 93.

123 Cf. Dlugosz, XIV, p. 569 și *Acta extera*, V, p. 212, n° 149; pp. 214, 217. V. și *Chilia și Cetatea-Albă*, pp 132-4.

124 *Acta extera*, V, pp. 240-4. Cf. Enrico Cornet, *Le guerre dei Veneti nell' Asia*, Viena, 1856, in 8°.

125 *Studii și doc.*, III¹, p. xxix.

126 La Ac. Rom., se află în copie o scrisoare a amîndurora, «senior et iunior», către Brașoveni (fără dată), din satul de lîngă Sighișoara, la «21 Ianuar», fără an. Că ea a fost scrisă pe vremea prădăciunilor lui Vlad în Ținutul Bîrsei (v. mai sus, pp. 79-80), dovedește pomeneirea celor suferite de Brașoveni, cari n'ați mai fost jefuiți în toată această epocă: «pradati (*sic*) et percruciati»; se vorbește și de «vestri malefactores et interdictus (*sic*) vestri». Ura ce a izbucnit mai pe urmă între ei (Orășanu, în *Convorbirile literare* pe 1903) și faptul

că Basarab-cel-Tînăr pomenește în 1478 pe «cel întru sfântă odihnă răposat părintele Domnii Mele», atunci cînd Laiot trăia încă (Lăpădatu, *Vlad Călugărul*, p. 15, nota 5) aŭ fost aduse înnainte pentru a înlătura legătura de tată la fiu a celor doi Basarabi. Însă sentimentele de familie ale Domnilor noștri de atunci erau une ori foarte slabe; apoī documentul din 1478 e păstrat numai în traducere. Trebuie să ținem de sigur în samă viața împreună la Sighișoara a celor doi Basarabi, identitatea numelui lor, foarte rar, siguranța că al patrulea Basarab (Neagoe) se dădea drept fiul lui Basarab-cel-Tînăr. Dar acestea nu sunt încă motive îndestulătoare pentru a păstra părerea veche, pe care o împărtășesc și eu. Însă Basarab Tînărul își zice în documente «fiul prea-bunului Basarab» la 1478, «fiul lui Basarab Voievod» la 1474 (cf. Venelin, *Vlaho-bolgarscă gramată*, p. 111; Bogdan, *Doc. și reg.*, p. 86), fără a spune vre-o dată după obiceiū, că acest Basarab e mort. «Bun» se întrebuiță la pomenirea unuī Domn în sensul de «gratiosus» iar, cînd Domnul nu mai era în viață, se adăuga «și răposatul», — și chiar în actul din Pitești, 1481 al lui Basarab-cel-Tînăr (Bibl. Ac. Rom.) nu se adauge acest calificativ, ci se păstrează vechea deprindere de cancelarie, pe un timp cînd Laiotă era acum mort. Mai facem următoarea observație: e neîndoianic că Basarab-cel-Bătrîn (Laiotă) era fiul lui Dan al II-lea, și iată că într'un act din 1480 Basarab-cel-Tînăr pomenește pe moșul său (*dead*) Dan-Vodă (Venelin, pp. 121-3; Ștefulescu, *Minăstirea Tismana*, ed. a 2^a, p. 170). Privilegiul, citat de Basarab, al lui Dan-Vodă pentru Tismana e însă cel din 1424, tipărit în *Arch. ist.*, II, pp. 19-20. — Laiotă (Basarab-Vodă) e de sigur același cu Basaraba pomenit ca fost

Domn într'un act din 2 August 1453, fără a se zice că a murit («din zilele lui Basaraba», «și dețe lui Basaraba un cal»). V. Onciu, în *Conv. literare* pe 1903, p. 711. — Basarab-cel-Bătrân se însură probabil în Domnie cu fata lui Sinadinos («din Sinai»), fiu el însuși al unuia «Căpitân» (de Mare; *capetano, capudan*) al Turcilor, de neam grecesc. V., pentru el, Bogdan, tabla, și Lăpădatu, p. 19 și notele 5-6. Fata lui Laiotă pe care o prinse Basarab-cel-Tînăr, era cu această femeie; bunica Tinărului, prinsă de Bătrân, era mama soției d'intăiu a acestuia din urmă.

- 127 Scrisoarea din 1460, citată în nota precedentă.
 128 V. tot nota 126.
 129 Scrisoarea «din tabără», 1472. *Studii și doc.*, III, p. xxxv, nota 3.

130 Bogdan, *Doc. și reg.*, p. 74.
 131 Jablonowski, p. 31, n° 8. Aceasta face pe Dlugosz (XIV, p. 621) să scrie: «Siculi, quorum terram, ab Hungariae regno abstractam, in suam ditionem redegerat». Dar, cum vom vedea, această stare de lucruri nu dăinuia și în 1475, cînd o pomenește cronicarul polon.

- 132 Scrisoarea citată a lui Radu către Brașoveni.
 133 *Studii și doc.*, III¹, p. 47.
 134 Pentru Mangup, v. tabla cărților mele *Chilia și Cetatea-Albă și Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*. Se spune despre Maria că era sora lui Alexandru, și știm că acesta era frate cu Isac. Cu toții par fiți lui Olobei.

135 Wickenhauser, *Putna*, p. 162.
 136 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 146, nota 1.
 137 Melchisedek, în *Rev. pentru istorie, archeologie și filologie*, I, pp. 257, 259-60 și planșele; cf. *Cronica*

teriorii; Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, pp. 80-2 (cf. a mea *Ist. lit. rom.*, II, p. 567).

138 Dlugosz, XIV, p. 583.

139 *Ibid.*, p. 587.

140 *Ibid.*, p. 590.

141 Hurmuzaki, II², pp. 124-5, n^o ciii. Scrisoarea, pomenind înfrângerea din Iulie 1473 ca întimplată «anul trecut» (anul *musulman* însă), e din 1473-4. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 133, nota 1. Una tocmai ca aceasta, către regele Ungariei, în *Acta extera*, VII, pp. 293-5.

142 Dlugosz, XIV, pp. 589-90.

143 *Acta extera*, V, pp. 222, 247 și urm. Cf. cu povestirea din Hammer, *Gesch. des osmanischen Reiches*. V. și Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, II, — mai ales p. 355, nota 1.

144 V. nota 141.

145 *Acta extera*, V, p. 250, n° 174.

146 «Potocă vodna» din Cronicile originale, tradus de Ureche cu «Cursul Apei», nu poate avea alt înțeles decât *vad*.

147 Cronica țării și Dlugosz, XIV, pp. 600-1.

148 Gelcich, *Diplomatarium ragusanum*, pp. 630-1.

149 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 76, n° LXXVII: «Ștefan Voievod vine cu toate ostile sale în ajutorul nostru».

150 Dlugosz, XIV, pp. 601-2. În Februar 1474 se află Ștefan la Vaslui și după documentele slavone din Brașov (comunicație a d-lui I. Bogdan).

151 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 132, nota 3.

152 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 78, n° LXXX.

153 Dlugosz, XIV, pp. 608-10.

154 Numai aşa se pot lămuri știrile, singure pentru aceste fapte, ale Cronicii moldovenești. Cf. *Studii și*

doc., III, p. xxxvii. Dlugosz spune că Ștefan ar fi bătut el pe Vlasie Magyar, venit cu 6.000 de oameni în Moldova (XIV, p. 623). Împrejurările timpului, încchinarea lui Laiotă către Turci, prezența lui Țepeluș în tabăra lui Ștefan în 1475, ajutorul de Secuî în lupta de la Podul Innalt, nebunia ce ar fi fost o luptă între Ardeleani și Moldoveni cînd Turci îi amenințau de-o potrivă, fac să nu se poată primi explicația lui Dlugosz.

155 Hurmuzaki, II², pp. 224-5, n^o cciii. Și la 26 August Ștefan era la Vaslui (Ulianicki, p. 109, n° 97^e).

156 De «arcus eorum manuales, quos pro defensione ipsorum in latus eorum deferunt», se vorbește într'o scrisoare cu privire la Munteni (copie la Ac. Rom.).

157 Podul a fost refăcut din piatră de Gavril Hatmanul, fratele lui Vasile-Vodă Lupu, care Gavril avea moșii în Ținutul Vasluiului. V. Burada, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 429. Cf. și Xenopol, *Istoria Românilor*, II, pp. 323-4.

158 V. scrisoarea din Turda, 24 Ianuar, în *Columna lui Traian*, VII, pp. 423-4 și *Acta extera*, VII, pp. 299-30. Țepeluș se afla lîngă Ștefan în Mart 1475 (Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 86-7).

159 Cronica lui Unrest spune că Laiotă («Wasser-Weyda» = Basarab-Vodă) ar fi fost înțeles cu Ștefan (*Acte și fragm.*, III¹, pp. 96-7). Scrisoarea din Turda pretinde că «Basarab-cel-Bătrîn» a ieșit dintr'o cetate unde era împresurat de Turci și s'ar fi luptat contra lor. Tot Unrest spune că Laiotă a trimes trofee în Ungaria, după o luptă de la 20 Ianuar.

160 Scrisoarea s'a tipărit în nemțește, în *Acte și fragm.*, III, pp. 91-2, în italienește (două versiuni), în *Col. lui Traian*, VII, pp. 420-2 și *Acta extera*, V, pp.

- 301-2. Izvoarele povestirii noastre sunt însemnate toate în capitolul corespunzător din *Chilia și Cetatea-Albă*.
- 161 *Columna lui Traian* pe 1883, p. 43.
 - 162 *Acte și fragm.*, III¹, p. 84.
 - 163 Dlugosz, XIV, pp. 621-2.
 - 164 *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 141-2.
 - 165 Dlugosz, XIV, pp. 628-9.
 - 166 Hurmuzaki, II¹, p. 2, n° II.
 - 167 *Ibid.*, p. 11. Saă Hurmuzaki, II², la data de 1474.
 - 168 Scrisoarea lui Ștefan către solii săi în Ungaria, Iași, 20 Iunie 1475; în *Acta extera*, VII, pp. 308-9, n° 13. Cf. Vigna, *Codice diplomatico delle colonie tauro-liguri*, III, Genova, 1879, pp. 195-6, 203, 211.
 - 169 Astăzi mi se pare că la atîta se pot reduce știrile despre luptele din Maiă la Chilia (izvoarele, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 143).
 - 170 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 291, n^o xxiii.
 - 171 Aceasta o spune cronică venetiană a lui Magno; în *Acte și fragm.*, III¹, p. 89.
 - 172 Alb. Berger, în *Programm des evangelischen Obergymnasiums A. B. zu Bistritz*, Bistrița, 1893, p. 45, n° 257.
 - 173 Lewicki, II, pp. 219-20, n° 199. Cf. și Dlugosz, XIV, p. 632.
 174. Bogdan, *Vlad Tepeș*, pp. 32-3.
 - 175 Hurmuzaki, II¹, pp. 12-3, n^o xv. Pentru numirea lui Vlad, *Acta extera*, VII, p. 307. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 270-2.
 - 176 Dlugosz, XIV, p. 630.
 - 177 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 144.
 - 178 Dlugosz, l. c., p. 632.
 - 179 *Ibid.*, p. 637.

- 180 Iorga, *Lucruri nouă despre Vlad Tepeş*, în Conv. lit. pe 1901. Cf. *Acte şi fragm.*, III¹, pp. 101-2.
- 181 *Chilia şi Cetatea-Albă*, pp. 146-7.
- 182 Hurmuzaki, VIII, p. 10, n^o xvii.
- 183 *Uricariul*, XIV, p. 72.
- 184 *Acte şi fragm.*, III¹, p. 55.
- 185 *Acta extera*, V, p. 308.
- 186 *Ibid.*, pp. 316-8.
- 187 Dlugosz, XIV, p. 643; Lewicki, II, pp. 243-4, n° 222.
- 188 Hurmuzaki, VIII, p. 26.
- 189 *Ibid.*, p. 26, n^o xx.
- 190 *Ibid.*, p. 15, n^o xix.
- 191 Dlugosz, XIV, pp. 646-7.
- 192 *Acta extera*, V, p. 316.
- 193 Còpii de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom. Data e «Quatember», ceia ce, cu privire la starea de lucruri arătată în scrisoare, pare a însemna 5-8 Iunie.
- 194 «Castrum novum» nu înseamnă cetate reînnoită, ci, ca Gherla în Ardeal (Ujvár), ca Smeredova, în Moldova (Novograd), o cetate făcută din nou. Dar în 1476 pentru întâiași dată găsim un Domn, pe Laiotă, stînd obișnuit în Gherghița, sat din care Radu-cel-Frumos dase și el un document, la 1472 (*Studii şi doc.*, VII, cap. III, 1, n° 1): trei scrisori ale lui (15 April, 9 Maiu, 14 Iunie) sănt din «Castrum Novum», «Novum Castrum»; una, din «die dominica in Carnis previa» (3 Mart), poartă ca loc Gherghița, și tot din Gherghița e o ultimă scrisoare din acest an, de la 1-iu August.
- 195 Mărturisirea omului lui Tepeş, în *Acta extera*, V, p. 319.
- 196 Relația Genovesilor prinși în Suceava; *Col. lui Traian*, 1876, p. 378 și urm. Pentru Șendrea, v. *Uricariul*, XVI, p. 284.

196^a (p. 179). Pentru spusele lui Ștefan, v. Hurmuzaki, VIII, p. 24.

196^b (p. 179). Afirmația fugii la Sniatyn a lui Ștefan vine de la cineva care l-ar fi văzut și raportează aceasta lui Baltazar de Piscia, Trimesul Papei la Buda (*Col. lui Traian*, 1876, p. 379). Piscia dă mai ales știri căpătate de la Genovesii prinși în Suceava, cari puteau cunoaște bine numai unele lucruri.

197 Pentru luptă, v. izvoarele arătate în *Chilia și Cetatea-Albă*. Cuvintele lui Ștefan, în expunerea din 1478 a solului său la Veneția; Hurmuzaki, VIII, p. 24.

198 Relația lui Vlad, Trimesul lui Țepes. Asprii erau încă pe atunci banii curați de argint.

199 *Ibid.*

200 Scrisoarea de convocare din 21 Iulie; în copie la Bibl. Ac. Rom.

201 Scrisoarea din 16 August a lui Ștefan Báthory către Rege, în *Acta extera*, V, pp. 321-3. V. și o scrisoare inedită a lui Laiotă, la Bibl. Ac. Rom.

202 Scrisoarea lui Báthory citată. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 150.

203 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 150.

204 Hurmuzaki, VIII, p. 15, n^o xx.

205 Teleky, XI, p. 563.

206 *Ibid.*, pp. 570-1, n^o DXC. La 7 ale lunii, Vlad asigură pe aceiași orășenii că în Domnia lui cea nouă nu vor plăti vămi mai mari decât în cea veche. — Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 64-6.

207 Scrisoare din «Iwoo», Joi 1476; copie în Bibl. Ac. Rom.

208 Crăstian pîrcălabul de Tîrgoviște al lui Vlad arată că Bucureștiul s'aș luat într'o Sîmbătă: Sîmbăta urmă-

toare după 11 Novembre e 16 ale lunii. Scrisoarea lui Crîstian, în copie la Bibl. Ac. Rom.

209 Teleky, XI, pp. 570-3; Bogdan, *l. c.*, pp. 66-7; Hurmuzaki, VIII, pp. 22-3, n^o xxvi = *Acta extera*, V, pp. 335-6, n° 231.

210 Hurmuzaki, VIII, p. 24.

211 *Studiî și doc.*, III, p. xxxvii; Hurmuzaki, VIII, p. 24; Dlugosz, XIV, p. 651; *Acta extera*, V, p. 340, n° 234. Cf. Bogdan, *Vlad Tepeș*, pp. 35-6. La plecarea lui Gerardo, în ziua de 10 Ianuar, Ștefan avea siguranța morții lui Vlad (Hurmuzaki, VIII, p. 24). El scrie din nou Brașovenilor la 26, tot din Hîrlău (copie la Bibl. Ac. Rom.).

212 Scrisorile lui Laiotă din April și Mai. Pentru Hoga («Choriya»), v. Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 243, n° II. Cf. Lăpădatu, *l. c.*, p. 15, nota 3.

213 Bogdan, *l. c.*, p. 87. În 1475 Ștefan nu avea de ce să fie la Vaslui pe acest timp, și Laiotă căuta să se împace cu dînsul. În 1476, Domnul fiind în Mai la Iași, e puțin probabil că fusese cu cîteva săptămîni în urmă în Țara-de-jos.

214 Còpii de documente ardelene în Bibl. Ac. Rom. Tot din Florești scrie Laiotă la 15 Iulie.

215 Document din 20 Septembrie 1479, în Wickenhauser, *Putna*, pp. 162-4.

216 Dlugosz menționează la Novembre 1477 acest războiu, cu o mulțime de amânunte greșite și puind în locul numelui lui Laiotă pe acela al lui Radu. Nu putem strămuta mențiunea la 1473, cînd a fost bătut ultima oară Radu, pentru că: Dlugosz nu poate face o aşa de mare încurcătură de cronologie în partea scrierii sale care e contemporană cu faptele, pentru că el povestise odată campania de înlăturare a lui

Radu, pentru că știrile din mențiunea pe care o discutăm nu se pot aplica la luptele din 1473, pentru că în sfîrșit Basarab-cel-Tinăr era Domn încă din primăvara lui 1478 și Laiotă găsise adăpost în Ardeal, aşa încât nu se poate să-l fi scos decât Ștefan.

217 Pentru acestea se plîngea noul Domn Brașovenilor încă din 1478 (Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 94-5, n^o xcvi).

218 Căpii de documente ardelene, în Bibl. Ac. Rom.

219 *Studii și doc.*, VII, pp. 21-2, n° 1. Cf. Lăpădatu, *l. c.*, p. 17 și urm.

220 Lăpădatu, p. 17, nota 4. Pentru solie, Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 95-6, n^o xcvi.

221 Cronicile Moldovei. V. și mai sus, p. 140.

222 Hormuzaki, VIII, pp. 23-5. I se zice Caloian și «Io Zuam Zamblacho». În ce fel putea să fie «unchiul» (italienește: barba) al lui Ștefan, nu putem ști. Pentru solia lui, v. și *Arch. societății științifice și literare din Iași*, IV, pp. 203-4.

223 Hormuzaki, II², pp. 709-10, n^o DXXIX.

224 Căpii de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom.

225 Cronica bistrițeană, în Bogdan, *Cronice inedite*, p. 56. Cf. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 152.

226 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 153.

227 *Ibid.*

228 Strykowski, în *Arch. istorică*, II, p. 11.

229 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 100 și urm. Cf. Lăpădatu, pp. 16-8. De aici ura lui Basarab-cel-Tinăr asupra oamenilor din cele două sate (Bogdan, *l. c.*, p. 247, n^o xvi).

230 *Ibid.*, p. 208 și urm. În lagăr era el la 17 Noembrie, cînd dă o întărire fără a pomeni locul unde se află (Ștefulescu, *Tismana*, p. 169).

231 Còpii de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom. (24 Februar). V. Lăpădatu, p. 17.

232 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 97-9, 101-2. În legătură cu a doua din aceste scrisori e n¹ ccviii, p. 216 (scrisoare, către Doamna Maria, a Logofătului Vintilă, după întoarcerea omului domnesc trimes la Brașov). N¹ ccv, p. 214, e expediat odată cu acest om, Petru.

233 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 100-1, n^o cii. Scrisoarea e din Novembre, și la această dată se vede că Laiotă, «dușmanul» prin excelență al lui Țepeluș, singurul «dușman» care se știe că era la Brașov, se afla încă în viață.

234 Scrisoare din 22 Decembrie, în copiile de documente ardelene la Bibl. Ac. Rom.

235 Scrisoare din 21 Iulie, *ibid.* Se vorbește și de pribegi ce sînt la Brașov.

236 Scrisorile Regelui, în *Acta extera*, VII, pp. 337-43.

237 Lewicki, II, p. 316, n° 289.

238 Mircea pomenește pe tatăl său Vlad și pe frațele său Radu (cel Frumos). Precum Vlad Dracul avu pe fiul legiuitor Vlad Tepeș și pe fiul din floră Vlad Călugărul, aşa i se născu din căsătorie Mircea cel ucis odată cu el și dintr-o legătură neîntărită de Biserică acest Mircea.

239 Scrisoare cu această dată a lui Báthory, copie în Bibl. Ac. Rom.

240 Bogdan, *Doc. și regeste*, pp. 215-6, n° 207. Cf. și scrisoarea precedentă, tot de la Cazan.

241 Scrisori ale lui Báthory, 9 Februar și 11 Mart 1481; copie la Bibl. Ac. Rom. Cf. Lăpădatu, p. 23, nota 3.

242 Scrisoarea lui Basarab, Argeș, «Duminecă», și

scrisorile lui Báthory, 1475, Februar; cōpi de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom. Cf. întrebarea și reatā a lui Țepeluș, dacă să opreasă pe Turci sau ba; Bogdan, *l. c.*, pp. 245-6, n° VIII. Scrisoarea lui din 14 April, București (*ibid.*, p. 249, n° XX), trebuie pusă în 1481.

243 Teleky, XII, pp. 165-6, 173-4.

244 *Acta extera*, VII, pp. 352-3, n° 37.

245 Scrisoarea lui Báthory, din 27 April, în copiile de documente ardelene, la Bibl. Ac. Rom.

246 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 107 și urm. O scrisoare a lui Ștefan, în care vorbește, la 2-9 Februar («inter octavas Purificationis Beatae Virginis gloriose»), Brașovenilor de «Bozorab vester Cypelus», între copiile de documente ardelene la Ac. Rom. La 1-iū Februar, el era în Suceava (*Arch. ist.*, I¹, p. 75).

247 Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 105, n^o CVII; *Arch. ist.*, I¹, p. 116. Documentul e din Octombrie 1481 și nu 1480 (se scade 5508, nu 5509, — ca de regulă în epoca lui Ștefan-cel-Mare). Reclamația lui Ștefan către Bistrițenī, pentru un argintar ce fugise cînd cu prada turcească (Moisil, *Douăsprezece scrisori domnești*, pp. 7-8), fiind din Mart încă, nu poate privi aceste întimplări.

248 Scrisorile Reginei Beatricea pomeneșc în rîndul întaiū pe «Căpitaniū» ardeleni ai soțului ei (*Acta extera*, V, p. 438 și urm.). Matiaș însuși zice numai că aū fost și Ardeleni (*ibid.*, VII, pp. 360-3, n° 41). Ștefan în inscripția sa (*Arch. soc. șt. și lit.*, VI, p. 476; cf. Kozak, *Inschriften*, pp. 45-6), nu spune nimic despre un ajutor străin. Matiaș pomenește la sfîrșitul scrisorii lui pe cei trei capi ai Ardealului, Báthory, Chinezul și

Vuc, pe cari i-ar fi trimes în Bosnia, după vestea biruinții, la care nu arată ca ei să se fi împărtășit.

249 Cronica țărăi (cf. Ureche, care dă și numele lui Costea, într'o legătură falsă).

250 Bogdan, *l. c.*

251 *Sbornicul* din Sofia, IX, p. 340 (greșit: 16 August). Scrisoarea lui Basarab prin care recomandă Brașovenilor, din București, 16 Novembre 1481 (copie la Bibl. Ac. Rom.), pe Trimesul său «Schoder» (Hadîr; Lăpădatu, p. 29), nu poate fi din acest an, ci din 1480, crescut, ca dată de la Facerea Lumii, cu o unitate la 1-iū Septembrie. Înziua de 20 Novembre (Bogdan, *l. c.*, p. 112, n^o cxI), Vlad era liniștit în Tîrgoviște, ceia ce nu s'ar fi întîmplat dacă la București i-ar fi stat dușmanul.

252 Bogdan, *l. c.*, p. 113, n^o cxII.

253 *Ibid.*, pp. 111-2, n^o cx-xI.

253^a (p. 199). El își zice: «Allexander filius domini Stephani, Dei gracia Wayvode regni Moldavie». Szabó, *Szekely Oklevélétár*, III, pp. 103-4, n° 489.

254 Cronica Moldovei.

255 Pentru actul din Gherghița, v. Lăpădatu, *l. c.*, p. 21, nota 1; pp. 30-1. Mitropolitul Macarie scrie și el la începutul anului 1480 către Ștefan Báthory, cereîndu-î liberarea Doamnei (Bogdan, *l. c.*, p. 235)..

256 Bogdan, *l. c.*, p. 113, n^o cxIII.

257 Cf. Lăpădatu, *o. c.*, *passim*; mai ales regestele de la sfîrșit și copiile de documente ardeleni la Ac. Rom. pe anul 1483.

258 Data morții, în epitaful de la Putna (Kozak, *o. c.*, p. 83). Cronica putneană dă: 16 Iunie, Cronica bistrițeană: 25 Iulie. Un document din 20 Septembrie 6987 nu poartă numele lui Bogdan (deci și de aici

se vede că anul începea la 1-iū Ianuar); Wickenhauer, *Putna*, p. 163.

259 Cron. bistrițeană. Pentru mătușa aceasta a lui Ștefan, v. mai sus, p. 60. Pentru Stanciul, nota d-lui Bogdan din *Cronice inedite*, pp. 74-5.

260 Data morții lui Petru-Vodă e aceiași în epitaf și în *Cronica putneană* (în cea bistrițeană, lipsește). La 27 Maiū 1480 îl mai găsim ca martur într'un document (*Uricariul*, XIV, pp. 71-2). El lipsește însă în actul din 1-iū Februar 1481 (*Arch. ist.*, I¹, pp. 75-6).

261 Întâia oară găsim pe Bogdan-Vlad ca martur în documente la 1-iū Februar 6989=1481 (*Arch. ist.*, I¹, pp. 75-6). Căci acel din 5 Octombrie (*ibid.*, p. 116) trebuie de pus la anul 1481, nu la 1480.

262 *Acta extera*, VII, p. 363 și urm., n° 42.

263 Cron. bistrițeană, p. 58.

264 Papadopul-Calimah, în *An. Ac. Rom.*, XVII, pp. 121-3.

265 Cf. și Ulianicki, pp. 111-2.

266 *Ibid.*, p. 112.

266^a (la p. 204). Pentru reședința lui Ștefan în Maiū 1484, v. *Uricariul*, XVIII, pp. 39-41.

267 Izvoarele sănt arătate și criticate în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 156 și urm.

268 *Ibid.*, pp. 165-6.

269 *Acta extera*, VI, p. 123.

270 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 687; *Uricariul*, III, p. 87 și urm.

271 Hurmuzaki, II², pp. 288-9, n^o CCLIX; Lewicki, II, p. 332 și urm.; Cronicile polone contemporane.

272 *Ibid.*

273 Cronicile Moldovei și cele turcești traduse în latinește și tipărite de Leunclavius (*Historiae musul-*

mannaes Turcorum... libri XVIII; Frankfurt-pe-Main, 1591, in 4°; *Annales Sultanorum otmanidarum*, *ibid.*, 1596; *Neuwe Chronica türckischer Nation*, *ibid.*, 1595), traduse în ungureşte de Thúry (*Török történetirók*, Budapesta, 1893 și urm., 2 vol. în 8°), Cronicile prusiene în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, pp. 687, 754, 756. Cf. povestirea lui Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, pp. 4-5.

274 Cronică ţerii. Că lupta nu s'a dat la Șcheia de lîngă Suceava, la Șcheii Sucevei (v. Miron Costin, p. 250), dovedește lămurirea: «la Siretiu».

275 Cronicarii prusieni știu de lupte în Moldova (v. nota penultimă), dar ei se însală. Scrisori din Polonia (Lewicki, II, pp. 341-2; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 280, n° III) spun împede că în ziua aceia a fost luptă cu Tatarii peste Nistru. Tot aşa se povesteşte războiul, și în Wapowski, *l. c.*, pp. 6-7. Cf. Hurmuzaki, II², p. 316, n^o CCLXXXI. Pentru sosirea lui Albert la Lemberg, v. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 284. În iarna acestuia an, cu grija de spre Tatari, Ștefan stătu la Huși, unde se afla la 17 Decembrie (còpii de documente ardelene, la Ac. Rom.).—Cf. Fryd. Papée, *Polska i Litwa na przełomie wieków srednich*, I, Lemberg, 1903, p. 189 și urm.

276 *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 169-71, 296-7; Lewicki, II, pp. 348-9, 368; Hurmuzaki, II², pp. 315-7.

277 Hurmuzaki, II², p. 310, pp. 316-7, n^o CCLXXXI. Plângerile lui Casimir fură trimese în Iulie 1489, și el făcuse pacea cu Turcii în Mart!

278 Còpii de documente ardelene, la Ac. Rom.

279 *Acte și fragm.*, III¹, p. 65, n° 2.

280 Data morții, în Cronică bistrițeană. Însă în inscripția de la Războieni, pusă de Ștefan la 8 Noiemb-

bre 7004, e pomenit (Melchisedek, în *An. Ac. Rom.*, VII, p. 172) și Alexandru, ca fiind în viață. Pe de altă parte, în documentul din 10 Mart 7005 (1497) (*Uricariul*, XVIII, p. 77), Alexandru lipsește, — deci nu se poate îndrepta data morții în : 26 Iulie 1497. Rămîne că în inscripție Novembre 7004 înseamnă 1495. Se poate ca obiceiul de a se începe anul la Septembrie să fi fost introdus (întâiul numai sporadic) cu începutul veacului și mileniului nou. Cf. Hurmuzaki, XI, p. 37, nota 1.

281 Cronica lui Caspar Weinreich, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, pp. 776, 778-9.

282 Instrucțiile solilor lui Ștefan (indicția e greșită), în Jablonowski, *l. c.*, pp. 59-60. Instrucțiile Regelui către solii săi, *ibid.*, pp. 32-3, n° 10. Răspunsul către boieră, p. 32, n° 9. Cele două din urmă și în Hurmuzaki, II². Data de 1491 e falșă.

283-4 Wickenhauser, *Putna*, pp. 175, 178, 181; *Radautz*, p. 134. Cf. *Uricariul*, XVIII, p. 466; *Rev. p. ist., arch. și filologie*, I, p. 369 și urm., 379-80.

285 Lewicki, II, pp. 368-9.

286 *Ibid.*, pp. 387-8, n° 368; *Scriptores rerum prussicarum*, IV, *l. c.*

287 *Ibid.*

288 Izvoarele citate.

289 Lewicki, II, pp. 400-1, n° 385.

290 *Caspar Weinreichs Danziger Chronik*, în *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 791.

291 Instrucțiile de soli dintr'o parte și din alta s'aș tipărit în Jablonowski, *o. c.*, p. 60 și urm. (cu date conjecturale care nu sunt toate bune). Cf. Ulianicki, p. 121 și urm. Traduceră, în *Arch. ist.*, I¹, pp. 82-3; *Uricariul*, III, p. 79 și urm. Năvălirea lui Ștefan la

Braclaw trebuie de pus numai în 1498 (cum face, de altmintrelea, și Caramzin, *Istoria Rusiei*; trad. francesă, VI, 1820, pp. 361-2).

292 El e numit în tratatul din 1499 cu Polonia (confirmarea lui Ștefan).

293 Lewicki, II, p. 409, n° 394; p. 413, n° 398.

294 Bonfinius, pp. 512-3; Fessler, *Geschichte von Ungarn*, bearbeitet v. E. Klein; III, 1874, pp. 248-9; Gelcich, pp. 652-3, n° 403.

295 *Studii și doc.*, III, pp. XL-I, LXXIV; Lăpădatu, pp. 43-4, după Hurmuzaki, II², p. 332, n^o CCXCVI; documente ardelene, în copie la Ac. Rom.; Fessler, III, pp. 252-3; Bonfinius, p. 514; *Quellen der Stadt Brassó*, IV, p. 4. Scrisoarea de biruință a lui Matiaș e cuprinsă în ziarul roman al lui Burcard (ed. Thuasne, Paris, 1883-5; 3 vol.).

296 Lewicki, II, pp. 416-8, 421-2. Cf. Ulianicki, pp. 124-5.

297 *Ibid.*, p. 433 și urm.

298 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 174; Zeissberg, *Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters*, Leipzig, 1873, p. 373 și urm.

299 Lewicki, II, pp. 436-7, n° 421.

300 Bonfinius, la acest an.

301 *Scriptores rerum prussicarum*, IV, p. 794; Miechowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, Cracovia, 1874, pp. 16-7.

302 La 17 Maiu 1494, Ragusanii, cari primiseră o scrisoare a Regelui din ultima zi a lui Mart (după congres), îl laudă pentru «tractatus necessarii et saluberrima consilia», încheiate acolo (Gelcich, pp. 653-4, n° 404). La 9 Iunie, după alte scrisori, ei se bucură de *aprinđerea din noi a stelei creştine* (*ibid.*, p. 654, n° 405).

- 303 Bonfinius, la acest an.
- 304 Același, pp. 512-3. Vlad muri în vara anului 1497 (Lăpădatu, *Vlad Călugărul*, p. 50). Scrisoarea din Bogdan, *Doc. și regeste*, p. 130, n^o cxxxiii, privește anul 1498.
- 305 *Uricariul*, XIV, pp. 72-4; XVIII, p. 77.
- 306 *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 285; Naker, în *Scriptores rerum prussicarum*, V, p. 290.
- 307 *Cronica de la Bistrița*, pentru solul moldovean; Wapowski, în *Scriptores rerum polonicarum*, II, p. 22, pentru Poloni.
- 308 Numele solilor moldoveni în *Cronica de la Bistrița*. Pentru sosirea lor la Rege, Naker, l. c., p. 298. Pentru solul polon la Poartă, *Chilia și Cetatea-Albă*, l. c. Cf. lămuririle lui Ioan-Albert către fratele său Vladislav, în Lewicki, II, p. 444.
- 309 Pentru drumul până la Suceava, izvorul e *Cronica de la Bistrița*. O hartă în E. Fischer, *Kozmin, Ein Beitrag zur Geschichte des polnisch-moldauischen Konfliktes im Jahre 1497*, Cernăuți, 1903 (din «Jahrbuch des bukowiner Landesmuseums» pe 1902). De curînd, un ofițer român a dat o traducere românească a acestei cărți, făcută cu muncă și intenții bune, de un diletant.
- 310 *Cronica de la Bistrița*. Pentru Secu, Wapowski. El nu luară parte la luptă, — Turci însă (2.000), da. Ștefan trimese și la Țarul Ivan, în August, pe Ioan Pitarul (Pisariul?) (Ulianicki, p. 130).
- 311 Ulianicki, p. 121 (5 Decembrie 1492). Ștefan nică nu fusese de la început prietenul lui Vladislav, ci ajutase o clipă pe Maximilian din Germania, care voia și el moștenirea lui Matiaș Corvin (*Archiv für österreichische Geschichte*, III, pp. 410-1, 441, 458) — Pen-

tru trecerea oștilor ardelene, Szabó, *Székely Oklevélétár*, III, pp. 130-1, n° 506. — Din Brașov, la 9 Septembrie, Voevodul Ardealului cere Sibiienilor tunuri și muniții, pentru că «en, iam magnificus d. Stephanus Vaivoda moldaviensis nos cum omnibus gentibus nobiscum existentibus ad ipsum moldaviense regnum advocat, et hodie homo suus, per quem vocari fecit, apud nos est» (copie la Bibl. Ac. Rom.). Și alte două scrisorii privitoare la ajutorul ardelean dat lui Ștefan se află în copie la Bibl. Ac. Rom.

312 Pentru localitate, v. E. Fischer, *o. c.* Toate știrile, în *Cronica de la Bistrița* (cf. notiță din *Rev. p. ist., arch. și filologie*, III, pp. 485-8), în Wapowski, Miechowski, în scrierea lui Ioan-Albert către Vladislav.

313 Data, în *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 286. Povestirea e mai mult după Wapowski. Cf. actele prusiene din *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 303 și urm.

314 Wapowski, p. 33; Miechowski, p. 262; *Cronica de la Bistrița; Acte și fragmente*, III¹, p. 66 și urm.; *Archiv für österreichische Geschichte*, XLIX, p. 297 și urm.; *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 294, n° XLII.

315 Aceleași izvoare. Pentru Bracław, v. Wapowski, p. 70 și instrucțiile rusești din Ulianicki, p. 129.

316 *Acte și fragmente*, III¹, p. 71, n° 1.

317 Izvoarele din nota antepenultimă.

318 *Ibid.*

319 Hurmuzaki, VIII, p. 28, n° XXXII.

320 Wapowski, p. 36. Știrea e întărită prin raportul venetian din 26 Mart 1499 (Hurmuzaki, VIII, p. 30, n° XXXV). Cf. Sanudo, *Diarii*, II, p. 420.

321 Instrucțiile solului polon la dietă, în *Acte și fragm.*, III¹, pp. 66-8. Instrucțiile aceluiși din partea lui Vladislav, în Lewicki, II, p. 449 și urm.

322 Ulianicki, p. 149 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 402 și urm.

323 Ivanco e întrebuințat ca sol în Polonia și de Bogdan fiul lui Ștefan, la suirea lui în Scaun (Hurmuzaki, II², p. 724, no. DXXXIII).

324 Ulianicki, p. 157 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 421 și urm.

325 *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 294-5, n° XLIII.

326 Ulianicki, p. 170 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 714 și urm. La Hîrlău e Ștefan și în Noverembrie al aceluiași an (cf. Wickenhauser, *Moldawitza*, p. 72 și *Revista p. istorie, archeologie și filologie*, V, p. 393). La începutul anului următor, în Mart, el stă în Iași (*Uricariul*, XVIII, p. 438).

327 Cf. Lewicki, II, p. 481 și urm.; *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 174-6.

328 Pentru toate aceste lucruri, v. Sanudo, *Diarii*, III, pp. 288, 567, 635, 684, 879, 1163 (scrisorile Papei), 1178 (mediația la Muscali), 1465, 1468 (soliș la Veneția și Roma), 1453, 1478-9 (soliș la Vladislav), 1550 (reclamarea Pocuției), 927 (zvon de cucerire a «trei cetăți»), 1627-8 (corespondență turcească cu privire la atacul Chiliei și Cetății-Albe).

329 *Ibid.*, IV, p. 248.

330 *Ibid.*, p. 105.

331 *Ibid.*, pp. 804-6.

332 Dar și de Ștefan se zicea că e ocrotitorul Sfintului Munte Atos (Sanudo, IV, p. 311).

333 *Ibid.*, V, p. 464.

334 *Ibid.*, V, p. 450. Cf. și *Chilia și Cetatea-Albă*.

335 Lewicki, II, pp. 469-70; Miechowski, pp. 263-4.

336 Miechowski, p. 264; Wapowski, pp. 37-8.

337 Wapowski, p. 41; Miechowski, p. 265. Cf. Lewicki, II, pp. 489-90, n° 465.

338 Ulianicki, p. 185 și urm.; Hurmuzaki, II², p. 488 și urm.

339 Expunerea din 1503-4 a lui Ștefan, în Jablonowski, o. c., pp. 79-83.

340 *Arch. istorică*, I¹, pp. 82-3; *Uricariul*, III, p. 79 și urm. O solie a lui Sandu și Costea la Mengli-Ghiraș pentru Țarul Ivan (1493), Ulianicki, p. 123.

341 V. expunerea lui Caramzin sau a lui Al. Papadopol-Calimah, în *Analele Academiei Romîne*, XVII.

342 V. nota penultimă.

343 Fessler, III, pp. 270-2. Cf. și Wapowski, pp. 49-50.

344 V. nota penultimă.

345 Ambele cronică polone povestesc pe larg aceste împrejurări. Le amintește și medicul lui Ștefan, Matei de Murano (Hurmuzaki, VIII, p. 36).

346 Ulianicki și Hurmuzaki, II² (multe scrisori cu date conjecturale greșite). Trebuie să se orînduiască după expunerea din 1503-4, citată și mai sus, a lui Ștefan (la 22 Novembre 1503 vine un sol moldovenesc în Polonia; *Kwartalnyk hystoryczny*, 1902, pp. 448-51). Data năvălirii o dă și Matei de Murano, l. c. Numele lui Chiracola e dat aşa: «Kyrlchahn Myewnik» (Ulianicki, p. 225). Pentru misiunea lui Steclea, v. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 287, n^o xi și nota 1.

347 Expunerea lui Ștefan, în 1503-4. Cărțile de liberă trecere pentru soli, în Jablonowski, pp. 40-1 sau Hurmuzaki, II², pp. 518-9. Sol moldovean în Polonia la începutul anului 1503; Sanudo, IV, p. 629. Cf. *ibid.*, p. 806. Sol unguresc la Ștefan prin Februar, *ibid.*, p. 230. Solii ai lui Ștefan în Ungaria, Octombrie; *ibid.*,

p. 241. La 24 Iulie, Domnul era în «Temes» (*Nemes*, Neamț); *ibid.*, V, p. 150. La 30 Octombrie, el scrie din Suceava; *ibid.*, pp. 579-81.

348 Cf. Hurmuzaki, VIII, an. 1503; Sanudo, *Diarii*, III, p. 1465; IV, pp. 150, 577, 579-82, 616-7, 639. Cf. *Arch. societății științifice și literare din Iași*, IX, pp. 66-9. Apoi *Acte și fragm.*, III¹, pp. 73-4 (pentru medicul german). Bârbierul din Buda e cerut în Decembrie 1503 (Sanudo, V, p. 473).—Între anii 1500 și 1503 se întâmpină mai multe negocieri între Unguri și Moldoveni, din pricina prădăciunii făcute de cei din urmă celor d'intări la un bîlcu din Cetatea-de-Baltă.—Cum se vede dintr'o scrizoare din 15 Septembrie 1504, Sibiienii țineau la dînsii pe un «filius ipsius Vaivodae Moldaviae» (copie în Bibl. Ac. Rom.).

349 Wapowski, p. 52; Miechowski, p. 276.

350 V. nota 346 și Sanudo, V, pp. 740-1, 953.

351 La 11 Maiu, după Cronica bistrițeană.

352 O solie a lui la Țar, în Ulianicki, p. 121.

353 Numele sunt luate după actele înșirate în liste din *Uricariul*, XVIII, și după întărirea tratatului din 1499.

354 Ei se află în întărirea tratatului citat.

355 V. *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 272-3.

356 Unele din știri și citațiile sunt luate din raportul lui Matei de Murano.

357 Raport al lui Leonard de Massari, din Buda, în Hurmuzaki, VIII, pp. 40-1.

358 Data morții, în Cronicile moldovenești și în cele polone. V. Wapowski, p. 53; *Kwartalnyk historyczny*, 1902, pp. 448-51.

359 Bogdan, *Cronicile moldovenești*, p. 147.

- 360 Iorga, *Documentele Bistriței*, I, pp. 40-1, no. 54.
Cf. *ibid.*, pp. 38-9, no. 129.
- 361 Kozak, *Inschriften aus der Bukowina*, I, cap. Putna, pp. 72-3.
- 362 *Doc. Bistriței*, II, p. 70, no. 291.
- 363 V. pentru el și *Doc. Callimachi*, tabla.
- 364 Cf. *Scrierile lui Iraclie Porumbescu*, adunate de Leonida Bodnărescu, I, Cernăuți, 1898, pp. 54-5.
- 365 V. *Doc. Callimachi*, I, p. 454, n-le 85 și 88; II, p. 184, n° 53.
- 366 V. *Istoria literaturii române*, I, p. 530 și urm. Cuvîntul, zis obișnuit Panegiricul lui Ștefan-cel-Mare, s'a tipărit de M. Kogălniceanu, în *Arch. românească*, I, p. 29 și urm. Titlul de «Cuvînt de îngropare», ce se află înaintea acestei ediții, nu e potrivit; el va fi fost adăus de copist, care credea, în simplicitatea lui, că aceste cuvinte s'aș spus la coborîrea chiar în morîmînt a lui Ștefan.
- 367 Iraclie Porumbescu, *l. c.*, pp. 85-6.
- 368 *Descriere a doi cadre din Istoria Moldovii*, Eșि, 1833. Cf. *Spicitorul moldo-român*, Iași, 1841, II, p. 74: «tabloane istorice a Moldovei».
- 369 Discursul lui Kogălniceanu, tipărit ca Introducere a *Letopisiștelor*. Cf. Iorga, în *Prinosul Sturdza*, p. 16 și urm.
- 370 *România literară* a lui Alecsandri (1855), p. 84 V. și no. 20 al acestei reviste.
- 371 Articolul e atribuit de d. D. Olinescu (*Mormîntul lui Ștefan-cel-Mare*, Slatina, 1898) lui Vasile Alecsandri, dar el arată cunoștință și o judecată istorică cum nu le-a avut poetul, și e scris într'o prosă măsurată și armonioasă pe care acesta n'a scris-o niciodată.

372 Locuția aceasta populară, în Russo, l. c. Pentru credințile și legendele poporului cu privire la Ștefan, v. *Ştefan-Vodă cel Mare și Sfînt*, istorisiri și cîntece populare, strînse la un loc de S. Teodorescu-Kirileanu; Focșani, 1904. Adauge și Elena Nicolită-Voronca, în *Sămănătorul*, anul III, n° 11.

373 V. descrierea scenei dezgropării, în Iraclie Porumbescu, p. 46 și urm. și Wickenhauser, *Putna*, Cernăuți, 1886, p. 80 și urm.

374 Xenopol, *Istoria Românilor*, VI, pp. 561, 594-5.

375. Vezi Slavici, *Serbarea de la Putna*, în *Conv. Literare*, pe 1903—904; Alecsandri, *Opere complete*, ed. Socec, *Poezi*, II, p. 110-4.

376. V. Iorga, *Schițe din literatura română*, II: Böllingeanu.

377. *Cuvîntare festivă rostită la serbarea națională pe mormîntul lui Ștefan-cel-Mare în 15 (27) August 1871*, de A. D. Xenopol; Iași, 1871.

378. Poesia compusă cu acest prilej de Alecsandri, iarăși rece, de și cu cîteva icoane frumoase, în vol. citat al *Operelor complete*, pp. 566—8.

Notă. — Titlurile complete ale scriierilor citate se pot afla în bibliografia scrierii mele *Chilia și Cetatea-Albă*, București, 1899.

CÎTEVA DOCUMENTE PRIVITOARE LA ȘTEFAN-CEL-MARE.

I.

Anexă la scrisoarea lui «Komphthur zcu Thorn» către Ma-rele Maestru teutonic (Lewen, 30 August 1451).

Czeithunge.

...Item, als Euwern Gnoden wir och vormols, durch den-selbigen Kuntschefter, hatten geschriben daz der Konig myt allen seynen Landen eyne gemeyne Vorsampnuge uff Nativitatem Marie neest komende ken Parsczaw hatte vor-romet, den Tag haben sy uv vorlenget, und vorczogen bas uff Michaelis, umb deswille, wen dy Boten dy der Konig czcu dem Vorwesser der Walachen umb Werbunge Wille eyns Beifrides gesand hatte, dy hoth derselbige Vorweser obil ufgenumen und ere Werbunge nicht wol entphangen. Also haben dy selbigen Boten sunder Seumen dem Konigen widder entpoten das her sich ee besser schicke in dy Podolie myt ganczer Macht; — daz her auch gethan hot, und ist iczczund do, und seynn Manschaft, dy her bey em hoth, den volget er Harnischs und Gewer, uff daz her sich vor den Walachen moge beschuczen, und man kan noch nicht gewissen ab sich der Konig myt den Walachen hoth geey-niget adder nicht; daz ist noch gancz unkundig in der Cro-ne zcu Polen; sunder der Kuntschefter meynet wol daz her habe vornomen und ist underrichtet, beide durch geistliche

und wertliche Heren, und czufurderste dy Besten, daz der Konig sich myt den Walachen werde freden...

Item hoth der Ysgra¹ Botschaft gesand zu dem Konigen und hoth sich erboten dem Konige den Czipcz und alle Slosser dy her hoth in Ungern, ufczutragen, also ferre als em der Konig dy Podolie welle uftragen, und dy welle her vor den Tatern und den Walachen myt des Konigen Hulfe wol beschirmen; und das were auch gehandelt werden zu Parsczaw, und der Konig were dem Ysgra do eyn Antwort geben...

(Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade LXXVII, 5.)

II.

Anexă la scrisoarea lui Nicolae episcop de Brunsberg (Ermeland) către Marele-Maiestru (Heilsberg, Lună după Sf. Urban = 28 Ianuar sau 8 April 1476).

Apparatus terrestris Serenissimi domini regis Ungarie, Bohemie, etc., contra Turcas.

....Item ex Transsilvania sunt Walachi duo milia, qui laudantur ultra omnes alios contra Turcas; qui sunt de hereditate genitoris domini regis, et qui semper pugnaverunt cum genitore domini regis, et etiam cum Maiestate Sua et suorum...

Item Waywoda Moldaviensis in hoc exercitu equites duodecim milia et pedites viginti milia, et certas bombardas satis in bona copia.

Item Woywoda Minoris Walachie habet equites octo milia et pedites triginta milia, qui semper steterunt, et modo stand, in confinibus cum Turco, et iam sunt centum anni postquam Turci contra illam patriam semper pugnaverunt, et adhuc eis minime nocuerunt, et non aliud quam Danubius mediat eos....

(Königsberg, *Ordensarchiv*, Schublade VII-a, n° 47. Cf.

¹ Sef de bande din Ungaria. E acel ce a prins în 1462 pe Vlad Tepes.

Lucruri nouă despre Vlad Țepeș, în Conv. lit., 1901; Acte și fragm., III¹, pp. 101-2.)

[Raport din Creta către căpitanul galerelor venețiene.]

III.

....Adì XVII del instante [...] fino a marzo 1474] con la galia Cocha giunsse el circonspecto... [Zuan] Dario, secretario vostro; per le lettere del qual non dubite[mo]... [sape]te pluj, ne sirà particolarmente advisata la Exc. V.; luj più... assazo, partì de Alexandria adì XV, a hore 2 de zorno, niente da... [mo]mento, salvo che el Signor turcho havea deliberato mandar [esercito contra 'l] Caraman, etiam in la Valachia....

(Venetia, Arch. di Stato, Arch. del duca di Candia, Missive e lettere ricevute, 1472-4.)

CUPRINSUL.

PREFATĂ. pag. 1

CARTEA I. ȚARA MOLDOVEI PĂNĂ LA ȘTEFAN-CEL-MARE.

I. **Țara Românilor, Tara-Românească** . . . pag. 7

Pămîntul locuit de Romîni e numit de ei Țara-Românească, 7. Hotarele Țeriș-Românești a tuturor Românilor, 8. Numele date de străinii părților Țeriș-Românești, 8-9. Împărțirea de Romîni a Țeriș-Românești după văile rîurilor, 9. Cîrmuirea satelor din Țara-Românească, 9. Voevozi Românilor în cele d'intăiū timpuri, 10. Întemeierea, din Maramureș, a Țeriș Moldovei, ca țară de rîu a Țeriș-Românești, 11-2. Starea pe atunci a principatului, mai vechiū, al Țeriș-Românești muntene, a Basarabilor, 12. Întemeierea orașelor și tîrgurilor din amîndouă principatele, 12-3. Coloniștii germani și armeni din Moldova, 13-4.

II. **Moldova pănă la Alexandru-cel-Bun** . . pag. 14

Bogdan Voevod, din Maramureș, face neatîrnată de Unguri Țara Moldovei și întemeiază o dinastie, 14-5. Întinderea principatului său la Miazăzi și Răsărit, 16.

Lațco-Vodă, fiul lui Bogdan, 16-7. Episcopatul catolic al Siretiului, întemeiat de Lațco, 17. Boierimea moldovenească împotriva propagandei catolice, 18. Familia lui Lațco-Vodă: Teodor, fratele, și fata, Anastasia, 18. Aducerea lui Iurg Coriatovică ca Domn al Moldovei, 19. Ștefan-Vodă cel dinaintea și lupta pentru tron a filor săi Ștefan al II-lea și Petru, 19. Mama acestor din urmă: Marghita sau Mușata, 19. Înfrângerea Polonilor aduși în ajutor de Ștefan al II-lea, 19-20. Petru-Vodă, învingătorul, se supune Polonilor, 20-1. El iea, pentru un împrumut făcut acestora, ca zălog Ținutul Sepenicului, 21. Roman-Vodă, fratele lui Petru: cetatea Romanului, întinderea țării până la Mare, 21. Lipsa de norme pentru urmarea la tron, 22. Ștefan-Vodă urmează lui Roman, prins de Poloni, 22. Lupta de la Hîrlău a lui Ștefan cu regele unguresc Sigismund, 22-3. Lupta dintre Roman, Ivașcu, Iuga, Alexandru și Bogdan pentru tronul lui Ștefan-Vodă al II-lea, mort, 23-4.

III. Alexandru-cel-Bun pag. 24

Caracteristica lui Alexandru, 24. Închinarea către Poloni: lupta cu Teutoni, tratatul din Lublau pentru împărțirea Moldovei, zălogirea Pocuției către Alexandru, căsătoria cu principesa litvană Ryngalla, 25-6. Cucerirea graniților de la miazăzi: Chilia, Cetatea Albă; lupte cu Dan al II-lea, Domnul Țării-Românești, și cu Turci, 26. Întemeierea de mănăstiri, organizarea Mitropoliei Moldovei, 26-7. Soțile și copiii lui Alexandru-cel-Bun, 28-9. Ilie-Vodă, urmașul lui Alexandru, Bogdan, fratele acestuia și tatăl lui Ștefan-cel-Mare, 30.

CARTEA II. TATĂL LUÎ ȘTEFAN-VODĂ.
TINEREȚA LUÎ ȘTEFAN.

I. Lupta pentru Scaunul lui Alexandru-cel-Bun. pag. 31

Ilie-Vodă și Poloni; Doamna Marinka, 31. Gonirea lui Ilie de către fratele său Ștefan (al III-lea), 31-2. Împăcarea fraților, 34-5. Boierii lor, arătați anume, 35. Orbirea lui Ilie de către Ștefan, 36. Uciderea lui Ștefan de către Roman, fiul lui Ilie, 36-7. Roman Domn în Moldova-de-sus, 37-8. Fugară în Ardeal aduc Domnia lui Petru-Vodă, fiu al lui Alexandru și dușmanul lui Roman, 38. Puterea și luptele lui Ioan Corvin din Uniedoara (Hungady), 38-41. Domnia lui Petru-Vodă, sprijinit de Corvin, 41-2. Închinarea lui Petru către Poloni, 42-3.

II. Bogdan-Vodă, tatăl lui Ștefan-cel-Mare. . . pag. 43

Bogdan-Vodă pribegie în Țara-Românească. Soția sa Oltea (Maria), fratele ei Vlaicul și fiul acestuia, Duma, 44. Legenda despre mama lui Ștefan-cel-Mare, 44-5. Legăturile lui Bogdan cu Ioan Corvin, 45-6. Năvălirea în Moldova a lui Alexandrel, fiul lui Ilie, cu Poloni, 45-6. Bogdan sosește împotriva lui Alexandrel cu Unguri, 46. Bogdan cată a se înțelege cu Poloni, 46-7. Învoiala lui cu Corvin, 47. Oștirea polonă vine asupra lui Bogdan și e bătută la Crasna, 47-52. Ștefan fiul lui Bogdan-Vodă, 52. Legătura cea nouă a lui Bogdan-Vodă cu Corvin, 53. Prada Tatarilor în Rusia, 53. Dezbaterea păciilor cu Poloni, 53. Aron ucide pe Bogdan, și-și iea titlul de Petru-Vodă (al III-lea; Petru Aron), 53-4.

III. Domnia lui ř Petru-Vodă Aron, ucigašul lui Bogdan-Vodă pag. 55

Fuga lui ř Stefan, fiul lui Bogdan-Vodă, în ţara-Românească, 55. Petru Aron goneşte pe Alexandrel, 55-6. Apoi el e scos din Scaun, 56. Alexandrel e Domn; legăturile lui cu Poloniř, 57-8. Nouă ivire a lui Petru Aron, 58-9. Lupta de la Movile și moartea la Cetatea Albă a lui Alexandrel, 59. Petru-Vodă Aron strîngе ţara în jurul său, 59. Poloniř se gîndesc să aducă pe Berindei Litvanul, 60. Împăcarea lor cu Petru Aron, 60-1. Petru Aron încchină ţara Turcilor, 61.

IV. Luptele dintre ř Stefan și Petru Aron. . . pag. 62

Corvin înlocuiește pe Vladislav Dan, Domnul Ţerii-Românești, cu Vlad Dracul, fiul lui Vlad Dracul, zis mai apoi Țepeš, 62-3. Moartea lui Corvin, 62-3. Vlad se închină din nou Ungurilor, 63. El se hotărăște a sprijini pe ř Stefan în urmărirea Domniei Moldovei, 63-4. Întelegerea lui Petru Aron cu Poloniř, 65. Lupta dintre el și ř Stefan-Vodă: Doljești, Orbic; fuga lui Petru în Polonia, 65-6. Ungerea lui ř Stefan de către Mitropolitul Teoctist, 66. Drepturile lui la Domnie, și întăierele lui măsuri, 66.

**CARTEA III. DOMNIA LUÍ ř STEFAN-CEL-MARE PĂNĂ LA
LUPTELE CU TURCIŘ (1457—75).**

I. Cele d'intăiř legături cu Poloniř. Împăcarea boierilor pag. 69

Părerea falșă a lui Ureche despre începutul Domniei lui ř Stefan, 69. Adevăratul caracter al acestei epoci, 70. Boieriř ce încunjurař pe ř Stefan în 1458, 70-1.

Boieri de pribegie ai lui Petru Aron în 1459, 71. Sentimentele Polonilor față de Ștefan, 71-2. Tratatul dintre Ștefan și Poloni, încheiat la Overchelăuți, 72-3. Noi boieri ciștigați de Ștefan, 74. Ștefan caută să se împace cu Logofătul pribegă Mihul, 74-5.

II. Luptele lui Vlad Țepeș cu Turci. Încercarea lui Ștefan de a-i lua Chilia. pag. 75

Caracterul singeros al lui Vlad al II-lea Dracul; poroșa de Țepeș, care i se dă pentru aceasta, 75—6. Domnișorii munteni adăpostiți în Ardeal: Dan cel Tânăr și Vlad Călugărul, 76. Năvălirea și moartea lui Dan, 77. Vlad Țepeș pradă Tinuturile Brașovului și Sibiuului, 77. Noua lui îndreptare împotriva Turcilor și pricina lor, 78. Nemulțămirea lui Ștefan cu războiul deschis astfel, 78—9. Încercarea Turcilor de a prinde pe Vlad, 79—80. Arderea Giurgiului, 80—1. Prădăciunile lui Vlad în Bulgaria, 81—2. El cere ajutor Ungurilor, 82—3. Pricina de dușmanie dintre Vlad și Ștefan-Vodă, 83—4. Petru Aron trece în Ardeal, 84. Unguri ieați măsuri pentru ajutarea lui Vlad, 84. Învoiala lui Ștefan cu Poloni, 84—5. Lupta se deschide între Ștefan și Vlad, 85. Alcătuirea oștirii turcești venite asupra lui Vlad, 86. Plecarea flotei, 86—7. Oastea lui Ștefan, 87. El se coboară împotriva Țerii-Românești, 88. *Chipul lui Vlad*, 89. Trecerea Turcilor peste Dunăre, 90—1. Vlad lovește noaptea lagărul Sultanului, 91—3. Turci la Tîrgoviște, 95. Ștefan lovește Chilia: Vlad vine să apere, 95—6. Ștefan, rînit, părăsește împresurarea, 96—7. Lupta căpitaniilor lui Vlad cu Turci, 97—8. Plecarea Sultanului, 98, Radu, zis cel Frumos, fratele lui Vlad, lăsat în urmă de Sultan, ciștigă pe boier, 98. Sosirea în Ardeal a regelui

Ungariei, Matiaș Corvin, 98—9. Planul acestuia de a pune în Țara-Românească și Moldova pe Vlad și pe Petru Aron, 99—100. Trădarea și prinderea lui Vlad, 100—1. Radu Domn, 101.

III. Căsătoria lui Ștefan. Luarea Hotinului și a Chilia. Luptele cu Matiaș Corvinul . . . pag. 102

Alexandru, fiul din florii al lui Ștefan, 102. Căsătoria lui cu Evdochia de la Chiev, 102—3. Alți copii din florii ai lui Ștefan, 103. Elena fata Evdochiei și a lui Ștefan, 103. Ștefan cîstigă Hotinul, 103—5. El dezbatе cu Poloniile stăpînirea asupra acestei cetăți, 104. Luarea cetății Chilia de Ștefan, 104—5. Răscoala Ardealului împotriva lui Matiaș Corvin, 105—6. Matiaș potolește mișcarea, 109—10. El pornește asupra lui Ștefan-cel-Mare, 110—2. Regele la Baia, 112. *Chipul lui Matiaș*, 113. Lupta de la Baia, 114. Noua legătură a lui Ștefan cu Poloniile, în anul 1468, 116—7. Năvălirea lui Ștefan în Secuime, prinderea prin vicleșug și uciderea lui Petru Aron, 117—8. Vechea dinastie se întrunește în Ștefan, pe lîngă care mai trăiește numai Cneajna, fata lui Alexandru-cel-Bun, 118.

IV. Luptele lui Ștefan cu Tatarii. Amenințările turcești. Clădirea mănăstirei Putna. Luptele lui Ștefan-cel-Mare cu Radu-cel-Frumos și cu Basarab Laiotă. Căsătoria cu Doamna Maria din Mangup pag. 118

Turciile capătă putință de a răzbuna pe Radu-cel-Frumos, Domnul muntean, împotriva lui Ștefan, care-i luase Chilia, 118—9. Pregătirile de războiu între cei doi Domni la 1469, 119. Tatarii: firea lor, 119—20. Tatarii Hordei de aur și ai Hanatului Crimei, 120—1.

Mamac, Hanul Tatarilor de peste rîul Volga, și întreita sa lovitură la Apus, 121. Tatarii în Moldova și înfrângerea lor în dumbrava de la Lipnic, 121-2. Prinderea lui Eminec fratele Hanulu și poate a fiului lui Mamac: Ștefan răspinge cu cruzime cererile Hanulu de a da drumul acestor prinși, 122-3. Corăbi turcești pe Dunăre până la Saline, lîngă Chilia, 124. Așezarea lui Gangur ca pîrcălab în cetatea nouă de la Orhei, 124-5. Mănăstirile mai vechi ale Moldovei, 125. Ștefan face o nouă mănăstire la Putna, 125. Legenda întemeierii Putnei, 125-6. Sfintirea bisericii, 126-7. Ștefan arde Brăila, 127. Radu nu poate veni la timp ca să o mîntui, 127-8. Boierii Stanciu și Iuga merg la regele Poloniei; înțelegere cu regele Casimir în privința juriământului de credință, cerut de acesta de la Ștefan, 128-9. Radu năvălește în Moldova, 129. Ștefan tăie pe Isaia, Negrilă și Alexa Stolnicul, boier moldoveni înțeleși cu dușmanul, 129. El schimbă Sfatul boieresc, 130. El bate pe Radu la Soci, 130. Ucide pe boierii munteni afară de Mircea Comisul și Stan Logofătul, 131. Radu pătrunde în Ținutul Putnei și înnalță cetatea Crăciuna; el durează o cetate la Teleajin și alta în București, 131. Ștefan fură apa Siretului de la Crăciuna, 132. Greutăți în Ungaria, care împiedecă pe Radu: Vladislav fiul lui Casimir e rege în Boemia; Tânărul Casimir, fratele lui Vladislav, e proclamat în Ungaria; se cere ajutor lui Ștefan pentru acesta, 132-3. Răspunsul lui Ștefan, 133-4. Altă solie a regelui Poloniei, 134. Casimir cel Tânăr e gonit din Ungaria, 134. Totuși Matiaș Corvinul nu lasă să se ajute Radu, 134. Voevozii ardeleni de pe acel timp, 134-5. Turci și ținuți în loc de luptă cu Uzun-Hasan, Șahul turcoman al Persiei, 135-6. Laiotă, fost și viitor Basarab-

Vodă (al II-lea) și rîvnitor al Scaunului muntean, 136-7. Fiul lui, Basarab-cel-Tînăr, zis mai tîrziu Te-peluș, 137-8. Ștefan sprijine pe Laiotă, 138. Secuii se încchină, prin Ștefan, lui Casimir cel Tânăr; ei dau dăjde și ajutor de ostași Voevodului Moldovei, 138. Căsătoria lui Ștefan cu Maria din Mangup, 138-9. Mangupul, cetate în Crimeia, 138-9. Maria n'are copii; copiii lui Stefan în 1472, 139. Soarta nenorocită și moartea Mariei din Mangup, 139-40. În 1473, se cere de Poloni ajutorul lui Ștefan împotriva lui Matias; plan de împăcare între acesta și Casimir pe socrul Moldovei, 140. Marî lupte în Asia între Mohammed al II-lea și Uzun-Hasan, 141-2. Isac-beg, solul lui Uzun la principiile Europei, vine pe la Stefan, 141-2. Lupta hotărîtoare a lui Ștefan cu Radu: înfrîngerea acestuia la vadul de la Rîmnicul-Sărat («Cursul Apei»), 142-3. Ștefan și Laiotă înaintea Bucureștilor; Radu fugă; familia lui e prinsă; cetatea de Scaun cucerită, 143-4. Steaguri muntene se trimet regelui Casimir, 144. Scurta Domnie a lui Basarab, gonit de Turci; porunca Sultanului de a se pedepsi Stefan, 144-5. Turci, cari au gonit pe Basarab, pradă în Moldova, 145. Stefan păzește la Vaslui, 145. Moartea lui Radu-cel-Frumos, 146. Împăcarea lui Laiotă cu Turci și aşezarea lui trainică în Scaun, 146. Prada Tatarilor la Nistru, 147. Cererile Turcilor față de Stefan, 147. Răspingerea lor, 147. Înțelegere cu Ardelenii împotriva lui Laiotă și aducerea lui Basarab-cel-Tînăr ca Domn muntean, 147-8. Planul Sultanului împotriva Moldovei și celor două regate vecine, 148. Pregătirile lui Stefan: lagărul de la Vaslui; ajutoare secuiești și ungurești, 148-9.

CARTEA IV. LUPTELE CU TURCI.

I. Lupta de la Podul Innalt pag. 151

Soliman beglerbegul Rumeliei vine asupra lui Ștefan, 153-4. E ajutat de Laiotă, 154. Trecerea Dunării, calea urmată, 154-5. Ștefan în pădurile Vasluiului, 156. Lupta de la Podul Innalt, 156-8. Fuga Turcilor, schimbarea la față a lui Laiotă, 158-9. Soarta prinșilor turci, 159. Înștiințarea Creștinătății despre biruința cîștigată, 159-60. Măsurile luate de Sultan, 160-1. Nouăle pregătiri turcești: plecarea flotei și a Sultanului, 161. Ștefan cere ajutor de la Poloni, 161-2. Zăbava regelui Casimir, 162. Ștefan trimete la Matiaș Corvinul pe boierii Stanciul, Duma și Mihai, 162-3. Măsuri de apărare: cunnatul Alexandru e trimes la Mangup, 163-4. Lupte cu Turci prădalnici la Chilia și Cetatea-Albă, 163-4. Luarea Caffei, 164. Sultanul părăsește gîndul de a lupta, 164-5. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă; grăbirea solilor în Ungaria; frica de un atac al Turcilor asupra celor două cetăți, 164-5. Învoiala din 1475 cu Matiaș, 165-6. Vlad Țepeș e trimes de acesta în Ardeal, 166-7. Matiaș întărește învoiala cu Ștefan, 167. Cetățile atacate de flota turcească la întoarcere, 167-8. Întărirea legăturilor cu Polonia, 168. Matiaș Corvinul la Șabaț, 168. Luptele în Bosnia ale lui Țepeș și ale Despotului Vuc, 169.

II. Lupta de la Războieni (Valea-Albă) . . . pag. 169

Ștefan luptă cu singurele sale mijloace și afirmă că e neatîrnat, 169-70. Regii vecinii au grija de afaceri casnice, 170. Ștefan se coboară la Iași în 1476, 170. Nouă solie turcească cu cereri la Ștefan, 170-1. Gă-

tirea unei flote; Sultanul însuși pleacă la oaste, 171. O parte din Turci spre Apus, 171-2. Mohammed primește la Varna un sol polon, 172. Purtarea Apusenilor (Papa, Veneția) față de Ștefan, 172-3. Cei doi regi vecinî și primejdia Moldovei, 173-4. Pregătiri la Chilia și Cetatea-Albă, 174. Ștefan la Bîrlad, 174-5. Sosirea Turcilor, ajutați și de Laiotă, prin Dobrogea, 175. Apărarea Dunării de Șendrea și Iuga, 175. Turci merg spre Suceava, 175. Năvălirea Tatarilor, 175-6. Teranii sănt lăsați a se întoarce acasă, 176-7. Lupta de la Războieni, 177-9. *Chipul lui Mohammed al II-lea Sultanul*, 178. E falș că Ștefan a fugit în Polonia, 179-80. Adunarea teranilor în jurul lui, 180. Ciuma între dușmani, 181. Turci nu pot lua nicăir cetățile, 181. Corăbiile lor se înneacă, 182. Năvălirea lui Laiotă în Ardeal e oprită de Unguri ce vin, 182. Înnaintarea lui Ștefan Báthory, Voievodul ardelean, și întoarcerea Sultanului, 182-3. Ștefan ieșe din munte, 183. Planuri de mare războiu creștin împotriva Turcilor, 184. Măsurări pentru aducerea îndărăt a lui Țepes, 184-5. A doua Domnie a acestuia, 185. Moartea lui în luptă cu Turci, 185-6.

III. Imprejurările muntene până la așezarea în Scaun a lui Vlad Călugărul pag. 186

Gătirea lui Ștefan împotriva lui Laiotă, 186-7. Lupta e oprită de nepăsarea lui Báthory, 187. Boierii cei noi ai lui Ștefan, 187-8. Gonirea lui Laiotă în Ardeal, 188. Noul Domn, Basarab-cel-Tinăr, trimete soli la Unguri, 179-80. Moartea Mariei din Mangup, 189. Solile lui Ștefan în Apus, 189. El făgăduiește închinare regelui Casimir, 189. Pregătiri turcești la Dunăre, 189-90. Flota turcească ieșe Matrega, 190. Oastea de

uscat e învinsă în Ardeal la Cîmpul-Pini, 190-1. Urmărirea învinșilor, 191. Laiotă prinde o parte din familia lui Basarab-cel-Tînăr, 191. Acestea lipsia din Scaun, 191-2. Întoarcerea lui, 192. Moartea lui Laiotă în Brașov, 192-3. Biruinți ungurești în Bosnia și Serbia, 193. Ștefan nu dă Turcilor trecere în Polonia, 193. El ține pe Domnișorul muntean Mircea-Vodă, 193. Țepeluș merge la Poartă, 193-4. Muntenii întăresc cetatea Crăciuna, 194. Zvon că Turcii vin asupra Ardealului, 194. Ei lovesc Orșova; Ardelenii se strîng la Cohalm, 195. Țepeluș prieten al acestora, 195. Mircea-Vodă în tabăra lui Ștefan, 195. Turcii vin în Moldova până la Lunca-Mare, 196. Moartea lui Mohammed al II-lea, 196. Lupta între fiii lui, 196. A doua luptă de la Rîmnicul-Sărat (întâia la 1473), 197. Cad boierii Șendrea și Costea, 197. Fuga lui Basarab; Mircea, Domn; steaguri la regele Matiaș, 197. Boierii ce ajută pe Basarab fugar, 197-8. Vlad Călugărul, trimes din Ardeal, rămîne Domn, 198. Acesta se înțelege cu Turcii dunăreni (Ali-beg), 198. Basarab se întoarce în iarnă, 199. Alexandru, fiul lui Ștefan, vine asupra lui și ieă Crăciuna, 199. Basarab în Gherghița; e ucis la Glogova, 199. Vlad adună în jurul său pe toți boierii munteni, 199-200. *Foaie din evanghelia dată de Ștefan mănăstirii Putna la 1488*, 200. Vlad trăiește în pace cu Ștefan, 201. Moartea lui Bogdan, fiul lui Ștefan, al Cneajnei, fata lui Alexandru-cel-Bun, și a Vornicului Stanciul, 201. Moartea lui Petru fiul lui Ștefan, 201. Rudele lui Ștefan rămase în viață la 1481, p. 202. Căsătoria lui cu Maria fata Radulu-Vodă și nașterea lui Bogdan-Vlad, fiul lor, 202.

IV. Căderea Chiliei și Cetății-Albe . . . pag. 203

Pacea dintre Unguri și Turci, 203. Moldova are granițile pașnice, 203. Se întăresc cetățile ei, 203. Elena, fata lui Ștefan-cel-Mare, ieă pe fiul Țarului Ivan, 204. Nașterea lui Dimitrie, fiul lor, 204. Pregătiri de războiu ale Sultanului Baiazid al II-lea, 204. Ienicerii cer să se lupte, 204-5. Oastea turcească, 205. Vlad-Vodă se unește și el cu ea, 206. Luarea Chiliei și a Cetății-Albe, 206-7. Întoarcerea Sultanului, 207. Purtarea Ungurilor cu acest prilej, 208. Poloniții ajută pe Ștefan fiindcă și ei văd drumurile lor de negoț închise de Turci, 209-10. Dieta de la Thorn pentru ajutorul Moldovei, 210. Țarul nu vrea să trimeată oșteni lui Ștefan, 210. Jurămîntul de credință făcut de Ștefan lui Casimir, la Colomea, 210-1. Sosirea Turcilor cu Domnișorul Hromot și arderea Sucevei, 211. Ștefan se întoarce cu călăreții poloni, 211. Lupta lui cu Turci la Cătlăbuga, 211-2. Întoarcerea lui Hromot cu Turci: el e învins și ucis la Șcheia, 212. Ioan-Albert, fiul regelui Casimir, vine la Lemberg, dar se bate numai cu Tatarii de peste Nistru, 212-3. Poloniții încheie la rîndul lor pace cu Turci, 213. Ștefan însuși dă bir Turcilor și ca zălog pe fiul său Alexandru, 213.

**CARTEA V. CEI DIN URMĂ ANI DIN VIAȚA LUÎ
ȘTEFAN-CEL-MARE.**

I. Luptele cele d'intăiu cu Poloniții . . . pag. 217

Schimbarea îndreptării politice a lui Ștefan, 217. Matiaș Corvin îl părăsește; moartea lui Matiaș, cînd Turci amenințau Ardealul, 217-8. Lipsa de tragere de

inimă a Polonilor pentru Ștefan, 218-9. Hotărîrea acestuia de a-și aduna birul pentru Turci prădind Polonia, 219. Prada din 1489 a Tatarilor în Polonia, 219-20. Ștefan pune mîna pe Pocuția, 220. Casimir i-o cere îndărăt, 220. Felul cum s'a făcut lovitura: boieri cei noi ai lui Ștefan, 221. Cucerirea, 221. Nepuțința Polonilor de a goni pe Moldoveni, 222. Luptele pentru Coroana Ungariei între Vladislav și Ioan-Albert, 222. Moartea lui Casimir, 222. Nouă pradă a Tatarilor, 223. Fiii lui Casimir, 223. Alégera ca rege a lui Ioan-Albert, 223. Negocierile lui Ștefan cu Alexandru, cneazul litvan, frate al lui Ioan-Albert, 223-5. Păstrarea Pocuției de către Ștefan: Ioan Grumază stăroste românesc al Cernăuțiilor, 225. Măsură ale lui Ioan-Albert contra lui Ștefan, 225-6. Pacea încheiată de Rege cu Turci, 226. Prădăciunii turcești pe la Severin și în Ardeal, 226. Nouă pradă a Tatarilor în Polonia, 226-7.

II. Lupta de la Dumbrava-Roșie pag. 227

Planurile de cucerire a Moldovei infățișate lui Ioan-Albert de Callimachus și de cneazul Alexandru, 227. Îndemnuri către un războiu al Polonilor cu Turci, 227-8. Întelegerea de la Leutschau între toți Iagello-nizii pentru lupta împotriva păgânilor, 228-9. Ultimele biruinți ale Românilui bănățean Pavel Chinezul, 229. Vlad Călugărul se întelege împotriva Turcilor cu Ștefan, 229-30. Gătirea unei mari oștiri polone pentru scoaterea Turcilor din Chilia și Cetatea-Albă, 230. Ștefan se învoiește cu Ioan-Albert, 230. Înnaintarea Polonilor, 230-1. Soli între Ioan-Albert și Ștefan, 231-2. Regele pleacă dușmănește asupra Sucevei, 232-3. Planul de a face Domn în Moldova pe

Sigismund, fratele lui, 233-4. Cele d'intăiu ciocniri cu straja moldovenească, 234. *Ruinele Curții domnești din Suceava*, 235. Ștefan se coboară la Roman. Leșii bat Suceava, 236. *Asediul de cetate după o frescă la mănăstirea Moldavița, înfățișând lupta Grecilor din Constantinopol cu Turcii*, 237. Suceava se împotrivește cu izbîndă Polonilor, 238-9. Sosirea ca mijlocitor a lui Birtoc Drágffy, Voievodul Ardealului, 239. Plecarea îndărât a Regelui, 239-40. Codrii Cozminului: trecerea unei părți din oștire prin ei, 240. Lupta din ziua următoare cu Moldovenii, 240-2. Vornicul Boldur bate pe Mazoviți la Lențești, 242. Prada lui Malcoci-beg în Polonia, la 1498, 243. Sosirea prădalnică a lui Ștefan în aceiași țară, 243-4. Anarchie în Polonia și Litvania, 244. Pradă tătărească, 245. Năvălirea de toamnă a Turcilor, 244. Ștefan e totuși bucuros de pace cu creștinii: dovezile iubirii sale pentru dinșii, 245. El bate pe Turcii ce se întorc din Polonia, 245-6. Unguri mijloresc pacea în 1498, 246. Întâia învoială, din acest an, 246. A doua solie ungurească în Polonia; Ștefan trimete acolo pe Hatman și un pisariu, 246-7. Pacea din 1499 cu Polonia, 247-8.

III. Lupta din urmă pentru Pocuția . . . pag. 248

Plan de războiu al tuturor creștinilor cu Turcii, 248. Îndemnuri din Apus către Ștefan, 248-9. Vornicul Boldur lovește în 1499 Chilia și Cetatea-Albă, 249. Soli moldoveni în Apus și la regele Vladislav, 249. Ștefan, nefiind ajutat, e silit a face pace cu Turcii, 249. Solia turcească, din 1503, la Suceava, 249-50. Birul țerilor românești către Poartă, 250. Ele aduc pacea din 1503 între regi vecin și Sultan, 250. Negocierii ale Polonilor cu Turcii și prăzi tătărești în țara lor, 250.

Moartea lui Ioan-Albert, 251. Ștefan face să se taie capul, în Polonia, lui Ilie, fiul lui Petru Aron, 251. Cele d'intăi solii între noul rege Alexandru și Ștefan, 251-2. Acesta se arată gata să se judece pentru Pocuția, 253. Poloniș nu trimet oameni lor la sorocul hotărît, 253-4. Cearta dintre Țar și ginerele său, regele polon, care căuta să răspindească legea catolică, 254. Încercări de împăciuire între ei, din partea lui Ștefan, 255. Țarul se mînie împotriva Elenei, fata lui Ștefan, și împotriva lui Dimitrie, fiul Elenei, 255-6. Moartea, peste puțin timp, a acestora, 256. Poloniș caută să atîțe pe Stefan asupra Țarului, 256. Planuri de luptă creștină cu Turci, 256-7. Luarea Vidinului și Cladovei de Unguri, 257. Ei lovesc Nicopolea, 257. Ștefan chiamă pe Țar la luptă cu Turci, 257. Războiul între Polonia și Moscovia, 257. Tatarii din Crimeia pradă în țările Regelui, 257-8. Groaza în Polonia, 258. Frica de o răscoală a Rutenilor, de trădarea dregătorilor de la hotare, 258. Vești despre năvălirea lui Ștefan, 258-9. Ștefan în Pocuția, 259. El vorbește de pace negustorilor din Lemberg, 259. El cere judecată: mijlocire a Ungurilor, 260.

IV. Moartea lui Ștefan-cel-Mare pag. 260

Boala lui Ștefan: medicii chemați de dînsul, 260. *Mănăstirea Putna, după o zugrăveală din veacul al XVIII-lea*, 261. Moartea cardinalului Frederic, fratele regelui Poloniei, 262. Regele Alexandru ieă măsură pentru a smulge Pocuția din mînile lui Ștefan, 262. Aceasta nu se face; frică de Turci, cu cari se făcuse pace, 263. Nouă dezbatere supt mijlocirea Ungurilor, 263. Regele pleacă în Prusia, 263. Descrierea lui Ștefan la bâtrînetă, 264. *Pagină dintr'o evanghelie din*

vremea lui Ștefan-cel-Mare (de la Homor), 264. Doamna Maria; fiul ei, Bogdan, 265. Boierii de la sfîrșitul Domniei lui Ștefan, 265. Clerul moldovenesc pe acea vreme, 265. Starea țeriî atunci, 265-6. Legăturile cu străinătatea, 266. Ceartă între boieri pentru urmașul ce trebuie să se dea lui Ștefan, 266-7. Acesta împacă lăruile, 267. Moartea și îngroparea lui Ștefan, 267. Caracterisarea lui, 267. *Piatra de pe mormîntul lui Ștefan*, 268.

CARTEA VI. MOȘTENIREA LUÎ ȘTEFAN-CEL-MARE.

Nedestoinicia urmașilor lui Stefan, 273. Bogdan-Vodă fiul lui Ștefan, 274-5. Ștefăniță, fiul lui Bogdan, 275-6. Petru Rareș, fiul din floră al lui Ștefan-cel-Mare, 277-8. Gonirea lui de către Sultanul Soliman-cel-Mare, 279. Ștefan, zis Lăcustă, fiu al lui Alexandru și nepot de fiu al lui Ștefan-cel-Mare, 279-80. Alexandru-Vodă Cornea, fiul lui Bogdan Orbul, 280. A doua Domnie a lui Petru Rareș, 281. Ilie Rareș 281. Ștefan Rareș, fiul lui Petru-Vodă, 281-2. *Mănăstirea Moldavița, făcută de Alexandru-cel-Bun*, 282. Alexandru Lăpușneanu, fiul lui Bogdan-Vodă, 283. Despot-Vodă, 283. Tomșa Hatmanul își zice Ștefan Vodă, 283-4. A doua Domnie a lui Alexandru Lăpușneanu și fiul acestuia, Bogdan, 284. Turcii trimet Domn pe Ioan, fiul lui Ștefăniță: el luptă însă cu dinșii, 284-5. Numirea ca Domn moldovean a lui Petru Șchiopul, fost Domn muntean, nepot de frică al lui Petru Rareș, 285. Falșii Ioan-Vodă, 285-6. Iancu-Vodă Sasul, fiul lui Petru Rareș, 286. Ștefan-Vodă, fiul lui Petru Șchiopul, 286-7. Aron-Vodă, fiul lui Alexandru Lăpușneanu, 287. Hatmanul Răzvan își zice Ștefan-Vodă, 287. Poloniș în-

temeiază dinastia de obîrșie boierească a Movileștilor, 287-8. Al doilea Ștefan Tomșa, 288. Radu Mihnea, nepotul de văr al lui Petru Șchiopul, 288. Domn străin, 288. Vasile Lupu, 288-9. Ștefăniță, fiul acestuia, 289. Domn din boier de țară, 289. Ștefan Petriceicu, 289. Ștefan Racoviță, 289. Domn dintre Greci înruditi cu Domn sau boier român, 289-90. Familia Callimachi (Calmășul), 290. Domn curat grec, 290. Pierderea Bucovinei și Basarabiei, 290. Noii Domn de țară, 290. Războiul din 1877 și pomenirea lui Ștefan-cel-Mare în 1871, 290-1.

CARTEA VII. AMINTIREA LUİ ȘTEFAN-CEL-MARE.

I. **Ștefan-cel-Mare la cronicari pag. 295**

Ștefan în cronica lui Ureche, 295-6. Legenda despre el în cronica lui Ureche, 296-7. Ceilalți cărturari nu se încălzesc la aducerea aminte despre dînsul, 297.

II. **Panegiricul lui Ștefan-cel-Mare pag. 298**

Soarta Putnei în războaiele veacului al XVII-lea, 298-9. Ruinarea ei, 299-300. Mitropolitul Iacov I-iu o înnoiește, 300. Archimandritul Vartolomei Măzăreanu, 300-1. Cuvîntul său despre Ștefan (Panegiricul), 301-2.

III. **Ștefan-cel-Mare și școala literară nouă . pag. 302**

Putna e organisată prin legea austriacă asupra mă-năstirilor, 302. Tablourile și poesiile lui Gheorghe Asachi despre Ștefan, 302-3. Pomenirea lui Ștefan în cuvîntul de deschidere al cursului lui Mihai Kogălniceanu, 303-4. Cunoașterea lui Stefan prin tipărirea Letopisișelor Moldovei, 304. Ștefan la Alecu Russo, Costachi Negruzz și Vasile Alecsandri, 304-5.

IV. Ștefan-cel-Mare în literatura poporului. Pomenirea lui ștă în timpurile din urmă . . . pag. 305

Copilăria lui Ștefan, 306-7. Legende locale despre dînsul, 307-10. Legenda despre învierea lui Ștefan, 310. Cărturarii nu pot scoate inspirație nică din cronică, nică din legende, 310-1. Dezgroparea rămășițelor lui Ștefan, 311-2. Slab răsunet al ceremoniei, 312. Srebarea de la Puțna, în 1871, 312-3. Statuia lui Ștefan-Vodă în Iași: poesiile lui Eminescu și Alecsandri, 313-4. Datoria scriitorilor de astăzi, 314-5.

DE UNDE SÎNT LUATE ILUSTRĂȚIILE

Ştefan-cel-Mare, după pictura din Voroneţ, în Onciu, *Geschichte der Bukowina vor der Vereinigung mit Österreich*, din «Die Österreichische Monarchie in Wort und Bild»; Viena, 1899, p. 29.

Vlad Țepeş, după pictura din Ambras (sfîrşitul veacului al XV-lea), fototipie în Iorga, *Acte și fragmente*, II. Fototipie după o copie, în I. Bogdan, *Vlad Țepeş*.

Matiaş Corvinul, după un baso-relief, în *Monumenta Vaticana historiam Hungariae illustrantia*, seria I, VI: *Matthiae Corvini, Hungariae regis, epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae*; Budapesta, 1891, in 4°.

Sultanul Mohammed, după o medalie contemporană, de «Constantius», în Hertzberg, *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches*; în Colecția Oncken; Berlin, 1883, in 8° (la p. 618).

Foaie din evanghelia de la Putna, 1488, după reproducerea fotolitografică, în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, I, tabla 16.

Ruinele Curții domnești din Suceava, după Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, II, Cernăuți, 1903, pp. 8-9.

Asediul de cetate, după Kaindl, *l. c.*, p. 85.

Mănăstirea Putna, după același, pp. 88-9.

Foaie din evanghelia de la Homor, după Onciu, *l. c.*, p. 19.

Piatra de pe mormântul lui Ștefan-cel-Mare, după E. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, I, Viena, 1903, p. 84.

Mănăstirea Moldavița, după Kaindl, *l. c.*, p. 84¹.

¹ Afară de ruinele Curții din Suceava, Kaindl însuși și-a luat ilustrațiile din «Die Österr. Monarchie in Wort und Bild».

GREŞELI DE TIPAR ŞI ADĂUGIRI

Aş crede astăzi că moartea lui Alexandru-cel-Bun s'a întîmplat în iarna saă, mai degrabă, în primăvara anului 1433, fiindcă privilegiul dat de Ilie Sibiienilor, în April (Bibl. Ac. Rom., în copie), pomenește pe toată familia lui, dar nu și pe bătrân.

- P. 57, r. 7 de sus, a se adăugi după «însă»: «în Maiu».
P. 71. Actul lui Petru Aron e din 1458.
P. 122, r. 12 de sus, cetește «Lipnic», în loc de «Lipia».
P. 188, r. 4 de jos, cetește «lor», în loc de «lu».
P. 197, r. 1 de sus, cetește «1473», în loc de «1472».
P. 199, r. 5 de sus, cetește «cumnații» în loc de «cunoscuții», iar 6 de sus, cetește «Crăciuna», în loc de «Crăciun».

